Serpil Sancar

Türk Modernleşmesinin Cinsiyeti

Erkekler Devlet, Kadınlar Aile Kurar



iletişim

SERPİL SANCAR

Türk Modernleşmesinin Cinsiyeti

SERPİL SANCAR (ÜŞÜR) Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi'nde siyaset bilimi doktorası yaptı. Halen bu fakültede siyaset bilimi ve kadın çalışmaları alanlarında profesör olarak dersler veriyor. 1990'lı yıllardan itibaren siyaset kuramı ve sosyal bilimlerde metodoloji alanlarının yanı sıra kadın çalışmaları alanında da akademik çalışmalarını sürdürmektedir. Ankara Üniversitesi Kadın Araştırmaları Merkezi'nin, Kadın Çalışmaları yüksek lisans ve dokrora programlarının kuruculuğunu yaptı. Halen Siyasal Bilgiler Fakültesi'nde yeni kurulmuş olan Kadın ve Toplumsal Cinsiyet Çalışmaları bilim dalının başkanlığını da yürütüyor. Siyaset Sosyolojisi, Küresel Siyasal Hareketler, Türk Modernleşmesinin Cinsiyeti, Toplumsal Cinsiyet ve Siyaset, Toplumsal Araştırmalarda Araştırma Yöntemleri verdiği derslerden bazıları. Son dönem yayınları arasında *Birkaç Arpa Boyu... 21. Yüzyıla Girerken Türkiye'de Feminist Eleştirinin Birikimi / Prof. Dr. Nermin Abadan Unat'a Armağan* (derleme, Koç Üniversitesi Yayınları, 2011), *Erkeklik: İmkânsız İktidar/ Ailede, Piyasada ve Sokakta Erkekler* (Metis Yayınları, 2. baskı 2011), *İdeolojinin Serüveni: Yanlış Bilinç ve Hegemonyadan Söyleme* (İmge Yayınevi, 2. baskı 2011) sayılabilir. Halen Türkiye ve Ortadoğu ülkelerinde karşılaştırmalı kadın hareketleri üzerine çalışan Serpil Sancar bir süredir George Washington Üniversitesi'nde bu konudaki araştırmasını yürütüyor.

İletişim Yayınları 1797 • Araştırma-İnceleme Dizisi 302
ISBN-13: 978-975-05-1097-7

1-2. BASKI 2012-2013, İstanbul
3. BASKI 2014, İstanbul

EDİTÖR Levent Cantek
DİZİ KAPAK TASARIMI Ümit Kıvanç
KAPAK Suat Aysu
KAPAK FOTOĞRAFI Detay, *La Turquie Kemaliste*, sayı 1, Haziran 1934, s. 12
UYGULAMA Hüsnü Abbas
DÜZELTİ Remzi Abbas
DİZİN Güneş Akkor
BASKI ve CİLT Sena Ofset · SERTİFİKA NO. 12064
Litros Yolu 2. Matbaacılar Sitesi B Blok 6. Kat No. 4NB 7-9-11
Topkapı 34010 İstanbul Tel: 212.613 03 21

İletişim Yayınları · SERTİFİKA NO. 10721
Binbirdirek Meydanı Sokak, İletişim Han 3, Fatih 34122 İstanbul
Tel: 212.516 22 60-61-62 • Faks: 212.516 12 58
e-mail: iletisim@iletisim.com.tr • web: www.iletisim.com.tr

SERPİL SANCAR

Türk Modernleşmesinin Cinsiyeti

Erkekler Devlet, Kadınlar Aile Kurar



İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ

Bu kitabın yazılmasını Türkiye'de kadınların tarihi üzerinde araştırma yapan feminist tarihçi ve araştırmacıların beni heyecanlandıran çalışmalarına borçluyum. Onlar, sessizliğe terk edilmiş, "milli tarih" yazımında görmezden gelinmiş kadınların yaşamlarını, topluma katkılarını yılların ardından araştırıp günyüzüne çıkararak bana keşfedilecek bir dünya verdiler. Bu araştırmacı kadınlara çok şey borçluyuz. Onların araştırıp ortaya koyduğu kadın tarihlerini yan yana koyup okurken zihnimde Türkiye tarihini yeniden, yeniden düşündüm ve karşıma bu kitapta anlatmaya çalıştığım Türkiye fotoğrafı çıktı. Türkiye'nin bu kitaptaki portresi feminist araştırmaların benim zihnimdeki yansıması aslında. Onun için bu kitabın yazılmasını her şeyden önce onlara borçluyum. Türkiye kadınlarının tarihini araştırarak onları tarih bilgimize katmaya çalışan bu kadınların birçoğunun ismini bu kitabın satırları arasında, dipnotlarında ya da kaynakçasında göreceksiniz. Ama buraya sığmayan ya da gözden kaçanlar de var mutlaka. Bu araştırmacılar Türkiye tarihini, dışlanmış toplumsal gruplardan biri olarak "kadınların gözünden" yazmaya çalıştılar.

Bu alandaki merakım aslında önce Ankara Üniversitesi Kadın Çalışmaları Yüksek Lisans Programı'nda "Türk Modernleş-

mesinin Cinsiyeti" adlı bir ders açmamla başladı. 2005-2009 tarihleri arasında verdiğim bu dersin her yılında öğrenciler büyük bir keyifle derse geldiler ve bu konudaki kaynakları heyecanla okudular. Ayrıca her biri bu tarih yazımına kendi çapında katıldı. Kadın yazarların roman ve dergi yazıları okundu; romanlardaki kadın ve erkek kahramanlar incelenip tartışıldı; gazete ve dergilerdeki haberlerden kadınlar hakkındaki anlatılar toplandı; yaşlı kadınların geçmişe dair anıları üzerine sözlü tarih çalışmaları yapıldı. Bu nedenle bu kitabın yazılmasında Ankara Üniversitesi Kadın Çalışmaları Yüksek Lisans Programı öğrencilerimin emeklerinin ve bana kattıkları coşkunun önemli bir rolü var. Onların, bu kitabın yazılmasına beni teşvik eden sessiz ve görünmez emeklerine teşekkür borçluyum.

Benim konu ile ilgili araştırma arzum aslında feminist tarihçilerin bıraktıkları noktadan sonrasına yönelikti. Yani benim amacım 1940'lardan 1960'ların sonlarına kadar cinsiyet rejiminin nasıl değişip dönüştüğüne ışık tutacak bir araştırma yapmaktı. Bunu o dönemin günlük gazetelerine bakarak yapmaya karar vermiştim. Çünkü Türkiye tarihinde kadınların yeri ve önemi üzerine yapılan araştırmalar 1930'larda bitiyordu ve ondan sonrasına ait elimizde güvenilir veriler yoktu. Erken modernleşmenin her şeyi altüst eden fırtınası sonrasına, yani İkinci Dünya Savaşı sonrasına bakmak gerekiyordu. Bu bakış, geçmişin nasıl bir geleceğe dönüştü(rüldü)ğünü anlayabilmemize katkı sağlayacaktı. Çünkü bu dönemde Türkiye'de kadınların modernleşme arzularının, kadınlar ve erkekler arasındaki eşitlik anlayışının nasıl bir şekillenme yaşadığına dair çok az bilgimiz var. Bu nedenle, dönemin ruhunu anlamak için 1945-1965 tarihleri arasında yayımlanmış, o zamanın yeni moda entelektüel faaliyeti olan günlük gazeteleri okumaya karar verdim. Bu araştırma için TÜBİTAK ve Ankara Üniversitesi Bilimsel Araştırma Birimi'nden (BAP) küçük mali destekler aldım. Araştırma boyunca Ayça Bulut ve İrfan Aktan büyük gayretle benimle birlikte çalıştılar. Ayça Bulut her ihtiyacım olduğunda yardıma koşarak "cep asistanı" unvanını kazandı! Gazete haberleri ile ilgili araştırma verilerinin toparlanmasını onla-

ra borçluyum. Ahmet Murat Aytaç, resimleri çekilen gazete haberlerinin arşivlenmesi için özel bir bilgisayar programı yazarak benim hayatımı çok kolaylaştırdı.

Araştırma verileri ortaya çıkıp dönem ile ilgili daha net bir bilgiye sahip oldukça 1945-1965 tarihleri arasında yaşananların aslında büyük ölçüde bir önceki dönemde olup bitenle ilgili olduğunu gördüm. Yani, Osmanlı'nın son dönem modernleşme hareketleri ile erken Cumhuriyet döneminin şekillendiği tarihsel bağlamda modernleşmenin cinsiyet rejimi de şekillenmiş ve gelecek dönemlere zihniyet olarak devredilmiş. Bu nedenle, 1945-1965 arası dönemi anlamanın, bir önceki dönemle ilgili feminist araştırmalarla bağlantı kurmadan mümkün olmayacağını anladım. Böylece araştırma erken dönem modernleşme tarihine doğru yayıldı.

Türk modernleşmesinin erken dönem tarihinin oluşumunda kadınların görmezden gelinmiş katkılarını açığa çıkartan feminist tarih araştırmalarını okudukça, yakın geçmişimizin modernleşme çabalarında kadınların dışlanmışlıklarını –daha doğru bir ifadeyle nasıl dışlanarak içerildiklerini– gördüm. Amacım, giderek Türkiye tarihine kadınların katkısıyla ilgili araştırmaları daha sistematik bir şekilde okuyup yorumlayarak yaptığım araştırmanın bilgisine katmaya dönüştü. Hızla gelişen ve sayıca artan araştırmaları bir ortak tarih anlatısı gibi okumaya çalışarak daha bütüncül bir tarih anlatısı elde etmeye çalıştım. Bu kitap bu arzunun ve çabanın ürünüdür.

Bu çalışma benim yakın dönem Türkiye tarihine bakış açımı değiştirdi. Ayrıca Türkiye'nin geçmiş dönemlerinde modern cinsiyet rejimi ile ilgili araştırılmayı ve yazılmayı bekleyen çok sayıda konu olduğunu gördüm. Bu eksikliklerin yeni kuşak feminist araştırmacıların yapacağı çalışmalarla hızla tamamlanmasını umuyorum.

Bugün benim baktığım yerden görebildiğim kadarıyla Türkiye'nin yaşadığı erken modernleşme döneminin iki önemli dinamiği var. Bunlardan birincisi modernleşmeyi sağlayacak bir ulus-devlet oluşturmaktı. İkincisi ise bu yeni devletin ilkelerinin öğretildiği ve uygulandığı örnek modern aileler kurmak ve

bunları kamusal rol modeller haline dönüştürmekti. Bu modern aileler, kendinden başlayarak modern bir toplumu inşa etmenin araçları olmuşlardı. Bu anlamda yakın geçmişimizde erkekler ve kadınlar arasında oldukça kesin bir cinsiyet ayrımı gerçekleşmiş: Modernleşmek adına erkekler devlet, kadınlar aile kurup yaşatmışlar. Bugün geçmişten devraldığımız miras, günahı ve sevabı ile böyle görünüyor. Bu mirasın cinsler arasında bir eşitilik ve demokrasi yaratılmasına ne ölçüde katkıda bulunduğu ise bugünün gündeminde yanıt bekleyen bir soru. Bu sorunun yanıtı bu kitapta kısmen var. Zaten sorunun yanıtı birçok yerde farklı açılardan tartışılmaya devam ediyor.

Kitabın yazımı değişik nedenlerle uzun bir tarih dilimine yayıldı. Araya giren başka araştırmalar ve yayınlar bu kitapla ilgili bakış açımın zaman içinde daha da netleşmesine yol açtı. Kitabın yazılmaya başlanması ile yayımlanması arasında yaklaşık altı yıllık bir zaman var. Kitabın taslağını baştan sona okuyarak çok önemli eleştirilerle kitabı yayımlamaya karar vermemi sağlayan arkadaşım Elif Ekin Akşit'e destekleri için; kitabı yayımlanmadan önce okuyarak önemli düzeltmeler yapmamı sağlayan Zehra Yılmaz'a ise sevgiyle bana katlandığı için teşekkür borçluyum. Kitabın tamamlanma macerasının Virginia-ABD'de bitişi sırasında Elif Koca, dostluk ve sevgi dolu kişiliğiyle bana evini açarak kitabı hızla tamamlamama katkıda bulundu. Kitabın ortaya çıkışı daha sayamadığım birçok kişinin desteği ile gerçekleşti. Bu katkılara minnet borçluyum. Elbette kitapta yer alan görüşlerin eksik ya da yanlış oluşundan sadece ben sorumluyum.

SERPİL SANCAR
4 Ağustos 2012

GİRİŞ

Geç Osmanlı ve erken Türk modernleşmesinin kayda değer bir 'kadın devrimi' yarattığı genel kabul gören bir iddiadır. Bu topraklarda yaşanan modernleşmenin diğer İslam ülkelerinden daha önce ve daha kapsamlı bir kadın hakları reformu içerdiği söylendi ve yazıldı. Kadınların okutulması ve meslek sahibi olarak çalışabilmeleri, evlilik, boşanma ve miras gibi konularda dini hukuk yerine laik hukukun esas alınması, örtünme zorunluluğunun kaldırılması gibi konularda 20. yüzyılın ilk çeyreğinde yaşanan kadın haklarındaki gelişmeler bu yorumların kaynağıdır. Bu değişimler sayesinde Türkiye'de modern kentli yaşama dahil olabilmiş kadınlar dünyanın "gelişmiş" ülkelerdeki kadınların yaşamlarına benzer biçimde yaşamaya başladılar.

Modern Türkiye'nin kentli, orta sınıf dünyasında yaşamaya başlamış ve modernleşmenin yarattığı eğitim, kentli yaşama katılma, az sayıda çocuk doğurma, eğitimli ve modern bir erkekle evlenme gibi fırsatlarına ulaşabilmiş kadınlarının yaşamlarındaki dönüşümü bu düşünce cok iyi anlatır. Ama bu kabulün tarihte geriye giden ve eşzamanlı olarak çok yakın komşularındaki gelişmelere –örneğin Rusya, Ortadoğu'da Mısır gibi ülkelere– karşılaştırılmalı olarak saptanmadığı ortadadır. Dahası bu görüş söz konusu 'kadın devrimi'nin üstünden geçen 80-100 yıla rağmen Türkiye'de sistemli ve direngen bir "erkek

egemenliği"nin neden hâlâ devam ettiğine dair bir açıklama da içermiyor. Ayrıca bugün hâlâ kadınların yaşadıkları, görmezden gelinen ve çözümleri ötelenen eşitsizlikleri anlayabilmek için çok fazla ipucu da vermiyor ve bugünün geçmişten gelen köklerini de sorgulamamıza olanak bırakmıyor.

1990'lı yıllardan başlayarak gelişen kadın örgütlerinin ve "feminist siyaset"in yarattığı tartışma ortamı kadınların yaşamlarında karşılaştıkları engelleri, yasakları ve ayrımcılıkları tartışmayı, nedenlerini araştırmayı, görünmeyeni belgelemeyi ve kısacası bir tür 'kadın hakları bilançosu çıkarma'yı başardı. Bununla birlikte görüldü ki 'kadın hakları' konusunda dünyanın en sorunlu ülkelerine benzer sorunlar yaşayan bir kadın nüfusumuz var. Türkiye'de cinsiyet temelli istatistikler elde edilmeye ve bunlar uluslararası alanda karşılaştırmalı olarak kullanılmaya başlandıkça kadınlarla ilgili "gerçeklik" keşfedilmeye ve bunlarla yüzleşilmeye başlandı. Sonuçta ortaya çıkan profil çok şaşırtıcı oldu.[1]

2000'li yıllardan başlayarak Türkiye'de cinsiyet temelinde ayrıştırılmış toplanan verilerin ortaya çıkardığı kadın profiline birkaç çarpıcı örnek vermek gerekirse, 2011 yılı istatistiklerine göre, 33.443.008 okul yaşı ve üstündeki kadın nüfus içinde hâlâ 2.617.566 kadın okuma-yazma bilmiyor. 7.342.881 kadın ise sadece okur-yazar olup hiç okul bitirmemiş. Yani 9.950.447 kadın doğru dürüst bir okul görmemiş. 8.627.741 kadın ise sadece ilkokul bitirmiş. Yani 18.578.188 kadın (% 55) ya hiç okumamış ya da sadece 5 yıllık ilkokul bitirmiş. 6.372.418 kadın (% 19) orta öğretim görmüş. Yani eğitim görmesi gereken kadınların % 75'i en fazla 15 yaşına kadar okumuş ya da hiç okumamış. Sadece 2.509.351 kadın (% 7.5) yüksek okul okumuş.[2] Aslında bu rakamlar bize kadın nüfusun önemli bir kıs-

---

1 Bu konuda özellikle Birleşmiş Milletler tarafından düzenli yayınlanan İnsani Gelişme Endeksi'nin içinde Toplumal Cinsiyet Eşitliği Ölçümü (Gender Equality Measurment) ve Toplumsal Cinsiyet Eşitliği (Gender Development Endex) Gelişim Endeksi'nin yayınlanmaya başlanmasının etkisi oldu. Bkz. http://hdr.undp.org/docs/NHDR-maps/HDRs_Gender.pdf

2 Kadınlarla ilgili istatistik verileri için bkz. (erişim 14.04.2012) http://www.kadininstatusu.gov.tr/upload/mce/2012/trde_kadinin_durumu_2012_nisan.pdf; http://www.ka-der.org.tr/tr/down/2012_KADIN_ISTATISTIKLERI.pdf

mının modernleşmenin ilk basamağı olan okullaşmadan bile bir hayli uzak kaldığını gösteriyor.

Türkiye'de kadın nüfusun kendi yaşamını sürdürebilmek için gelir sağlama düzeyi ise eğitim olanaklarından yararlanmadan daha geri kalmış. 2011 yılı verilerine göre kadın istihdam oranı, yani üretken kabul edilen bir işle uğraşan kadın oranı % 25.6. Yani geri kalan % 74,6 ise "ev kadını". İstihdamda yer alan 100 kadından 57,8'i herhangi bir sosyal güvenlik kurumuna kayıtlı olmaksızın çalışıyor ve bunların da % 57,9'u da genellikle ücretsiz aile işçisi olarak çalışan kadınlar. Yani istihdam edilen kadınların da yarıdan fazlası aile işleriyle uğraşıyor. 2011 yılı verilerine göre tarımsal faaliyetlerle uğraşanların % 80,5'ini kadınlar oluşturuyor. Kadınların aile içindeki profilini tanımlayan bir başka çarpıcı gerçek ise kadınların yaşadığı aile içi şiddet. Kadınlara yönelik aile içi şiddet üzerine yapılan araştırmalara göre Türkiye'de eşi veya aile bireyleri tarafından fiziksel şiddete maruz bırakılan kadınların oranı % 39 ve bunların içinde fiziksel şiddet sonucunda yaralanan kadınların oranı % 25'tir. Bu sorunları çözmek için poltikalar oluşturacak kurumlarda ise kadınlar yok denecek düzeyde. Devlet Personel Başkanlığı'nın 2011 yılı verilerine göre kamu kurum ve kuruluşlarında istihdam edilen personelin % 37'si kadın. Ama 193 büyükelçimizden 23'ü ve 81 validen 1'i (Yalova) ve 458 vali yardımcısından 5'i, 861 kaymakamın ise 20'si kadındır. Üst düzey bürokraside hiç kadın müsteşar yok. Görünen o ki kadınlar büyük ölçüde evde çalışıyor ve devletin önemli karar noktalarında da hâlâ sadece erkekler var.

Feministler tarihe bakınca: "Kadın devrimi"nden "mağdur kadın" söylemine

Türkiye'de 1990'larda gelişen feminist siyasetin bir boyutu kadınların yakın geçmişteki sessizliğe gömülüp gitmiş toplumsal katkılarının görünür kılınmasına yönelik feminist araştırmaların gelişmesidir. Özellikle üniversitelerde feminist araştırma alanlarının gelişimi de buna büyük hız kazandırdı. Bu çalış-

malar, Türkiye'de yokmuş gibi yapılarak sessizliğe terk edilmiş "kadın tarihi"ni yazmaya girişmekle başladı ve kadınların yaşadığı sorunların ve olası çözüm yollarının bir dökümünü yapmaya kadar genişledi. Feminist tarihçiler Türkiye'de kadınların topluma katkılarının görmezden gelinmesi karşısında "kadınlara ait bir tarih yazma" arzusu ile yola çıkıp bir hayli yol aldılar. Son yüzyılda siyasal, kültürel ve ideolojik dönüşümlerinin içinde kadınların katkısını görünür kılmak için kadınların izlerinin bulunabileceği her yere ve her tür toplumsallığın içindeki kadın etkisine bakmaya çalıştılar.

Feminist araştırmalar 20. yüzyılın başlarında ortaya çıkan ve kadınların yazıp çizdiği, tartıştığı görüşlerin yer aldığı kadın dergileri, örgütleri, romanlar ve hatıralar gibi verileri gün-yüzüne çıkartmaya çalıştılar. Ayrıca önemli erkek entelektüellerin, güç sahibi politikacıların görüşlerini, rol model niteliğindeki kadınların biyografilerini bugüne taşıdılar. Birçok alanda kadınların yaptıkları işlerin, topluma katkılarının, kadınların elinden çıkmış sanat, edebiyat ve bilimsel ürünlerin izlerini yakalayıp önümüze getirdiler. Ders kitaplarından, mahkeme tutanaklarına, gazete ve dergi yazılarından, sözlü anlatılara birçok alan kadınların izlerini aramak için araştırıldı. Her şey kadınların yaşam deneyimleri hakkında değildi elbette. Son yüzyılda kadınlar hakkında yazılan, yapılan şeyler de bu araştırmalara konu oldu. Hâlâ da genişleyerek devam eden bu çabalar önümüze yorumlanacak çok sayıda veri koydu.

Araştırmaların "kadın" başlıklı bir öznesinin ve nesnesinin oluşmaya başlaması ile kadınlar toplumsal anlamda dikkate alınmaya başladılar. Bu çalışmalar bize eğer kadınlar olarak kendine ait bir tarihin olmadı mı dikkate alınır toplumsal bir grup bile olunamadığını gösterdi. Bu anlamda feminist araştırmalar kadınlara bellek ve tarih kazandırdıkları kadar toplumsal görünürlük ve siyasal tanınırlık da sağladılar ve sağlamaya da devam ediyorlar.

Bugünü daha iyi görebilmek için geçmişi sorgularken feminist araştırmacıların çıkış noktası ve yanıtı aranan sorulardan biri de son yüzyılda yaşanan Türk modernleşmesinin bir "ka-

dın hakları devrimi" olarak içeriği ve bugüne kalan mirasıydı. İlaveten, bunun kadınların güçlü bir mücadelesi ve talebi olmadan, siyasal elitlerin reformcu anlayışı gereği sağlanan kadın hakları sayesinde gerçekleştiği iddiasıydı.

Feminist araştırmaların ortaya koyduğu veriler ve bunların içerildiği yorumların yarattığı etkilere ve zihniyet dönüşümüne bakarsak artık bu konuda farklı düşünülmeye başlandığını söyleyebiliriz. Araştırma verileri üzerine yazılmakta olan "yeni kadın tarihi"nin bir tür tarihsel yüzleşme yarattığını ve bu iddiaların ikna ediciliğini yitirdiğini görüyoruz. Çünkü artık kimse "kadın devrimi"nden bahsetmiyor; söylem değişti, dil değişti, içerik değişti: "Kadın devrimi" yerine "kadın mağduriyeti-kadın sorunları" söylemi yerleşti. Artık kadınların yaşam koşullarına buradan bakılarak konuşuluyor. Feminist araştırmaların somut sonuçlarını bu dönüşümleri izleyerek daha belirgin görebiliyoruz.

Modernleşmenin cinsiyeti ve otoriterliğin mikro politiğini anlamak

Feminist araştırmaların kadınlar hakkındaki popüler dili "kadın devrimi"nden "kadın sorunları" söylemine dönüştürmüş olsa da bu gelişimin özellikle Türkiye üzerine kafa yoran akademisyen, sosyal bilimci, aydın, politikacı ve yazarların entelektüel bakışında bu yeterince kavranmadığı ve önemsenmediği de bir gerçek. Feminist araştırmaların yakın geçmişimizin ve bugünün cinsiyet farkları açısından nasıl şekillendiğini ortaya koyan verileri genel toplumsal analizlere hâlâ yeterince içerilmiş sayılmaz. Bu konu bir "kadın sorunu" olarak özellikle kadın akademisyen ve aktivistlere bırakılıyor ve bu konuda önde gelen erkek araştırmacıların konuşmaması da, laf etmemesi de, yanlış biçimde, feminist araştırma alanının özerkliğine duyulan saygı olarak algılanıp onaylanıyor.

Oysa ki feminist araştırmaların ortaya koyduğu gerçeklik yaşadığımız toplumun kolay sarsılmayan derin eril tahakküm deneyimleri, yapıları, dirençleri olduğunu ve bizim bunları çoğu

zaman doğal kabul edip görmezden geldiğimizi gösterdi. Feminist araştırmaların son yüzyılda yaşanan Türk modernleşmesine kadınların katkısını sorgularken ve geçmişin bugüne mirasını tartışırken meselesi sadece kadınların kendi anneannelerinin hayatına ilişkin merakı değildi elbette. Amaç, Türkiye tarihini yazarken görmezden gelinmiş ve eksik bırakılmış bir boyutunu göstermekti. O da modernliğin toplumsal kurumlarının ve zihniyet yapılarının nasıl cinsiyet farklarının düzenlenmesiyle –doğru kadınlık ve erkeklik tanımları, modern aile modeli, vb.– birlikte şekillenen gerçeklikler olduğuydu. İkincisini anlamadan birincisini tam olarak anlamanın mümkün olmadığını ortaya koymak amaçlandı.

Aslında temel mesele Türkiye'de siyasal rejimin ve toplumda egemen değerlerin otoriterliğinin arkasındaki ataerkil desteklerin, değerlerin ve kurumsal pratiklerin "cinsiyet rejimi analizi"nin sunduğu farklı mercekler ve bakış açılarından da sorgulanabilir hale getirilebilmesidir. Bu alanda önemli ve yeni bir bilgi birikimi yaratmış olan feminist araştırmaların sunduğu analizler Türkiye'de demokrasinin gelişiminin önündeki engellerin neler olduğunu araştıranların ufkunu genişletiyor. Çünkü eril tahakküm stratejilerinin ve yapılarının analizini tarihçi ve sosyal bilimcilerin kullanımına sunup yeni bir kapı aralıyor.

Aslında devletin, siyasal rejimin, toplumun gündelik yaşam pratiklerinin otoriter niteliğinin nedenlerini anlamak Türkiye'de sosyal bilimcilerin kolay değişmeyen temel konularından biridir. Türkiye'de her yere sinmiş otoriterliğin kökenlerini anlamak için çok farklı değişkenlere bakarak yapılan değişik çözümlemeleri biliyoruz. Türkiye'de neden bu kadar güçlü bir otoriterlik var diye sorgularken sermaye birikim stratejilerine, yeni sömürgecilik tarzlarına, neo-liberalizmin ve piyasacılığın dayattığı politikalara, işgücünün örgütsüzleşme, esnekleşme ve enformelleşme süreçlerine, otoriter siyasal-toplumsal yapıların nedenleri olarak bakıldı; yorumlandı. Ayrıca milliyetçiliğin derin kökenleri, dinin devletle iç içe geçmiş hali, İslamcılığın devletin resmi söylemi haline dönüşmesi, muhafazakârlığın bütün toplumsal dokulara nüfuz etmesi gibi nedenler konuşul-

du; yeniden yeniden de konuşuluyor. Yeni binyılın başından geriye bakıldığında militer politikaların ne kadar önemli siyasal kararları etkilediği daha açık tartışılır hale geldi. Ama bütün bunların bir arada ve birbirine eklenlenerek yaşamasını sağlayan ve sonuçta her tür otoriterizmi güçlü, meşru ve sürekli kılan stratejinin eril tahakküm pratiklerine ve kurumlaşmış yapılarına sırtını dayayan özgünlüğünün ve bunun görünür hali olan "eril iktidar"a dayalı cinsiyet rejiminin aynı açıklıkta araştırıldığını ve kavrandığını söylemek zor. Türkiye'de milliyetçiliğin, İslamcılığın, militarizmin ve hepsini sarmalayan muhafazakârlığın "eril tahakküm" ile iç içeliğinin görünür hale getirilmesi de artık toplumsal çözümlemelerin olmazsa olmazı haline geldi. Bu kitap da böyle bir açıdan bakarak son yüzyılda yaşanan Türk modernleşmesinin bugüne miras bıraktığı etkileri görmeyi amaçlıyor.

Kitabın amacını gerçekleştirmek için önce benzer koşullarda ortaya çıkan olgular hakkında yapılan tartışmaları ve önemli kavramsal öneri ve eleştirileri gözden geçiren bir "literatür okuması" yapmayı amaçlıyorum. Bu değerlendirme, özellikle kitabın birinci bölümünde yer aldı. Bu literatür değerlendirmesini komşu coğrafyalarda eşzamanlı yaşanan iki farklı sürecin deneyimlerini birbirinden ayrıştırmaya çalışarak yaptım: Endüstrileşme ile uluslaşma süreçleri. Bu iki farklı süreç farklı coğrafyalarda yaşanan ama eşzamanlı etkileri ile kavranması gereken toplumsal gelişmeler olarak ele alınmalı. Dahası birlikte kavranabilecek ve karşılaştırılarak açıklanabilecek tarihsel ilişkisellik içinde kavranmalı.

Erken endüstrileşen toplumlar cinsler arasındaki toplumsal iktidar ilişkilerini belirleyen özgün koşulları yarattı. Erkeğin "tam gün" çalışması ve "aile reisliği"ni üstlenmesi, ev ve çocuk yetiştirme işlerinin kadınlar tarafından karşılıksız yapılan "ev kadınlığı" görevine dönüşmesi, kadın emeğinin kapitalist işgücü piyasalarında ucuz işgücü olarak kullanımı ve ailenin "özel alan" sayılarak toplumsaldan dışlanması ile şekillenen modern aile modeli ortaya çıktı. Erken endüstrileşmenin öteki yüzü ise sömürgecilik oldu. Dünyanın geri kalan toplumları sömürge-

leşme tehdidi altında kalınca bağımsızlıklarını koruyacak bir araç olarak modern "ulus-devlet"ler inşa etmeyi çıkar yol gördüler. Ulus-devlet inşa süreçlerini şekillendiren bir ideolojik düşünce ve siyasi hareket olarak milliyetçilik akımları ve buna önce ya da sonra gelen dönemlerde yaşanan iç ve dış savaşların yarattığı yeni modern "eril tahakküm" pratikleri –modern ordular ve militer rejimler, vb.– farklı toplumsal şekillenmeler yarattı. Bu süreçlerde kadınları bekleyen şey kapitalist piyasanın ucuz işgücü-sömürü pratikleri değildi. Ulus-inşa süreçlerinin aynı zamanda bir tür "modernleşme" siyaseti olduğunu da dikkate alırsak oldukça farklı toplumsal cinsiyet konumları yaratmış olacağını öngörebiliriz. Bu açıdan bakılınca endüstrileşme ve uluslaşmanın etkilediği farklı modern cinsiyet rejimlerinin oluşumunu açıklamaya çalışan "literatür okuması"nı birinci bölümde ve kitabın temel konusuna nasıl baktığımı bu bölümde açıkladım. Kitabın ikinci bölümünde ise birinci bölümde yaptığım "literatür okuması" ışığında geç Osmanlı ve erken dönem Türk modernleşmesini bir uluslaşma süreci olarak ele alıp bu süreçte yeni oluşmakta olan toplumsal cinsiyet farkları rejimine dair yapılmış feminist araştırmaları gözden geçirdim ve yorumladım. İkinci bölümün bu anlamda Türkiye'de yakın dönemde gerçekleştirilmiş feminist araştırmaların –elbette hepsinin değil– bir tür okunması olduğu da söylenebilir.

Kitabın asıl özgün bölümü ise üçüncü bölüm olmalı. Çünkü bu kitabın asıl amacı feminist araştırmaların henüz el atmadığı bir döneme yani İkinci Dünya Savaşı sonrası dönemde Türkiye'de yaşanan ve benim muhafazakâr-modernleşme dediğim dönemdeki cinsiyet farkları rejiminin topluma "içerilme" sürecine ışık tutacak bir yorum oluşturabilmek. Diğer bir deyişle erken modernleşmenin ürettiği "aile odaklı modern toplum modeli"nin kentli, orta sınıf yaşamlara içerilmesi ve farklı ideolojik ve kültürel taleplerin cinsiyet değerleri ve konumlarının düzenlenmesi/ayarlanması yoluyla tatmini bu dönemde gerçekleşiyor. Bu nedenle üçüncü bölümde bu amaca hizmet edecek bir veri alanı seçtim: 1945-65 tarihleri arasında yayınlanmış dört günlük gazete sayıları üzerinde örnekleme yöntemi

ile tarama yaparak kadın ve aile hakkındaki haber, yorum, imge ve "söylem stratejileri"ni araştırdım. Bu araştırmanın verileri üzerine geliştirdiğim yorumlar da üçüncü bölümde yer aldı.

Türkiye tarihinde 1945-65 dönemi büyük siyasal çalkantıların sonrasında bir tür siyasal rejimin "konsolidasyonu" ve çatışan ideolojik görüşlerin bağdaştırılmasının gerçekleştiği bir dönemdir. Bu dönemin cinsiyet rejimi açısından özelliği, "kadın hakları"ndan hiçbir şekilde bahsedilmeyen ve "modern kadın" olmanın ev kadınlığına dönüştürüldüğü bir dönem olmasıdır. Araştırma sonucunda ortaya çıkan veriler kadın hakları açısından sessiz ve suskun bir dönem olarak niteleyebileceğimiz bu dönemde kadın olmanın nasıl giderek aile sorumlulukları ile özdeşleştiğine ışık tutuyor.

1945-65 dönemi muhafazakârlık ile milliyetçiliğin kadın ve aileyi ilgilendiren belli modernlik stratejilerinde uzlaşmaları dönemidir aslında. Bir anlamda bu döneme "modern eril tahakküm rejimi"nin oluşum dönemi diyebiliriz. Bu dönemin "mikro politiğini anlamak" bu kitabın asıl amacıdır. Dönemin özellikleri bize bazı önemli kırılma noktalarının nasıl aşıldığını gösterir. Erken modernleşme döneminin "asrilik" ile "millilik" arasında gidip gelen zihniyet gerilimleri bu dönemle birlikte muhafazakârlık lehine yerleşik değerlere dönüşmüştür. Feminizmin etkisiyle erken modernleşme döneminde gündeme gelen "kadın hakları" unutulmuş ve modern Türk kadınının hakları söylemi hatta "İslamda kadın reformu anlayışı" tartışmaları bile çok gerilerde kalmıştır. Bu "unutmalar" yeni sentezlere kapı açmış modernleşme rotalarının uzağında kalmayı tercih eden "muhafazakâr" çevreler ile modernlik arasında yeni sentez fırsatları ortaya çıkmıştır. Bu fırsatlar kadınların "aile sorumlulukları" ile özdeşleştirilmesi sayesinde gerçekleşmiştir. Bu süreci, geç Osmanlı modernleşme döneminden başlayarak, "aile odaklı modernleşme" olarak niteliyorum.

Muhafazakâr modernleşme dönemi dünyada 1968 hareketlerinin yarattığı radikal özgürlük hareketlerinin Türkiye'de de etkilerini göstermeye başlaması ile başka bir toplumsallığa dönüşüyor. "Toplumcu düşünce" yaygınlaşıp güçleniyor ve top-

lumsal eşitsizliklerin sorgulandığı ve değiştirilmeye çalışıldığı yeni bir siyaset tarzı gündemi kaplıyor. 1968 radikalizminin sol düşüncenin gelişimine yol açtığını biliyoruz ama sol düşünce de birkaç yıl içinde "silahlı siyaset"e dönüşerek toplumsal bağlamlarından koptu; 1968 hareketlerinin temel özelliği olan "özgürleşme siyaseti" devletle hesaplaşmaya indirgenerek bir siyasal kapanmaya yol açtı. Bu süreç sıradan insanın özgürleşme siyasetine katılımını engellerken başta kadınları da dışlamış oldu. Ayrıca yaşanan süreç "siyasetin erilleşmesi"ne dönüşerek "savaşanların kazanç ve kayıpları" ile değerlendirilen bir siyaset anlayışının –12 Eylül dönemi dahil olmak üzere– bugüne kadar egemen olmasına neden oldu. Bugün bu dönüşüm ve kırılmaların ışığında hâlâ "aile odaklı modernleşme"nin devam ettiğini söyleyebilir miyiz? Bu sorunun yanıtını hemen bir çırpıda vermek kolay olmasa da 2000'li yıllarla birlikte "aile odaklı modernleşme"yok olmadı, tersine bir modernleşme stratejisi olarak bu daha kökten biçimde yeni "İslamcılık hareketleri" ve "aile politikaları" ile eklemlenerek daha güçlü daha yaygın ve itiraz edilemez bir içerik kazandı.

BİRİNCİ BÖLÜM

MODERNLEŞMEYE KATILIM VE FARKLI KADINLIK DENEYİMLERİ

Modern toplumlar ve cinsiyet farkları

Modern düşüncenin önemli bir karakteristiği, modern öncesi dönemlerden kökten biçimde farklı olarak, kadın ve erkek olmanın biyolojisinin birbirinden çok farklı psikolojik, toplumsal ve davranışsal özellikleri insanlara dayattığına inanmadır. Aslında modern patriarkilerin en önemli ideolojik temeli budur. Modern toplumlar hiyerarşik ayrımların ve eşitsizliklerin var olduğu toplumlar olarak özellikle cinsiyete dayalı eşitsizlikleri de üretir ve diğer toplumsal eşitsizliklerle iç içe sürdürür. Modern toplumlarda cinsiyete dayalı toplumsal eşitsizliklerin aslında biyolojik özelliklerden (cinsiyet hormonları gibi) kaynaklandığı düşünülür. Ama bu biyolojik farklar aslında toplumsal farklara sonradan verilen anlamlar olarak toplumsalın içinde vardır. Adını biyolojinin koyduğu cinsiyet farkları aslında toplumsal bazı işleri kaçınılmaz olarak belli cinslere özgü kılar. Örneğin çocuk yetiştirmek için kadın gibi duygusal ve sabırlı olmak, asker olmak için de bir erkek gibi dayanıklı ve güçlü olmak gerekir. Aslında anne ile asker arasındaki fark biyolojik değil ideolojik-toplumsaldır; kadınları ve erkekleri farklı toplumsal (siyasal) konumlarla ilişkilendiren cinsi-

yet farkları rejimi cinslerin biyolojisinden türetilirken aslında cinsler arasındaki toplumsal farklardan bahsetmemize yol açar. Toplumsal olan biyolojik olana transfer edilir; daha doğru deyişle toplumsal farklılıklar biyolojik değişmezlikten (determinizm) alınan ideolojik destek ile meşrulaştırılır. Biyoloji değiştirilemez bir kaderse toplumsal olarak cinslerin rolleri de değiştirilemez hale gelir.

Bu çerçeveden modern kapitalist toplumlara baktığımızda birçok toplumsal alanın aslında cinsiyet farkları ile "işaretlenmiş" olduğunu görürüz. Örneğin "emek biçimleri" cinsiyetlenmiştir; kapitalist piyasanın düzeni kadın işi-erkek işi ayrımına göre işler. Hanedeki ücretsiz ev-içi emek kadınların fedakârlık ve sevgi ile yaptıkları işlere dayanır; karşılığında evlilik, kocanın geçim sağlama sorumluluğu ve duygusal takdir sunar. Fabrikadaki endüstriyel makinenin işleyişi ise erkek-kas gücünü kullanır; karşılığında erkeğe para, kendine bağımlı bir kadın ve aile yaşamı, toplumsal hoşgörü ve ayrıcalıklar sunar. Ev kadını kendi adına sosyal güvenlik haklarından bile mahrumken, erkekler, bunlara ilaveten, para kazanıyor olmanın getirdiği serbestliklerden de yararlanırlar.

"Biyolojik" olduğu varsayılan cinsiyet ile toplumsal konumlar arasındaki ilişki modern toplumların "güvenlik rejimleri"nde daha çarpıcı olarak gözlenebilir. Toplumu korumak erkeklerin işidir. Ulusu askerler kurar, savaşçılar en saygı duyulması gereken önderlerdir. Modern yuttaşlık ile zorunlu askerlik yaparak kazanılan toplumsal statü arasında tarihsel olarak kurulmuş ilişki hâlâ çok güçlüdür. Bu bağlantı modern toplumlardaki erkek egemenliğinin (maskulinizm) temelidir; dahası modern savaş teknolojileri ile ulus-devletler sistemini ve cinsiyetlendirilmiş savaş ideolojilerini de şekillendirir. Yaşadığımız "özgür toplum" savaşçı atalarımızın kanları pahasına bize sundukları bir nimettir. Modern toplumun siyasal kararları vatandaşların görüşlerine göre şekillenir; kadın olmanın, çocuk yetiştirmek ne tür bir vatandaşlığa tekabül ettiği ise belirsizdir; çocuk yetiştirmenin karşılığı toplumsal değil kişiseldir. Çocuk yetiştiren kadınlara toplumun herhangi bir borçluluk duyma-

sı gerekmez; ücret, emeklilik, temsil vs. gibi "hak"ların konusu olmayan bir toplumsal görevdir annelik.

Modern toplumlarda cinsiyetlenmiş toplumsal alanlar sadece üretim ve siyasetin alanı değildir. Kadınların yaşam alanları evin/hanenin sınırlarını aşar; inanç, kültürel aidiyet ve ırk-etnisite bağlantılı topluluk içi konumların da cinsiyetlerle ilişkilenmesi olasıdır. "Sosyal topluluk rejimi" diyebileceğimiz günlük kültürel pratiklerin sürdürülmesi ile kadınların modern toplumlarda kendilerine bir tür "geleneğin sürdürülmesi" adına bir alan yaratarak konumlanışı ilişkilidir. Kadınların kendi çevrelerindeki toplumsal ilişkileri denetleyebilmek ve kendilerini görünür ve toplumsal olarak güçlü kılmak için bir tür "gelenek icat ederek" toplumsal alana müdahale edebildiklerini biliyoruz. Kadınlar doğum, ölüm, evlenme, boşanma, yerleşim ve benzeri alanlardaki düzenlemeleri yaparak bir tür "kültürel ilişki denetimi" yoluyla toplumsal aktörler haline gelebiliyorlar ve buradan diğer toplumsal alanlara müdahale ve mücadele etme stratejileri geliştirebiliyorlar. Kadınların yürüttüğü kültürel pratikler bize sosyal topluluk rejimlerinin de cinsiyetlenerek var olduğunu gösteriyor.

Biyolojik ve toplumsal olan arasında kurulan geçişkenlikleri anlamak için elbette "cinsellik düzenleme rejimleri"ne de bakmak gerkir. Modernliğin heteroseksüellik ve homofobi ile özdeşliği malumdur. Homoseksüelliğin dışlanması, aşka dayalı evlilik ile cinsel ilişkilerin 'yasal kayıt sistemi' altına alınıp denetlenmesi önemli bir düzenleme stratejisidir. Buna ilaveten modern "beden rejimi" erkekler ve kadınlara ayrı ayrı arzular, hazlar, estetik, sağlık, cinsel zevkler ve bedensel disiplin aracı olarak uygun 'spor' türleri sunar. Buna "mekân düzenlenme rejimleri" eşlik eder. "Eril mekân"lar otorite, çatışma ve rekabet ile "dişil mekân"lar estetik objeler, duygusal anlatılar ve empati ile kodlanır.

Aslında cinsiyetler ile toplumsal olanın birlikte düzenlenişi "küresel cinsiyet rejimi" olarak gerçekleşir. Uygarlığın, teknoloji ve tahakküm gücüne paralel olduğunu, dünyaya akıl ve gücün egemen olduğunu öğreniriz. Aklın üstünlüğü

ile cinsel arzunun denetimi ters orantılı düşünülür ve bu da "uygarlaşma"dır yani modern eril değerleri yücelten bir "libido rejimi"dir aynı zamanda. Sonuçta modern toplumsallık akla dayalı çıkarları üstün tutma ve başkalarını yönetme becerine göre yüksek kazanç sağlama gibi eril değerleri ödüllendirir. Toplumsal ilişkiler bu eril değerlere en uygun işler yapan erkeklerden başlayarak onları onaylayan kadınlar, diğer erkekler, diğer kadınlar, eşcinseller, azınlıklar, yoksullar gibi sıralanan hiyerarşiler içine yerleşir; itirazlar sessizce karşılanabilir, duymazdan gelinebilir ya da bastırılabilir. Aslında bu bir tahakküm düzenidir; cinsiyetlerin biyolojik ayrımları bunu meşrulaştırır; yeniden üretir ve karşı çıkılmaz kılabilir. Her aşamada direnişler, yeniden şekillenmeler ve bağlantılarından koparak farklılaşan toplumsallıklar söz konusudur elbette. Sonuçta birbirine bire bir benzemeyen cinsiyet farkları düzenleri ile karşı karşıya kalırız.

Modern toplumlarda geçerli cinsiyet rejimlerinin tek ve birbirine benzer olmadığı açıktır. Ben bu kitapta endüstrileşmenin öteki yüzü olan sömürgeleşmeye karşı toplumu korumak için uluslaşma/ulus-devlet kurma deneyimi yaşayan toplumlarda kadınların cinsiyet konumlarının nasıl şekillendiğine bakarak erken dönem Türk modernleşmesinin cinsiyet rejimini anlamaya çalışacağım. Feminist araştırmaların tarihsel olarak öncelikle erken endüstrileşmiş toplumlardaki kadınlık deneyimlerini tartıştıklarını biliyoruz. Bu durum karşımıza bir kuramsal-politik sorun çıkartıyor. Erken endüstrileşen toplumlardaki kadınlık deneyimlerine bakarak yapılan feminist kuramsal analizleri dünyanın geri kalan coğrafyalarındaki kadınlık deneyimlerini analiz ederken nasıl kullanmak gerekir? Örneğin özel/mahrem alanın kamusaldan ayrıştırılmasını mı yoksa kamusal alanlar arasında cinsiyet temelli ayrıştırma, tecrit etme (segregation) ve ikincilleştirilmeleri mi temel almalıyız? Çünkü cinsiyet rejimleri bu ayrımlara paralel olarak daha piyasa-odaklı, daha aile-odaklı, refah devleti formunda ya da yerel kültürel cemaatlerin veya sivil örgütlerin yönetimine bırakılmış geniş toplumsal alanların varlığına göre şekillenmiş olabilir. Çünkü cin-

siyet eşitsizlikleri düzeni her zaman özel/kamusal ayrımına tekabül etmez. Böyle bakmak yanıltıcı sonuçlara götürebilir. Örneğin kamusal alanda görünür kadın sayısının çok olması daha çok cinsiyet eşitliği anlamına gelmeyebilir; tam tersine "etnik sembolleştirme" yoluyla dışlama için kadın temsili kullanılıyor olabilir ve böyle bir durum kadınların gücünden çok araçsal bir "güçsüzlük" konumunun göstergesi olabilir. Ya da kadınların kamusal ve siyasal alanlardan çok sivil, yerel ve cemaat temelli alanlarda güçlendiği bir toplumda kadınların dışlanıp yok sayıldığını, özel alana kapatıldığını ve bu yolla güçsüzleştirildiğini söylemek ne kadar doğrudur.

Yanıtlanması gereken önemli soru şudur: Erkek öncelikli veya kadın öncelikli toplumsal alanlar yani "eril" ve "dişil" toplumsallıklar arasında dayatma, pazarlık ve uzlaşmalar yoluyla oluşan "eşdeğerlilikler" mi yoksa baskı altına alma, yönetilmeyi kabullenme ve tahakküm altına girme gibi "eril iktidar ilişkileri" mi geçerlidir? Bu soruya her zaman yanıt vermek kolay olmayabilir. Modern toplumlarda piyasa ve hane yönetiminden oluşan ekonomik alan, ulus, devlet, örgütlü din gibi kurumların tahakkümündeki siyasal alan içinde kadınların hane yönetimi, kültürel ilişkileri düzenleme, gönüllü yardım işlerini yürütme gibi "dişil" görevleri onlara ne ölçüde yaşam güvencesi ve toplumsal fırsatlardan eşit yararlanma hakkı sunar? "Sivil toplum"un kadınların deneyimlerine, "siyasal toplum"un da erkeklerin deneyimlerine dayalı olması modern toplumlardaki cinsiyet farkları anlayışını bir tahakküm ilişkilerine mi dönüştürür?

Aslında kısaca söylemek gerekirse cinsiyet farklarına dayalı toplumsal ilişkiler sivil ve kamusal, siyasal ve sosyal, toplumsal ve özel/ mahrem/aileye ait olanı birbirinden ayırarak kodlar ve bu alanlar arasında düzeylerin ortak işleyişini sağlar; bağlantılar kurar, düzenlemelere destek olur. Bu açıdan tarihsel örneklerine baktığımızda "aile odaklı" ya da "kamusal yaşam odaklı" cinsiyet rejimlerinin modernlikle barışık yaşayabildiğini görürüz. Birinden diğerine geçiş farklı dönemsel koşullar ve toplumsal yatkınlıklara göre mümkün olabilir. Bazı örneklerde ol-

duğu gibi "aile işleri"nin devlet ya da piyasa aktörleri tarafından üstlenildiği toplumlar ya da neo-liberal politikalarla şekillenmiş toplumlarda olduğu gibi tersi olabiliyor. Aslında dünyada farklı cinsiyet rejimlerinin piyasa, modern devlet, sivil toplum ya da aile odaklı örneklerini görebiliyoruz. Ben bu kitapta ulus-devlet inşasına katılarak toplumsal konum elde etmeye çalışan bir kadınlık deneyimini –Osmanlı– Türk modernleşmesinin cinsiyet rejimini bu farklı şekillenmelerin ışığında ele almaya çalışacağım. Buna başlarken öncelikle erken endüstrileşmenin yol açtığı kadınlık deneyimini değerlendirerek gerektiğinde karşılaştırmak için kullanmak istiyorum.

Erken endüstrileşmenin kadınlık deneyimi: Aile ile fabrika arasında kalan kadınlar

19. yüzyıl boyunca ve 20. yüzyılın ilk yarısında Kuzey Atlantik coğrafyasının hızlı endüstrileşen toplumları, büyük sınıfsal çatışmalar ve savaşlar sonunda, 20. yüzyılın ikinci yarısından başlayarak kendilerine özgü 'demokrasi'lere evrildiler. Bu siyasal süreçleri şekillendiren siyasal aktörlerden biri de 'feminist hareket' ve daha geniş anlamda kadın haklarını savunan kadın hareketleriydi. Kuzey Atlantik demokrasilerinin gelişim sürecinde kadın hakları için sürdürülen mücadeleler sonucunda demokratikleşmenin bir tür 'kadın dostu' ilkeler, kurumlar ve içerikler kazandığını söyleyebiliriz.

'Batı' denen bu coğrafyada dünyanın geri kalanından önce ortaya çıkan 'sanayileşme'nin yol açtığı sonuçlardan bizi ilgilendiren birkaçının altını çizmek gerekir. Sanayileşme, her şeyden önce, *toprağa dayalı üretimin* yarattığı geniş akrabalık-kandaşlık gruplarına dayalı *cemaat tipi kırsal yaşamın* topraktan koparak sönümlenişidir. Bunun yerine fabrika üretimine dayalı toplumsal sınıflaşma, tüketim odaklı *küçük aile* ve *bireysel yaşamların* toplumsal dokusu olan kentsel mekânlar ortaya çıktı. Toprağa dayalı üretimin gerektirdiği geniş *hane-cemaat ilişkileri* yerine kentli bireyselliğe dayalı *küçük ailenin gelişimi* toplumsal cinsiyet ilişkilerini de zaman içinde yeniden şekillen-

dirdi. Bu gelişimlerin sonucu, eşitsizliklerin yaratılıştan ve değişmez olduğu varsayılan feodal toplumsal statülerine karşı insanların doğuştan eşit olduğunun kabulüne dayalı –hâlâ da devam eden– uzun mücadeleler ve siyasal çatışmalar yaşandığını biliyoruz.

Sanayileşme ve kentleşmeye başka bir açıdan bakılınca kapitalist üretim süreçlerinin yarattığı işçileşmenin yol açtığı toplumsal sonuçlarla karşılaşırız. Bu süreçte bir yandan yeni mülksüz/emekçi sınıfların ortaya çıkışı ile oluşan dönüşümler diğer yandan da yeni ticaret ve üretim dinamikleri ile gelişen girişimci sınıfların gelişimi belirleyici oldu. Kırsal üretim yapısının yerine kentlerde fabrika üretimine dayalı yeni bir toplumsalın gelişimi toprağa dayalı üretimin temel birimi olan 'hane'de önemli dönüşümler meydana getirdi. Toprağa dayalı üretimin 'hane'si ile fabrika işçiliği yapan 'aile' birbirinden farklı toplumsal cinsiyet ilişkilerine dayanıyordu. Üretim faaliyetinin 'haneden ayrılması', kadınların aile içindeki konumunu değiştiren temel faktörlerden biri olmuştu. Sanayileşmenin yoğunlaştığı coğrafyalarda kadın emeği ucuz, kolay sömürülebilen bir işgücü kaynağı olarak piyasaya dahil oldu. Kapitalist işgücü piyasasına büyük sayılarda dahil olan kadınların ağır sömürü koşullarına karşı sendikalar ve işçi partileri tarafından ciddi düzeyde korunmadıklarını biliyoruz. İşci sendikalarının (erkeklerin/ kocaların) kadınların çalışmasına karşı çıkarak ev işleri ve çocuk yetiştirmenin kadınların sorumluluğunda kalabilmesi için "aile geçim ücreti" talep ettiler ve bu bakış açısı dönemin sendika siyasetinin egemen siyaset tarzı oldu. Bunun bugün de kısmen başarılmış bir sendikal talep olduğunu söyleyebiliriz. Ama bu olgu nedeniyle kadınlar ne tam anlamıyla erkek işçiler gibi sendikalar ve işçi partileri içinde haklarını arayabildiler ne de 'ev'in yönetimi ve çocukların bakımı işlerini üstlenip bunun karşılığında yeterli bir sosyal güvence elde edebildiler. Bir yandan büyük sayılarda sanayi ve hizmet sektöründe çalışmaya başlayan kadın nüfusu, bir yandan kapalı cemaat-aile ilişkilerinin patriarkal denetim alanı dışına çıkarak yeni deneyimler kazanmaya başladılar, öte yandan da işgücü piyasa-

sında "kapitalist-ataerkil" sömürünün özgün biçimleri ile karşılaşarak –erkek işçilerden farklı– mücadele yöntemleri geliştirmek zorunda kaldılar.

İşçi sınıfı kadınlarının yaşadıklarından farklı olarak, kentli tüccar ya da sermayedar kesimlere mensup kadınlar ise daha farklı nedenlerle 'ev kadınlığı'na gönderilmek istendiler. Erkekler ticari ve endüstriyel yatırımlar aracılığıyla sahip oldukları sermayeyi yönetirken kendi eşlerinden de 'ev kadınlığı' talep ediyorlardı. Yeni kentsoylu sınıfın modern evlere ve modern tarzda yetiştirilmiş çocuklara sahip olma arzusu kadınların ev kadınlığı ve anneliğine dayandı. Erkeklerin para ve güç sahibi oldukları alanlarda –az sayıdaki aile şirketi yöneten kadın dışında– kadınların varolma şansı bulamadıklarını da biliyoruz.

Diğer yandan nitelikli işçi konumuna gelen erkek işçiler 'aile ücreti' talebiyle grevler yaparak karılarının evde oturmasını ve burjuva aileler gibi çocuk ve ev işleriyle uğraşmalarına olanak sağlanmasını istiyorlardı. Bu sayede çocukları hastalıktan ölmeyecek ve düzenli bir beslenme ve bakım sağlayabileceklerdi. Bu süreç, sanayi üretiminden geri eve gönderilen işçi sınıfı kadınları ile kitleler halinde ev-işlerine kapatılan kentsoylu kadınları benzer noktalara getiriyordu. Kadınlar evin mahrem dünyasına kapatıldıkça para kazanan erkeklerin geçim sağlama keyfiyetine bağımlı hale geldiler. Çünkü ev kadınlığı ve annelik dışında bir iş yapmayan kadınlar –ister işçi sınıfından ister burjuva sınıftan olsun– bir erkeğin sağlayacağı geçim dışında kendi ayakları üzerinde durma şansını yitirmişti. Erkeklere bağımlı olmayı değil yaşama karışmayı, toplumsal fırsatlara erişimde eşit haklara sahip olabilmek için erkekler gibi para kazanmayı isteyen kadınların sayısı arttıkça bu talepleri mevcut siyaset kurumların hiçbirinin içermek niyetinde olmadığı görüldü. Hem burjuva liberal ve muhafazakâr hem de işçi sınıfının sol ve milliyetçi siyasetleri kadınların bu taleplerini yeterince içerip kendi siyasetlerine eklemleyemediler. Kendi yaşamlarının denetimlerini yitirmemeye çalışan kadınlara kendi başlarına siyasal mücadeleden başka yol kalmıyordu.

Hem sermaye sahibi erkekler hem de fabrika işçisi erkekler kapitalist devletin ve kamusal alanın şekillendiricisi olarak, siyasal rejimin erkek deneyim odaklı yeni kurumlarına imzalarını attılar. Modern siyasal partiler, sendikalar, parlamentolar ve bürokratik aygıtlar hem işçi sınıfından hem de sermaye sınıfından kadınları dışlayan –onları özel alana gönderen– erkek deneyimleri üzerine kuruldu. Bu erken sanayileşme deneyimine dayalı siyasal gelişmeler farklı kesim ve sınıflardan kadınların neden erkeklerden ayrı örgütlenme stratejileri ile erkeklere karşı güçlendirici siyasal dil ve ideoloji geliştirdiklerini açıklar. Kadınların eşitlik ve özgürlük mücadelelerinin yeni ve modern siyasal biçimlerinin ortaya çıkışının ve bunun özel bir tarzı olan feminizmin yaygınlaşmasının arkasındaki tarihsel dinamikleri bu bağlamda kavramak gerekir.

Sanayileşme deneyimi ile gelişen yeni "modern aile" modelleri ve kapitalist piyasa dinamikleri arasında ciddi çelişkiler, dolayısıyla çatışma dinamikleri ortaya çıktı. *Yeni kentli aile,* ekmek parası kazanan erkek ve ev-işleri yapan kadın ikilisinden oluşan yeni bir cinsiyet farklılığı modeline dayanıyordu. Bu model, bir yandan kapitalist piyasanın düşük ücretli kadın işçi talebi ile sürdürülebilir oldu. Çünkü kadınların düşük ücretlerle çalışmaktansa evde kalıp çocukların bakımını üstlenmeleri daha anlamlı hale geldi. Diğer yandan sermaye sahibi erkekler ile işçi erkekler arasındaki mücadelenin dili olan 'eşit haklar' söyleminden kadınların dışlanmasına yol açtı ve 'eşit yurttaşlar topluluğu' olan modern siyasal toplumdan ve onun saygın kamusal statülerinden kadınlar uzak kaldılar. Bütün bu gelişimlerin olup bittiği 'kamusal alan'dan dışlanmış ya da ikincilleştirilmiş olan kadınlar açısından ev kadınlığı/annelik güvencesiz, erkeklere bağımlı ve risklerle dolu bir yaşamdan başka bir şey olamadı. Erken sanayileşen kapitalist toplumlarda kadınların özgürlük ve eşitlik mücadelelerinin arkasında işte bu *yeni kentli aile model*inin barındırdığı çelişki ve çatışmalar vardı.

Sanayileşmenin ortaya çıkardığı sınıfsal çatışmalarla Avrupa'nın alt üst olduğu dönemlerinin sınıf mücadelelerine daya-

lı *sınıf siyaseti* parlamentolar, siyasal partiler, sendikalar gibi siyasal kurumları şekillendirdi. Bu süreç 20. yüzyılın sonlarında, çalışanlar ve sermayeye sahip olanların arasına giren ve sorun çözücü bir strateji olarak işlev gören 'sosyal refah devleti' politikalarının gelişmesiyle başka bir aşamaya evrildi. Sosyal refah devleti, çalışanlar ile sermaye sahipleri arasındaki çatışmaları devletin araya girerek düzenlediği; işsizlik, hastalık, yaşlılık gibi insani risklerin çözümünü kolaylaştıran politikaların yürütücülüğünü devletin üstlendiği bir devlet modeli olarak tanımlanabilir. Sosyal refah devleti politikaları sadece sınıfsal çatışmaları hafifletmedi, aynı zamanda sanayileşmenin çelişkili hale getirdiği aile-çalışma yaşamı ikilemi içinde büyük gerilimler yaşayan 'kentli aile'nin sorunlarına da el attı. Hasta ve yaşlıların bakımlarını üstlenme, çalışan kadınların çocuk yetiştirme sorumluluğuna destek olma gibi politikalarla, aslında evlilik ve aile kurumu içindeki gerilimleri azaltıp erkek egemenliğinin aile içindeki etkilerini hafifleten bir dizi uygulamanın mimarı oldu. Sosyal refah devleti politikaları geleneksel kandaşlık-akrabalık sistemleri içindeki dayanışma ilişkilerini işlevsiz kılarak kadınlar üzerindeki geleneksel ataerkil denetim mekânizmalarının gevşemesine ve bunun yerine yeni tür daha eşitlikçi cinsiyet rejimlerinin geçmesine yol açtı.

Endüstrileşme süreçleri boyunca kadınların ev-içinde değişen konumunun, yani kadın emeğinin piyasada ücretli işçi olmak ile evde ücretsiz işçi olmak arasında kalışının yarattığı çelişkiler birçok özgün siyaset tarzının gelişimine yol açmıştır. Kısaca söylemek gerekirse, sosyal refah devleti politikaları, kentli aile içindeki cinsiyete dayalı işbölümünden doğan çatışmaları çözmeye çalışan kadın hakları mücadelelerinin bir sonucudur. Yani, ücretli çalışan aile-reisi erkek ve karşılıksız ev-içi emek sahibi kadın ikilemine dayalı modern kentli aile ile kapitalist işgücü piyasalarının cinsiyetçi yapılanmaları arasında kadınları sıkıştırıp çözümsüz kılan gerilimin, devletin sosyal-risk düzenlemeye yönelik finansal politikaları sayesinde sakinleştirildiğini söyleyebiliriz.

Endüstrileşme sürecinde kadınların mücadelesi: Özel alanın politikleştirilmesi ve kamusal alanın "cinsiyetlendirilmesi"

Erken endüstrileşen toplumlarda aile ve işgücü piyasası arasında sıkışıp kalan kadınların yüz yılı aşkın süredir devam eden eşit haklar mücadelesi *cinsiyetlendirmiş kapitalist demokratik devlet*'in şekillenmesinde önemli oldu. Bu oluşumun temelinde "insanlar doğuştan eşittir" fikrinin gelişim macerası yatar. Sahip olduğu ayrıcalıklarının doğuştan geldiğini savunan aristokratik sınıfa karşı sanayileşmenin aktörü olan sermaye sahipleri ticaret ve endüstri ile elde ettikleri zenginliklerini koruyacak bir ilke olarak "eşitlik"i savundular. Bu eşitlik tanımına göre insanlar doğuştan eşit 'akıl' ile yaratılmış olduklarından bu aklı kullanarak elde edilen mülkleri de –aynı aristokratların mülkleri gibi– devlet tarafından eşit olarak korunmalıydı.

'İnsanların doğuştan eşit olduğu' yani aynı akıl ve yetenek ile donatılmış olduğu fikri zaman içinde dünya tarihinin en devrimci düşüncelerinden biri haline geldi ve çok farklı toplumsal kesimlerin var oluş mücadelesinin temel ilkesi haline dönüştü. Öncelikle işçi sınıfı erkekleri, sonra her sınıftan kadınlar ve daha sonra da azınlıkların siyasal mücadelelerine ışık tutmuş bir ilke oldu 'insan olarak eşit olmak/eşit kabul edilmek'. Kadınlar açısından mesele "insan olma"nın kadınları kapsayıp kapsamadığı ya da nasıl kapsadığı idi. Tarihte *birinci ve ikinci dalga feminizm* olarak adlandırılan, kadınların eşit insan sayılma mücadeleleri olarak tanımlayabileceğimiz siyasal hareketleri bu bağlamda değerlendirmek gerekir.

Erken endüstrileşme yaşayan toplumların aristokratları, burjuvaları ve işçileri arasındaki çatışmalar ile şekillenen siyasal oluşumlar *temsili parlamenter demokrasi* denen bir siyasal kültüre ve onun siyasal-kurumsal yapılanmasına yol açtı. Bu sürecin esas olarak sınıfsal çıkarları peşinde birbirleriyle çatışmakta olan işçilerin ve burjuvaların uzlaşma noktalarından doğduğu fikri çok genel anlamda doğrudur. Bu sürecin şekillenmesinde eşit vatandaşlık hakları ve seçime dayalı temsiliyet gibi demok-

rasi ilkelerinin gelişimi ve parlamento, siyasal parti gibi siyasal kurumların mülksüzleri ve kadınları içerecek şekilde yenidenyapılanması temel rol oynadı. Kadınların –hemen her sınıftan ve gruptan– erkeklere eşit 'katılma hakkı' uğruna mücadesi bu süreçleri şekillendiren önemli bir faktör oldu. Bu mücadelelerin sonuçlarını ve kadınların elde ettiklerinin çoğunu bugün uluslararası antlaşma veya yasa hükümleri olarak karşımıza çıkan kurallar, haklar, politikalar ve stratejiler olarak görebiliyoruz. CEDAW (Kadınlara Karşı Her Türlü Ayrımcılığın Önlenmesi Uluslararası Sözleşmesi) buna tipik bir örnektir.

Söz konusu tarihsel süreçte ortaya çıkan demokrasinin mülk sahibi erkeklere tanıdığı birey ve vatandaş olarak eşit hakların bazen açık ama çoğu zaman dolaylı biçimlerde kadınları dışladığı herkesin malumudur. Vatandaş olmanın sınırlarının kadınları ne kadar içerdiği/dışladığı bugün de hâlâ ciddi tartışma konusudur ve vatandaş kavramının kadınları da içererek, 'herkes' anlamına gelecek şekilde genişlemesinde kadın hakları mücadelesinin katkısını teslim etmek gerekir. Bu sürece damgasını vuran liberal ve sol siyasetler eşit hakların ve özgürlüklerin geçerli olacağı alanı "kamusal" alanla sınırlamışlardı ve "aile"yi bu alanın dışında tutuyorlardı. Oysaki kadınların temel yaşam alanı olarak ailenin 'özel alan' diye toplumsal alandan dışlanması kadınların siyasal mücadelelerine damgasını vuran temel bir özellik oldu. Kadınlar kendi yaşam dünyalarını tartışma dışı bırakan "özel alan" tanımını reddetmeye çalıştılar. Tersine "özel alanı politikleştirmek" ile "kamusal alanı cinsiyetlendirmek" ilkelerine dayalı bir siyaset tarzını geliştirmeye çalıştılar. Bu siyaset 19. ve 20. yüzyılın en önemli siyasal akımlarından biri olan feminist siyasetin temel özelliklerini belirledi. Feminist siyasetin zaman içinde "siyasal temsil sistemi"nin aygıtları olan parlamentolar ve siyasal partilerde de etkin olmaya başlamasıyla bu kurumların kadınları dışlayan temsil ve seçim mekânizmaları da değişime uğradı. "Kadın dostu parlamenter rejimler"in gelişimi bu süreç sonunda gerçekleşti.

Erken endüstrileşme deneyimi yaşayan kadınların eşit insan olarak kabul edilme mücadelesinin bir sonucu olan "femi-

nist siyaset"in üzerinde durulması ve başka tür kadın hakları mücadelelerinde de aranması gereken odak noktasının erkek egemenliğine yöneltilen felsefi, politik ve ideolojik eleştiri olduğunu düşünüyorum. Feminist siyasetin belirleyici/ayırt edici özelliği onun modern endüstrileşmiş toplumlarda erkek egemenliğinin kendini nasıl sürdürdüğünü ve kadınlara bu egemenliği nasıl kabul ettirdiğini sorgulayan eleştirel yaklaşımıdır. Bu konuda çok çeşitli görüş ve yaklaşımlar olmakla birlikte tartışmaların belli noktalarda odaklandığı söylenebilir. Kadın emeğinin ev içinde karşılığı ödenmeyen bir emek türü olarak kapitalist üretim sistemine nasıl eklemlendiği ve kadınların yaptığı işlerin neden toplum tarafından önemsiz ve değersiz kabul edildiği bu tartışmaların önemli bir boyutuydu. Bunun yanı sıra, kadın cinselliğini denetleyen, başta aşka dayalı evlilik olmak üzere, heteroseksüalite, bekâret, tek eşlilik, annelik, namus/iffet, çocukların nesebinin erkek üzerinden tanınması gibi cinsel ahlak kurallarında erkeklerin yararlarının öne alınması bu tartışmaların başka bir boyutunu oluşturdu. Bunlara ilaveten, modern toplumların kamusal yaşamında kadınların neden ikincil, ayrımcı ve hatta dışlayıcı konumların ötesine geçemediği, eşit katılım ve temsil olanağı elde edemedikleri ve kamusal yaşamın erkek deneyimleri odaklı oluşuna ilişkin eleştiriler de önemli bir tartışma alanı yaratmıştı. Bütün bu alanlarda feminist eleştirilerin asıl amacı erkek odaklı güç ve iktidar ilişkilerini sorgulamak ve kadınların özgürlüğünü gerçekleştirmeye yarayacak bir toplumsallığın nasıl mümkün olduğunu araştırmaktı. Bu sürecin sonucu olarak çok çeşitli kavramsal analizler, kuramsal önermeler ortaya atıldı ve feminist bilgi alanı gelişti.

Feminist hareket kendi eleştirelliğinin odağına erkek egemenliği düzenini değiştirmeyi koyduğu ölçüde güç, iktidar, tahakküm, özgürlük ve eşitlik gibi kavramlar aracılığıyla düşünmeyi denedi ve farklı cinsler arasındaki yaşamı yeniden, eşitlikçi biçimlerde kurma çabalarını sürdürdü. Feministlerin geliştirdiği *bilinç yükseltme grupları* pratiği erkek egemenliğinin kadınlar tarafından ne kadar da içselleştirilip kabullenildiği-

ni bulmaya yaradı ve ezilmenin yaralarını nasıl sarabileceklerini gösterdi. Kendi aralarında iktidarsız, hiyerarşisiz, daha fazla yüz yüze ilişkilere dayalı örgütlenmeler yaratmaya çalıştılar; küçük ve aktif politik grupların yan yana gelmesiyle oluşan geniş ilişki ağları aracılığıyla siyasal eylemliliklerini yürüttüler. Bu yapılar içinde her kadının sözünün önemli olması gereği, farklılıklara rağmen temelde kadın olarak oluşan ortaklığı görmek ve sahiplenmek gibi feminist değerler gelişti ve yayıldı. Söz konusu feminist deneyimler her şeyden önce bütün *iktidar ve güç odaklarından özerk olmayı* amaçladı; kadınları susturan, dışlayan, yabancılaştıran bütün dil, anlam ve yapılar eleştirildi. *Kadınların özerk sesi* her zaman ve her koşulda kaçınılmaz bir ideolojik ve politik gereklilik olarak savunuldu.

Erken endüstrileşmenin kadınlara yaşattığı deneyimin dinamikleri "kadınlar için de eşitlik" anlayışının gelişimine yol açtı. İlk eşitlik talepleri oldukça erken tarihleri gösteriyor. Örneğin İngiliz feminist yazar Mary Wollstonecraft'ın 1792'de yazdığı *Kadın Haklarının Savunması* (A *Vindication of Rights of Woman)* adlı kitap kadınlar için eşitlik talebinin temel hatlarını erken bir tarihte tanımlamıştı. Tarihin kaydettiği ilk kadın hakları savunularından olan metin kadınların erkeklerden daha aşağı olmadığını, sadece erkekler gibi eğitilmedikleri için geri kaldıklarını söyleyerek kadınların da erkekler gibi temel haklarının korunmasını talep ediyordu. Wollstonecraft benzeri düşünceleri savunan ilk eşitlikçi feministler, kadınların da erkekler gibi akıl ve rasyonel düşünce yeteneklerine sahip olduklarını –bütün aksini söyleyen erkek kalabalığı karşısında– her şeye rağmen açıkça söyleyen kadınlardı. Wollstonecraft'ın temsil ettiği eşitlik anlayışı 20. yüzyılın başına kadar erkek egemenliğine karşı çok önemli bir eleştiri olarak bütün kadın hakları mücadelelerini etkilemişti. Benzer biçimde, Amerikan kadın hakları hareketinin tanınmış ismi Elizabeth Cady Stanton öncülüğünde ilk kadın hakları antlaşması da 1848'de New York'da Seneca Fall'da açıklanmıştı. Bu, tarihte kayda geçen ilk örgütlü kadın hakları ve kadınların eşit oy hakkı savunusu oldu. Sadece oy hakkı değil annelik, çocuklar üzerinde velayet hak-

kı, mülkiyet hakkı, çalışma ve gelir elde etme, boşanma ve doğum kontrolü hakkı gibi kapsamlı bir kadın hakları gündemi o tarihten başlayarak oluştu. Amerika Birleşik Devletleri'nde ilk Kadın Hakları Bildirgesi Ulusal Kadın Hakkı Derneği (National Woman Suffrage Association) tarafından 4 Temmuz 1876 tarihinde, yani bağımsızlığın ilanından 100 yıl sonra; Fransa'da ise Devrim'den iki yıl sonra 1791'de Kadın Hakları Bildirgesi (Declaration of the Rights of Woman) adı ile Olympe De Gouges tarafından kaleme alınarak açıklandı.

Kuzey Atlantik coğrafyasında ilk ve öncü feminist örgütlenmeler hem mevcut siyasal iktidarlara muhalif hem de diğer muhalif siyasetler karşısında özerk (otonom) bir siyaset tarzı benimsemişlerdi. İlk feministler aynı zamanda ulusal düzeyde değil uluslararası düzeyde de örgütlenerek feminist bir dünyanın hayallerini kurmuşlardı. Feminizmin uluslararası dayanışma yaratmak için mücadeleleri az bilinen ama önemli bir tarihsel miras olarak araştırılmayı beklemektedir. İzlerini Osmanlı feministlerinde göreceğimiz uluslararası kadın hakları siyaseti 20. yüzyılın sonunda yeniden canlanıncaya kadar cılız kaldı ve önemli siyasal ortaklıklar geliştiremeden yok oldu. Örneğin 1878'de I. Uluslararası Kadın Hakları Kongresi toplandı. Kısa bir süre sonra 1888'den başlayarak Amerikan feministlerinin örgütlediği Uluslararası Kadın Konseyi uluslararası toplantılar yapmaya başladı. Uluslararası Kadın Konseyi'nin 1899'da Londra'da yaptığı toplantıya birçok ülkeden delege ve gözlemci katılmıştı. 1892'de yapılan I. Uluslararası Feminist Kongre'nin de geniş katılımla toplandığını görüyoruz. 1904'te Uluslararası Kadın Suffrage İttifakı (International Women's Suffrage Allians) kurulmuştu. Ama kayda geçmiş bu uluslararası toplantıların dünyanın geri kalanındaki kadınları da içerecek biçimde bir "ortak siyaset" yaratmada etkisiz kaldığını görüyoruz.

19. yüzyılın sonu ve 20. yüzyılın başında Kuzey Atlantik feminizminin uluslarası işbirliği siyaseti kadınları vatandaşlığın kamusal alanlarından dışlayan ve onları aile, annelik ile özdeşleştiren –özel alanla sınırlandıran– eşitsizliklere karşı 'cinsiyet eşitliği' talep etmiş ve kadınları arzu, beden, estetik ve cinsel

cazibeye indirgeyen eril bakışı eleştirerek kadınların yaşadığı cinsel tahakküme karşı çıkmıştı. 20. yüzyılın başındaki adıyla feministlerin suffrage *hareketi* de özel olarak oy hakkı için mücadele etmişti. Feministerin dışında sosyalist hareketlerde yer alan kadınlar da eşit vatandaşlık talebi için ciddi mücadeleler verdiler. Ama Kuzey Atlantik dünyasının sosyalist ve feminist kadınları ile Batı dışı dünyanın anti-sömürgeci feministleri bir araya gelerek ortak bir uluslararası kadın hakları siyaseti geliştirmeyi başaramadılar. Bu çabalar savaşlar ve ideolojik bölünmeler sonucu başarısız oldu.

Feministlerin hem özel alana-anneliğe kapatılmaya karşı çıkarak kamusal eşitlik talep eden hem de kadın bedeni üzerindeki eril iktidarı yok etmeye çalışan cinsel özgürlük talepleri *ikinci dalga kadın hareketleri*nin siyasal gündemine taşınabildi. Bu gündemin sadece Kuzey Atlantik coğrafyasında erken endüstrileşme deneyimi yaşayan ve bu nedenle aile ile işgücü piyasası arasında sıkışıp kalan kadınların geliştirdiği bir siyaset olduğunu söylemek hiç doğru olmaz. Bugün dünyanın kadın hakları gündeminin en genel çerçevesini çizen CEDAW gibi metinlerde Batı'dan ve Doğu'dan, Kuzey'den ve Güney'den birçok kadın örgütünün damgası vardır. Bu geniş deneyimi anlamak için sömürgeleşme tehdidi karşısında uluslaşma yaşayan toplumlardaki kadınların deneyimlerine bakmak gerekir.

ULUSLAŞMA SÜREÇLERİNE KADINLARIN KATILIMI

Ben uluslaşmanın ne olduğu ve farklı milliyetçilik türleri tartışmasına girmeden 19. ve 20. yüzyılın modernleşme süreçlerinde önemli roller oynamış milliyetçi siyasetlerin cinsiyet farkları düzeninin oluşumuna etkisini tanımlamak istiyorum. Erken endüstrileşme yaşayan toplumların modernleşmesi ile uluslaşma şeklinde yaşanan modernleşmenin cinsiyet konumları açısından yarattığı benzerlik ve farkları bu sayede gösterebilmeyi umuyorum. 19. yüzyılın sonu ve 20. yüzyılın başında Avrupa ve Ortadoğu coğrafyasında etkin olmuş milliyetçi siyasal hareketlerin tek bir tarza ve içeriğe indirgenebilecek bir yorumu-

nun yapılabileceğini düşünmüyorum. Tersine farklı bağlamda milliyetçi siyasetin farklı işlevleri olduğunu görerek genellemeci yorumlardan kaçınmak gerektiği kanaatindeyim. Milliyetçilik bir tür özgürleşme, kendi kaderini tayin etme arzusu ile şekillenince daha fazla eşitlik ve demokratikleşme taleplerine açık olabiliyor. Ama aynı süreçlerde birlik ve benzeşme adına azınlık-çoğunluk etnik gruplar arasında yaşanan siyasal çatışmalar ve egemen/çoğunluk grubun azınlıkları tahakküm altında tutmasını sağlayan otoriter ve tahakkümcü politikalar despotik devletlere yol açabiliyor (Peterson 2000, 54). Ben bu bağlamda, kadınların nasıl ve ne tür eklemlenmelerle uluslaşma süreçlerine, ulus-devlet inşasına ve milliyetçi imgelerin/mitlerin anlamlarına dahil edildiklerine bakmak istiyorum.

Milliyetçilik modern siyasal rejimlerin oluşum süreçlerinde şekillenirken, farklı tarih ve bağlamlarda, farklı farklı etkiler yarattı. Örneğin Almanya ve İtalya'daki gibi ulusal bütünleşmeyi sağlayan ya da diğer coğrafyalardaki 'kendi-kaderini tayin hakkı' (self-determination) talep eden milliyetçilik hareketlerinin bağımsız devletlerin gelişimini sağlaması gibi etkilerinin olumlu olduğunu, istikrar ve siyasal katılımda eşitlik gibi ilkelere dayalı siyasal rejimlerin gelişiminin önünü açtığını söyleyebiliriz. Öte yandan sömürgeci politikalara meşruluk kazandırmaya çalışan, dünyanın yoksul ve endüstrileşmemiş bölgelerindeki halklarının boyun eğdirilmesine ve beyaz ırkın üstünlüğüne dayalı ayrımcı milliyetçi, ırkçı ve *öjenik* politikalar eşitlik ve özgürleşme düşüncelerinin karşıtı hatta düşmanı oldular.

Kuzey Atlantik coğrafyasında milliyetçilik ile feminizmin karşıtlığı

*Birinci dalga kadın hareketi*nin Kuzey Atlantik coğrafyasında güçlü olduğu dönemde yani 19. yüzyılın sonu ve 20. yüzyılın başında kadın hakları kazanımlarının gerçekleşme koşullarına baktığımızda, feministlerin ideolojik ve politik yaratıcılığı ve bundan bir şekilde etkilenen çeşitli tür kadın hakları savu-

nucularının mücadelelerinin izlerini görüyoruz. Bu kazanımların gerçekleşmesinde ulus-devletlerin milliyetçi politikalarını destekleyen kadınların ne kadar katkısı olmuştur? Bu soruyu yanıtlamak için birinci dalga kadın hareketinin eş-zamanlı milliyetçi hareketlerle nasıl bir ilişkisi olduğuna bakmak gerekir. Jacoby (1999) Batı feminizminin önemli tarihsel nedenlerle milliyetçiliğe mesafeli durduğunu ve bu olgunun dünyanın geri kalanında feminizmin milliyetçilik ile iç içe geçen ilişkisini Batılı feministlerin kavramasını engellediğini söylüyor. Bu doğru olabilir. Çünkü Batı feminizmi endüstriyel kapitalizmin ve liberal demokrasinin ürünüdür ve bunun da kendine özgü zihniyet yapıları yaratmış olması olağandır.

Kuzey Atlantik coğrafyasında kadın hakları mücadelelerinin bu dönemde milliyetçi hareketlerle olumlu bir ilişki içinde olabildiği bir örnek görmek çok zor. Milliyetçilik hareketlerinin dönem boyunca gelişen ve yayılan kadın hakları ve cinsler arası eşitlik taleplerini destekleyecek ve kendi siyasal söylemine, kadın hakları söylemine eklemlenmesini destekleyecek uygun bir bağlam ve ortam sunmadığı açık. Tersine, Avrupa'da ulus-devletlerin güçlendirilmesini destekleyen milliyetçilik hareketleri sömürgeciliği haklı çıkarmaya çalışan "üstün uygarlık-üstün ırk" söylemleri ile eşitlik taleplerine mesafeliydi. Dahası giderek güçlenen faşizm-nasyonal sosyalizm düşüncesinin desteklediği nüfus politikaları, *öjenik* saf ırk arayışı ile kadınları doğurma makinası olarak görme ya da eril amaçların peşinde araçsallaştırma amacındaydı. Bu nedenle erken endüstrileşmiş toplumların kadın hakları mücadelesiyle bu dönemdeki milliyetçi siyasetlerin yollarının hemen hemen hiç kesişmediğini söyleyebiliriz.

19. yüzyılın sonu ve 20. yüzyılın başına denk gelen büyük dönüşüm döneminde erken sanayileşmiş toplumlarda ortaya çıkan feminizm, kadınların bir tür özgürleşme siyaseti olarak, Kuzey Atlantik coğrafyasındaki milliyetçi siyasetlere uzak ve karşıt oluşunun nedeni bu toplumlardaki kadınların temel sorununun eve kapatılmaktan kurtulma arayışıydı. Kadınların en genel anlamda talebi işgücü piyasasında erkeklere eşit statü ve ücrette bir iş bularak para kazanabilmek ve devlet karşı-

sında erkeklerle eşit haklara sahip olarak vatandaş olarak eşit korunmaktı. Bu talepler farklı sınıflara mensup kadınları, eşit vatandaşlık hukukuna ve oy hakkına sahip vatandaşlar olmak için siyasal partilere parlamentolara; ve sendikalara eşit koşullarda katılmaya yöneltti. Eşit haklar talep eden kadınlar eril değerlerle kuşatılmış ailede ve işgücü piyasasında kendilerini güçlendirmeye yarayacak düşüncelere yakın durdular. Bu açıdan dönemin milliyetçi siyasetlerinin kadın hakları savunucularına sunacak çok fazla bir önerisi yoktu. Çünkü milliyetçilik –belli bir dönemde de faşizm– kadınlara evde oturmalarını ve kocalarına itaat etmelerini söyleyerek siyaset yapıyordu. Dahası 19. yüzyılın sonu ve 20. yüzyılın başında Avrupa'da yaşanan iki dünya savaşı, diğer bölgesel savaşlar ve sömürgeci maceralar her zaman eril tahakkümü güçlendiren kurum ve aygıtları öne çıkarttı. Kadın hakları savunucularının en önemli meselesi de kadınları tamamen dışlayan ve eve, dine ve anneliğe indirgeyen milliyetçi, faşist, savaşçı ve sömürgeci hareketlere karşı koyabilmek oldu. Özellikle faşizm ile feminizm tam bir karşıtlık içinde oldu. Faşistler birçok yerde kadınların erkeklerle birlikte çalışmalarını bile yasaklıyordu.

1920'lerden başlayarak Avrupa'da demokratik siyasal süreçleri yıkmaya başlayan faşist ve nasyonal sosyalist hareketler ve onlara yakın sağ siyasetler günlük hayatta kadınların yararına temel hakları da ortadan kaldırmaya çalıştılar. Zaten 1930'ların ortalarında bile Avrupa'nın hiçbir anayasası kadın haklarına ilişkin bir koruma içermiyordu. İskandinav ülkeleri hariç olmak üzere Avrupa ülkelerinde kadınlar kendi mülkleri, gelirleri, çocukları ve evlilikleri üzerinde söz sahibi değillerdi. Faşizmin sloganı *Kinder, Küche, Kirche*[1] idi ve kadınların asıl işlerinin çocuk bakmak, mutfak ve kilise olduğu söyleniyordu. Bunun dışında kadınların toplumsal varlıkları meşru görülmüyordu. Kadınların biyolojilerinin çocuk doğurmaktan başka şeye elvermediği söylenerek kadın biyolojisine yönelik ayrımcılık *öjenik* nüfus artış politikalarına eklemlenmişti. Milliyetçi düşünce-

1 Alman faşistlerinin kadınlara uygun bulduğu işlerle ilgili sloganı: Çocuk, Kilise, Mutfak.

nin bu bağlamda kadınları toplumsal yaşama katarak değerlendirmeyi reddetmesi biyoloji ve ırk çerçevesinde kadınları erkeklerden farklı ve aşağı yaratıklar olarak gören ırkçı düşünceden kaynaklanıyordu. Hatta üstün bir ırk yaratmak için kadınların kimden çocuk doğuracaklarını denetlemeye kadar varan ırkçı-cinsiyetçilik ön plana çıkmıştı. Bu nedenle feministler ve daha geniş anlamda kadın hakları savunucuları ile milliyetçi hareketler arasında olumlu bir ilişki bir yana, zaman zaman ciddi çatışma ve karşıtlıklar yaşandı. Öte yandan *aryan/saf* ırk yetiştirmek için üstün beyaz ırk tanımlarına uygun kadınlara yapılan çağrıların da oldukça geniş bir kadın çevresinden olumlu yanıt bulduğunu belirtmek gerekir. Avrupa'da Hitler, Mussolini, Salazar, Metaxas, Pilsudski, Franco gibi milliyetçi faşist liderlerin çağrılarına uyan kadınların arasında feministler yoktu ve sosyalistler ile feministler bu siyasetlerin mağduru oldular. Avrupada sol, ABD'de liberal hareket, milliyetçiliğin tersine, özgürlük ve eşitlik için mücadele eden siyasal hareketlerdi. Feminist hareketler de bunların yakın çevresinde yeşerip karşılıklı etkileşim içinde etkin oldular. Erken endüstrileşmiş toplumların kadın hakları hareketleri –sömürgecilik karşıtı milliyetçilik hareketlerinde olduğu gibi– kadınları toplumun modernleştirilmesine çağıran söylemini millyetçilikte değil, Anglo-amerikan coğrafyasının liberal değerlerinden ve kıta Avrupa'sının sosyalist eşitlik anlayışından beslenen 'eşit sivil haklar' ve 'insan doğuştan eşittir' düşüncesinde buldular. Feminizm Kuzey Atlantik coğrafyasında milliyetçilik ile değil, ideolojik ve politik olarak liberal ve sosyalist siyasetlerle eşzamanlılık yaşadı; etkilendi ve etkiledi. Öte yandan sömürgeleşme tehdidi altındaki toplumlarda gelişmeler farklı ve sonuçlar da farklı oldu.

Modernleşme ile sömürgeleşmenin yaşadığı gerilim

Sanayileşme ile oluşan toplumsal dinamikler üretimde patron-işçi, siyasette vatandaş-yabancı ayrımlarına paralel olarak kadın-erkek ayrımını da yeniden yapılandırdı. Her insanın kendi

adına hakları olan bağımsız bir birey-insan olarak kabul edildiği ve dolayısıyla toplumsal fırsatlardan eşit yararlanması gerektiği fikri hem liberal ve sosyalist hem de feminist düşünce tarafından temelden benimsendi. Bu ideolojik-politik gelişmeler içinde eşitlik ve özgürlük arayışları çoğu zaman milliyetçilik hareketleri ile mesafeli hatta zaman zaman çatışmalı ve düşmanca ilişkiler içinde oldu. Öte yandan Kuzey Atlantik kapitalizminin dünyanın geri kalanını sömürgeleştirme arzusu karşısında mevcut siyasal ve sosyal düzenlerini koruyamayan birçok toplum kendini savunmak için egemen bir ulus-devlet kurma sürecine yöneldi. Bu sayede özgürlüklerini ve bağımsızlıklarını koruyabileceklerini ve kendilerini yönetebileceklerini düşünen toplumlarda gelişen sömürgecilik/emperyalizm karşıtı milliyetçilik hareketleri bazı eşitlik ve özgürlük taleplerini içerme ve kendine eklemleme becerisini gösterdi. Bu toplumlarda ortaya çıkan kadın örgütlenmelerinin çoğunda da kadınların eşitlik ve özgürlük talepleri milliyetçi hareketlerden bağımsız ya da onlara karşıt olmaktan çok, onlarla farklı biçimlerde etkilenme, iç içe geçme, birlikte hareket etme ve milliyetçi hedefler peşinde seferber olma biçiminde gerçekleşti.

Sömürgeleşme tehdidi karşısında kendi toprağını ve yaşamını yönetemez hale gelme korkusu yaşayan yerel elitlerin, siyasal bağımsızlık için ulus-devletler oluşturma siyasetine anti-sömürgeci milliyetçilik düşüncesi yön verdi. Sömürgeleşme tehdidine karşı bir ulus-devlet kurma ve bu devletin 'sahibi' olacak bir ulus olmayı tahayyül etme bu anlamda uzun soluklu bir siyaset mühendisliği işine dönüştü. Ulus-devletin bir korunma kalkanı olarak gerekliliğine inanıldı ve çağın gereği yaşanan modernleşme de uluslaşmayla iç içe şekillendi. Erken sanayileşmiş kapitalist coğrafyalardan dünyanın geri kalanına yayılan sömürgeci tehditlerle şekillenmiş Ortadoğu ülkeleri işgaller ve savaşlar, doğrudan ya da dolaylı ekonomik ve siyasal müdahalelerle dolu bir 19. ve 20. yüzyıl yaşadılar. Son iki yüzyıl boyunca sömürgeci-sömürülen ilişkisi ile şekillenen bu coğrafyada uluslaşmaya eşlik eden modernleşme akımları, erken sanayileşen toplumlardaki gibi liberal ve sol siyasetlerden değil, da-

ha çok milliyetçi ve zaman zaman da muhafazakâr siyasetlerden etkilendiler. Bu oluşumları bazı düşünürler 'geç modernleşme' olarak adlandırdılar.

Öte yandan sömürgeciliğin dünyaya bakışını, zihniyetini ve dilini temsil eden *'oryantalist'* düşünce, sömürgeci-sömürge ilişkisinin kültürel ve siyasal anlam dünyasındaki izdüşümlerini bize gösterdi. Dünyada olup bitenleri *Doğu-Batı ikilemi* olarak ikili bir zihniyet yapısından anlamlandıran bu bakış dünyayı Doğu ve Batı diye ikiye ayrılmış, birbirine benzemeyen, hatta birbirine zıt özellikler taşıyan iki farklı uygarlık dünyası olarak algılamaya başladı. Ekonomik, sosyal ve siyasal aktörler bu iki dünyaya uzaklıkları/yakınlıkları ile tanımlandı. Bu düşünme tarzında bir yandan Batılaşma ile modernleşme özdeşleştirilirken diğer yandan gelenek ile din ve yerel kültürel yapılar gerilik ve arkaiklikle özdeşleştirildi.

Bu ülkelerde uluslaşma süreçleri genellikle işgalci sömürgeci/emperyalist Batı ordularına karşı gelişen *ulusal bağımsızlık hareketleri* ile iç içe geçti. Bu nedenle ulus-devlet kurmayı amaçlayan milliyetçi hareketler ile devletin militer kurumları ve modern orduların kuruluş süreçleri yakın ilişki içinde oldu. Türkiye, İran, Mısır gibi ülkeler bu tür süreçlerin ilginç örnekleridir. Bu tür uluslaşma süreçleri yeni bir modern toplum yaratmak için öncelikle yeni bir devlet yaratma fikrine odaklanmış, milliyetçi hareketlerin egemen olduğu siyasal kararlarla, büyük ölçüde otoriter-militer kadroların elinde gerçekleşmiştir. Sömürgeleşme tehdidine karşı bir ulus-devlet kurma ve bu devletin 'sahibi' olacak bir ulus olmayı tahayyül etme birçok milliyetçilik kuramcısına göre, bu anlamda, bir tercih değil bir zorunluluktu.

Yeni kapitalist uygarlığın "üstün medeniyeti" her şeyden önce cinsel ahlak ve cinsler arası yeni tahakküm pratiklerine dayanıyordu. Bu anlamda Doğu ile Batı arasındaki ilişkiler cinsiyetçi anlamlara dönüşmüştü; toplumların yaşam biçimleri ve kültürleri cinsel ahlak kodları ile ve cinsiyetçi içeriklerle tanımlanmaya başladı. Kültürler arası farklar kadınların bedenleri ve cinsellikleri ile ilişkili konuşulur hale geldi. Kadınla-

rın giyimi ve cinsel davranışları uygarlığın göstereni oldu. Doğulu kadınlar ezik ve sömürülen kadınlardı. Örneğin Arap kadınlar uygarlık için soyunmalı, Afrikalı kadın ise uygarlık için giydirilmeliydi (Avrupalı tarzda beyaz ketenlerle). Sömürgeleşme korkusu yaşayanlar ise kadınları benzer ikilikler içinde ama tersine çevirerek tanımladılar: Yerli kadın iffetli ve masum, Batılı kültürü benimseyen kadınlar ahlaken düşük hatta fahişe gibi nitelendirildiler (Mayer, 2000). Sömürgeciliğin cinsiyetlenmesi erken dönem Batı devletlerin heteroseksüelliği normalleştirmesi ve zorunlu kılması ile paralel gelişti. Bu anlamda Batı felsefesinde ikili karşıtlıklara dayalı cinsiyet farklılıkları zihniyet yapılarının temeli oldu. Batı metafiziğinin bu tür *fallocentric* şekillenmesi gücün, iktidarın ve emeğin toplumsal dağılımını cinsiyet temelinde şekillendirdi (Peterson, 2000; 54).

Uluslaşma süreçleri ve milliyetçi düşüncenin niteliği

Milliyetçiliğin egemen olduğu toplum ve dönemlerde yarattığı dönüşümler/etkiler ile igili tartışmaların çokluğuna rağmen açıklama gücündeki zaafiyet çoğu zaman dikkat çekmiştir. Bu tartışmalarda en çok taraftar bulan görüşe göre farklı milliyetçilik akımları, bir sonraki dönemde demokrasiye geçişi kolaylaştırması ya da otoriter rejimleri meşrulaştırması açısından *civic* ya da *etnik* milliyetçilikler olarak ayrışır. Bu ayrıma göre *civic* milliyetçilik daha çok Avrupa'da farklı yerel toplulukların bir siyasal birlik ve önderlik oluşturarak birleşmeleri ve kendilerine ortak bir ad vererek modern bir devlet kurmaları sürecine atıfta bulunur. Bu tür milliyetçilik, kana veya etnik aidiyete değil, kendilerini bir ortak kadere bağlı insan topluluğu olarak tanımlayan, kendi yarattığı devlete vatandaşlık bağıyla bağlı olmaya ve onun bekasına sadakati temel alan bir millet ve devlet tanımını esas alır. *Etnik* milliyetçilik ise büyük ölçüde Rus, Osmanlı imparatorlukları gibi klasik imparatorlukların yıkılışı sürecinde ortada kalan etnik toplulukların sömürgeleştirilme korkusu sonucu kendi ulus-devletini kurma çabası ile şe-

killenmiştir. Bu tür milliyetçilik kana ve egemen etnik gruba üstünlük ve öncelik tanıyan vatandaşlığa ve azınlıkların asimilasyonuna dayalı uluslaşma süreçlerini tanımlar. Bunlardan birincisinin Fransız Devrimi sonrası halk egemenliği ilkesiyle şekillendiği ve bu nedenle eşit vatandaşlık siyasetini ve demokrasinin gelişimini güçlendirdiği iddia edilir. Etnik milliyetçilikler ile şekillenen ulus-devletlerin ise birleştirici ve eşitleyici değil, ayrıştırıcı, etnik azınlıkları dışlayıcı ve hiyerarşilendirici olduğu vurgulanmıştır.

Bu ayrım bugün özcü yorumlara açık kapı bıraktığı ve aynı toplumun farklı tarihsel dönemlerindeki farklı milliyetçi oluşumları açıklamadığı için eleştiriliyor ve rağbet edilmiyor. Milliyetçilik düşüncesinin *civic* ve *etnik* milliyetçilik olarak ayrıştırılması belki politik ve kültürel boyutların farklı işlevlerine işaret etmesi açısından açıklayıcı olabilir. Politik boyutlar ulus-devletin bürokratik aygıtlarının meşrulaştırılmasına, kültürel boyutları ise duygusal, etnik, yarı-dinsel boyutlara dikkat çekebilir. Birincisi Kant, ikincisi Herder'in düşüncelerine atıfla geliştirilmiştir. Kant'a göre ulus ortak bir siyasi yönetim oluşturmak isteyen siyasal bir topluluktur. Herder'e göre ise ortak kültürel özellikleri olan bir grubun doğal, organik dayanışmasıdır. Avrupa'da İngiltere ve Fransa'nın *civic* milliyetçiliği, Almanya başta olmak üzere Doğu Avrupa ve Ortadoğu milliyetçiliğinin etnik milliyetçiliği temsil ettiği iddia edilir. Bugün için bu ayrımın çoğu milliyetçilik uzmanı için doğrulanmadığını söyleyebiliriz. Aslında bütün ülke tarihlerinde bu iki tür milliyetçiliğin farklı zaman ve bağlamlara bağlı olarak var olduğunu ve iç içe geçerek ayrışmaz olduğunu kabul etmek gerekir. Tartışılması gereken şey ise milliyetçilik ile şekillenmiş siyasal rejimlerde eşit vatandaşlık siyasetinin gelişimini sağlayan/engelleyen faktörlerin neler olduğu sorusudur.

Aslında bu sınıflandırma yerine –konumuzla ilgisi açısından– Üçüncü Dünya milliyetçiliğinden bahsetmek gerekir. Buna sömürge-karşıtı ya da bağımsızlıkçı milliyetçilik de deniyor ve bu tarz milliyetçiliğin farklı bir yapısı olduğu genel olarak kabul ediliyor. Özellikle Partha Chatterjee (1986, 1993) gibi

sömürge-karşıtı siyasal hareketleri açıklama amacındaki düşünürler sömürgeleşme korkusu ile Batı karşıtı bir kültürel kimlik geliştiren ve bağımsızlığını korumak için modern bir devlet kurmak isteyen ve bunun da formunun ulus-devlet olduğunu düşünen siyasal hareketlerin özgünlüklerine işaret ettiler. Buna sömürgeleşme tehdidi ile karşı karşıya kalan Üçüncü Dünya elitlerinin geliştirdiği bir milliyetçilik diyebiliriz. Dışa yönelik mücadele ve rekabet gücünü, savunma kapasitesini arttırmak için Batı bilimi ve teknolojisinin geliştirdiği maddi-teknik-bilimsel gerçeklik dünyasıyla her türden uyum sağlamaya çalışmak ve buna uygun modern bir devlet inşa etmek, içeride ise yeni modernleşmekte olan insan topluluklarına bir ulus olarak kendine özgü kültürel ve manevi değerlerin özünü/çekirdeğini korumayı öğreten bir milliyetçilik. Buradan bakılınca sömürgeci ve sömürge-karşıtı milliyetçilik ayrımının daha anlamlı olduğu bir noktaya geliriz.

Milliyetçilik türü ve demokrasiye geçişin ilişkisinin tartışıldığı akademik literatüre baktığımızda ulus olmanın demokratikleşmeyi kolaylaştırdığı iddiası ile karşılaşırız. Oysaki bunun çelişkili bir içeriği de olduğuna işaret etmek gerekir. Bir yanda halk egemenliği, diğer yanda diğer uluslar karşısında biriciklik ve üstünlük iddiası olan bir ulus tanımı patolojik bir durum yaratır. Milliyetçiliğin her türü bir liberal ilke olan bireysel tercihlere dayalı demokrasi fikriyle çelişir; çünkü devletin vatandaşı olmak insan/birey olmaya değil, ulusa sadakate önem verir. Ayrıca ulusal azınlıklar ve kadınlar başından itibaren ulusun kamusal aygıtlarından dışlanmışlardır. Öte yandan liberal demokrasilerde de kadınların vatandaşlık haklarından dışlanması için milliyetçiliğe çok da gerek yoktu. Özel alan-kamusal alan ayrımı ile aileye ve anneliğe kapatılan kadınların ancak kendi adlarına örgütlenerek uzun ve zorlu mücadeleler sonucunda eşit vatandaşlık haklarını kabul ettirebildiklerini biliyoruz. Çoğu hâlâ tam olarak korunamayan kadın haklarının *civic* ve *etnik* ulus ayrımına göre farklılaştığını söyleyemeyiz. Tersine farklı tarihsel dönemlerde, farklı tür milliyetçiliklerin kadın haklarını desteklediği ya da karşı çıktığını görüyoruz (Tolz ve Booth, 2006).

Sömürgeci kapitalizmin cinsiyeti

18. yüzyıldan itibaren dünyada sömürgeciliğin düşünsel iklimi dünyanın Doğu ve Batı olarak iki ayrı dünya olarak kavranmasına yol açmıştı. Bu ideolojk kurgu ortaya çıkışından itibaren Doğu olarak adlandırdığı coğrafyayı dişil, Batı'yı ise eril anlamlar yükleyerek ele alan bir zihniyet olarak gelişti. Bu zihniyet Batı'nın uygarlık olarak Doğu'ya üstün olduğu fikrine dayanıyordu. Teknolojik ve bilimsel gelişmeyi başarmış Batı, aklı temsil ettiğini iddia ederek, gelişmemişliği ve barbarlığı temsil eden Doğu üzerinde düzenleme, uygarlaştırma, disipline etme ve koruma hakkı olduğunu ilan etti. Bu, dünyayı sömürgeleştirme işleminin söylemi ve aklının dili idi ve bu akıl Batılı, beyaz, mülk sahibi erkeklerin yarattığı modern bilim ve teknolojinin üstünlüğüne dayalı uygarlaşmanın kabulü ile yaygınlaşan kapitalist pazarların egemenliğini sağlıyordu.

Kapitalizmin küresel ölçekte gelişimiyle oluşan iktidar ilişkileri başından itibaren cinsiyetlenmiş anlamlar, imgeler ile şekillendi. Sömürgecilik, dünyada bilim ve teknolojide üstün olanların her tür insan yaşamını denetleme gücü ve haklılığı olduğunu iddia eden 'beyaz erkek iktidarı'nı olanaklı kılan bugünün küresel ticaret ilişkilerinin temelidir. Connell, bunu sömürgeci yapılar ile yerel insan topluluklarını birbiriyle bağlantılı hale getiren ilişkiler yapısı yani 'küresel cinsiyet düzeni' (global gender order) olarak tanımlar.[2] Öte yandan feminist kuramcılar da özellikle militarist küresel stratejilerin cinsiyetlerle, farklı erkekliklerin inşası ile ilişkisi üzerinde önemle durdular.[3]

'Küresel cinsiyet düzeni'nin yapısı Avrupa emperyalizminin kuruluşu sürecinde ve bu sürecin başından itibaren cinsiyetlendirilmiş dokusunda şekillendi. Sömürgeci fetihler, istilalar,

---

2 Connell, R. W., 2002, *Gender*, Polity Press; 2005, "Globalization, Imperialism, and masculinity," *Handbook of Studies on Men &Masculinities* içinde, (der.), M. Kimmel, J. Hearn, R.W. Connell, Sage.

3 Örnek için bkz. Enloe, Cynthia, 1999, *Manevralar: Kadın Yaşamının Militarize Edilmesine Yönelik Uluslararası Politikalar*, çev. S. Çağlayan, İletişim Yayınları; 1989, *Muzlar, Plajlar ve Askeri Üsler: Feminist Bakış Açısından Uluslararası Siyaset*, çev. B. Kurt, E. Aydın, Çitlembik Yayınları.

ırk ve cinsiyet farklarına dayalı bir küresel cinsiyet rejiminin yaratılışı iç içe gerçekleşti. Batı'nın sömürgeci şiddeti ve askeri-militarist teknolojisi farklı dolayımlarla bu süreci beslemiştir. Sömürgeciliğin söylemsel formatı olan Doğu-Batı ikilemi içinde şekillenen dünyayı yorumlama anlayışı cinsiyet rejiminin kurucu öğelerindendir. Bu süreçte şekillenen cinsiyetçi zihniyet örüntüleri, Batı'nın üstün teknoloji ve biliminin kurucusu olan akıllı ve özgür birey kimliğine sahip beyaz erkeklerini Doğu'nun vahşi ve barbar erkeklerini terbiye etmek ile görevlendirir. Doğu'nun 'mazlum' erkekleri ise, Batı'nın demokrasi ve insan hakları ilkelerini, Batı'nın 'çifte standart' ile kurduğu bir tahakküm stratejisi olduğu iddiasıyla, önemsemeyen bir erilliği kendilerine meşruiyet zemini yaptılar. Doğulu erkek, Batılı erkeğin gözünde 'terbiye edilmemiş aşırı erkeklik' olarak tanımlanıp 'barbar' olarak kodlandı. Doğulu erkeğin gözünde Batılı erkek ise 'kadınların ahlaksızlığına göz yuman sahte erkekler' ya da '*efemine* (kadınsı) erkekler' olarak aşağılandı. Doğunun ve Batı'nın kendi egemen erkeklik değerlerini savunurken karşısındakini 'kadınsı' diye aşağılayabilmesi de modern cinsiyet rejiminin önemli bir özelliği oldu. Öte yandan, Batı'nın eril iktidarı, 'Doğu'nun ezilmiş kadınları'nı Doğulu barbar erkeklerin zulmünden kurtarma ve onlara 'kadın haklarını' verme misyonunu üstlendi ve kendi sömürgeci emellerini bununla meşrulaştırdı. Öte yandan Doğu'nun eril zihniyeti de Doğulu kadın kimliğini 'Batı'nın ahlaksızlığı'na bulaşmamış 'mazbut bir aile kadını' olarak tahakkümü altında tutmaya çalıştı.[4] Kısaca söylemek gerekirse sömürgeleştirilen coğrafyalar karşısında Batılı erkekliğinin 'üstün erkek' olarak inşası 19. yüzyılda imparatorlukların yıkılışlarını hızlandıran uluslaşmacı ve milliyetçi bağımsızlık hareketlerinin cinsiyet perspektiflerini de belirledi.[5]

---

4 Bizim tarihimizdeki örnekler için bkz. Nurdan Gürbilek, 2004b.

5 Bu konudaki öncü çalışmalar için bkz. C.E. Gittings, (ed.), *Imperialism and gender: Construction of masculinity*, Dangaroo Press, 1996; J. Nagel, 1998, Masculinity and nationalism: Gender and sexuality in the making of nations, *Ethnic and Racial Studies*, 21(2), 1998; C. Hooper, "Masculinities in transition: The case of globalisation", *Gender and Global Structuring* içinde, (eds.) M.H. Marchan ve A. S. Runyan, Routledge, 2000.

Küresel cinsiyet düzeni öncelikle mevcut yerel cinsiyet düzenleri ile ilişkiler kurarak kendi cinsiyet rejimini bir üstünlük olarak dayatıyor; mevcut yapıyı yeniden cinsiyetlendirmeye yarayan stratejileri üretiyor. Bu nedenle küresel cinsiyet rejiminin uluslararası ilişkiler aracılığıyla bağlantıya girdiği farklı yerel kültürler üzerindeki etkisinin buralardaki patriarkal düzenlerin daha eşitlikçi yapılara dönüşmesine yol açtığı söylenemez. Örneğin, misyonerlik çalışmaları, kölelik, göç, yenidenyerleştirmeler benzeri yollarla yerel düzeyde yeni cinsel sömürü tarzları ve yeni tür erkek egemen cinsiyet rejimleri oluştu. Bu süreçlerde birbiriyle çatışan patriarşilerin gelişip yeniden güçlendiği, hatta erkek egemenliğinin daha kötü ve yeni biçimlerinin bile ortaya çıktığı söylenebilir. Örneğin emperyalizmin tehdidi altındaki toplulukların katı modern erkek egemen toplumlara dönüşümü yakın tarihte en çok gözlenen olgulardandır. Bu tür durumlarda yerel düzeyde etkin kimlik politikaları, dinsel ya da etnik temelli başka tür yeni erkek tahakkümlerine dayanak olabilir. Kadınlara yönelik dini ve milli baskılar yerel topluluklar içinde artabilir; kadınların yaşamlarının daha fazla denetlenmesine yol açan müdahalelere 'medeniyet çatışmaları' gerekçe gösterilebilir.[6] Modernleşme ve uluslaşma süreçlerinin tetiklediği milliyetçilik hareketlerinin etkisiyle kışkırtılan militer erkeklik biçimleri yeni eril şiddet tarzlarını geliştirip besleyebilir.

Dünya tarihinde sömürgecinin kim olduğuna bakıldığında, asker, tüccar, yönetici ya da rahip olsun, hepsinin erkek olduğu görülür. Bunlar yerel kültürler karşısında, kendi erkeklik değerlerinin ve tarzlarının 'üstün' olduğunu ve bu nedenle yerel insanların kendileri tarafından yönetilmelerinin onlar açısından bir 'gelişme' olacağı iddiasındadırlar. Bu tür erkekler Batılı beyaz erkek üstünlüğünü inşa eden mimarlardır. Yerlile-

---

6 Kültürel farklar ve özgünlükler adı altında yapılan cinsiyet ayrımcılıklarına dikkat çekmeye çalışan BM raporu için bkz. Ertürk, Yakın, *Kadına Yönelik Şiddet, Nedenleri ve Sonuçları: Kültür ve Kadına Karşı Şiddet Arasındaki Kesişmeler*, BM Şiddet Özel Raportörlüğünce hazırlanmış Türkiye raporu, (çev. Ayça Bulut), 2007, http://www.ihop.org.tr/dosya/YE/ye_raportr.doc Ek Rapor metni http://www.ihop.org.tr/dosya/YE/yeturkiyerapor.pdf

ri yönetebilmenin yolu, Batı'nın gelişmiş teknoloji, bilim ve uygarlığını dünyaya yayan erkekler olarak kabul edilmelerini sağlamaktan geçmekteydi. Üçüncü Dünya'nın bir tür 'tam erkek' olamayan, '*efemine*' erkeklerine önderlik ve öğretmenlik yapacak 'rol model erkek'ler olmayı beceren Batı'nın 'uygar' erkekleridir.

Öte yandan, bu tür sömürgeci güçlere karşı yürütülen ulusal bağımsızlık mücadeleleri içindeki egemen cinsiyet ilişkilerine bakıldığında sömürgeciliğe karşı mücadeleyi örgütleyen 'önder' erkekleri ve bu erkeklerin üstünlüğü karşısında ikincilleş(tiril)miş 'yoldaş kadınlar'ı görürüz. Sömürge-karşıtı siyasal mücadelelerin liderleri ve kahramanları karizmatik ve çok 'güçlü' erkeklerdi. 'Küresel tahakküm' karşısında 'yerel halkların özgürlüğü'nü savunanlar ise çoğu zaman sömürgeciler ile aralarındaki farkları toplumsal cinsiyet kimlikleri ve cinsel ahlak anlayışlarındaki farklar ile tanımladılar. *Üçüncü Dünyacı* düşünce hareketlerinin çoğunda Batılı sömürgeci ülkelerin cinsiyet değerlerinin ve aile yapılarının bozuk ve ahlak dışı olduğuna dair inanç oluşmuştur. Onlar sömürgeci despotlar olarak eleştirilmeden önce aile ve kadınlarla ilgili ahlakları bozuk olan 'ahlaksız' kültürlerin temsilcileri olarak eleştirildiler. Öte yandan kendi kültürel özelliklerini, kendini ailesine ve toplumuna adamış fedakâr kadınların 'namusluluğu' ile tanımladılar. Son yüzyılın sömürgecilik-karşıtı bağımsızlık mücadeleleri, bu cinsiyetçi içeriği inşa etti ve 'yerel erkeklik'lerin var olan iktidar hiyerarşileri içindeki konumunu radikal olarak sorgulatacak eğilimleri de reddetti. Bu coğrafyalardaki 'modernleşme' akımları, mevcut cinsiyet rejimlerinin sürdürülmesinde anahtar rol oynayan 'erkeğin aklı' ve 'kadının duyguları' ikilemini, modern dünyanın bilimi ve kültürü ayrımına dönüştürerek, cinsiyet hiyerarşilerini yeniden üretti. Kısacası, sömürgecilik ve sömürge karşıtı mücadeleler farklı erkek üstünlüğü biçimlerinin karşılıklı konumlanışı ile farklı cinsiyet rejimlerinin ortaya çıkışına ve bunların küresel düzeyde birbirinin olmazsa olmazı gibi eklemlenmiş bir bütünlük oluşturmasına yol açtı. Doğu'nun ilkel ve kadın haklarına saygı duymayan erkek-

leri olmazsa Batı'nın üstün aklına sahip erkekleri ve onların yarattığı üstün uygarlık olamaz; Batı'nın kadını metalaştıran cinsellik anlayışı olmazsa Doğu'nun 'namuslu' kadınları olamaz. Sömürgeciliği onaylayan *oryantalizm* doğuyu medenileştirilmesi gereken ilkellik olarak tanımlamazsa 'Doğu' da Batı'nın ahlaksızlığı karşısında 'cinsel namus' temsilcileri olarak kendini yeniden Doğulaştırıp bir *self-oryantalizmi* üretemez.

Uluslararası sömürge düzeni ile cinsiyetlendirilmiş sosyal anlamların iç içe işleyişi üzerine günümüzün sömürge-sonrası (post-kolonyal) kuramcıları, örneğin Spivak, Mohanty ve Boyarin gibi düşünürler kafa yordular. 'Üçüncü Dünyalı' denen kadınların ezik, sessiz, itaatkâr ve haklarının farkında olmayan zavallılar gibi gösterilmesinin; Doğulu erkeklerin 'kadınsı' özellikler gösteren bir tür 'erkek olmayan' erkekler olarak temsilinin eleştirisini yaptılar. Bu tartışmalar, küresel emperyal güç ilişkilerinin cinsiyetlen(diril)mişliğinden ve bu ilişkilerin oluşturduğu cinsiyet rejiminin işleyişinin anlaşılması gereğinden bahsetti. Batılı erkeğin özelliklerinin 'erkeksi'liğin temsili olarak algılanması ve Doğulu erkeklere 'dişilleştirilmiş' özellikler atfedilmesini, cinsiyetlendirilmiş sömürgeciliğin (çoğu zaman daha doğru ifade ile *oryantalizmin*) göstergeleri olarak yorumladılar. Doğulu erkeklere kadınsılığın atfedilmesi, *androjen* erkeklerin aşağılanması, kadınların güçsüz gösterilmesinin yaygınlığını eleştirdiler. *Hibrid* özelliklerin reddedilmesinin cinsiyetçi anlamını, örneğin Gandhi milliyetçiliği gibi şiddete karşı duran siyasal hareketlerin dişilleştirilerek görmezden gelinmesi ile işleyen sömürgeci cinsiyet rejiminin uluslararası düzende egemen olduğunu gösterdiler.[7]

20. yüzyılda egemen erkeklik tarzlarının sömürgeci ırkçılığın gelişimi ile şekillenmesini anlamak önemlidir. Kapitalizmin merkezinde gelişen sınıflı toplum yapıları bütün dünyada ırk, sınıf, cinsiyet hiyerarşilerinin birlikte kurulduğu bir yapı-

---

7 Bu konuda bilgi için bkz. Yeğenoğlu, Meyda, *Sömürgeci Fantaziler: Oryantalist Söylemde Kültürel ve Cinsel Fark*, Metis Yayınları, 2003; Krishnaswamy, Revathi, "The economy of colonial desire", *The Masculinity Studies Reader* içinde, (der.) R. Adams ve D. Savran, Blackwell, 2002, s. 292-317.

da gerçekleşti. Sömürge-sonrası kuramın Edward Said, Homi Bhabha, Gayatri Spivak gibi önemli temsilcileri kapitalizmin Üçüncü Dünya'daki tahakkümünün 'Batı kültürü'nün üstünlüğü olarak ortaya çıktığını söylediler. Siyasal olanın inşasında kültürün oynadığı önemli rolü vurguladılar; sömürgeci yazarların ve edebiyatçıların, 'Batının gözü' yerine geçerek, iktidarın kültür aracılığı ile nasıl inşa edildiğini gösterdiler; 'Doğu'nun sesi olmayan, konuşmayan 'madunlar' olarak nasıl temsil edildiğini analiz ettiler.[8] Bhabha, sömürgecilikle şekillenen kimliklerin her zaman çok çatışmalı, değişken ve belirsizliklere açık süreçlerde oluştuğunu; ilişkinin tek taraflı bir belirleme ilişkisi olmadığını, var olanın daha çok '*hibritlik*' olarak nitelenebilecek bir karşılıklı etkilenme ve karışım olduğunu söylüyordu.[9] Sömürge-sonrası kuramcıların, küresel cinsiyet düzeninin oluşumunda her aktörün bir tür 'özne' olma kapasitesi olduğunu ve çoklu, akışkan, kırılgan kimliklerin inşası yoluyla işleyen bir iktidar mücadelesinin varlığını kabul ettiklerini söyleyebiliriz. Bu tartışmalar önemli bir alana ışık tutmakla birlikte, çoğu zaman, bu 'öznellik'lerin sınıfsal farklar, cinsiyet hiyerarşileri ve jeo-stratejiler bağlamında nasıl etkilerde bulunduğunu yeterince vurgulamadıkları için de eleştirildiler (Mohanty, 2003).

Yerel erkekliklerden bahsedildiğinde dincilerden, etnik milliyetçi örgütlerin erkek önderlerinden ve bunların küresel güç çevrelerine karşı eleştirileri, silahlı direnişleri, siyasal çatışmalara atıfla 'kafa tutmaları'ndan bahsedildiğini anlarız. Yerel erkeklikler, öte yandan, yerel kültürleri ve sembolleri kullanarak yerel kadınları denetim altında tutmaya yarayacak yeni erkek egemen pratikler geliştirmişlerdir. Bugün büyük çoğunlukla dinsel veya etnik nedenler göstererek başkaldıran ve 'emperyalist güçler'le çatışan erkeklerin yarattıkları yeni erkek imgeleri oldukça cinsiyetlendirilmiş bağlamlarda gerçekleşiyor. Erkek-

8 Spivak'ın "Can subaltern speak?" adlı ünlü makalesinde ileri sürdüğü görüşlerin gelişimi için bkz. Gayatri Chakravorty Spivak, 1999, *A Critical Postcolonial Reason: Towards a Historical Vanishing Present*, Harvard University Press, 1999.

9 Bhabha, Homi, *The Location of Culture*, Routledge, 1994.

si başkaldırı çoğu zaman katı patriarkal, cinsiyetçi görünümler sergileyebiliyor.[10]

Ulusun cinsiyeti: Eril güç birliği olarak ulus

Ulusun tarihsel arka planı nedir sorusuna verilen ideolojik yanıtlarda kandaşlığa, kabileye ve ailesel bağlara ve erkekler arası ortaklaşmaya dayalı bir topluluğu kurma-koruma amaçlı dayanışmacı bir oluşuma yapılan atıfları buluruz. Bu tanımlarda erkeklerin güç birliği yaparak toplumun güvenliğini sağlanmaları ve bunun için gerekli olduğuna karar verilen kuralları koyma ve bu kuralları kabul ettirme erkini görürüz. Milliyetçi ideolojilerde, kendini tarihsel olarak eskiden gelen bir kökene dayalı ulus olarak, yani kendini yönetme alışkanlığına sahip bir topluluk (özyönetimli) olarak tanımlama çoğu zaman eril değerlere ve deneyimlere gönderme yapar. Bir ulus olma/ulus kurma siyasetinin temel ilkelerinden olan *La patrie* erkekler arası dayanışmaya, erkekler arası eşit paylaşıma ve ortak sorumluluk üstlenmeye gönderme yapar (West, 1997; xvi). Ulus bu anlamda eril tahayyülünün inşasıdır. Milliyetçiliğin önemli düşünürlerinden Renan ulus-devleti patriarkal kabilecilikten çıkarak açıklar. Ulus öncesi kandaş kabileler patriarkaldır ve 'kandaş-akraba olmayan' farklı erkeklerin birbirine yaslanması ve bütünleşmesinden oluşur (agglomerations of men). Kadınlar da, kazanan erkeklerin yandaşı, yardımcısı, ödülü ya da ganimetidir. Bu anlamda ulus, yöneticisi erkek olan geniş aile veya kabiledir. Milliyetçiliğin cinsiyetlerle olan ilişkisi üzerine düşünen az sayıdaki önemli yazarlardan biri olan Joane Nagel ulusun "kadın ve erkeklerin 'doğal' rollerini oynadıkları, başında erkek reis bulunan bir aile" olarak kabul edildiğini söyler. Nagel, kadınların milliyetçi hareketlerde ve siyasetlerde tahakküm altında tutulurken öte yandan da 'ulusun anneleri' olarak da merkezi sembolik bir yere konulduğunu çarpıcı biçimde gösterir. (Nagel, 1998; 254)

---

10 Kimmel, M. S., Globalization and its mal(e)contents, içinde, *Handbook of Studies on Men & Masculinities* içinde, (eds.), R. W. Connell, J. Hearn, M. Kimmel, Sage, 2005.

Eril milliyetçilik sömürgecilik ile yayılmış ve gelişmiştir. Sadece Batı'da değil, hem Doğu'da hem Batı'da güçlü kökenleri vardır. Avrupa'da milliyetçiliğin eril kökenleri çok güçlüdür. Fransız Devrimi ulusun temel değerleri olan *egalite, liberte, fraternite* (eşitlik, özgürlük, dayanışma) ilkelerinden *fraternite* erkekler arası kardeşliği, eşitliği ve dayanışmayı anlatır. Kadınların ulusal toplumu oluşturan sözleşmeden dışlanması ile kurulan erkekler arası eşitlik, sınıfsal farklara rağmen her erkeğin reislik edeceği bir aile kurma ve yönetme hakkının devlet ve yasa teminatında olması anlamına gelir.

Ulusçu metinlerin eleştirel okunması bize vatanın farklı bağlamlarda hem ana olarak kutsallaştırılmış hem de sevgili olarak erotikleştirilmiş metaforlarından çarpıcı örnekler sunar. Najmabadi, ulusçuluğun cinsiyetçi içeriği üzerine yazdığı kısa ama çarpıcı makalesinde 'vatan'ın cinsiyetlendirilmiş ve erotikleştirilmiş imgelerinden bahseder. Bir sevgiliye kavuşma arzusu ile metaforik olarak ilişkilendirilmiş vatana kavuşma arzusu, vatana aşkla bağlanma, uğrunda ölümü göze alma, canı pahasına onu koruma, vatanın kaybının erkeklerin şeref ve namusunun kaybı anlamına gelmesi bunun görünür tarzlarıdır; *heteroseksüelleştirilmiş* vatan anlatımının farklı biçimleridir. Najmabadi vatanın saddece sevgili olarak değil bazı bağlamlarda kutsal anne meteforu ile de tanımlandığına işaret eder. Sevgili yerine vatanın kutsal ana kucağına benzetilmesi yani sevgiliden anneye geçiş erkekler arası rekabeti engellediği için erkek kardeşliğini pekiştiren bir dönüşümü temsil eder. Najmabadi, vatanın ana kucağı meteforu ile tanımlanmasının çoğu milliyetçi kadınların yazdıkları romanlarda da sık sık görüldüğünü belirtir. Ananın kutsallığı gibi vatanın kutsallığı da ana-oğul ya da ana-kız ilişkisine benzetilir. Çocuklar ebeveynlerine itaat eder gibi insanlar da vatan karşısında görevleri olan bir çocuk olarak tanımlanır. Kadınların eğitimi vatana yararlı evlatlar yetiştirmeye hizmet edeceği için onaylanır. Kadınların hak talepleri annelik ile ilişkilendirilerek meşrulaştırılır. Bunun dışında kadınlar bireyinsan olarak dikkate alınmaz (Najmabadi, 2000).

Anavatan dişil olabilir ama devlet ve onu kuran asker erkek

olduğu sürece devlet gücü ve etkin siyasal erk eril kalır (Peterson, 1994). Bu anlamda ulus-devletin temel aygıtları (ordu, modern bürokrasi, yasa koyucular ve ceza vericiler, vb.) eril değerlerle şekillenen erkek egemen kurumlardır. Karar alma mekanizmalarındaki erkek çoğunluklar ve bu kurumların iç işleyişlerindeki erkek önceliği bunu sağlar. Ayrıca, erkeklik *mikro kültürü* milliyetçi ve militarist taleplerin eril iktidar stratejileri ile uyumunu düzenler.[11] Bu sayede erkeklerin kadın haklarını, emeğini ve cinselliğini düzenlemesi ve denetlemesi mümkün olur.

Ulusun eril yüzünün en belirgin göstereni ulusun kurucusu ve kurtarıcısı kahraman erkek savaşçılardır. Savaşçı erkek imgesi ulusu belirleyecek asıl iktidarın erkeklerin elinde olduğunu gösterir (Mayer, 2000). Milliyetçiliğin cinsiyetçi içeriği üzerine ilk çalışmalardan birini yapmış olan George Mosse, 'ulusun inşasını erkek belirler, kadın arka perdeyi hazırlar' demişti.[12] Mosse'a göre 'koruyucu erkek' miti 'korunan kadın' mitini yaratır ve korunan da kadınların iffeti ve namusudur. Bu iffet ve namusun korunması kadınların ahlaki sorumluluğu olmakla birlikte erkeklerin de ulusal utancıdır. Burada eril konumların aktif, dişil konumların pasif tanımına bütün düşünürler dikkat çekerler. Kadınların namus kurallarına itaati, ulusal ailenin iffet ve namusunun da koşuludur. George Mosse, milliyetçilik hareketlerinde erkek liderlere/önderlere tapan, hatta sadık bir âşık gibi sadakat ve hayranlık ile bağlanan kadınlarlardan bahseder. Milliyetçi düşüncede heteroseksüel erkeklik gücünü (virility) merkeze alan bir erkeklik tanımı çoğu zaman egemendir. Bu da öteki ulus erkekleri karşısında saldırganlığın meşrulaştırılmasına yarar.

Erken modernleşme döneminde oluşmuş Batılı ulus-devletler, ulusu eril değerlerle özdeşleştirirken heteroseksüelliği de normalleştirdi. Heteroseksüellik, bir anlamda, cinsiyetleri iki-

---

11 Erkeklik mikro kültürü için bkz. Serpil Sancar, *Erkeklik: İmkânsız İktidar/ Ailede, Piyasada ve Sokakta Erkekler*, Metis Yayınları, İstanbul, 2009.

12 George Mosse, *Nationalism and Sexuality: Respectability and Abnormal Sexuality in Modern Europe*, Howard Fertig, 1997.

li karşıtlıklar ve birbirini dışlayıcı özellikler olarak tanımlamak demektir (Peterson, 2000; 54). Milliyetçi düşünce heteroseksüel bakış açısıyla kadınları biyolojik üreticiler konumuna indirger ve çocuk doğurma kapasitesi ile tanımlar. Ulusun biyolojik olarak inşası da bu bağlamda kadınların görevi olarak tanımlanabilir. Doğurulan çocukların bakımı ve eğitilmesi de bu anlamda ulusal bir görev olarak kadınlardan beklenir. Kadınlar ayrıca heteroseksist bir tarzda farklı ulus erkeklerinin çatışan-farklı özelliklerinin göstereni olabilmek için –erkekliğin karşıtı olan– dişil kültürel farkları temsile çağrılırlar. İdeoloji olarak heteroseksizm farklı ulusal-etnik kimliklerin birbiriyle mücadelesinde kadınları politik aktörler haline dönüştürebilir ve heteroseksist gruba sadakatin göstereni olarak kadınlar görünür olabilir. Aslında modern siyasal toplumun, kadınların bütün topluma içerilerek dışlandığı bir yapı olarak pratik ve ideolojik cinsiyetçilikten doğduğunu söyleyebiliriz. Buna yukarıda belirtilen anlamda ırksal farkların göstereni olarak cinsiyet rejiminin işlevini eklemek gerek. Yani modern siyasal toplum cinsel ve ırksal farklılıkları dışlamanın istikrarsız yapısıdır.

Milliyetçilik ile feminizmin ilişkisi: Kadınlar 'milli dava'ya nasıl dahil olurlar?

Dünyada demokrasilerin gelişim koşulları ile kadın dostu cinsiyet rejimlerinin gelişimi arasındaki ilişkiye baktığımızda her zaman doğrusal, eşzamanlı ve öngörülebilir rotaların ve reçetelerin olmadığını görüyoruz. Ama demokrasilerin kadınlar açısından gelişimi de modernleşen toplumlarda her şeyden önce erkek egemenliğini üreten temel kurumlarının denetim altına alınması ve kadınların toplumsal yaşama katılabilmelerinin koşullarının hazırlanması ile başladı. Bu anlamda erken endüstrileşmenin desteklediği liberal demokrasilerin gelişimi ile henüz endüstrileşmemiş toplumların ulusal kur(t)uluş projelerinin kadınları farklı doğrultular ve bağlamlarda harekete geçirdiğini görüyoruz.

Geç uluslaşma yaşayan toplumlarda modernleşme hareket-

leri milliyetçilik hareketleriyle iç içe geçerek şekillendi. Bu anlamda ulus-devlet kurmaya odaklanan milliyetçi-modernleşmeci siyasal hareketlerin yarattığı 'modern' cinsiyet rejimlerinin özelliklerine baktığımızda milliyetçilik ile feminizmin farklı bağlamlara göre değişen ilişkiler yaşadığını söyleyebiliriz. Örneğin Osmanlı-Türk modernleşmesinin Tanzimat, II. Meşrutiyet ile Cumhuriyet'in kuruluş döneminin özgürlük talepleri ile 1950'li yıllardan sonra belirginleşen muhafazakâr modernleşme dönemlerinin cinsiyet rejimlerini yönlendiren milliyetçi siyasetin hep aynı olduğunu söyleyemeyiz.

Farklı siyasal dinamiklerle şekillenmiş bütün bu süreçlerde cinsiyet rejimini şekillendiren en önemli eksen kadınların milli davaya dahil edilme biçimleridir. Kadınların 'milli dava' karşısındaki konumları, 'muasır medeni bir toplum' olabilmek için bağımsız bir devlet kurmak gerektiğini düşünen 'kurucu irade'ye kadınların nasıl davet edildiklerine bağlı olarak değişir. Bu davet kadınları, kurucu iradeyi temsil eden erkeklerle eşit kadın yurttaşlar olarak ya da kurucu iradeye hizmet eden 'yardımcı yoldaşlar' olarak çağırabilir (Vickers, 2006a). Kadınların konumu da bu davetin niteliğine bağlı olarak değişir ve cinsiyet rejimlerinin oluşumu açısından farklı rotalara yönlendirilir.

Batı-dışı coğrafyalarda kadınların ulus-inşa süreçlerine katılım biçimi standart bir modeli tekrarlamadı. Bu süreçlerin özgünlüklerine birçok feminist düşünür dikkat çekmeye çalıştı. Örneğin Suad Joseph 'Batı' kelimesinin klasik liberal vatandaşlık söylemine ve özel/kamusal ayrımına dayalı cinsiyet rejimine denk gelecek şekilde kullanıldığını söyler. Bu tür ayrımların ve liberal vatandaşlık anlayışının Batılı olmayan uluslaşma süreçlerinde görünmediğine dikkat çeker (Joseph, 1997). Modern cinsiyet rejimlerinin, ekonomik-sınıfsal yapılarca kesin olarak belirlenen oluşumlar olarak değil, kadın hareketlerinin mücadele biçimleri ve gündemlerine bağlı olarak şekillenen oluşumlar olarak ele alınması gereği çoğu feminist kuramcının paylaştığı bir görüştür. Bystyzienski (1992), yeni ulusların siyasal rejimlerinde kadınların konumunun ulusal bağımsızlık hareketlerin güçlenme dönemlerinde kadın örgütlerinin egemen siya-

sal örgütler karşısında bağımsız ve kendi örgütlenmesine sahip (self-organized) olabilme düzeyine bağlı olduğunu söyler. Yuval-Davis ise kadınların ulusal projelere katılım modellerini sadece ulus-devlet kurma dönemlerinle değil, kurulmuş devletlerin yeniden düzeltilmesi, konsolidasyonu ve reformasyonu dönemlerinde de aramamız gerektiğine işaret eder (1997). Sylvia Walby'ye göre de ulus-devletler sadece kurulduğunda şekillenmez; ama değişim geçirdikçe kadınlar açısından da siyasal topluma katılmanın yeni fırsatları çıkabilir (1992).

Ulusal inşaya kadınların katılım modelleri üzerine kafa yormuş feminist kuramcılar –örneğin Moghadam, Chowdhury, Yuval-Davis– ulus inşasına katılımın kadın hareketinin doğasına yani feminist siyasetin ittifak ve işbirliği stratejilerine bağlı olduğunu söylüyorlar. Buna Jill Vickers "cinsiyet değeri" (gender valence) diyor (Vickers, 2006a, 2006b). Bu konuda ilk yazanlardan biri olan Sylvia Walby (1992), Virginia Wollf 'un 'Kadınların ulusu olmaz' sözünden hareketle bunun ancak İngilizler ve Kanadalılar için geçerli olabileceğini; hatta bu tür erken uluslaşmış ülkelerde bile egemen gruba mensup olmayan azınlık grup mensubu kadınlar için geçerli olmayabileceğini söylemişti. Örneğin Kanada'da *frankofon* ve *aborijin* kadınlar için milliyetçi hareketler feminist haraketlerden daha fazla içerici oldu.

Kadınların ulus-inşasına katılım süreçlerinin özgünlükleri ya da benzerlikleri hakkında konuşmaya başlarken bibirinden farklı birkaç bağlama önceden işaret etmek gerekiyor. Her şeyden önce kadınların ulus-devletin 'kurucu iradesi'ne katılarak savundukları kadın hakları siyasetinin kendine özgü bağlamlar yarattığına işaret edilmeli. İlaveten, varolan bir ulus-devletin yeniden-yapılan(dırıl)ma süreçlerinde reform talep eden grup olarak kadınların siyasal süreçlere katılımının bundan oldukça farklı tarihsel zaman ve siyasal bağlamlarda gerçekleştiğine dikkat çekelim. Ayrıca, egemen ulus milliyetçiliği tarafından dışlanan 'azınlık milliyetçiliği' yandaşı kadınların ulusal inşa süreçlerine katılımlarının da daha farklı özellikler taşıdığını belirtelim.

Lois A. West (1997), *feminist milliyetçilik* türleri arasında birbirinden farklı üç türü ayrıştırıyor. Birincisi, tipik örneği Hindistan olan toplum modeli ki burada kadın hakları hareketi tarihsel olarak ulusal bağımsızlık hareketleri ile bütünleşip birleşmiştir. İkinci olarak Filistin ve Filipinler gibi ülkelerde anti-sömürgeci olan milliyetçi hareketlerin kadın haklarına belli ölçülerde yer verdiği örneklerdir. Üçüncü olarak da kendi toplumunda milliyetçi çoğunluğun ayrımcı uygulamalarına karşı kimlik hakları talep ederek milliyetçi siyasetle eklemlenen kadın hakları hareketleri (ABD'de *Chicanas*, Kanada'da Quebec'in özerkliği için çalışan kadın örgütleri ve Türkiye'de Kürt kadın örgütleri, vb.) örneklerinde görünen milliyetçi feminizmlerden bahsedebiliriz. West'in, kadın hereketlerinin kadın bakış açısından milliyetçilik ile feminizmi birleştirebilen feminist milliyetçilik kavramını Bannerji (2001) eleştirir ve bu ayrımın yerine yeni bir sınıflandırma önerir. Ona göre sömürgecilikten kurtulma sürecinde önemli olmuş üç tip milliyetçilik vardır. Kadın hakları taleplerini belli ölçülerde içeren bu milliyetçilikler liberal, yeniden canlanmacı (revivalist), ulusal özgürlükçü milliyetçiliklerdir. Ama o da, aynı West gibi, bu milliyetçiliklerden hangisinin daha çok kadın dostu olduğunu belirtmez.

Ulusun dişil inşası

Modernleşebilmek için çıkar yolun bağımsız bir ulus-devlet kurma olduğunu düşünen milliyetçi elitler ile feminist siyasetler arasında oluşan ittifak-çatışma dinamiklerinin tarihsel ve siyasal bağlamını belirleyen önemli bir faktör ulus denen 'hayali cemaat'in kuruluşunda kadınların ne ölçüde dişilleştirilmiş görevler için ulusal inşaya çağrıldığı ve bunların kadınların harekete geçirilmesinde nasıl işlevselleştiğidir. Uluslaşma süreçlerinde, kadın haklarının ve cinsiyet eşitliğinin ne ölçüde yeni kurulan ulusun temel ilkesi olarak kabul edildiği ve bu taleplerin kadın örgütleri tarafından nasıl meşrulaştırıldığı bu bağlamda belirleyici oluyor. İlaveten, bu talepleri dile getiren kadın örgütlerinin ne ölçüde bağımsız ya da ne ölçüde milliyetçi-

liğin siyasal şemsiyesi altında kaldığı da kadın haklarını savunan bir siyasetin ulusun kurucu ideolojisine ne kadar içerilebileceğini belirliyor. Ulus inşa süreçlerinin kadınlara ne ölçüde eşit vatandaşlık hakları sağladığını anlayabilmek için bağımsız ve münhasıran kadın haklarını savunan kadın politikacıların kurucu milliyetçi örgütlerle ve erkek politikacılarla ne ölçüde işbirliği yapabildiği de önemli bir etken oluyor. Bu sorulara yanıtlar vermek, bugüne miras kalan tarihsel birikimlere daha yakından bakmakla mümkün.

Milliyetçi ideolojilerin gözünde kadınlar iktidar inşa stratejilerinin bir tür nesnesi-sembolü olmaktan öteye gidebiliyorlar? Milliyetçi ideolojilerin mağdur olarak tanımladığı, *ikonografik* olarak anavatanın göstereni ya da milliliğe işaret eden 'gelenek'in göstereni olmaktan çıkarak politik bir özne olma koşulları yaratabiliyorlar mı? Milliyetçiliğin kadınları iki yönlü mecaz ifadelerle kuşatmış olması, hem kutsallaştırma hem de ikincilleştirme ile çağırması karşısında her zaman çelişkili politik tavırlar içinde kalan kadın hakları hareketi kendi yolunu bulmak için neler yapabiliyor?

Bu konuda ilk sorgulayıcı çalışmalardan birini yapan Kumari Jayawardena (1986) ulusal bağımsızlık hareketlerine katılmanın kadınları güçlendirici olanaklar sunduğunu ve bu nedenle kadın haklarını savunan hareketlerin ulusal bağımsızlık mücadeleleri süreçlerinde milliyetçi hareketlerle işbirliği yaptığını vurguladı. Jayawardena kadın hareketinin talepleri ile milliyetçiliğin kısa dönemde örtüşüp birbirinden beslendiğini ama uzun dönemde kadın haklarının ve cinsiyet eşitliğinin gelişimini engellediğini söyledi. Jayawardena'ya göre kadınlar yeni kurulmakta olan ulusu temsil edebiliyorlar ama devlet kurulup, galip ve güçlü hale geldiğinde bu konumlarını kamusal anlamda eşit vatandaşlığa çoğunlukla dönüştüremiyorlar.

Ulusal inşa süreçlerinin cinsiyetçiliği üzerine önemli çalışmalara imza atmış Nira Yuval-Davis ulus-devlet kurma ya da ulus-devleti yeniden düzenleme/düzeltme aşamalarında kadınların ve erkeklerin vatandaşlığa kabullerinin farklı gereksinmeler ile şekillendiğini ve kadınların erkeklerden farklı biçimler-

de içerilme/dışlanma yaşadıklarına işaret etti (1997). Flora Anthias ve Nira Yuval Davis'in (1989) birlikte yaptıkları çalışmada ulusal inşa süreçlerine kadınların katılımının erkeklerden farklı görevlerle ve temsillerle gereçekleştiğini bize gösterdiler ve artık çok bilinen hale gelen ünlü beşli dişil işlev tanımını geliştirdiler. Onlara göre ulus inşa süreçlerinde kadınların ve erkeklerin farklı konumlanışı farklı vatandaşlık haklarına da yol açarak yeni ve modern cinsiyet eşitsizliklerinin temeli oldu.

Anthias ve Yuval-Davis'e göre kadınların ulusal inşaya katılmalarına olanak sağlayan beş farklı katılım biçimi şunlar: Yeni ulusun biyolojik üreticileri olarak; farklı uluslar karşısında ulusun kültürel sınırlarının çizilmesine yarayan aracılar olarak; ulusa kimliğini veren 'özgün' kültürün öğreticisi, aktarıcısı ve ideolojik yeniden-üreticileri olarak; ulusal farkların göstereni olarak ve ulusal mücadelelerin katılımcısı (yoldaş) olarak. Kadınlar ulusal inşaya bu rollerle çağrıldılar; ayrıca bunların dışında kadınların erkeklerle eşit ve aynı işler yapmasının istenen ve olumlanan bir şey olmadığını da vurguladılar.

Sömürgeciliğe karşı yürütülen siyasal mücadelelerin yarattığı cinsiyet rejimlerinin özgün noktalarına ilk kez dikkati çekenlerden biri de Deniz Kandiyoti oldu. Kandiyoti anti-emperyalist ve milliyetçi hareketlerin yükselişine paralel olarak laikleşme, modernleşme reformları, halk egemenliği gibi taleplerin kadınları peşinde harekete geçirmeye yaradığına işaret ederek bu farklı bağlamların kadınların özgürleşme mücadelelerine ne tür katkılarda bulunduğunu ya da ne tür engeller yarattığını tartıştı. Kandiyoti'ye göre modernleşmemiş dinsel ve etnik cemaatler içinde ancak sınırlı haklar talep edebilen kadınlar ulusallaşmaya dayalı modernleşme ile birlikte ulusal cemaatle muhatap olmaya başladılar. Ulus-devletin kurucusu olan erkek elitler monarşiye, emperyalist/sömürgeci devletlerin tahakkümlerine, feodal aşiretlere, geleneksel ataerkil hane reisi olan atalara/babalara karşı kendi bağımsızlıklarını sağlamak için mücadele ederken ulus fikrini geliştirdiler. Çünkü ulus fikri erkekleri eşit vatandaşlar haline getirerek –en azından hukuk süjesi olarak– kendi aralarında eşitlemeye uygun bir geli-

şim gösterdi. Ama bu durum kadınlar için aynı biçimde gerçekleşmedi (Kandiyoti, 1997c).

Uluslaşma süreçlerine kadınların dahil olmaları kendi aralarında ya da erkeklerle eşitlenme açısından değil kadınların ulusun inşasına dişil(leştirilmiş) rollerle katılması olarak gerçekleşti. Mayer (2000) de milliyetçilik hareketlerinin kadınların ulusal inşaya katılımını onaylarken uygun kadınlık/dişillik tartışması ile kadınları işlevselleştirdiğini vurgular. Ulusun bekasına uygun erkeklik tanımlarının da kadınlıktan farklı ve karşıt konumlarda eklemlediğini belirtir. Mayer, ulusçu ideolojilerin erkekleri de disipline ettiğini; ama ulusun heteroseksüel erkek kurgusu olduğunu söyler. Burada *eril ego,* patriarkal hiyerarşiler ve normlar ile belirlenir. Erkekler ortak normların düzenlemesini yaparlar, kadınlar bu ulusal drama içinde kendilerine verilen farklı rolleri yerine getirirler. Buna karşı gelen kadınlar ulusun varlığı ve sürdürülmesi açısından gerilim nedeni, hatta tehdit olarak algılanabilir.

Ulusal inşacı milliyetçi siyasetlerin kadınlara önerdiği 'uygun dişil roller' hakkındaki tartışmaların yanı sıra az sayıda ama çarpıcı feminist çalışma milliyetçi ve özellikle onun militarist biçimlerine kadınların verdiği desteğin ve onayın ne kadar önemli olduğu gösterdi. Cynthia Enloe (2000a, 2000b) milliyetçi siyesetlerin baskın erkeklik davranışlarını nasıl destekleyip yaygınlaştırdığını ve ayrıcalıklarla ödüllendirdiğini söylerken, aynı zamanda kadınların bu baskın erkek rollerini nasıl itiraz etmeden kendi çıkarlarına kullanmaya çalıştıklarını ve onayladıklarını bize gösterdi. Cynthia Enloe, milliyetçiliğin eril tarihsel anılar ve hafızadan yaratıldığını ve erkeklerin kadınlara öncelikli kılınırken nasıl eril utançlar ve küçük düşme korkuları ile eril umutlar arasındaki gerilimlerden doğduğunu çarpıcı örneklerle ortaya koydu.

Ulusal inşa süreçlerinde kadın cinselliğinin önemli bir gerilim nedeni olduğunu görüyoruz. Kadınların kişisel bir dokunulmazlık alanı olması gereken cinsel tercihleri 'ulusun simgesi' olan kadını tehdit ediyor ve bu nedenle ulus simgesi kadınlık tanımının genellikle 'aseksüel' olduğunu görüyoruz. Kadın-

ların cinsel açıdan 'mazbut' olması ve serbest cinsel tercihlerden kaçınması gerekli bulunuyor (Kadıoğlu, 998). Ulusun kimliğinin korunması açısından milliyetçilik kadınların cinsel tercihleri için 'tehlikeli cinsellik' tanımı yaparak kadınları denetleme gerekçesi yaratıyor. Tehlikeli cinsellik, kadınların (içerdeki veya dışardaki) 'öteki erkek' ile ilişkisinden ortaya çıkıyor. Öte yandan ulusun kadınları "tecavüze uğrama tehdidi altındaki korunması gereken mağdurlar" ve düşmanın kadınları da "cinsel zevk aracı" olarak birbirine karşıt konumlanıyor. Milliyetçiliğin kadınları –ya pasif mağdurlar ya da aktif hainler olarak– sadece iki karşıt cinsel konum olarak ele alışı aynı zamanda denetim altında tutulmalarına hizmet ediyor (Bora, 2005).

Ulusal inşanın dişil imgeleri çoğu zaman tutarlı bütünlükler ve uyumlu sürdürülebilir stratejiler içeremez. Ulusun anakucağı/anavatan olarak tanımlandığı 'kadın olarak ulus' söylemi ile kadınların ulusun eşit kurucuları olarak kabul edilmeyişi kadınların kafalarında ikilemlere yol açar. Ulusun biyolojik ve kültürel yaratıcısı olan 'doğurgan dişi' imgesi ile ırkçı söylemlerin kadınları basit bir kuluçka makinasına indirgeyen 'kadın düşmanı' yaklaşımları çelişkilidir. Ulus fikri ne kadar ve kimden olma çocuklardan oluşacak bir ulus olunacağına aşırı önem verir. Ulus inşası kadınları hem sembol, hem düzenleme aracı ve hem de pasif politika nesnesi olarak tanımladıkça, bu kadar ortaya getirilen kadınlar aynı zamanda aktif siyasal özne olamayınca, önemli bir çatışma alanı oluşur. Kandiyoti, kadınların farklı ulus, din, etnik grup sınırlarını çizmek için hizmet ettikleri oranda onların vatandaş olarak haklarının riske girdiğini söyler. Nerede ulus inşasında kazanılmış bir kadın hakkı varsa başka bir ulus-kimlik inşası meselesine kurban edildiğini görürüz (Kandiyoti, 1997; Einhorn, 2006).

Ulus inşa süreçlerini yöneten milliyetçi siyasetlerin kadınlar hakkındaki bu tür çelişkilerle şekillenen içerme/denetim stratejileri birbirine karşıt ve hatta düşman, 'işbirlikçi kadın-muhalif kadın' ikilemi yaratır. Bu karşıt konumlara sürüklenen kadınların da birbirlerini dışlamaları beklenir. Bu anlamda milliyetçi siyasetlerle birlikte hareket eden kadın hakları siyasetle-

ri sürekli karşıt ve tehlikeli kadınlardan –kadın hakları siyasetinden– bahseder.

Milliyetçi siyasetler kadınların siyasal süreçlerde rol almaları konusunda hep onları eksik ve sınırlı görür. Öte yandan erkekler arasında ise imkânsız bir birlik talep eder. Her zaman dayanışma, kardeşlik, çıkarlardan arınmış ortaklık ve erkekler arası dostluk ulusun temelidir. Kadınlar bu tahayyül içinde var olurlar ama sessizce. Kadınlar kendi aralarında ve erkeklerle dayanışmadan dışlanır; eşit vatandaşlığın temeli olan dayanışma ve 'ortak çıkara sahip olma' kadınlar açısından çok talep edilmez; kadınların vatandaş olarak sesleri duyulmaz, kendi adlarına konuşmazlar; onlar aslında erkekler arasındaki dayanışmanın ve ortaklığın sınırlarına işaret ederler. Kadınların olduğu yerde ortaklık biter. Bu anlamda bütün kadınlar ve dişil simgeler anti-ulusaldır; kadınlar ulusu değil evi korur ve erkeklerin yarattığı fiktif ulusun erkeklik dünyasına karşı dişil eviçi alanı yaratır (Eisenstein, 2000).

Feminizm ile milliyetçiliğin ilişkisinde farklı rotalar

Dünyadaki örneklerine bakarak ulus inşa süreçlerinde kadınların ve erkeklerin farklı ve kendi içinde hiyerarşik roller üstlenmesi kaçınılmaz mıydı diye sorgulanabilir. Bu konuda daha kapsamlı bir yorum yapabilmek için dünyada başka ulus-inşa süreçlerine ve bu süreçlere egemen olan milliyetçilik hareketlerinin erkekleri ve kadınları eşit vatandaş sayarak içine alabildiği örneklerin var olup olmadığına bakmalıyız.

Feminist siyasal talepler ile milliyetçiliğin farklı eklemlenmelerini görmek için 10 ülke deneyimi üzerinde bir çalışma yürüten Jill Vickers (2006a) kadın örgütlenmeleri ile ulusal hareketler arasında amaç, değer, inanç açısından uyum sağlama/sağlayamama koşullarını değerlendirmiş. Vickers'in ele aldığı ülke deneyimlerine baktığımızda bir kurucu etnik grup (settler) egemenliğindeki ulus-devletlerde egemen gruba dâhil (beyaz) kadınların ulus inşasının öncü alanlarında erkek kurucu-

larla işbirliği yaptığını görüyoruz. Devletler bir kez kurulup istikrar sağlandıktan sonra ise kadınları yeniden özel alana gönderebiliyor (re-privatization). Bu süreçlerde ulusu kuran gruba dahil olmayan yerel, etnik veya diğer azınlık gruplara mensup kadınlar statü ve güç kaybedebiliyor. Egemen kültüre dahil kadınlar ise bu ittifaktan kazançlı çıkabiliyor. Ulusal inşanın dışladığı azınlık etnik grupların vatandaşlık hakları çoğu zaman reddediliyor. Bu koşullarda bir tepki olarak ortaya çıkan azınlık grup milliyetçilikleri Kanada, Yeni Zelanda örneğinde olduğu gibi kadınları içerebiliyor. Ulusun kurucusu kabul edilen çoğunluk grubun kadınları ulusal kimliklerini inşa etmek için devlet kurumlarından yararlanabiliyorlar; ama azınlık kadınlar ancak kendi uluslarını özgürleştirme sorumluluğunu taşıyarak ona eklenebiliyorlar.

Vickers'in araştırmasına göre kadınların ulusun inşasındaki hayati rolleri bir tür iletken devre (conduits) ya da aracı olarak kendilerine de yer açabilecek bir fırsatı yakalamalarına bağlı. Ama bu durumlarda da kadınlar ulusu temsil edebilse bile devlet galip ve güçlü hale geldikçe bunu eşit kamusal vatandaşlık statüsüne çok dönüştüremiyorlar.

Öte yandan sadece modernleşmeci değil anti-modern ya da anti-sömürgeci ulusal projelerde de kadınların davranışları ve giyimleri kamusal alanda Batı ve modernleşme karşıtlığını temsil ederek kadınlara siyasal hareket alanları sunabiliyor. Bu tür bağlamlarda katılımcı kadınlar kendilerine ve davalarına yer açabiliyorlar; ama kadın haklarına ve feminist siyasete yer açamıyorlar. Kadınlar ulusun tanımında kurucu olan 'icat edilmiş' geleneğe, dinsel rollere sahip çıkma derece ve mesafelerine göre ayrışıyor ve bölünüyorlar. Bunun tipik bir örneği bugünün İran İslam Cumhuriyeti.

Farklı devlet modelleri de farklı eklemlenme farklı bağlamlar yaratıyor. *Post-kolonyal ulus-devletlerde* –aralarında farklılıklar olmakla beraber, Afrika'daki örneklerde olduğu gibi– kadınların erkeklerle birlikte eşzamanlı olarak vatandaşlık haklarını kazandığını görebiliyoruz. Ama evlilik ile ilgili adetler, cinsel ahlak kuralları vatandaşlık haklarıyla çeliştiği zaman âdet-

lerin gücü öne çıkabiliyor. Öte yandan kadınların eşit vatandaşlık koşulları askeri rejimler ya da otoriter düzenler tarafından engellenebiliyor. Kadın hakları konusunda önemli bir hukuki ve siyasi çerçeve oluşturmuş olsa da Filipinler ve Hindistan gibi *zayıf yapılı devletlerde* kadın-dostu politikalar zaman zaman uygulanma zorluğu yaşayabiliyor ya da kazanımları korumada çok başarılı olmadıkları gözleniyor. *Post-komünist devletlerde* ve benzer ulus-devlet kosolidasyonu dönemlerinde kadınlar onları yeniden ağır endüstriyel çalışma koşullarına mahkûm edeceği korkusuyla kadın hakları konusundaki 'eşit katılım' içeren siyasal taleplere uzak durmayı tercih edebiliyor. Çoğu kadın için kamusal yaşama katılım bir özgürleşme aracı olmuyor. Tersine bir özgürlük alanı olarak eve geri dönmek birçok kadının arzusu haline gelebiliyor. Erkekler ise yeniden kamusal rolleri üstlenerek Azerbaycan ve Polonya'da olduğu gibi milliyetçilik hareketlerini destekleyebiliyor.

Vickers farklı feminizmleri görmek için kadınların 'ulus inşa projesi'ne farklı katılım bağlamlarını araştırırken söz konusu farklı örneklerden çıkarak farklı rotaların olduğunu söylüyor. Kadınlar ulusçu hareketlere bir tür uzaklık ya da düşmanlık duyabiliyorlar (hostility) ya da bir tür yabancı kalma (alienation) söz konusu olabiliyor. Bu durum genellikle ırkçı, kadın karşıtı faşist hareketler dönemlerinde görülüyor. Bazı örneklerde ise kadın hareketi ile milliyetçi hareket arasında bir ilişki/bağlantı (affiliation) kuruluyor. Birçok örnekte ise kadın örgütlerinin farklı düzey ve ölçeklerde ulusal inşa süreçlerine katıldıklarını görüyoruz. Bu farklılıkların oluşma nedeni farklı ideolojik şekillenmeler, dinin ve siyasal çatışmaların yarattığı farklı etkiler olabiliyor. Ulus-devletin, kandaş cemaatlerin, dinin kadınları kendi davalarına içerme biçimleri ve düzeyleri farklı olabiliyor. Ayrıca her ülkede egemen ve azınlık grup feminizmleri de milliyetçi siyaset ve devlet yapıları ile farklı ilişkiler yaşıyorlar. Bu anlamda modernlik, laiklik, kapitalizm, liberal demokrasi farklı cinsiyet rejimlerine kapı açıyor.

Bu farklı deneyimlerin ışığında yakın tarihe bakarsak 19. yüzyılın sonu ve 20. yüzyılın başında Avro-Amerikan ulus-devletle-

rinde feminist hareketlerin ortaya çıkışı ve yükselişinin milliyetçi hareketlerle oldukça uzak, soğuk ve ilişkisiz biçimde geliştiğini görürüz. Bunun nedeni, milliyetçi hareketlerin ulus-kurucu misyonlarının olmayışı, tersine militarizm, faşizm ve emperyalizm gibi ulus-devletin despotik ve baskıcı işlevlerini desteklemeleri ve bu nedenle kadın hakları savunucularını içermeye uygun olmayışlarıdır. Avro-Amerikan ulus-devletlerinde gelişen feminist hareketler ulusal kimliklerden değil ancak haklar ve özgürlükler söyleminden hareket eden liberal ve sosyalist düşüncelerden beslenebildiler. Modern Avro-Amerikan ulus-devletlerin cinsiyetçi yapısı kadınları hem devlet karşısında görev ve hak sahibi birey-vatandaş, hem de 'özel alan'la ilişkilendirip 'vatandaş-anne' konumuna sokarak erkeklerden farklı olarak iki kimlikli hale getirdi. Ama bu ikilemler feminist siyasetlerin gelişim koşullarını yarattı. Modern Avro-Amerikan ulus-devletlerinde 20. yüzyılın ikinci yarısında gelişen sosyal refah devleti politikaları, kadınların bu ikili kimlikleri nedeniyle yaşadıkları sorunların çözümü için yürütülen mücadeleler ile şekillendi. Kadın hakları mücadelesinin sosyal refah devleti politikaları çerçevesinde elde ettiği kazanımlar kadınların sorunlarını –kökeninden çözmese de– yumuşattı ve kadınlara yaşayabilecek daha serbest alanlar yarattı. Bu ülkelerde sadece yerli, azınlık grup mensubu kadınlar kendi topluluk, etnik/milli kimliklerini savunarak kadın hakları mücadelelerini olumlu ve anlamlı görebildiler. İngiltere'de İrlandalı kadınlar, Fransa ve Hollanda'da da Afrika ve Asya kökenliler, ABD'de siyah kadınlar kendi azınlık kimliklerini savunan milliyetçi fikirlere siyasal olarak daha yakın durdular. Kanada ise 1867'de bağımsız devlet olarak kuruluşundan elli yıl sonrasına kadar kadınların vatandaşlık hakkını reddetti. Devlet eliyle uygulanan resmi ırkçılık politikaları sonucu beyaz olmayan Kızılderili kadınlar İkinci Dünya Savaşı sonrasına kadar bazı haklardan mahrum yaşadılar (Vickers, 2006a; 98). Fransa'da kadınlar ancak 1789 Fransız Devrimi'nden 155 yıl sonra oy hakkı kazanabildiler. ABD'de beyaz kadınlar 1776 Amerikan Devrimi'nden sonra oy hakkı için daha 144 yıl beklediler ve siyah kadınlar ise beyaz kadınlardan 44 yıl daha fazla.

Bütün farklı örneklere bakmakla birlikte bazı ortaklıkların altını da çizmek gerekir. Kuzey Atlantik coğrafyasında gelişen ulus-devletlerin liberal politikalarla istikrarlılaştırılmış içyapısının kamusal erkeklik-özel kadınlık ikilemini temel alan cinsiyetçi yapısından bugün dahi tamamen uzaklaşmış olduğunu söyleyemeyiz. İngiltere bu kategoriye giren tipik bir ülke olarak, krallık deneyimine dayalı farklı etnik kimliklerin karışımını kolaylaştırdı ama kadınların modern devletin gelişiminin başından itibaren vatandaşlıktan dışlanmasını engelleyemedi. Kraliçenin kadın olarak yönetimini meşru kabul etti ama kadınların vatandaşlık haklarını tanımayı –20. yüzyılın ortalarına kadar– bununla bağlantılı görmedi. 20. yüzyılın sonunda ise İrlanda Bağımsızlık Hareketi (IRA) karşısında ulusun tanımını yeniden yapmak zorunda kalan İngiltere devleti İskoç ve Galler bölgesine yerinden yönetim hakları tanıyarak yeni bir demokratik adım attı. Bu süreçlerde İskoç ve Galli kadın hakları örgütleri İngiltere devletine karşı kendi yerel milliyetçi kimliklerine sahip çıktılar ve bu siyasal konumu kendi ulusal projelerine başarılı biçimde eklemlendiler ve yeni olumlu örneklere imza attılar.

Kadınların ulus-inşasına başından itibaren katılarak ulusal ittifakın içinde yer aldığı istisnai örnekleri Avrupa periferisinde yer alan küçük ulus-devletlerde görüyoruz. Örneğin Finlandiya[13] ve Norveç'te kadın hakları savunucuları ulusal inşanın başından itibaren kendi örgütleri ile kurucu siyasal ittifakın içinde oldular. Bu ülkelerde yeni ve modern devletlerin kuruluşundan itibaren çocukların bakımını sadece anneye ve eviçi alana bırakmayan bir kamusal sorumluluk anlayışı gelişti. Devletin çocukların yetiştirilmesinde sorumluk üstlenmesi ile ailede kadın-erkek eşitliğinin sağlanması ve kadınların temel haklarının korunması sağlanabildi. Kadın örgütlerinin talepleri başından itibaren ulus-inşasını şekillendiren önemli siyasi faktörler ara-

---

13 Finlandiya deneyimi için bkz. Ellen Marakowitz, "Gender and national identity in Finland: An Exploration into women's political acency", *Women's Studies International Forum*, cilt 19, sayı 1/2, 1996; 55-63 ve Juntti, "Finish nationalism", *Europeian Journal of Women's Studies*, 5 (3-5), 1998.

sında yer aldı ve bu olgu da ulus inşası ile kadın haklarının eşzamanlı gelişimini olanaklı kıldı; feminist sözler ulusal sözlere katılarak ulusal olanla feminist olan birbirine eklemlenebildi.

İsveç ve Rusya, Avrupa'nın kadınlara oy hakkı veren ilk ülkeleri olarak parlamentolarında en yüksek kadın temsilci seçmeyi başarmış iki öncü ülkeydi. Bu ülkelerin ulusal inşa süreçlerinde belirleyici olmuş sol ve liberal örgütlerde erkeklerle birlikte örgütlenen kadınların ulusal söylemlerin oluşumuna aktif olarak katılabildiğini görüyoruz. Rusya'da, Sovyet Devrimi aynı zamanda önemli bir kadın özgürlük hareketi ile birlikte yaşanmıştı. Bu ülkeleri başlangıçtan itibaren ev işlerini kamulaştıran devletler olarak adlandırabiliriz. Çünkü başından itibaren çocuk bakımı kamusal bir sorumluluk olarak kabul edilerek cinsler arasında eşitlik ve eşdeğerlik kamu politikalarını şekillendiren önemli ilke haline geldi. Finlandiya başından itibaren kadın haklarını devlet eliyle uygulamaya geçen devlet feminizmine örnek bir devlet olarak yapılandı. Modern bir ulus-devlet olarak kuruluşunda kadın örgütleri, kendilerine feminist demeden ve "erkek egemenliğine karşı mücadele ediyorum" diyen bir siyasal iddia ileri sürmeden yer alabildi. Kadınların yaşadığı sorunları görmeyi yeni ve modern devlet olmanın bir gereği sayan, devlet politikaları eliyle cinslere eşit hak ve destek veren kamu politikalarının oluşumu başından itibaren kadın örgütlerinin işin içinde olması ile gerçekleşti.

Finlandiya örneği oldukça kendine özgü koşulları barındırıyor. Ülke önce İsveç sonra Rusya tarafından işgal edildiğinden bağımsızlık kazanması ile birlikte ne İsveççeye ne Rusçaya dayalı bir toplum istenmiyor. Bu nedenle Finliler yeni bir dil geliştirmek istediler ve bunu hızlı bir okullaşma ile bütün kız ve erkek çocuklara öğretme çabası ile kızları okuttular. 19. yüzyıl boyunca gelişen Fince –ulusal bağımsızlığın korunması adına– kızların erken okullaşması ve eğitimden kızların dışlanmaması ile ve tersine kızların dil eğitiminin odağı haline getirilmesi sayesinde sağlandı; cinsler arası eşitliğin başından itibaren ulus-inşasında yer almasının nedeni buydu. İlk kadın örgütü olan Finlandiya Kadın Derneği daha 1884'te –henüz İş-

çi Partisi kurulmamışken– kurulmuş ve ulusal meselelerle ilgilenmeye başlamıştı. Zaman içinde kadın örgütleri hızla çoğaldı ve ilk parlamento seçiminden itibaren kadın vekiller de erkeklerle birlikte seçilmeye başladılar ve her zaman kadın örgütleri ile siyasal partiler iç içe oldu. 20. yüzyılın başında güçlü sol hareketin desteği 1906'da kadınlara oy hakkını sağladı. İlk parlamento seçimi 1907'de yapıldığında işçi hareketinin parlamentoya girişi ile birlikte kadın hakları savunucuları da parlamentoya girebildiler. Daha 1907'de parlamentoda kadın oranı % 10 oldu. Kadınların siyasal alana aktif ve eşit katılımına karşı çıkılmaması bağımsızlık kazanma mücadelesindeki kadınların konumları ile ilgili değil, kadınların ulusal inşanın gerekli bir parçası kabul edilmesi sayesinde gerçekleşti.

Başarısız, geç ya da tamamlanmamış ulus-devletleşme süreçlerine baktığımızda, örneğin Almanya, İtalya, Yunanistan gibi ülkelerde, aralarında birçok farklılık olmakla beraber kadınların devlet karşısında birey-vatandaş konumundan çok aile içindeki anne rolünün yüceltildiğini görüyoruz. Baskıcı otoriter milliyetçi ve militarist yapılar çoğu zaman bu ülkelerde siyasal yapıları ve devlet politikalarını şekillendirdi; devletin ulusu kurmak-korumak adına yürüttüğü otoriter ve baskıcı uygulamalar kadınları devlet kurumlarından dışladı ve yabancılaştırdı. Kadınlar ancak daha sonra ortaya çıkan siyasal reform ve yeniden-düzenleme dönemlerindeki demokratikleşme reformlarına eklemlenerek ve bu süreçlere katılarak kendi haklarını savunma fırsatı elde edebildiler. Almanya, İtalya ve Yunanistan 1968 sonrası demokratikleşme hareketleri döneminde, yeni-sol ve feminist siyasetlerin arasında oluşan yeni tür siyasal ittifaklar sayesinde, kadın hakları açısından önemli adımlar atabildi.

İtalya ve Fransa, uzun süre reddettiği ve görmezden geldiği kadın haklarını, faşizme karşı kadın örgütlerinin yürüttüğü başarılı direniş hareketi sonrasında kabul etmek zorunda kaldı. İtalya ve Fransa, milliyetçilik ile eklemlenmenin tersine, milliyetçiliğin yarattığı yıkıma karşı kadınların toplumun korunmasına yaptıkları büyük katkıların karşılığı olarak kadın haklarını meşru siyasal zeminlerde tanıdı ve kadınlara geç bir tarihte

(1944 ve 1945'te) oy hakkı veren iki ülke oldu. Faşizme karşı yürütülen mücadeleyi destekleyen feministler özellikle faşistlerin İtalya ve Fransa'yı işgalleri sırasında yer altı direniş hareketinde yer alarak Alman Nazilerine karşı direnişin örgütlenmesinde kadınların önemli roller oynamasını sağlamalarıyla bu meşruluğu elde ettiklerini söyleyebiliriz. Ulusal inşa sırasında olamasa da, yaşanan ulusal krizden çıkış için mücadele veren feministlerin ülkeyi yıkılmaktan koruduğu kabul edildi ve feminist örgütler politik aktörler arasına girebildi.

Tarihsel olarak bakıldığında İtalya'da milliyetçilik iki tarihsel dönemde önemli olmuş. İlki 19. yüzyılın ortalarında İtalyan birliğinin sağlanması sırasında, ikincisi ise Mussolini diktatörlüğü (1922-45) döneminde. Birincisi kadın hakları hareketinin gelişimi için çok erkendi; ikincisi de kadın düşmanı olduğu için feminizm ile milliyetçilik arasında bir ilişki kurulmasına engeldi. Ama ulusun yeniden güçlendirilmesi için demokratikleşmenin gerekliliğinin kabul edildiği İkinci Dünya Savaşı sonrası dönemde demokrasinin inşasında kadın hakları savunucusu örgütler ve onların önemli kadın politikacıları ulusal siyasetin karar süreçlerine katılabildiler. İkinci Dünya Savaşı öncesinde ve sırasında sol örgütler Avrupa'da büyük vahşetle bastırılmakla birlikte İtalya'da sol siyaset yok edilemedi. 1945'te yeniden canlanma ile birlikte İtalya'da *II. Risorgimento* Anayasası'nda feminizme yakın hükümler kabul edildi. Kadınların katılım talepleri dikkate alındı. İtalya'nın kuzeyindeki 19. yüzyıl işçi hareketlerinin gelişiminden itibaren güçlü kadın işçi hareketi vardı ve kadın işçi hareketi sol sendikalar ve siyasal partilerle karşılıklı etkileşimde olmayı her zaman sürdürebilmeyi başardılar. Güçlü feminist işçi kadın önderlerin görünür ve önder konumlarda olabildiği bu dönemde kadın örgütleri kamuoyunu etkileyebiliyorlar ve ulusal meselelere eklemlenebilen etkiler yaratabiliyorlardı. Örneğin Anna Kuliscioff 1897 seçimlerinde kadın işçilerin kötü yaşam ve çalışma koşullarının ulusun yüzkarası olduğunu ileri sürerek 1,5 milyon kadın işçiyi harekete geçirmeyi başaran kadın hakları kampanyasının öncü isimlerindendi. Kuliscioff'un başını çektiği kadın

hareketi kadınlar ve erkekler arasında yasal eşitlik talebini İtalyan Sosyalist Parti programına eklemleme başarısını gösterebildi (Kaplan, 1992; 25). II. Sosyalist Enternasyonal'de ise sosyalist ve feminist siyasetin ilişkilenmesine çalışan Clara Zetkin'in önderliğindeki sol kadın sendikal hareketinin gücünü de burada anmak gerekir.

Ulus-inşasına kadınların katılımının kurtuluş için ne tür olanaklar sunabildiğini görebileceğimiz Polonya, İsrail, Filistin gibi örnekler de var. Bu örneklere baktığımızda kadınların cinsiyet temelli talepleri ulusçu idealler karşısında ancak ikincilleştirilerek destek bulabildiğini görüyoruz. Bağımsızlıktan sonra da kadın talepleri yeni devletin siyasal yapılanmasında gündeme giremiyor ve kadın örgütleri de çok ciddiye alınmıyor. Kadınlar tekrar alışılmış ikincil ve görünmez konumlarına geri döndürülüyor.

Öte yandan Filipinler'de *Feministas* adlı kadın örgütü hem Japon sömürgeciliğine hem de yerli diktatörlüğe karşı mücadele sürecinde feminist bir hareket örgütlemeyi başarmış örnek bir kadın örgütü. İspanya'ya karşı 1880'lerde verilen ulusal bağımsızlık hareketine katılarak kadınları örgütlemişler. Asya'da kadınların ilk oy hakkı kazandığı (1937) ülke olan Filipinler'de *Feministas* yarım milyon kadını oy hakkı için yapılan plebisiti desteklemek için seferber etmeyi başarmış. Filipinler'de *Feministas* örneği sömürgecilik karşıtı hareketle kadın hareketinin sıkı uyumuna çok iyi bir örnektir. 1970'lerde *Makibaba* gibi ikinci kuşak örgütler de bu mirası devam ettirmeyi başardı. *Feministas* sol hareket içinde örgütlendiği gibi esas olarak bağımsız kalmayı da başaran önemli bir örnektir. 1984'te şemsiye örgüt *Gabriella*'nın kuruluşuna da öncülük eden örgüt 1970-86 arası ABD destekli Marcos diktatörlüğüne karşı yürütülen mücadelede de etkin oldu ve Marcos'un devrilmesinden sonra demokrasiye geçişte de gücünü korudu. *Feministas* ulusal politikanın içine cinsiyet eşitliğini ustaca yerleştirebildi. *Feministas,* kadınların daha siyasal kurumların giriş katına bile ayak basmamış olduğu dönemde elde ettiği siyasal pazarlık gücüyle kadınlar lehine reformlar yapılmasını sağladı.

Demokrasilerin gelişimi ile kadın-dostu hale gelişi arasındaki ilişkiyi sorgularken Japonya, İngiltere ve Fransa gibi çok eski demokrasilerin çok yakın zamanlara kadar –Japonya için hâlâ– çok da kadın-dostu demokrasiler olarak tanımlanamayacağını belirtmek gerekir. Bu açıdan bakıldığında küçük sosyal-demokrat ülkelerin eski demokrasilere göre daha başarılı olduğunu söyleyebiliriz.

Öte yandan milliyetçilik ve feminizm arasındaki en çatışmalı ve geçişken ilişki, hiç kuşkusuz ki, bir yandan modernleşmek isteyen diğer yandan sömürgeleşmeye karşı mücadele yürüten ulusal inşa süreçlerinde karşımıza çıkıyor. Hindistan[14] ve Türkiye gibi ülkelerde kadınlar kamusal alanda modernliğin sembolü ve savunucusu, evde geleneğin taşıyıcısı ve sürdürücüsü olarak ulusal inşaya dahil ediliyorlar. Bu tür ülkelerde, siyasal çatışmalar ve savaşlar, kadınları belli ve sınırlı alanlarda ulusal projenin müttefiki yapabilmiş. Kadınlar yeni, modern ve bağımsız devletin göstereni, ulusun 'uçmak' için sembolik kanatları ya da modernleşmenin öğretmenleri, eğitici anaları konumlarında, erkeklerden farklı ama etkin rollerde ulus inşasına dahil edilmişler. Bu tür deneyimleri ileriki bölümde daha detaylı tartışacağım.

Özetlemek gerekirse bu örnek ulus-devletlere baktığımızda her şeyden önce kurucu elitlerin egemenliğindeki egemen gruba/etniye mensup kadınlar ile ulus-inşa süreçlerinden dışlanan azınlık etnik topluluk kadınlarının ulus inşa süreçlerine farklı eklemlendiklerini görürüz. Egemen grup mensubu kadınlar genellikle, az ya da çok, ama mutlaka ulus inşasının öncü alanlarında erkeklerle işbirliği yapmışlar. Devlet, çoğu zaman, ulus-inşası tamamlandığı düşüncesiyle kadınları yeniden gerisin geri özel alana, aile ve ev sorumluluklarına geri göndermiş. Çoğu ülkede azınlık, yerli/etnik topluluk mensubu kadınlar fark-

---

14 Hindistan örneği için bkz. Sikata Banerjee, "Gender and Nationalism: The Masculinization of Hinduism and Female Political Participation in India", *Women's Studies International Forum*, cilt 26, no. 2; s. 167-179, 2003; ve Shakuntala Rao, "Woman-As-Symbol: The Intersections Of Identity Politics, Gender, And Indian Nationalism," *Women's Studies International Forum*, cilt 22, no. 3, s. 317-328, 1999.

lı nedenlerle hak ve statü kaybederek kırılgan bir konumda sıkışıp kalmışlardır. Egemen kültüre dahil kadınlar ise ulus-inşasında kurucu erkeklerle ittifak yapmaktan kazançlı olabilse de azınlık grupların dil, din, kültürel kimlik ya da bölgesel özellik gibi ulusal kimliğe aykırı olduğu düşünülen özellikleri yasaklandıkça kadınların vatandaşlık hakları da, erkeklerle birlikte reddedilmiş. Çoğunluk/egemen ulusun kadınları kendi ulusal kimlikleri ile kadın kimliklerini birbirine eklemlemekten kazançlı çıkmayı düşünerek bunun için devlet kurumlarından yararlanmışlar. Ama azınlık kadınları ise ancak kendi uluslarını özgürleştirme sorumluluğunu taşıyarak kendi milli/etnik kimliklerine eklenerek kadın haklarını savunabiliyorlar.

Devletsiz uluslar ve halklar açsından duruma baktığımızda kadınların ulusal kimliğin inşasına nasıl eklemlendiğinin ulusal kimliğin sürdürülmesi, temsili ve yeni kuşaklara aktarılıp öğretilmesinde çok hayati bir role sahip olduğunu görüyoruz. Polonya gibi *aborijinal* uluslar, kadınları ancak ulusun kurucusu olarak içererek kabullenebilmişler. Ayrı bir devlete sahip olmamış bölgesel topluluklar, etnik azınlıklar ve arkaik toplumların (Kızılderili, Aborijin gibi) kadınları ulusal kimliklerini belirleyici ya da etkinleştirici faktör olarak görebiliyorlar.

Kadın-dostu demokrasilerin gelişim koşulları

Vickers kadın dostu demokrasilerin gelişim koşullarını sorgularken kadın örgütlerinin ulusal inşanın gerçekleşmesini kolaylaştırması-desteklemesi karşılığında kadın haklarının meşrulaşmasını sağlamalarından bahsederken kadın örgütlerinin bu işlevine '*yüzgeç olmak*' (being finns) diyor (Vickers, 2006a; 87). Ulusun inşasına katkı sunan (ulusu derin sularda yüzdüren yüzgeç olmayı başaran) kadın hareketlerini incelerken de milliyetçilik ile feminizm arasında oluşan uyum koşullarının belirleyiciliğinden bahsediyor. Milliyetçi hareketlerin egemen olduğu dönemlerde kadın hakları siyasetlerinin ulusal gündeme eklemlenme örneklerine de *ideolojik uyum modeli* diyor. İdeolojik uyum modeli 19. yüzyıl sonu ve 20. yüzyıl ba-

şında ulus-inşa süreçlerine katılmada başarılı olmuş iki farklı tip feminizmin varlığına işaret ediyor: *Modernleşmeci (anti-natal)*[15] *feminizm* ve cinslerin farklılığı temelindeki *annelik-odaklı (maternalist)*[16] *feminizm*. Kanada, Filipinler ve Finlandiya deneyimleri hem erkekler ve kadınlar arasında farklılık olduğunu ideolojik olarak kabul eden hem de kadınların payına düşen anneliği olumlu değerlendiren örnekler oldular. Kanada'da İngilizce konuşan beyaz Avro-Amerikan çoğunluk mensubu kadınlar açısından *annelik-odaklı* milliyetçilik kadın haklarının benimsenmesi açısından olumlu sonuçlar verdi. Ama öte yandan Kanada'da Fransızca konuşan azınlık Frankofon kadınlar açısından modernist feminizm daha çok kabul gördü. Kanada, Filipinler ve Finlandiya'daki başarılı örneklere bakarak milliyetçi siyaset ile kadın hakları siyaseti arasında işbirliğinin başarılı örnekleri arasında bir tür *annelik-odaklı feminist* siyasetin de var olduğunu görüyoruz.

Modern ulus-devletlerin inşası sonrasında kadın dostu demokrasilerin gelişiminde başarılı olmuş iki ideal tip feminizmin birincisi *modernist feminizm* cinslerin benzerliği ve eşit haklarına dayalı bir kamusallık kurma için görüş birliği oluşması ve devletin/kamunun cinsiyet eşitliğini gerçekleştirmeyi üstlenmesine dayanır. Burada kadın hakları siyaseti cinsler arasında çıkar çatışmasını vurgular ve erkek egemenliğinin reddini talep eder. Kadınlar için ailede, akrabalıkta ve cemaatte özel/dişil roller vurgulanmaz. Ulusçu görüşler kadınları baskı altında tutan ideolojik görüşler olarak nitelendirilir ve eleştirilir. Annelik kadını sınırlayan rol olarak ele alınır. Anne olmanın özel olarak desteklenmesi ve sorumluluğun devlet/kamu tarafından paylaşılması talep edilir. Kadınların doğurganlık haklarını anne olmama hakkı olarak kullanması eleştirilemez. Kadın hakları bireysel haklar olarak ele alınır ama azınlık etnik grup kadınları açısından bu durum feminizm ile çelişkili olabilir. Onlar açısından azınlık milliyetçiliği kadın haklarını savunmada daha fazla siyasal güç ve fırsat sunabilir.

---

15 Anti-natal ferminizm: Anneliği özel olarak politikleştirmeyen görüş.

16 Maternalist: Anneliğe özel toplumsal/politik statü atfeden görüş.

Annelik-odaklı feminizm açısından kadın ve erkek rolleri farklı ama eşit hak sahibi toplumsal statü olarak değerlendirilir. Cinsler arası karşılıklı bağımlılık ve tamamlayıcılık önemlidir. Kadınların ailede, akrabalık sisteminde ve cemaatlerdeki rolü önemsenir; yapıcı ve yaratıcı bulunur. Annelik özel olarak desteklenir ama bütün kadınların anne olması gerekmez; kadınların meslek sahibi olması da desteklenir. Feministler kadınların aile içindeki rolünü desteklerler. Yerel ve kırsal kadınlar sömürgecilik öncesi dönemden kalan kadın rolleri olan manevi liderlik rollerini yeniden sahiplenerek modern kamuya dahil olurlar ve bu sayede kadınların saygınlığını inşa edebilirler.

Bu örneklere bakarak ulusal inşa süreçlerinde kadınların eşit katılım koşullarını sağlayan deneyimlerden çıkarsama yapabiliriz: Ulus-inşasında, milli meselenin savunulmasında bağımsız kadın hareketlerinin ve örgütlerinin ne ölçüde yer alabildiği ve müttefik olarak kabul edildiği belirleyici oluyor. Bu açıdan en başarılı örneklerden sadece Finlandiya ve Norveç'te ulus-inşasına katılmaları ve müttefik olmaları sırasında kadınların bağımsız örgütlenmeleri var. Ulus-inşa sürecindeki kadın örgütleri yönelim olarak giderek feministleşmeye başlıyor ve giderek özerkleşiyorsa başarı şansı artıyor. Örneğin Polonya, İtalya, Yunanistan örneklerinde geç ama başarılı kadın örgütleri deneyimleri görüyoruz. Mlliyetçilerin çatısı altına kendine özgü bir kadın hakları gündemi ile içerilmiş (co-opted) kadın örgütlenmesi ile başarılmış örnekler de –Kanada ve Fransa'da olduğu gibi– var. Kadınların ulus-inşasına katılımı bireysel ya da küçük gruplar halinde gerçekleşiyorsa (ABD ve İngiltere'de olduğu gibi) kadın hakları siyasetinin başarısı başka siyasal faktörlerin olumlu etkilerine bağlı kalıyor. Özellikle liberal ve sol siyasetlerle kadın hakları siyaseti arasındaki geçişlilikler ve etkilenmeler önemli rol oynuyor.

Feminist araştırmacıların milliyetçilik ile ilgili az sayıdaki karşılaştırmalı çalışmasına baktığımızda araştırma konularının dört alanda yoğunlaştığını görüyoruz. Öncelikle milliyetçilik düşüncesinin eril karakterinin ortaya konmasına çalışılmış. Öte yandan kadınların ulusal kuruluş süreçlerine yaptığı katkıların

görmezden gelindiğinin ve unutulduğunun tesbiti ile ulusal inşa dönemlerinin önemli kadın hakları savunucularının kültürel ve siyasal katkılarını görünür hale getirmek için çalışmalar yapılmış ve özellikle biyografi, sözlü tarih çalışmaları buna ışık tutmuş (Einhorn, 1996). Ayrıca milliyetçi siyasetin ırk, etni ve sınıf farklılıklarını meşrulaştıran kurumsal pratiklerine eleştirel bakarak kadın hakları savunusu açısından feminizm içinde yarattığı ayrımlar ve bölünmeleri anlamaya çalışan araştırmalar da ışık tutucu oldu (McClintock, 1993; 62). Jill Vickers 10 ülke verilerine karşılaştırmalı olarak bakarak çıkardığı sonuçları takip edersek (Vickers, 2006b) söz konusu ettiğimiz iki tür feminizmin de başarılı ve başarısız örneklerinin olabildiğini görüyoruz. Cinsler arası farklılık temelindeki *annelik-odaklı* ve aynılık temelindeki *modernist feminizmin* karşılaştırılması bize bazı faktörlerin oynadığı belirleyici role işaret ediyor. Özellikle kadınların ulus inşa süreçlerine nasıl dahil olabildikleri meselesinin milliyetçilik türü kadar ulus inşa süreçlerindeki kadın örgütlerinin bağımsız örgütlenebilme, örgütleri uzun dönemde koruyabilme becerisine de bağlı olduğu görülüyor. Dolayısıyla kadınların eşit vatandaşlar olarak kabulü doğrudan milliyetçilik ideolojisinin eril karakterine bağlı olduğu kadar bu sürece dahil olan kadın hakları örgütlerinin bağımsız örgütlenmesini sürdürebilme, kendine ait bir politik gündeme sahip olma ve bunun için pazarlık yapabilme gücüne göre şekilleniyor.

Vickers'ın farklı deneyimleri karşılaştırabilme açısından ulus inşasında kadınların 'içeriye ayak basmaları ve giriş katına girebilmeleri'nin önemli olduğunu söyleyerek bazı "kurumsal eşik"lerin kadınlar tarafından aşılabilmiş olması gereğinden bahsediyor. Vickers'ın saptadığı olgulara göre şu durumlar kadınların güçlenme düzeyini belirliyor: Ulus-inşasına kadınların katılımı ile önceden meşru olmayan hangi tür katılımın kadınlar açısından kazanılmış hak haline geldiği; ulusal inşaya katılmanın ve işbirliğinin karşılığı olarak oy hakkı kazanıp kazanılmadığı; erkeklerle eşit ve paralel siyasal temsil hakkına ulaşma ve karar konumlarına seçilmişliğin ne oranda sağlandığı; baştan itibaren kadınların yöneticilik ve liderlik konumu kazandı-

ğı alanların önemi ve ulus-inşa süreçlerinde kamusal görünürlük kazanmış kadın rol modellerinin özellikleri ve süreklilikleri (Vickers, 2006a, 2006b).

Osmanlı-Türk moderleşmesi sürecinde kadınların ulus inşa sürecine katılımının özelliklerini değerlendirirken bu bilgi birikiminden yararlanabileceğimi düşünüyorum. Bu literatürden çıkardığım sonuçlara göre ulusal siyasetler militarist ve faşist olmaya yaklaştıkça kadınları dışlıyor, sıradan insanlara açık ve çoğulcu hale geldikçe kadın hakları ile ilgili hedefleri ulusal gündemlere daha kolay eklemleyebiliyor. Eğer ulusal projenin içsel ideolojik yapısı (yeni bir dili öncelikle kızlara öğretmek, çocuk yetiştirmeyi sadece kadınlara bırakmayıp ulusal sorumluluk kabul etmek, vb.) daha kadınlardan yana bir cinsiyet rejimini destekleyen bir yapıdaysa kadınların eşit haklar talepleri ulusal gündemlere daha kolay kabul ettiriliyor. Ulusal inşa hedeflerine ulaşmada kurucu elitler kadınların desteğini ne kadar vazgeçilmez, kadın örgütlerini ve önemli kadınları ne ölçüde müttefik olarak görüyorlarsa feminist siyasal hedefleri o kadar geniş çapta benimseyebiliyorlar. Yeni ulusun siyasal partileri, önemli devlet kurumları, parlamentoları gibi erkek egemen kurumları kurulurken ya da dönüştürülürken kadınlar da bu kurumlara (en azından giriş katlarına) adım atabilmiş iseler başından itibaren cinsler arası eşitlik açısından dengeli bir siyasal yapı gelişiyor. Sadece ulus inşasında değil ama ulus-devletin farklı nedenlerle kesintiye uğramışsa ve yeniden yapılanma gereği ile oluşan güçlü bir reform talebi varsa kadın örgütlerinin bağımsız feminist siyaset gündeminden etkilenme düzeyi ve bu gündemi reform siyasetine eklemleyebilme becerisi kadın dostu demokrasilerin gelişiminde belirleyici oluyor. İster ulus-inşa aşamasında isterse reform dönemlerinde kadın haklarını savunan örgütlerin ideolojik olarak ne kadar bağımsız ve siyasal gündeme eklemlenmede ne kadar güçlü bir eklemlenme becerisi varsa kadınların eşit vatandaşlar olarak kabul edilmesi de o kadar hızlı ve başarılı oluyor. Şimdi bu bilgileri kullanarak Osmanlı-Türk moderleşmesinin içerdiği cinsiyet farklarına, bağlamlarına ve eklemlenme biçimlerine bakmak istiyorum.

İKİNCİ BÖLÜM

OSMANLI-TÜRK MODERNLEŞMESİNİN CİNSİYET REJİMİ: ASRİLİK İLE MİLLİLİK ARASINDA

Türk modernleşmesinin 19. yüzyılın ortasından başlayan ve 20. yüzyılın ortasına kadar devam eden sürecine 'erken modernleşme' dönemi diyebiliriz. Tanzimat reformları ve Meşrutiyet hareketlerinin yarattığı özgürleşme dinamikleri ve bu süreçlerin evrildiği Cumhuriyet modernleşmesi erken modernleşme sürecinin önemli dönemeçleri olmuştu. Bu sürecin Avrupa'da faşizmin yükselişi ve İkinci Dünya Savaşı'nın tetiklediği otoriterleşme eğilimleri etkisiyle modernleşme hareketlerinde önemli bir içe kapanma ve muhafazakârlaşmanın başladığı 1930'lu yıllara kadar sürdüğünü söyleyebiliriz. Nitekim 1940'lı yıllardan sonra bu kapanmanın gölgesi modernleşme hareketinin üzerine düşmüş ve *yenilikçi modernlik* ile *gelenekçi modernlik* ayrımları yapılsa bile bunların arasındaki mesafe giderek ortadan kalkmıştır.

Osmanlı-Türk modernleşmesi sürecinin erken dönemlerini anlamak için 19. yüzyılın ortalarına kadar geri giden çalışmalar ve araştırmalar oldukça iyi tanımlanmış bir araştırma çerçevesini bize sunuyor. Bu dönemlerin karakteristiği, birçok araştırmacı gözünden saptandığı üzere, Avrupa karşısında gerileyen Osmanlı İmparatorluğu'nun bunu bir *uygarlık kaybı* olarak yaşaması ve buna karşı düşünülen çarelerin yarattığı sonuçlarla

toplumsal ve siyasal olarak yüzleşmedir. Bu anlamda Osmanlı'yı değişime zorlayan şey, kısaca söylemek gerekirse, Avrupa'da kapitalizmin endüstri devrimi aşaması ve eş zamanlı olarak Avrupa'nın büyük topraklarını yöneten imparatorlukların yok oluşu sürecidir. Bu sürecin yarattığı dinamiklerin bir sonucu olarak da ulus-devletlerin ortaya çıkışıdır.

Avrupa endüstri devrimi ile yeniden şekillenirken bunun Osmanlı coğrafyasında yarattığı yıkıcı etkilere karşı koymaya çalışan yeni elitler modern ve güçlü bir devlet kurma düşüncesindeydiler. Osmanlı'nın imparatorluktan ulus-devlete dönüşümü Avrupa'nın zengin kent-devletlerinin tüccar-burjuvaların hâkimiyetinde yaşadığı, *ticareti ve üretimi düzenleyecek modern devlet* kurumlarının gelişimine benzer bir dönüşüm[1] olarak gerçekleşmedi. Avrupa'nın dağılmakta olan diğer imparatorluklarının yaşadığı deneyime benzer biçimde, Osmanlı'nın kalıntılarını Avrupa'nın endüstriyel kapitalist gelişim dinamikleri karşısında güçlendirecek bir 'Türk devleti' ve onun meşruluk kaynağı olacak bir "Türk ulusu' yaratılmasıydı bulunan çözüm.

Aslında, Osmanlı İmparatorluğu'nun 19. yüzyıldan başlayan değişiminin *piyasa odaklı bir modern devlet* gelişiminden çok *ulus-devlet kurma odaklı bir toplumsal değişim* süreci olduğu konusunda araştırmacılar arasında bir mutabakat olduğu söylenebilir. Sürecin önde gelen politik mimarı ise ulus-devlet kurma amacına hizmet edecek ideolojik-politik-kültürel dönüşümleri arzulayan bir siyasal hareket olarak Türk milliyetçiliği ve bu hareketin önde gelen temsilcileri olarak Türk milliyetçileridir. 'Erken modernleşme dönemi' olarak tanımlayabileceğimiz bu dönemde milliyetçi elitlerin toplumu yeni bir aşamaya taşıyacak politikaları uygulayacak bir siyasal yapı olarak yeni bir devlet inşasını tahayyül etmeleri ve gerçekleştirmeleri belirleyicidir. Bunu *milli inşa projesi* olarak tanımlayabiliriz. Milli inşa projesinin şekillenmesine giden yolda cinsiyetlerin anlam ve işlevleri ile ilgili zihniyet yapılarının ve algıların da dönüşmekte olduğunu görüyoruz. Erken dönem Osmanlı-Türk modern-

1 Örneğin Charles Tilly'nin benzer görüşü için bkz. *Zor, Sermaye ve Avrupa Devletlerinin Oluşumu*, İmge Yayınevi, 1992 (2001).

leşmesinin 'imparatorluğu kurtarmak'tan 'Türk devleti' kurmaya evrilen sürecinde cinsiyete yönelik yeni algıların nasıl şekillendiğine daha yakından bakmaya çalışalım.

Erken modernleşmenin eril tahayyülü: Modern aile reisi erkeklere dönüşüm

Erken modernleşme döneminin (1870-1935) kurucu iradesinin şekillenmesinde dönemin yeni modern kamusal iletişim araçlarının, yani dergi, gazete ve romanların çok önemli rolü olmuştur. Çağın ruhuna uygun biçimde, yazı ile kendi kafalarındaki yeni toplum, aile ve insan tahayyüllerini dile getiren aydınlar bu yazılı metinler aracılığı ile diğerlerinin zihinlerine ve tahayyüllerine ulaşmış, o kafalardaki arzularla iletişim kurmuşlar; ortak ya da çatışan imgeler aracılığıyla tartışmış ve hayata şekil vermişler. Bu nedenle erken dönem Osmanlı-Türk modernleşmesinin aktörleri olan, sayıları haliyle çok az olan okur-yazar nüfus içinde bir tür 'hayallerin ortaklaştırılması' için yazarak, konuşarak, tartışarak şekillenen zihniyet dünyalarını anlamak için dönemin yazılı verilerine bakabiliriz. Modernliğin zihinden zihine akan iletişim araçları olan romanları, gazeteleri ve kitapları, yazma-okuma ile şekillenen yeni bir toplum tahayyülünün insanların zihinlerinde dışa vurmuş parçaları olarak ele alabiliriz.

Yazılı metinler elbette bir tür kurmacadır ve doğrudan bire bir gerçek yaşamla ilgisi yoktur. Kurmacanın gerçek yaşamda var olan olgularla aynı şey olmadığı açık olmakla birlikte, zihinlerle güçlü bir iletişim kurduğunda da çok etkili biçimde yaşanıp gözlenen olgular haline dönüştüğünü de biliyoruz. Öyleyse sorabiliriz: Erken modernleşme dönemi metinleri bize ne gösteriyor? Erken modernleşme döneminin kurgusal inşasının en önemli araçlarından olan romanlara, gazetelere ve hatta takip eden dönemde radyo programlarına baktığımızda kamusal konuşma meşruiyetine sahip olanların, yani seçkinlerin kendilerine ve onları dinleyenlere yeni bir toplumun kurum ve ilişkilerinin nasıl olması gerektiğine dair bir şeyler söyleyip örnek-

leriyle göstermeye çalıştıklarını görürüz. Söylenenler, elbette ki, her şeyden önce söyleyenlerin kafasındaki 'fantezi'lerdir. Bu kurucu seçkinler, ideal toplum, modern aile, güçlü devlet, modern kadın-erkek ilişkisi gibi konularda kendi arzularını dile getirirken kullandıkları dile baktığımızda, yani aslında onların 'muasır medeniyet', 'milli kültür', 'insan doğası' derken, yani zihinlerindeki 'iyi'yi anlatırken bu anlatıların en önemli dolayımı olan 'kadınlar' hakkında konuşmakta olduklarını anlarız. Bu konuşmaların konusu kadınlar ve onları merkezine yerleştirildikleri aile ilişkileridir: Aslında bütün bu konularda gerçekleşen konuşmalara az sayıda kadın da katılmış olmasına rağmen bir tür 'erkekler arası diyalog'dur. Ama bu bağlamda hem erkek hem de kadın elitlerin topluma ilettikleri siyasi ve edebi metinlere bakarak onların modern toplum hayallerindeki cinsiyet boyutunu görmeye çalışalım.

Osmanlı'nın reformcu erkekleri kadınlar için de reform istiyor...

Tanzimat dönemi ve arkasından gelen II. Meşrutiyet döneminde modernleşmeci erkekler farklı noktalardan bakarak hayallerindeki modern toplumda olmasını arzuladıkları kadın tipleri ve aile modelleri hakkında görüşlerini yazarken önemli bir kamusal tartışma ortamı da yaratmışlar. Her ne kadar bu konularda farklı yerlerde durdukları için farklı görüşler savunuyor gibi görünseler de bu görüşlerin ortak yanları, bugünden bakıldığında daha rahatlıkla görülebiliyor. Hemen hepsi Osmanlı toplumunun modernleşen eğitim ve sosyal kurumlarından yararlanan erkeklerin ulaştığı gelişim düzeyine –ki buna çoğunlukla medeniyet diyorlar– kadınların da aynı şekilde ulaşmasını engelleyen koşullar olduğunu görerek, erkeklere kıyasla, kadınların ciddi ölçüde geri kaldıklarını vurguluyor ve modernleşen dünyaya erkekler gibi ayak uyduramadıklarını görerek buna çözüm önermeye çalışıyorlar. Aslında Osmanlı modernleşmesinin yarattığı fırsatlardan çoğunlukla sadece erkeklerin yararlanabilmesi ve kadınların 'eski zihniyet' tarafından engelle-

nip yasaklanmaları sonucu yeni tür 'modern erkekler'in birçok modern toplumsal alanda yalnız başlarına kalmaktan ve kadınların onların yaşantısından ve arzularından kopmuş olmalarından şikâyet ettiklerini görüyoruz. Kadınların bulunmadığı yeni modern ortamlarda kadınların yapabilecekleri birçok şeyin varlığını gören erkekler kadınları da modernleştirmenin yollarını arıyorlar.

Bu dönemde Tanzimat ve II. Meşrutiyet'in mimarları olan reformcu erkekler dünya ile uyum sağlayacak yeni bir toplum yaratma fikri etrafında tartışıyorlardı. Bu tartışmalarda kadınların modernleş(tiril)mesinin eski zihniyetlerden kurtuluşunun önemli bir yolu olduğunu gören 'modern reformcu erkekler' kendi aralarında bu kurtuluşun nasıl olması gerektiğini tartışmışlar. Bu tartışmalar içinde sadece kadınların modernleştirilmesi değil modern bir aile modelinin nasıl olması gerektiği de stratejik bir yere sahip. Tanzimat'ın ve II. Meşrutiyet'in önde gelen yönetici ve düşünürleri düşledikleri yeni toplumda kendilerinin içinde yaşamak isteyecekleri modern ailelerin nasıl olması gerektiğini tanımlamaya çalışıyorlar ve birbirleri ile bu aile modellerinin farkı ve benzerlikleri üzerinden tartışıyorlar. Kafalarında şekillendirmeye çalıştıkları yeni toplumda ve ailede kadınlara nasıl bir rol ve statü vermek istediklerini de farklı noktalardan bakarak tanımlıyorlar.

Bu görüşlerin, çeşitli kırılmalarla da olsa, Genç Osmanlılar ile İttihat Terakki'nin ve Milli Mücadele'nin kurucu kadrolarının görüşlerini de şekillendirdiğini çok açık biçimde görebiliyoruz. Reformcu erkeklerin ilk gazete yazılarına 1870'lerden başlayarak rastlıyoruz. Örneğin Namık Kemal, Şemsettin Sami, Ahmet Mithat Efendi, Celal Nuri bu konularda ilk yazan önemli erkek yazarlar olmuşlar (Kurnaz, 1991, 34-6). Erken modernleşme döneminin kadınlar ve aile yaşamı konusunda reform isteyen ve görüşleri dönemi en çok etkilemiş düşünürlerden biri Namık Kemal'dir. Namık Kemal *İbret* gazetesinde 1288'de (1872) yayınlanan "Aile" makalesinde[2] kızların

2 Namık Kemal, "Aile", *İbret,* 1872, no. 56, 19 Kasım 1872, s. 2 (aktaran Doğan, 1992, s. 196).

okula gitmesinin çağdaş değerlerle uyumlu olan bir gereklilik olduğunu savunuyor[3] ve şöyle diyor: "Kadınların, 6-7 yaşlarında, "gardiyanları" beslenme ve bakımından sorumludur. 15 veya 16'sına geldiklerinde ise, gardiyan yerini kocaya bırakır. (...) Aslında hâlâ çocuk olan bu kadın, sahibinin kendini bıraktığı yerde kalmak zorundadır."

Namık Kemal, Şinasi'nin 28 Haziran 1861'de çıkarmaya başladığı *Tasvir-i Efkâr* gazetesinde de 1867'de "Terbiye-i Nisvan Hakkında Bir Layiha" adlı bir makale yayınlamıştır. Burada da iyi yetişmiş kadınların iyi yetişmiş çocuklar ve kaliteli bir nüfus artışı anlamına geleceğini ve Osmanlının terakkisini ve asrileşmesini ancak böyle bir gelişmenin sağlayacağını söylüyor. Erkeklerin çalışarak para kazandığı eril düzende kadınların boş oturup tüketici olmaları, kocalarını borca sokmaları gibi sorunlardan şikâyet ediyor ve kadınların da toplumsal yaşama katılması gereğini vurgularken ve "Kadınlar sadece eğlence, müzik ve mücevherden anlayanlar olarak görülmüştür. Onlarda "biz"den farklı değildir, öyleyse, çaba ve çalışmadan neden mahrum bırakılsınlar" diye yazar (aktaran Kurtoğlu, 2000; 22).

Namık Kemal örneğinin bize gösterdiği üzere Genç Osmanlılar'dan başlayarak, Saltanat sistemine karşı çıkmak için en çok "Osmanlı tarzı aile"nin eleştirildiğini görürüz. Aile tahayyül etmek ile güçlü bir devlet tahayyül etmek arasındaki ilişkinin o tarihlerden kurulduğunu görüyoruz. Yani modern cinsiyet rejimi ile modern siyasal rejimin karşılıklı ve birlikte oluşum tarihi erken zamanlarda başlamış görünüyor. Burada şu soruyu sorabiliriz: Tanzimat ve II. Meşrutiyet'in özgürlük ve eşitlik isteyen okur-yazar aydınları toplumu düze çıkartacak bir devletin nasıl olması gerektiğini tartıştıkları kadar, toplumun modernleşmesini ve 'muasır medeniyet' düzeyine çıkmasını sağlayacak aile modelini ve kadın tipini de tartışırken, devlet rejimi konusunda ayrıştıkları gibi, İslamcılar, Batıcılar ve milliyetçiler olarak farklı görüşleri mi savundular acaba?

Erken modernleşme döneminde reformcu erkeklerin kadın

3 Ahmet Mithat'ın benzer görüşleri için bkz. Ahmet Mithat, "Peder Olmak Sanatı", İstanbul, 1317 (aktaran Doğan, 1992; 196). Ayrıca bkz. Yaraman, 2001.

hakları ile ilgili yazdıkları ilk kitaplar hemen 20. yüzyılın başında ortaya çıkıyor (Caporal, 1982; 418-9). Dönemin egemen görüşü olarak modernleşmenin ancak Batılılaşma ile mümkün olacağını savunan aydınları, kadınların erkeklere kıyasla neden geri kaldığını tartışırken İslam dininin etkilerini değerlendiriyorlar ve bu konuda farklı farklı görüşler ileri sürüyorlar. Batıcıların önde gelen düşünürlerinden Selahattin Asım ve Abdullah Cevdet gibileri kadınların örtünmesinin yanlış olduğunu, kadınların geriliğinin nedeninin İslam dininin kadınlar üzerindeki baskı ve yasaklamaları olduğunu vurguluyorlar. Celal Nuri, Rıza Tevfik gibi daha ılımlılar ise kadın haklarının savunulmasının İslam ile mümkün olduğunu; geriliğin sebebinin dinden değil, sosyal şartlardan ve tutucu alışkanlıklardan kaynaklandığını söylüyorlar (Kurnaz, 1991; 69).

Dönemin önemli entelektüellerinden Ahmet Ağaoğlu 1901'de daha Kafkasya'dayken yazdığı *İslamiyette Kadın* adlı kitapta kadınların geri kalmasının nedeninin din değil, toplumsal koşullar olduğunu savunmuştu. Ağaoğlu, Müslüman milletlerin medeni milletler arasına girebilmesi için kadın anlayışında köklü bir değişim yapması gerektiğini vurgulamıştı (Taşkıran, 1973; 58). Selahattin Asım 1905'te "Türk Kadınlığının Tereddisi yahut Karılaşmak" başlıklı bir yazı yazarak kadınların gerilikten ve ezilmişlikten kurtarılması için gerekirse din kurallarının dikkate alınmadan hareket edilmesi gereğini ve hatta açıkça dinin kadınlar üzerindeki denetim ve baskılarına karşı durulması gereğini savunmuş (Taşkıran, 1991; 60). Selahattin Asım, kadınların örtünmesi konusunda da eleştirel bir tavır takınarak dini baskıların kadınları yozlaştırdığını, ezdiğini vurgulayarak "kadının manevi eğitimi temin edilince tesettüre lüzum yoktur. Kadını cemiyete çekmeden manevi eğitimi vermek kabil değildir" diye yazmış. Selahattin Asım'ın *Türk Kadınlığının Teaddisi yahut Karılaşmak* adlı kitabında "münevver anneler", "sosyal anneler" yaratmak arzusu ile ilgili görüşlerini dişilik/karılık ile kadınlığı birbirinden ayırarak yapmaya çalışıyor (aktaran Caporal, 1982; 88-9). Halil Hamit 1910 yılında *İslamiyette Feminizm Yahut Alem-i Nisvanda Müsavat-ı Tamme*

(İslamiyette feminizm yahut kadınlar dünyasında tam eşitlik) isimli bir kitap yazmış ve "insanlık devrinin başlamasının kadınların idari ve siyasi işlerde erkekler gibi yer almaları ile" olacağını söylemiş; siyasal hakları kadınlar için gerekli tabii haklar içinde saymış ve Müslümanlığın kadın-erkek eşitliğine engel ve karşı olmadığını ileri sürmüş (aktaran Taşkıran, 1973; 53).

Batıcı akımın öncü isimlerinden Celal Nuri (İleri) 1915'te yazdığı *Kadınlarımız* adlı kitapta kadınların geri durumunu düzeltecek bir ıslahata acilen gerek duyulduğunu belirterek bunun nedeninin din değil, yanlış alışkanlıklar olduğunu yazmış. Kitabın önsözünde "Türkler'i ve umumiyetle İslamlar'ı yükseltmek için yalnız ordudan, donanmadan başlamamalıyız. Her şeyden evvel kadınlarımızı islah etmeliyiz" demiş (Taşkıran, 1973; 60). Celal Nuri, *Kadınlarımız* adlı eserinde "toplumsal sorunlar kadınların aşağılanmasından çıkıyor" demiş ve 1915 tarihli "Tarih-i Tedenniyat-ı Osmaniye" yazısında "kadının katılımı olmadan cemiyet kalkınmaz" diye vurgulamış (Kılıç, 1987).

Kadınlar Dünyası dergisini çıkartan Ulviye Mevlan'ın eşi olan Mevlanzade Rıfat bir sayı yayınlanan *Erkekler Dünyası* adlı bir dergi çıkarıyor. Burada da kadın hakları siyasetine yakın duran aydınlardan Abdullah Cevdet, Rıza Tevfik, Selahattin Asım, Ahmet Cevat, Celal Nuri, Ziya Gökalp, Baha Tevfik gibi isimler yazılar yazıyor. Bu dergide reformcu erkekler aşka ve karşılıklı sevgiye dayalı modern bir aile tahayyülünün ilk ve en güzel örneklerini vermişler (Kutlar, 2010 ve 2008; 44-48).

Meşrutiyet yıllarında Selanik'te Hukuk mektebinin hocası olarak ders veren ve *İktisat Dersleri* adlı ders kitabının yazarı olan Muslihiddin Adil'in 1912'de yayınlanan kitabında iktisat biliminin bir alt konusu olarak "Feminizm" başlıklı bir bölüm yer almış. Müslihiddin Adil burada feminizmi kadın erkek arasında iş bölümü olarak ele alıyor ve kadınların erkekler gibi toplumsal yaşamın her alanına, ilme, sanayiye ve siyasete katılmaları gerektiğini savunuyor. Adil feminizmi özgürlükle eş anlamlı kullanarak dünyadaki farklı ülkelerden feminizm örnekleri vererek açıklıyor (Toprak, 2000).

Dönemin kadınların modernleş(tiril)mesi hakkındaki tartışmalarına baktığımızda kadınların geri kalmışlığının nedenlerinin anlaşılmaya çalışıldığını ve bu tartışmanın da "gerilik dinden mi geliyor yoksa sosyal âdetlerden ve gelenekten mi?" söylemi içine yerleştiğini görüyoruz. Bu ideolojik tartışma kalıbının bugüne kadar ne kadar canlı biçimde yaşadığı çok açık ve ideolojik konumlanmayı sağlayan bu tür tartışmalar yaratma tarzının bugün de cinsiyet rejiminin kuruluşunda ne kadar hayati roller oynadığını görüyoruz. Örneğin bu tartışmanın önemli bir tarafı olan devlet adamı ve reformcu aydınlarından Abdullah Cevdet, *İçtihat* dergisinde yayınlanan "Pek Uyanık Bir Uyku" adlı makalesinde bu konuda Batıcıların temel görüşleri diyebileceğimiz görüşleri çok iyi temsil ediyor. Abdullah Cevdet'e göre Padişah'ın tek eşi olmalı, kadınlar diledikleri tarzda giyinebilmeli, kadınlar vatanın en büyük velinimeti sayılarak hürmet edilmeli, kadınlar ve kızlar erkeklerden kaçmamalı, görücü âdetine son verilerek her erkeğin gözüyle görüp beğendiği kızla evlenmesi sağlanmalı, kızlar için açılacak diğer okulların yanı sıra Tıbbiye Okulu da açılmalı, Avrupa medeni kanununun kabul edilmesi ile evlenme ve boşanma hukuku değiştirilmeli, cariyelik yasaklanmalı, birden fazla kadınla evlenmek yasaklanmalı demiş (aktaran Taşkıran, 1973; 62; Kurnaz, 1991; 67). Tevfik Fikret de meşhur olmuş dizeleriyle benzer biçimde kadınların modernleş(tiril)mesi gereğini şöyle savunmuş (aktaran Kurnaz, 1991; 67):

"Elbet değil nasibi mezellet kadınlığın
Elbet sefil olursa kadın alçalır beşer."

Görüldüğü üzere, erken modernleşme döneminin *hürriyet ve müsavat* talep eden erkekleri, o gün için bu hak ve özgürlüklerin kadınları ne kadar kapsaması gerektiği ve nasıl kapsayacağı konusunda kafa yormuşlar ve kadınlar adına da o zaman için çok geniş ve en ileri denebilecek talepleri dile getirmişler. Ahmet Cevdet Paşa da kadınların başını ilk kez açık tasavvur eden reformcu olmuş. Kadınların diledikleri tarzda giyinebilmeleri, külhanbeylerinin, polislerin, softaların onlara karışa-

maması gerektiğini altını çizerek vurgulamış (Kurtoğlu, 2000; 37). Benzer görüşleri dile getiren Celal Nuri'nin de içinde olduğu reformcu erkekler aslında kendilerini modernleşmiş bir konuma koyarak kadınları 'kurtarmayı' düşlüyorlar. Bunun için önerdikleri ve üzerinde aşağı yukarı uzlaşıldığı görünen görüş şu ki, kadınlar bu geri halleriyle doğrudan erkekler gibi politik ve teknik konularda aynı konumda olamazlar. Bu anlamda kadınların yapacağı bir şey yoktur. Önce kadınlar eğitilmeli sonra tedricen serbest bırakılmalı ve toplumsal hayata dahil edilmelidirler. Batıcılar bu anlamda tek eşli evlilik, erkeğe ve kadına benzer boşanma hakkı ve kadınların okutulmasından yana olmakla birlikte kadınlara hemen eşit haklar ve statüler verilmesi halinde bunu sürdüremeyecekleri kanaatindeler.

Öte yandan dönemin diğer egemen düşünce akımı olan İslamcılığın önemli erkek düşünürlerinin kadınların sorunları ve kadın hakları reformu konusunda söyledikleri oldukça farklı. *Terakki* dergisinin haftalık kadın eki olarak çıkarttığı *Terakki-yi Muhadderat* dergisinde[4] İslam dininin kadınları baskı altına alan bir şey olup olmadığı bir hayli tartışılmış. Derginin kadın eki olarak çıkan *Terakki-yi Muhadderat*'da yayınlanan yazılarda kadın haklarının İslamiyetle bağdaşırlığı ve kadın hakları savunusuna dini kaynaklardan çıkarak meşruluk kazandırma çabası egemen olmuş. Dergideki yazılarda Asr-ı Saadet döneminin önemli ve tanınmış Müslüman kadınlarının hayatlarından örnekler verilerek onların ne kadar başarılı, önemli toplumsal işler yaptığı vurgulanmış. İslam dünyasında tanınmış âlim ve şair kadınları hakkında yazılar yazılarak bu kadınlar olumlu kadın rol modeller olarak tanıtılmış.

Kadın haklarını İslamiyetten çıkarak savunan önemli kadın yazar ve ilk kadın romancı olarak kabul edilen Fatma Aliye yazılarında "iyi Müslüman-iyi anne-iyi eş" tanımı yapıyor. Ama aynı zamanda, bugün de İslamcı akımların kadınlar üzerinde baskı kurmalarına aracı olan "Kocaya itaat, Allah'a itaattir" ilkesinin savunulması da bu tarihlerdeki yazılarda görülüyor (Kurtoğlu, 2000). İslamcı düşünürlerden sayılan Mehmet Akif

4 15 Haziran 1285-28 Haziran 1869 arasında toplam 8 sayı çıkmış.

(Ersoy) yazdığı şiirlerde Batıcılığa karşı çıkarak Batıcılığın kadınların örtüsünü, iffetini yok ettiği görüşünü fuhuşla bağlantı kurarak ele alıyor. Öte yandan kadın eğitimi çok gerekli diyor ve "kadını ezen İslam değil, yanlış âdetlerdir" diyerek dini kuralları sahipleniyor (Kurnaz, 1991; 64-65).

II. Meşrutiyet'in özgürlük ve eşitlik isteyen siyasal ortamında, dönemin ruhuna uygun ilericilik anlayışı giderek kadınların gelişiminin toplumsal gelişim için kaçınılmaz olduğu fikrini içermeye başlıyor. Kadınların başlı başına bir değer olduğu ve onları insan olarak görmek, önemsemek ve haklarını vermek gerektiği fikri açıkça dile getirilen bir görüş haline gelmiş. Bu akımların en önemlilerinden olan Türkçüler ise etkili düşünürleri ve zaman içinde yaygın etki yaratacak görüşleri ile giderek sürece damgalarını vuruyorlar.

Türkçülerin en popüler ve etkili düşünürlerinden Ziya Gökalp, kadınlar ve erkekler arasındaki eşitlik fikrini farklı bir açıdan savunmaya başlayan ilk düşünürlerden (Taşkıran, 1973; 56). Türkçü aydınlardan Ziya Gökalp kadar Ahmet Ağaoğlu, Mehmet Emin, Hamdullah Suphi, Yusuf Akçura, Halide Edip de kadın hakları konusunda etkili Türkçü yazarlar. *Türk Yurdu* dergisi ve Türk Ocağı teşkilatları etrafında toplanan Türkçü gruplar yeni Türk Kadını ve yeni Türk Ailesi'nin nasıl olması gerektiği hakkında sistemli görüşler geliştiren ve bunları hayata geçirme iktidarına sahip olmuş etkili bir siyasal grup. Türkçüler kendi bakış açılarından kadın haklarını savunurken kendilerine özgü görüşleriyle öne çıkıyorlar ve 1912'den başlayarak Türk Ocağı'nda ilk kez kadınlı erkekli birlikte toplanmaya başlıyorlar. Bu toplantılar İslamcıları kızdırıyor ve ahlaksızlık olarak nitelendiriliyor. Türkçülere göre vatan ve memleketin işleri ile ilgili olarak kadınlarla erkeklerin her yerde yan yana olabilmesi gerek. Eski Türklerde de kadınlar ve erkekler hep yan yana devlet ve memleket işlerini yönetmişler. Ziya Gökalp'e göre feminizm de zaten Türklerde doğmuş. Gökalp kadınla erkeğin nikâhta, boşanmada, mirasta, mesleki ve siyasi haklarda eşit olması gereğini *Türkçülüğün Esasları* adlı meşhur kitabında açıkça savunuyor.[5]

5 Ziya Gökalp, *Türkçülüğün Esasları*, İnkilap Yayınevi, 2010.

Osmanlı modernleşmesinin reformcu kadınları: Osmanlı kadın hareketi

Bugünü anlamak için baktığımız geçmişte, Osmanlı İmparatorluğu'nun aristokrat odaklı şeçkin, üst sınıf, çoğu saray ya da devlet yöneticilerinin ailelerinden gelen kadınlarının 19. yüzyılın ortasında kadınlığı savunmak için kurdukları dernekler ve yayınladıkları dergilerden bahsetmek gerekir. Osmanlı kadın hareketi olarak tanımlanan bu kadın örgütlerinin zaman içinde farklı özelliklerin egemen olduğu farklı dönemlerden geçtiği söylenebilir.

Osmanlı İmparatorluğu'nda kadınların sorunlarını ele alan, kadınlar lehine ilk gazete yazılarının ortaya çıktığı gazete 1868'de yayınlanmaya başlayan *Terakki* gazetesi olmuş (Zihnioğlu, 2003; 20). *Terakki*'de çıkan yazılardan başlayarak Türk Kadınlar Birliği'nin (TKB) kapatılıp kadın örgütlerinin de bütün diğer siyasal örgütlerle birlikte suskunluğa itildiği 1935 yılına kadar devam eden dönemi kadın hakları talepleri ve kadınların kendi adlarına örgütlenme ve görüşlerini dile getirme açısından birinci dönem olarak kabul edebiliriz. Bu sürecin kendi içinde içerdiği özgünlükler açısından homojen olmadığını, farklılıklar taşıdığını görüyoruz. 1868'den II. Meşrutiyet'in ilan edildiği 1908'e kadar geçen dönem bir tür kadınların kendilerini ispat dönemi olarak tanımlanabilir. Bu dönemde, Osmanlı monarşisini benimseyen ve dünyaya İslam kadınlarının da modern ve bağımsız bireyler olabileceğini göstermek isteyen, İstanbul saray çevresine ve aristokratik ailelere mensup elit kadınlarının örgütlediği dernekler ve dergiler etrafında yaptıkları çalışmalar ve kadın toplantıları ile ortaya çıkan bir yeni yapılanma söz konusudur. Yeni Osmanlılar hareketinin paralelinde geliştiğini söyleyebileceğimiz bu kadın örgütlenmeleri her şeyden önce kadınların Osmanlı İmparatorluğu'nun uyrukluğuna erkekler gibi eşit hakları olan insanlar olarak kabul edilmeleri ve insan olarak muamele görme talebiyle ortaya çıkmışlardı. Örneğin bu dönemde yayınlanmaya başlayan *Hanımlara Mahsus Gazete* ve yazarı Fatma Aliye erken dönem 'Osman-

lı Hareket-i Nisvan'ının amacını yani 'kadınlık mefkûresi'ni kadınların insan addedilmesi ve kadınların toplum hayatına katılabilmesini sağlama olarak tanımlıyor.[6] Bu dönem, Osmanlı ya da İslam-Türk dünyasının büyük kadınları diye tanımlanan kadınlar ile tarihe geçiyor. Osmanlı'nın dünyaca tanınan ve izlenen kadınlarından Şair Nigâr (1862-1918), Fatma Aliye (1862-1936), Halide Edip (1882-1964), Nezihe Muhittin (1889-1958) ve Emine Semiye (1868-1944) gibi kadınlar bu döneme damgasını vuran kadınlar olmuşlar. Osmanlı memaliğinde gelişen özgürlük düşüncelerinden etkilenen ve bu gelişmeleri destekleyerek kadınların da insan olarak bu özgürlüklerden yararlanması gerektiğini savunan bu kadınlar yazılar yazarak, konuşmalar yaparak II. Meşrutiyet'e giden yolun gelişimine katkıda bulunmuşlar (Zihnioğlu, 2003; 54).

1908'de II. Meşrutiyet'in ilanından 1922'de Cumhuriyet'in kuruluş döneminin başlangıcına kadar geçen dönem ise Osmanlı kadın hareketinin kadın hakları ile ilgili somut taleplerinin tartışılıp şekillendiği bir dönem olmuş. II. Meşrutiyet'in getirdiği özgürlük ortamında kadınlar da –aynı Fransız Devrimi'nde olduğu gibi– özgürlük ve haklar talep etmeye başlıyorlar. Kadınlar kendilerinin de insan sayılmasını talep ederek yaşadıkları insan hakları ihlallerini dile getiriyorlar. Bu dönemde talep edilen *kadın hakları manzumesi* diyebileceğimiz bir tanımlamaya nelerin dahil olduğuna bakarsak bunların başında kız çocuklarının ve kadınların eğitimi, kadınların kamu yaşamına katılıp görünür olmalarının desteklenmesi, giyim yasaklarının kalkması, aile hayatındaki *talak* ve *taadüd-ü zevcat* (çok eşlilik ve erkek isteğiyle boşanma) gibi uygulamaların yasaklanması gibi taleplerini *hukuk-i nisvan* ve *kadınlığın te'alisi* olarak tanımlanıp savunulduğunu görüyoruz (Zihnioğlu, 2003; 56-7).

---

6 Fatma Ailye için bkz. Ahmet Mithat Efendi, *Fatma Aliye Hanım: Yahut, Bir Muharrire-i Osmaniyenin Neşeti*, (der. Müge Galin), Beylerbeyi, İstanbul: İsis, 1998; Mübeccel Kızlıltan, (1993), (der.), *Fatma Aliye: Yaşamı, Sanatı, Yapıtları ve Nisvan-ı İslam*. Mutlu Yayıncılık, İstanbul; Fatma Aliye, *Hayattan Sahneler (Levayih-i Hayat)*, (der. Tülay Gençtürk Demircioğlu) Boğaziçi Üniversitesi Yayınevi, İstanbul, 2002; Fatma Aliye, *Muhadarat*, (der. H. Emel Aşa), Enderun Kitabevi, İstanbul, 1996.

Osmanlı kadın hareketinin kamusal dünyaya çıkış araçları: Kadın dergileri ve kadın örgütleri

1908 Devrimi sonrasında kadın hakları tartışmasının başlamasına ilk ortamı *Demet, Mehasin ve Kadın* gibi kadın dergileri oluşturmuş. 19. yüzyıl sonlarında ve 20. yüzyılda Osmanlı reformcu basınındaki kadın hakları söyleminin ortaya çıkışını ve Türk milliyetçiliğinin gelişimine paralel evrimini bu dergilerden izlemek mümkün. Nitekim Türkiye'de kadın hakları mücadelesinin tarihini araştırmak isteyen feminist akademisyenler de araştırmalara buradan başladılar. Ben de bu araştırma literatürünü takip ederek kısa bir değerlendirme yapabilirim.

Kadın dergileri

Aynur Demirdirek ve Serpil Çakır'ın kadın dergileri üzerine öncü çalışmaları bize bu dönemde çıkan dergiler ve kadın örgütleri hakkında geniş bilgiler veriyor (Demirdirek, 1993; Çakır, 1994). Örneğin *Şükûfezar,* sadece kadınların çıkardığı ve sahibi kadın olan ilk dergi olarak 1886 yılında 15 günde bir yayımlanmaya başlıyor. Döneme damgasını vuran ise 1895 yılından 1906 yılına kadar haftalık olarak 580 sayı yayınlanmayı başarmış *Hanımlara Mahsus Gazete.* Bunların yanı sıra 1908'de haftalık olarak 7 sayı çıkmış *Demet,* yine 1908'de aylık olarak 12 sayı çıkan *Mehasin,* yine 1908'de Selanik'te çıkmaya başlayan ve 30 sayı yayınlanan *Kadın* ve 1911'de İstanbul'da yine aynı adla yayınlanan *Kadın* dergileri bu çalışmalarla tarihin karanlıklarından bize sunulan kadın dergileri. *Kadınlar Dünyası* dergisi ise 1913-1921 yılları arasında yayınlanan, Müdafa-i Hukuk-ı Nisvan Cemiyeti'ne mensup kadınlar tarafından desteklenen, sahibi Ulviye Mevlan olan; ilk 100 sayısı günlük, sonradan haftalık olarak yayına devam etmeyi başaran çok önemli bir dergi. *Kadınlar Dünyası* doğrudan kadın haklarını savunma amacı güden bir dergi olarak çok dikkat ve eleştiri çekiyor.

Bugüne kalan arşivlerden anlaşıldığı üzere 1895-1908 arası dönemde 10 adet, 1909-1923 arası 22 adet kadın dergisi çık-

mış ve *Hanımlara Mahsus Gazete* 13 yıl; *Kadınlar Dünyası* 8 yıl aralıksız yayın yapmayı başarmış. Bu dergilerde kadınların hem devlet hem erkekler tarafından ayrım yapılmadan muamele görme arzusu, kadınların haklarının verilmesi için gerekli adımların atılması talebi var. Dergilerin içeriklerine baktığınızda, kadınların bu haklara sahip olmak için zaten kendilerini yeterince kanıtladıkları ileri sürülerek bu gerekçe ile kadın haklarının tanınması gereği sürekli vurgulanıyor. Kadınların ve kız çocuklarının eğitiminin geliştirilmesi talebi, örtünmenin gerekleri/gereksizliği, kadınların çalışma talebi, siyasal haklara sahip olma gereği (*hakk-ı intihab*), evlilikte karılık ve kocalık hukuku ile ilgili sorunlar, çok sık olarak yer alıyor ve tartışılıyor. "Kadınların ilerlemesini kadınlardan mı yoksa erkeklerden mi bekleyelim?", "dünya kadınları ve dünyadaki kadın hareketi ile nasıl bir kadın dayanışması mümkün", "feminizm ve feministlik nedir?" gibi sorular da bu tartışmalar içinde yer almış.

Ulviye Mevlan, II. Meşrutiyet dönemine damgasını vuran en etkili kadın gazetesi olan *Kadınlar Dünyası*'nı çıkarıyor. Gazetenin başyazılarını yazıyor, kocası Mevlanzade Rıfat (*Serbesti* gazetesi sahibi) de ona büyük destek veriyor. *Kadınlar Dünyası*'nın yazarları sadece kadınlardan oluşuyor ve yazar kadınlara baktığımızda önemli Kürt kadınların da olduğunu görüyoruz. Gazetenin temel yayın politikasının feminist bir perspektif olduğunu söyleyebiliriz. Yaşar Nezihe de burada yazıyor. *Kadınlar Dünyası* dergisinde Ulviye Mevlan'ın yazdıklarına bakarak düşüncelerini şöyle özetleyebiliriz: Osmanlı ailesinin esaslarını düzenlemek ve kadın erkek eşitliğini sağlamak, bunun için görücü usulüne karşı çıkmak, kadının hukuki haklarının genişletilmesi, kadınların çalışma hayatına girerek erkeklerle eşit koşullara sahip olması, vb. Bu çerçeve bize dönemin en geniş kadın hakları anlayışını özetliyor (Kutlar, 2008). Bu içeriğe baktığımızda kadınların eğitiminin sağlanması ve kadınların sosyal hayata katılmalarına yönelik engellerin ortadan kaldırılması en önemli konulardan. Kadınların giyimine sınır getiren yasaklara karşı çıkılması da önemli bir gündem oluşturmuş.

Kadın dernekleri

Osmanlı kadın hareketi içinde sayabileceğimiz, kadınlar tarafından kurulmuş ve yürütülen ve kadın haklarını geliştirmek için çalışan dernekler hakkında, –kadınlarca çıkartılan dergilerle karşılaştırıldığında– çok daha az araştırma yapılmış. Bunun nedeni dernekler hakkında yazılı bilgi bulmanın güçlüğü ve sözlü tarih çalışması yapmak için de artık çok geç olması herhalde. Az sayıdaki çalışmanın ilklerinden birini yapmış olan Serpil Çakır farklı nitelikte kadın dernekler olduğunu vurgulayarak bu farklılıkları ve dernek türlerini ayrıştırmaya çalışıyor. Her şeyden önce yardım dernekleri olarak kurulmuş kadın dernekleri var. Osmanlı kadınlarının kendilerini topluma en iyi kanıtlayabilecekleri ve toplumsal gelişmeye katkıda bulunabileceklerini düşündükleri dernekler, yardım dernekleri olmuş. Osmanlı hanedan kadınlarının kendi adlarına hayır vakıfları kurarak hayır işleri yapmayı bir görev bildikleri tarihi mirasın da desteğiyle, soylu ve özellikle de zengin kadınların kendilerini tanıtma ve kimlik edinme dolayımı olarak kurulan yardım derneklerinin kadınlar eliyle yürütülmesi önemli bir özellik. Modernleşmeyle birlikte değişmeyip yeniden şekillenen ve orta sınıflaşarak bugüne kadar devam eden yardım dernekleri kurma ve yürütme işi bir 'kadınsı uğraş' olmuş. 1898'de Selanik'te kurulan Şefkat-i Nisvan, 1908'de yine Selanik'te kurulmuş Osmanlı Kadınları Şefkat Cemiyet-i Hayriyesi içinde gayrimüslim kadınlar da yer almış. Edirne'de kurulmuş Hizmet-i Nisvan, İstanbul'da Topkapı Fukaraperver Cemiyet-i Hayriyesi, Müslüman Kadınlar Birliği, Asker Ailelerine Yardımcı Hanımlar Cemiyeti gibi derneklerin kurucuları, amaçları, yaptıkları işler hakkındaki bilgilere kadın çalışmalarının sözünü ettiğimiz öncü araştırmaları sayesinde haberdar oluyoruz (Çakır, 1994; 45).

Kadınların kurduğu yardım derneklerinin sağladığı toplumsal yararı ve elde ettiği meşruiyeti anlamak için bu gelişmelerin olağanüstü çalkalanmalar, savaşlar, göç ve şiddet olaylarıyla alt üst olmuş bir coğrafyada yaşandığını hatırlamak gerek. Balkan Savaşları, nüfus mübadeleleri, Birinci Dünya Savaşı ve Er-

meni tehciri gibi nedenlerle büyük nüfus hareketlerine, yerinden olma/edilmeler ile yaşanan kitlesel travmaların arka arkaya gelmesi ile bağlantılı olarak ortaya çıkan sorunların çözülmesi ve yaraların sarılması için kadınların bir tür toplumsal yardım seferberlikleri örgütledikleri anlaşılıyor. Savaşların yarattığı yoksulluk, yurtsuzluk, yetim ve kimsesiz çocuk ve dul sayısındaki artışlar, erkeklerin savaş gerekçesiyle çok sayılarda öl(dürül)mesi toplumsal dayanışma gereksinmesinin arttırılmasına yol açıyor; kadınların sokağa çıkarak evin dışında hayır işleri ile uğraşmalarını meşrulaştırıyor. Kadınlar toplumsal sağaltma için yaptıkları işler karşılığında da toplumda söz hakkı istemeye başlıyorlar; dernekler kadınların toplumsal katılımları için meşruluk kaynağı oluyor.

Muhtaçlara yardım amaçlı kadın dernekleri yanı sıra, kadınların eğitimini, çalışarak geçimlerini sağlayabilmelerini, mesleki eğitim almalarını amaçlayan ve bunun için çalışan kadın dernekleri de var. Örneğin, Cemiyet-i Hayriye-i Nisvan, II. Meşrutiyet döneminde okul açma, kızları okutma, yetim ve yoksul kızlara yardım yapmak için kurulmuş bir örgüt ve 1913'te kurulan Osmanlı Türk Hanımları Esirgeme Derneği de benzer amaçlar taşıyor. 1916'da Enver Paşa'nın himayesinde kurulan Osmanlı Kadınları Çalıştırma Cemiyet-i İslamiyesi kadınların istihdamını geliştirmek amacıyla kurulmuş bir örgüt olmakla birlikte üyeleri arasında kadın yok. Kadın dernekleri arasında kadınlar için kültürel çalışmaları geliştirmeyi amaçlayan dernekler de var. Asri Kadın Cemiyeti ve kurucular arasında Halide Edip'in de bulunduğu Teali-i Nisvan Cemiyeti de kadınların ulusal geleneklerden vazgeçmeden bilimsel alanlarda yükselmesini amaçlıyor. Nezihe Muhittin'in de üye olduğu dernek Sultanahmet'te bir hastane bile açıyor (Çakır, 1994; 50-53). Kadınları Çalıştırma Cemiyet-i İslamiyesi kadınları çalıştıran ve ürettikleri ile dikkat çeken bir dernek (Yaraman; 2001; 106-7).

Osmanlı-Türk moderleşmesinin adı unutulmuş önemli kadınlarından Ulviye Mevlan Osmanlı Müdafaa-i Hukuk-ı Nisvan Cemiyeti'nin kurucusudur. Bu dernek kadın haklarını bir bütün olarak savunan ve feminist perspektif ile faaliyet yürüten

ilk dernektir. Gerçi o zamana kadar iki önemli kadın derneği kurma teşebbüsü daha olmuştur. Bunlar Halide Edip'in etrafındaki bir grup kadınla kurduğu Teali-i Nisvan Cemiyeti ve diğeri de Esirgeme Derneği idi. Esirgeme Derneği kız sanayi mekteplerine yardım etmeyi ve kadınları güzel sanatlar ve sanayide ilerletmeyi amaçlamış. Dernek başkanı Süleyman Paşa'nın kızı Sabiha Hanım, genel sekreteri ise milliyetçi ve Türkçü olarak bilinen Nezihe Muhiddin. Ulviye Mevlan'ın kurduğu dernek cemiyetler kanununa göre kurulmuş ve onay almış ilk kadın derneği ve bu derneğe üye olan kadınların amacı kendi özgürlüklerini kazanmak, eski hayat biçimine ve geleneklerine karşı mücadele etmek olarak tanımlanmış (Kutlar, 2008; 14). Dernek yönetimine ikinci yıl katılanlar arasında, Ulviye Mevlan'ın yanı sıra, Fatma Pakize, Sariya Lütfi, Sıdıka Alirıza, Aziz Haydar, Belkıs Şevket, Yaşar Nezihe, Sara Arif, Nimet Cemil, Şükûfe Nihal gibi isimler de yer almış (*a.g.e.*, s. 20).

Bu tür derneklerin yanı sıra ülke sorunlarına katkı yapmak amacıyla kurulmuş ya da siyasal partilerin kolu gibi çalışan kadın derneklerini de bu dönemde görüyoruz. İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin kadın şubeleri bunlar arasında en etkili olanları. Dr. Bahaettin Şakir'e göre İttihat ve Terakki içinde 40 kadar kadın üye var. Örneğin Emine Semiye (Ahmet Cevdet Paşa'nın kızı ve Fatma Aliye'nin kardeşi) Selanik İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin üyesi olmuş ve II. Meşrutiyet kutlamalarında Hürriyet Meydanı'nda "Yaşasın vatan, yaşasın millet, yaşasın hürriyet" diye nutuk veren kadınlardan (9 Ağustos 1908 tarihli *Sabah* gazetesinden aktaran Çakır, 1994; 56). İttihat ve Terakki Kadınlar Şubesi ve Teali-i Vatan Osmanlı Hanımlar Cemiyeti Cumhuriyet'in kuruluşuyla birlikte Türk Ocakları'nda kadınlara konferanslar düzenleyerek yeni rejimin siyasal süreçlerinde etkili olmaya çalışan kadınlara ortam oluşturuyor.

Osmanlı kadın hakları hareketi içinde kadın haklarını savunmak için kurulmuş dernekler olarak tanımlanabilecek kadın derneklerinin ayrı bir önemi olduğu açıktır. *Kadınlar Dünyası* dergisinin yazarları ve yürütücüleri tarafından kurulan Osmanlı Müdafaa-i Hukuk-ı Nisvan Cemiyeti, mezhep ayrımı gö-

zetmeksizin bütün kadınlar için kadın hakları savunusu yürütmeye çalışmış. Dernek kuruluşunda kadınlar için siyasal hakları talep etmeyi amaçları içine yazılı olarak koymamış olmakla birlikte siyasal haklar talebi 1921'de dernek programına yazılmış (Çakır 1994; 70).

Kadın dernekleri içinde daha sonraki dönemde etkili olacak dernekler ise ülke savunmasına destek olmayı amaçlayan dernekler oluyor. Nisvan-ı Osmaniye İmdat Cemiyeti 1908'de Fatma Aliye tarafından kuruluyor. Hilal-i Ahmer Hanımlar Heyeti Balkan Savaşı göçmenleriyle ilgilenmek için kurulup önemli çalışmalar yapıyor. Anadolu Kadınları Müdafaa-i Vatan Cemiyeti, Milli Mücadelenin örgütlenmesi sırasında İstanbul hükümetine karşı protesto telgrafları çekiyor, orduya para ve yardım topluyor. Donanma Cemiyeti Hanımlar Heyeti ise çok bilinen bir başka kadın örgütü (Çakır, 1994; 72). Donanma Cemiyeti Hanımlar Şubesi 1912'de Nezihe Muhittin tarafından donanma ihtiyaçlarını karşılamak üzere kuruluyor. Bir yıl sonra da dağıtılıyor.

Ulusal inşaya derneklerle katılım

Müdafaa-i Hukuk-u Nisvan Cemiyeti ve Kadınlar Dünyası dergisi içinden gelişen kadın örgütlenmesinin daha sonraki dönemde CHP kadın kolları haline dönüştüğünü biliyoruz (Caporal, 359). Mustafa Kemal'in kardeşi Makbule Hanım'ın desteğiyle kurulan Anadolu Kadınları Müdafaa-i Vatan Cemiyeti kadınların ulusal inşa projesine nasıl ve nereden dahil olduklarını/edildiklerini anlamamızı sağlayan önemli bir örgüt. Anadolu Kadınları Müdafaa-i Vatan Cemiyeti Sivas Kongresi ardından merkezi Sivas olarak kuruluyor. Aralık 1919'da kurulan derneğin başkanı Sivas Valisi Reşit Paşa'nın eşi Melek Reşit Hanım. Nizamnamesinde "Çoğunluğunu Müslümanların teşkil ettiği Osmanlı topraklarının bir bütün olduğu ve parçalanamayacağı... özellikle Rum ve Ermeni işgali veya müdahalelerine karşın her türlü direnme ve savunma mücadelesine girişileceği ve fakat herhangi bir saldırı olmadığı halde Müslüman ka-

dınların bu halkların vatandaşlık haklarına saygılı olacağı belirtilmiş. Tüm İslami hanımlar derneğin doğal üyesi olarak kabul ediliyor (Tekeli, 1982; 203). Anadolu Kadınları Müdafaa-i Vatan Cemiyeti 1919'da Sivas Numune Kız Mektebi'nde toplanan kadınlar tarafından kurulmuş. Cemiyet, Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti Heyet-i Temsiliyesi ile yazışmalar yapıyor. Amasya, Kayseri, Niğde, Erzincan, Bolu, Burdur, Pınarhisar, Kangal, Erzurum'da şube açmış (Kurnaz, 1996; 116-8). Müdafa-i Hukuk Cemiyeti'nin Kadınlar Şubesi Kastamonu'da 10 Aralık 1919'da kurulmuş. Başkanının Mevlevi Şeyhi Amil Çelebi'nin eşi Zekiye Hanımın olduğu derneğin, diğer yöneticileri Polis Müdürü Halil Bey'in eşi, Sıhhat müdürü Ferruh Niyazi Bey'in eşi Saime, Reji Müdürü Ömer Bey'in kızı, vali vekili defterdar Ferit Bey'in eşi, İzbelioğlu'nun eşi Hafız Hanım, Maarif Müdürü Talat Bey'in eşi, Müdafaa-i Hukuk reisi Ziyaeddin Efendi'nin eşinden oluşuyor (Mustafa Baydar ve Nurettin Peker'den aktaran Kurnaz, 1996; 119).

Donanma Cemiyeti Hanımlar Şubesi'nin kurucularından Nezihe Muhittin'in öncülüğünde 1924'te Türk Kadınlar Birliği kuruluşu ise döneme damgasını vuran önemli bir gelişme oluyor.

Milli Mücadele dönemine destek veren kadınların en önemli faaliyetlerinden biri de mitinglerde halkı Milli Mücadele'ye destek vermeye çağıran heyecan ve duygu yüklü konuşmalar yapmak. Tezer Taşkıran'ın saptadığı kadarıyla 3 Mayıs 1919'da Sultanahmet'te Halide Edip Hanım, 19 Mayıs 1919'da İstanbul Fatih'te Halide Edip ve Meliha Hanım, 20 Mayıs 1919'da Asri Kadınlar Cemiyeti'nin düzenlediği Üsküdar mitinginde Sabahat ve Naciye Hanımlar, 13 Ocak 1920'de Sultanahmet'te Muallimler Cemiyeti'nin başkanı Nakiye (Elgün) Hanım Milli Mücadele'yi destekleyen konuşmalar yapmışlar. Erzurum'da 29 Ekim 1919'da Muradiye Camii'nde mevlit okunduktan sonra Merkez Kız Meslek Okulu müdiresi memleketin işgal edilişini kınayan bir konuşma yaparak kadınları vatanı müdafaaya çağırıyor. Daha sonra İstanbul'da Sadrazamlığa, Dahiliye Vekâletine, İstanbul'daki İtilaf devletleri ve Amerikan Senatosu'na

toplu telgraf çekerek işgalin önlenmesi isteniyor ve kadınların sulh istediği belirtiliyor. Erzurum ve Sivas Kongreleri devam ederken Aralık 1919'da Anadolu Müdafaa-i Vatan Cemiyeti başkanı ve Sivas Valisi Reşit Paşa'nın eşi Melek Hanım heyecanlı bir konuşma yaparak vatanı savunmak için dernek kurduklarını belirterek işgale karşı görüşleri dile getiriyor (Taşkıran, 1973; 68-83).

19. yüzyılın ortasından başlayarak Birinci Dünya Savaşı sonuna kadar geçen sürede yoğunlaşan savaşlar, göçler, katliamlar ile alt üst olan insan yaşamlarının yaralarını sarmak için yapılması gerekenler kadın derneklerinin gelişimine neden olmuş. Kadın derneklerinin faaliyet alanlarına baktığımızda bunların modern bir toplumun oluşumunda kadınların kamusal görünürlüğünü ve söz söyleme hakkını meşrulaştırmaya yarayan önemli araçlar haline dönüştüklerini görüyoruz. Kadınlar kurdukları dernekler aracılığıyla topluma yararlı olduklarını ispatlayarak karşılığında tanınma ve haklar talep ediyorlar. Kadın derneklerinin muhtaçlara yardım amaçlı olanları en bilinen ve muhafazakâr değerlerle uzlaşan biçimi ve bütün modernleşen toplumlarda olduğu gibi, Osmanlı ve Türkiye toplumunda da kadınların, erkeklerden farklı olarak, kendi yararlılıklarını ispatlama alanı. Milli Mücadele döneminde ortaya çıkan kadın dernekleri ise kadınların 'devlet kurma' sürecinde ancak ikincil destek ve yardımcı rolleri üstlenebildikleri bir 'cinsiyet farkları' rejiminin varlığının en önemli göstergelerinden.

Osmanlı-Türk modernleşmesi ve *"tarz-ı feminizm"*leri

Osmanlı kadın hareketi olarak tanımlanan ve birbirinden farklı konumları ve bakış açılarını içeren derneklerin ve dergilerin farklı kadınlık savunuları, kadın haklarına farklı bakışları ve bu görüşlerin feminizme farklı yakınlıkları/uzaklıkları vardı (Akşit, 2008). Bu öncü kadınlardan biri *Hanımlara Mahsus Gazete*'yi çıkartan ve burada kadın haklarını savunan yazılar yazan Ahmet Cevdet Paşa'nın kızı Fatma Aliye idi. Yazılarında İslam dini kaynaklarına atıflar yaparak kadınların haklarını savu-

nan Fatma Aliye kadınların mağduriyetlerini dile getirip bunların çözülmesini talep eden etkili yazılar yazmış. Fatma Aliye kendi düşüncelerini çoğu zaman aile sorunları çerçevesinde ele almış, moda üzerine bile yazılar yazmış ve deyim yerindeyse feminizmle *feminenlik* konularını birbirinden ayırmadan kadınlara hitap etmeye çalışmış. Derginin Fatma Aliye ile somutlanan yayın çizgisi Yeni Osmanlıcı anlayışla, Avrupa ile feministlik üzerinden bir iletişim kurarak tartışıyor ve Osmanlı-İslam kadınlarının gelişmişliğini ve kadın haklarına olan bağlılığını Avrupa'ya ispatlamaya çalışıyor. Fatma Aliye yazdığı *Nisvan-ı İslam* adlı kitapta Osmanlı kadınlarını bir Avrupalı kadına anlatıyor ve Müslüman kadınların Avrupa'dan geri olmadığını savunuyor. Fatma Aliye, "Allah insanların erkeğine, dişisine de aynı ihsanda bulunmuştur, kadının gelişimine engel teşkil eden etkenlerden en önemlisi erkeklerdir" diyor (aktaran Çakır 1994; 29). Bu görüş bugün de hâlâ geçerli 'fıtrat' tartışmasının ilk örneklerini bize gösteriyor.

Aliye'nin kadın hakları anlayışı yeni yeni ortaya çıkan Üçüncü Dünya feminizmleri için bir ilham kaynağıdır. Fatma Aliye'nin İslamcı mı yoksa milliyetçi mi olduğu tartışılsa da yaşadığı dönem itibariyle bunların ayrışması değil tersine Yeni Osmanlıcılık şemsiyesi altında bir aradalığı söz konusudur. Bu nedenle Fatma Aliye'nin zaman içindeki etkisi muhafazakârlıkla kadın haklarını birleştirme doğrultusunda olmuştur. Yeni Osmanlıcılık düşüncesine paralel bir şekilde önemli İslami kadın biyografilerini geçmişten kendi gününe taşıyarak modern kavramların muhafazakâr çerçevelerde yeniden sunulabilmesini sağlamıştır. Bu anlamda İslam'ın kadınların kamusal varlığını daraltan değil bu varlığa yeni kapılar açan taraflarıyla ilgileniyordu. Fatma Aliye, "Namdaran-ı Zenan-ı İslamiyandan Biri" adlı yazı serisinde geçmişte önemli olmuş ve unutulmuş kadın fıkıhçı ve hocaları tanıtıyordu. Bunların içinde en önemlisi Fātima bint 'Abbās idi. Aliye geçmişte böyle Müslüman kadınların olmasının 20. yüzyıla gelindiğinde bunların unutulmuş olmasının altını çiziyor ve İslam'ın "mûcib-i esâret-i nisvân", yani kadınları köleleştiren bir din olduğu yönündeki Batılı dü-

şünceyi de bu şekilde çökertmeyi ümit ediyordu. Fatma Aliye yüzyıllar öncesinin İslami figürlerini gününe taşıyarak muhafazakâr çevrelere İslam'ın kadınların toplum içinde liderlik rolleri almasına izin verdiğini ispatlamaya çalışmış ve İslam'da kadınların güçsüzleşmesini de Fars etkisine bağlamış (Akşit 2010c; 59-67). Akşit, İslam'ın milliyetçi amaçlar doğrultusunda kadın hakları açısından yeniden ele alınmasında etkin rol oynayan Fatma Aliye'yi Halide Edip'in (1884-1964) –bir yandan Fatma Aliye'yle aynı çizgide ilerlerken– diğer yandan onu yerden yere vurduğunu belirtir ve ona sahip çıkanın ise bir feminist milliyetçi olan Nezihe Muhittin (1889-1958) olduğunu söyler (Akşit, 2010c; 67).

Fatma Aliye'nin, bugün için muhafazakâr sayılacak bir yerde durarak, kadın haklarını savunan görüşlerinin İslamcılıkla özdeşleştirilmesi uzun süre sadece o çevreler tarafından bilinen bir yazar olarak kalmasına yol açmış. Fatma Aliye'nin çıkardığı dergi kamusal yaşamda aileyi merkeze alan bir kadın meselesi tanımlamış ve kadın haklarını aile kurumu merceğinden ele almış. 1895'ten 1906 yılına kadar 580 sayı haftalık olarak yayınlanma başarısını göstermiş *Hanımlara Mahsus Gazete*'nin Osmanlıcılık ve İslamiyet temelinde kadın haklarını sağlamanın mümkün olduğunu ileri süren bir görüşün öncü ismi olduğunun altını çizmek gerekir. Derginin daha sonraki yıllarda Anadolu'da yoğunlaşarak ciddi demografik kopmalara ve travmatik dönüşümlere yol açan savaş, tehcir, mübadele ve yabancı askeri işgallerin öncesindeki reform taleplerini yansıttığını ve tartışma gündemine getirdiğini söyleyebiliriz.

Diğer bir tür kadın hakları savunusu ise *Kadınlar Dünyası* dergisinin yayın çizgisinde temsil ediliyor. Başyazarı Ulviye Mevlan olan *Kadınlar Dünyası* diğer kadın dergileriyle karşılaştırıldığında din, ırk, köken gibi meşrulaştırıcı başka bir referansa gerek görmeden, doğrudan ve bağımsız kadın hakları savunusu yapmaya çalışıyor ve bu nedenle çoğu araştırmacı tarafından feminist olarak nitelendiriliyor. Belirtmek gerekir ki *Kadınlar Dünyası* sadece kadınların yazmasına açık olan tek dergi. Derginin yayınlandığı dönemde yükselen kadın hakları sa-

vunularına karşı çıkmak için ortaya atılan "Feminizmin Avrupa kökenli olduğu" iddiası ile derginin eleştirilmesi karşısında derginin feminizmi Batı icadı olarak değil, kendi hareketlerinin doğal adı ve tanımlayıcısı bir kelime olarak kullanmak istediklerini anlıyoruz. *Kadınlar Dünyası'nın* yayın çizgisinin ve Ulviye Mevlan'ın yazılarının radikal bulunduğu ve özellikle dönemin yükselen milliyetçi ve Türkçü ideolojisi yandaşı bürokrat kesimin kadınlarının tepkisini çektiğini görüyoruz (Çakır, 1994; 38; Kutlar, 2008).

Aslında bütün bu farklı kadın bakış açılarının birçok ortak noktası olduğunu söyleyebiliriz: Bu ortak çizgi öncelikle Osmanlı Devleti'nin krizini çözmek ve hızla değişmekte olan toplumu düzeltmek. Bu görüşlerin hepsinin din ile devlet arasındaki ilişkilere bakışta laik oldukları çok açık. Kadın hakları açısından dünyada var olan en geniş yelpazede kadın haklarının hemen her türünü talep ediyorlar. Çokeşliliğin kalkması, evlilik yaşının yükseltilmesi, çocuklar üzerinde kadınların velayet haklarının arttırılması, erkeklerin kadınları kendi iradeleri ile kadınlara sormadan boşayabilmesine son verilmesi, kadınlara boşanma hakkı, eğitim ve iş olanaklarının arttırılması, kadınların seçme ve seçilme hakkı verilerek erkeklerle eşit koşullarda vatandaşlığa kabul edilmeleri, gibi temel kadın haklarını savunuyorlar. Yeni Osmanlılar ve ondan sonra ortaya çıkan Türklük hareketinin güçlenmesiyle birlikte feminizmle İslam ve kadın haklarını bağdaştırma çizgisinin terk edilmeye başlandığını ve bakış açılarının odağına milliyetçiliğin yerleştiğini görüyoruz. Bu dönüşümle birlikte kadın hakları savunucuları da milliyetçi düşünce ile eklemlenmeye başlıyor; kadın hakları savunucuları da milliyetçilerle birlikte ve işbirliği içinde siyaset yapmaya odaklanıyor. Osmanlı kadın hareketi içindeki farklı kadın hakları anlayışlarının zaman içinde milliyetçiliğe yaslanma gereksinmesinin sadece *Kadınlık Duygusu* dergisi açısından çok sınırlı kaldığını, diğer eğilimler açısından bunun pek söz konusu olmadığını söyleyebiliriz.

Osmanlı dönemi kadın dergilerindeki kadın hakları savunusu olduğu kadar en az onun kadar güçlü bir '*dişillik tarzları*'nı

öğreten ve kadınların rolünün bu tür güzellik, tüketim ve estetik gibi meseleler olduğunu savunan birçok yazının kadın dergilerinde yer almaya başladığını da görüyoruz. Bu anlamda kadın hakları tartışmasının oldukça marjinal olduğunu ve büyük bir siyasi hareketmiş gibi çok da abartılmaması gerektiğini düşünenler de var. Aslında bu dönemde çıkan kadın dergilerinin önemli bir kısmı kadınlara moda, makyaj, kozmetik gibi alanlarda ürünlerini tanıtan ve bunlara ilişkin reklamlara yer veren dergiler. Buna bakarak tüketim kültürünün ve alışkanlıklarının modernlik bağlamında benimsenmesinin de ilk kez bu kadın dergileri ile olanaklı hale geldiğini söyleyebiliriz (Akşit, 2010b).[7] Kız Sanayi Mekteplerinin sonradan Kız Enstitülerine dönüştürülerek kadınlara toplumun tüketim alışkanlıklarını yönlendirme görevi verilmiş ve yeni inşa edilen toplumun üretici güçlerini eğitmenin öğretilmesi bu sayede gerçekleşmişti.

Kadın haklarını savunan diğer bir farklı çizgi ise Sabiha Sertel ile Baha Tevfik'in birlikte şekillendirdiği, soldan bir bakış ile kadın hakları savunusu yapan *Kadınlık Duygusu* dergisidir. Sabiha Sertel kadın sorunları konusunda ilk yazarlardan (1895-1965) ve *Büyük Mecmua, Resimli Ay, Resimli Perşembe, Sevimli Ay* dergileri ile *Cumhuriyet* gazetesine ağırlıklı olarak kadın sorunları, çocuklar, eğitim, sosyal güvenlik gibi toplumsal konular hakkında yazmış. Sabiha Sertel *Büyük Mecmua*'da feminizmi savunmuş[8] (Toprak, 1998) ve son dönem siyasi yazıları da çoğunlukla *Tan* gazetesinde yazmış.

Sertel'in iki dönemi olduğu söyleniyor. Birinci dönemi 1919 yılında *Büyük Mecmua* dergisinde modernleşme ve Batılılaşma çerçevesinde cinslerarası eşitsizliği eleştiren ve kadın sorunlarını ele alan yazılarıyla oluşan ve onun kadın hakları konusun-

7 İlgili bir makale için bkz. Charlotte Jirousek, "The Transition to Mass Fashion System Dress in the Later Ottoman Empire", *Consumption Studies and the History of the Ottoman Empire 1550-1922*, Donald Quataert (ed.), State University of New York Press, Albany, 2000, s. 201-241.

8 Sabiha Sertel'in feminizm ile ilgili görüşleri için bkz. Sabiha Zekeriya, "Bizde Feminizm Bir İlim Olarak Var Mıdır?," *Resimli Ay*, 8.5, 1, 1928; "Kadının Hakk-ı Sayı Var mıdır?" *Resimli Ay*, Eylül 1927, s. 1-2. Ayrıca kızının anıları için bkz. Yıldız Sertel, *Annem: Sabiha Sertel Kimdi ve Neler Yazdı*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 1993.

daki görüşlerini anlattığı dönemdir. Bu dönem Kemalist olarak niteleniyor ve bu yazılar aydınlanmacı, eşitlikçi, liberal bir feminist tonlama içeriyor. İkinci dönem 1923 sonrasında *Resimli Ay* dergisi ve *Cumhuriyet* gazetesinde "Bana Sorarsanız" köşesinde 'Cici Anne' lakabıyla yazdığı yazılar ve bu dönem daha çok Bolşevik Devrimi'nden etkilendiği bir dönem ve yazıları Marksist içerik taşıyor. Sertel ilk dönem yazılarında kadın haklarıyla ilgili olarak dönemin tartışma konusu olan "milli" ve "dini" olan arasında ayırım yapmaya çalışmış ve bu ayrımda Batılı/medeni olanı savunmuş. Ama Sertel'de kadınların giyim ve davranış kalıpları söz konusu olduğunda Batı'nın koşulsuz olumlanması yerini "milli" olanın benimsenmesine bırakıyor. Batılı kadının hukuki hakları sonuna kadar sahiplenilmeli ama milli olanla uyumlu olmak koşuluyla (Özman ve Bulut, 2003; 186-8). Sertel'in yazılarından daha 1919'da kadın olmanın hem Batı tarafından tanımlanmış kadın hakları ile hem de buna karşı bir kimliği temsil etmesi gereken 'milli' olanla ilişkilendirilmiş olduğunu görürüz.

Büyük Mecmua dergisinde Sabiha Sertel ile birlikte farklı görüşlerdeki yazarlar bir araya gelmişler. Türkçülük, Turancılık, Milliyetçilik, Yeni Osmancılık, Sosyalist düşünce yandaşları yazarlar arasında yer almış. Ömer Seyfettin, Ali Canip, Falih Rıfkı, Yusuf Ziya, Orhan Seyfi, Faruk Nafiz, Köprülüzade Fuat, Mehmet Emin, İsmail Hakkı derginin yazarları arasında. Derginin emperyalizme karşı vatanı ve milli burjuvaziyi savunan olumlu bir milliyetçilik yandaşı olduğu söylenebilir (*a.g.e.*, s. 192). Ama *Büyük Mecmua* net olarak mefküresi Türkçülük olan bir dergi. Dergiye göre Türk milleti Batı türü çağdaşlaşma yolunda ilerleyen bir millettir ve dergi bu bağlamda "yeni Türkiye"yi yaratmayı amaçlıyor. Yazarları arasında Halide Edip'in yanı sıra Mehmet Zekeriya, Galip Ata, Tekin Alp, İsmail Hakkı gibi erkekler de var. Sabiha Zekeriya ilk sayıda "Türk kadınlığının terakkisi" isimli bir yazı yazmış ve ondan sonra da her sayıda kadınlarla ilgili bir yazı yazmayı sürdürmüş: *Kadının Hukuku, Hilal-ı Ahmer, Hanımlar Cemiyeti, Türk Feminizmi, Kız Darülfünunu, Kadınların Çalışma Hakkı ve Siyasal Haklar* gibi

konularda yazılar yazmış. Yazıların hepsi 1919 tarihli ve dergide ayrıca kimileri imzasız olan büyük olasılıkla Sabiha Zekeriya tarafından yazılan başka yazılar da var. Bu yazılar Fransa'da, İngiltere'de, Amerika'da kadın haklarıyla ilgili olup bitenler hakkında bilgi veren yazılar.[9]

Sabiha Sertel'in bile yazdığı yazılarda kadınların giyim-kuşamının 'milli mesele'yi ilgilendiren bir konu olarak tanımlaması ilginçtir. Dönemin popüler tartışması kadınların örtünmesinin sınırlarının ve normunun nasıl tanımlanacağı meselesidir ve konu olarak 'ifrat' ile 'tefrit' arasındaki zıtlık temelinde tanımlanır. Çözüm "şeriatın tavsiyesi" ve "dinin emri" doğrultusunda bir giyim şeklinin benimsenmesidir. Bu görüş Mustafa Kemal tarafından da sonradan *Nutuk*'ta dile getirilmiştir.[10] Bu çerçevede kadının çağdaş topluma yakışır şekilde görünmesi dini referansları olan milli bir mesele olarak tanımlanır; "dinimizde, milliyetimizde, tarihimizde zaten mevcut olan" uygulamaların yeniden düzenlenmesi, "akıl ve mantığın, ahlak ve faziletin emrettiği" doğal ve basit olanın kabulü önerilir. Bu sözlerde görülen karışıklık modern Türk kadın kimliğinin en çarpıcı tanımlanmasıdır aslında. Bu kimlik karmaşası Sabiha Sertel gibi bir isimden Mustafa Kemal'e kadar çok geniş bir kesimin kafasında var olandır ve dönemin egemen bakış açısını bize anlatır. Bu bakışa göre kadınlar hem iffet ve faziletlerini koruyacak hem de kamusal alana çıkışın getireceği "toplumsal bozulmanın" önüne geçilecektir. Nitekim 1925 tarihli Kılık Kıyafet Kanunu'na bakıldığında erkekler için geleneksel kıyafetlerin yasaklandığını ama kadınlar için peçe ve çarşafla ilgili yasak getirilmediğini görürüz; kadınlar için geleneksel, milli ve modern olan iç içedir.

Selanik kökenli olan Sabiha Sertel kendi ailesindeki kadınların yaşadığı sorunlardan da etkilenmiş. Çünkü Sabiha 8 yaşında iken babası bir gün eve geç geldiği için annesini boşamış. Bu olayın onun kadın sorunları ile ilgilenmesinde etkili

---

9 Yazıların listesi için bkz. Toprak, 2008; s. 13.

10 *Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri*, cilt 2 (1952), s. 150'den aktaran Özman ve Bulut, 2003, s. 189-90.

olduğu söyleniyor. Sabiha Sertel Türkiye'de feminizmin amacını "Türk kadınını bütün haklarını kullanmaya layık bir mevkiye çıkarmak" olarak tanımlıyor (Toprak, 1998). Sertel kadınların kamusal hayata katılımında siyasal haklara sahip olmasını gerekli ve kaçınılmaz bulur. Bunu meşrulaştırmak için Birinci Dünya Savaşı'nda kadınların savaş seferberliğindeki katkılarına işaret eder. Kadınların katılımını meşrulaştırmak için kullandığı bir başka neden de kadınların annelik rolüdür: "Biz de bu vatanın evladı, bu memleketin hayatı için en ağır fedakârlıklara katlanan, yavrularını canından koparıp hudutlarda kurban veren analarız. Hiç olmazsa şehit olan çocuklarımız namına bizim de söyleyecek sözümüz vardır. Evlatlarımızın kanını asırlardan beri emen bu toprağa biz herkesten ziyade merbutuz. Vatana karşı olan kayıtsızlıkları alenen ilan eden unsurları intihap haklarını istimale davet ederken bizleri ihmal etmek hem günah hem de cinayettir."[11] Buradan da görüleceği üzere dönemin egemen modernlik anlayışı çerçevesinde kadınların kamusal görünürlüğü ve hakları hep ulusa faydalı olduğu alanlarda ve aile ile ilgili görevlerini yerine getirdiği müddetçe savunuluyor.

Sertel, doğrudan Marksizmi savunduğu dönemde Augusto Bebel'in *Kadın ve Sosyalizm* kitabından etkilenmiş ve 1935 yılında kitabı Türkçeye çevirmiş. Bu dönem savunduğu düşüncelere göre kadınların esaretinin nedeni erkekler değil toplumdur; kadınların haklarını korumak için teşekkürlere değil ezilen kadınların birlikte hareketine gerek vardır. Feminizm kadınla erkek arasında bir mücadele değildir; kadınların diğer ezilmiş toplum kesimleriyle birlikte yapacağı mücadeleyle gerçekleşecektir. Sabiha Sertel dönemin milliyetçi modern zihniyet kalıplarına paralel olarak kadın tiplemesi yapar. Ona göre tufeyli kadın, asri kadın ve ev kadını farklıdır. Tufeyli kadın, burjuva kadındır; bir şey üretmeyen, esaretten kurtulma derdi olmayan, zengin kocasına bağımlı kadındır. Ev kadını, en çok istismar edilen kadındır. İdeal kadın tipi asri kadın, yani üre-

---

11 Sabiha Sertel, "Kadınların İntihabı", *Büyük Mecmua*, sayı 14, no. 30'dan, aktaran Özman ve Bulut, 2003; s. 196.

time katılan, toplumsal hayata katılıp erkekle eşit olan, ailede konumunu kuvvetlendiren kadındır (Özman ve Bulut, 2003; 202-4). Buradan da anlaşılacağı üzerre Sertel'in gözündeki olumlu-olumsuz kadın tiplemesi aynı zamanda sınıfsal ayrımların algılanışına da denk gelir. Sertel bütün modernistler gibi aile üzerine düşünür ve benzer ayrımları eski ve yeni aile arasında yapar. Eski otoriter ailenin krizde olduğunu ve dönüştüğünü söyler; yeni *monogam* (tek eşli) bir aile gelişmektedir ama buradan bir ailenin muhafazası fikrine gitmez. Ailenin korunması ile ilgili muhafazakâr hatta dönemin faşistlerinin savunduğu anlamda aile politikalarını 1929'da Berlin Kadın Kongresi'nde eleştirir: "Hangi ailenin muhafazası? Beynelminel Kadınlar Birliği kadını hâlâ ailede erkeğin malı telakki eden, erkeği kadını beslemeye mecbur eden, isterse karısını çalıştıran, isterse işten men eden, kadını erkeğin millet ve tabiiyetini kabule mecbur eden, evde erkeğin velayet ve vesayetini kabul eden, kadına hâlâ evde tufeyli bir kadın telakki eden, kadının iktisadi hürriyetini inkâr eden pederşahi ve conjugal ailenin muhafazasını istiyor. Hürriyet ve istiklal davası yapan kadın kendisini en büyük esaret kalesine geçiren bu ailenin muhafazasında nasıl davacı olur?"[12] Burada Sertel'in Engels ve Bebel'in evlilik ve aile kurumu hakkındaki eleştirilerinden etkilendiğini görüyoruz. Aileyi/evliliği kapitalist sınıf ilişkilerinin gereği, fuhuşun kurumlaşması olarak görüyor. Sertel evliliği "bir erkeğin parasını karısına, bir kadının vücudunu bir erkeğe hasretmesinden ibaret bir şirket" olarak tanımlıyor. Burada cinsel ahlaktaki ikiyüzlülüğün eleştirisi ve evliliğin sınıfsal niteliğine vurgu dikkat çekicidir. Sertel' e göre ideal evlilik ekonomik bağımlılığın dışlandığı, karşılıklı sevgi ve saygıya dayalı bir ilişki biçimidir (*a.g.e.*, s. 205). Sertel'in modernleşmeci görüşleri öte yandan –daha sonra feministlerce çok kapsamlı olarak geliştirileceği gibi– evlilik ve ailedeki eşitsiz konumlara odaklanır. Ama bunu biraz yüzeysel bir burjuva kadını eleştirisine dönüştürür. Burjuva kadın salon kadını, müsrif kadın, dişi gibi tanımlana-

12 Sabiha Sertel,"Kadınlar kongresi bize neler öğretiyor?", *Resimli Ay*, Ağustos 1929; 6-7'den aktaran Özman ve Bulut, 2003; 205.

rak reddedilir. Öte yandan ev kadını mahkûm, saf, masum, yuvaya dişiliğini satmak hırsıyla girmeyen kadın olarak tanımlanır. Fakat evin bütün kanunları onu satın alır; evine, çocuklarına, kocasına bir esir aşkıyla bağlıdır. Asri kadın ise "önce insan sonra kadın", dişiliğini şahsiyetinin içine saklayan, zekâsının içine soktuğu vazife duygusu, kalbinin demir ocağında yanan aşkı ile yaşayan kadındır. Kadınlarla erkekleri eşit kılan şey dişilik değil insan olma halidir (*a.g.e.*, s. 207). Burada Sertel'in Kollantai'den esinlendiği açıktır.

Ona göre boşanma ve nikâhta eşitlik, ahlaki eşitlik gereğidir. Milliyetçi (Kemalist) uluslaşma projesinden farklı olarak ailenin sürekliliği ve ölünceye kadar devam eden evlilik düşüncesini benimsemez. Ailenin/evliliğin bozulması toplumsal düzeni tehdit etmez: "Aile her iki tarafın müşterek anlaşmasıyla yaşayan bir şeydir. Hiç kimsenin bir diğerini istemediği bir hayatı sonuna kadar yaşamaya mecbur etmeye hakkı yoktur. Bu sebeple kanun aileye karışmamalıdır. Ancak aile kanun müdahalesinden kurtulduğu zamandır ki kadın ve erkek için hür bir müessese olabilir."[13] Bu noktada Sabiha Sertel milliyetçi kadınların ağzından çok sık duymadığımız feminist görüşler de dile getirir. Evliliğin nikâhlı-nikâhsız ayırımına karşı çıkar, gayrimeşru çocuk tanımını eleştirir, kadınların "serbest münasebet" hakkının kısıtlanması bakımından bir özgürleşme sorunu olduğuna işaret eder (*a.g.e.*, 211).

1930 yılında İstanbul belediye seçimlerinde Sabiha Zekeriya Sertel şehir meclisi üyeliği için bağımsız aday olmuş ve bir propaganda broşürü yayınlamış: *Şehir Meclisine Namzetliğimi Niçin Koyuyorum?* Sertel burada adaylığını CHP ve Serbest Cumhuriyet Fırkası adına koymadığını, İstanbul'un çoğunluk teşkil eden amele, fakir köylü, küçük esnaf, küçük memuru teslim eden halk adına koyduğunu söylüyor ve mücadele edecek en önemli konunun demokrasiyi derinleştirmek, halkın çıkarlarını savunmak olduğunu belirtiyor (Koçak, 1998).

1924 yılında Sabiha Sertel tarafından çıkartılmaya başlanan

13 Sabiha Sertel, "Yanlış yolda giden feminizm", *Cumhuriyet*, 23 Nisan 1935'ten aktaran Özman ve Bulut, 2003, s. 209.

Resimli Ay dergisinde kadınlarla ilgili yazıları bolca görüyoruz. Bu yazılara baktığımızda özellikle dullar ve yetimler savaş sonrası kadınların sorunları arasına girmiştir. Bu yazılarda kadınların çalışma gerekliliği özellikle vurgulanır. "Ahlakta müsavat isteriz" başlıklı yazıda dul bir kadının âşığının yanından alınarak köyün gençleri tarafından öldürülüp nehre atılmasına yol açan bir olayı eleştirerek suçluyu sadece kadın olarak kabul eden ve ceza verme hakkını kendinde gören erkekleri eleştirir. Evlilik dışı cinsel ilişkiyi savunurken öbür taraftan da cinsel obje haline gelmiş burjuva kadınlarını eleştirir. Bütün işi vücuduna endam, gözlerine çapkın bir bakış, dudaklarına cazip bir kırmızılık vermek olan kadınları eleştirir. Ona göre Türk kadını sakin, haluk ve mütevazıdır; evinde çocuklarıyla meşgul olmayı, yuvasına çeki düzen vermeyi, kocasını memnun etmeyi, kısaca aileye zevk ve rahat vermek için çalışmayı kendisine vazife bilir. "Bütün sermayesi güzelliği ve dişiliği olan bir kadın hürmete layık mıdır" diye sorar. Kadınların spor yapması ve bedensel gelişmesi önemlidir. Kadınların kürek çekmesi ve tenis gibi açık hava sporlarını yapması teşvik edilir; bunlar bedensel gelişim için gerekli yollar olarak tanınır.

Sertel "Cici Anne" sütununda başarılı olmuş rol model Türk kadınlarını konu eder: İlk kadın Doktor Sabiha Hanım, Fevziye Mektepleri müdiresi Nakiye Hanım, ilk Müslüman Türk tiyatro oyuncusu Bedia Muvahhit gibi kadınları tanıtır. Sütunda kadın ve erkeklerden gelen okul mektuplarını yanıtlar, burada genellikle mutsuz aşk ve evliliklere dayalı sorunlar tartışılır (Baran, 1999).

Cumhuriyetin kurucu erkekleri ne ister? Münevver kızlar ve modern ev kadınları

Osmanlı ve Türk modernleşmesinin erken dönem reformculuğuna damgasını vuran zihniyetin sömürgeleşme korkusu olduğunu söyleyebiliriz. Yaşanabilir bir ülkeye sahip olmak için bağımsız hareket edebilen bir devletine sahibi olmayı arzulamışlar dönemin reformcuları. Bu arzunun tezahürü olarak bağım-

sız bir ulus olmak ve kana, soy ve sülaleye, hanedana ya da emperyal atanmışlığa tabi olmadan, başka hiçbir otoritenin boyunduruğuna girmeden yaşamak istemişler. Kimsenin ve hiçbir makamın kendileri karşısında üstünlük iddia edememesi için kendi aralarında eşit olabilmeyi, ulusal aidiyete dayalı vatandaşlık statüsüne dayalı bir rejim kurarak tesis etmek istemişler. Bunun tipik bir erkekler arası eşitlik öngören modernlik anlayışı olduğunu söyleyebiliriz.

Dönemin ulus-devlet kurma siyaseti, hem kurucu otoriteyi birbirine eşdeğer erkeklerin iradesine teşmil etmek hem de bu süreci sömürgeci Batı'nın temsil ettiği kültürel değerlerden farklılaştırarak kimliklendirmektir. Bu sürece kadınların dahil edilmesi ise, birçok başka ülkede olduğu gibi sorunlu ve çatışmalı olmuştur. Türk modernleşmesinin temel karakterlerinin oluştuğu bu sürecin sonunda kadınlar ne yazık ki erkeklerle eşit olmayan vatandaşlık statüsü ve konumuna sahip kabul edildiler. Erken modernleşme döneminin siyasal reform süreçlerinde yer almış kadınlar, kurucu erkeklerle eşit konum ve statüde devleti yöneten ve toplumsal fırsatlardan yararlanan vatandaşlar olmak yerine ulusun anaları, geleneğin ve milli kültürün taşıyıcıları olarak ve ancak erkeklerden farklı toplumsal alanlarda kamusallaşma serbestîsine sahip olabildiler. 'Modern Türk kadını' kimliği eşit vatandaşlık statüsünden çok Türk milli ve modern kimliğini dünyaya gösteren bir kültür göstergesi ve kültür farklarının sınırlarını temsil eden sembolü olmaya dayandı.

Osmanlı-Türk modernleşmesinin farklı aşamalarında farklı tür kadınlar önemli olmuş. Ama bu kadınları modernleşme tarihini yazan kaynaklarda göremiyoruz. Bir kısmı yakın tarihlerde yapılan feminist tarih çalışmaları sonucu görünür, bilinir hale gelmiş. Tarihte kayıt dışı kalmış modernist ve reformcu kadınlar, reformcu erkeklerden farklı olarak, kadınlar açısından bir kopma veya süreksizliğin göstergesi olarak ele alınmalı ve bu kopuşun nedenlerini tartışmalıyız. Osmanlı reformcularını tarih sahnesinden silerek yerine yeni bir modernlik anlayışını geliştirmeye çalışanlar, sömürgeleşmeye karşı başarı-

lı bir savaş vererek yeni bir devlet kurmaya soyunan yeni kurucu elitlerdi. Milli Mücadele döneminde ve Cumhuriyetin kuruluş yıllarında yönetici konuma gelen erkekler ile aynı modernleşme mücadelesinde önemli sayıda kadın da yer almış veya bu kadroları yakından desteklemiş. Bu kadınlar siyasal istikrarın temin edilmesi ve yeni devletin işler hale gelmesi ile birlikte görünmez olup ortadan kaybolmuşlar. Bu süreçte kurtuluş mücadelesine destek vermiş ve aynı zamanda kadın hakları konusunda da ciddi mücadeleler yürütmüş kadınlar, siyasal haklar konusunda verilen mücadeleye rağmen, 1924 Anayasası ile siyasal haklarına kavuşamamışlar; erkeklerle eşit vatandaşlar olarak kabul edilmeyip yeni kurulmakta olan devlet kurumlarının önemli hiçbir kademesinde yer alamayarak dışlanmışlardır. Yeni rejimin devlet yönetim kadrolarında bir tek kadına bile yer verilmemesi kadın hakları söyleminden ideolojik, politik ve kültürel olarak ciddi bir kopuşun göstergesi olarak kabul edilmelidir. Örneğin Halide Edip ve Nezihe Muhittin Türkçü ve milliyetçi hareketin önemli isimleri olmakla birlikte yeni devletin yönetim kadrolarında yer alamayan kadınların önde gelenleridir. Milliyetçilerin (kendi içlerinden) kadın haklarını savunan önemli kadınları devletin siyasal karar mevkilerine getirmek istemedikleri anlaşılıyor. Bunun yerine modernleşmenin sembolü olmaları istenen kadınlar için ayrı kamusal görünürlük konumları sunulmuş. Erkeklerle siyasal alanda aynı siyasal mücadelelere katılan kadınların ulus-devlet kurulduktan sonra onun yönetimine katılmalarının sakıncalı bulunması modern siyaset anlayışında bugüne kadar etkisini sürdüren bir cinsiyetçi sakatlanma nedeni olmuştur.

Erken modernleşme tarihine baktığımızda milliyetçi Cumhuriyetçiler ile feminist Cumhuriyetçilerin siyasal olarak eşit vatandaşlık statüsü için birlikte yürümeyi başaramadığını görüyoruz. Feminist Cumhuriyetçilerin gerektiğinde erkeklerden bağımsız ve kadın hakları odaklı siyasal tavırları kurucu elitler tarafından kendi iktidarlarına karşı siyasi bir çıkış ve iktidarın bölünmesi olarak algılanarak engellenmiş. Örneğin *Cumhuriyet* gazetesi gibi kurucu kadronun önemli kalemlerinin yer al-

dığı bir gazete alaycı yazı ve karikatürlerle siyasal haklar isteyen kadınlarla dalga geçiyor. Yunus Nadi *Cumhuriyet*'te yazdığı yazılarla bir yandan "kadınlığın hukukuna yerden göğe kadar hak veririz" diyor bir yandan da TKB siyasi haklar mücadelesine hükümet adına sınırlar çizip hatta gazetede alaycı yazılar yazarak karşı duruyor. "Kadınlar mebus olmak yerine Himaye-i Eftal'de çalışsınlar" diyor (aktaran Zihnioğlu, 159). TKB, *İkdam* gazetesinde bu tür yazılara yanıt vermeye çalışıyor ama *Cumhuriyet* gazetesinin muhalefeti Nezihe Muhittin'in istifaya zorlanması sonrasında "Oh, diyoruz, aman kurtulduk" diye yazıyor (*a.g.e.*, s. 165).

Dönem kadınların çarşafı çıkarıp sokağa çıkmak için mücadele verdiği bir dönemdir. Prenses Nimet, Fatma Aliye, Femihe Nüzhet, Nakiye Ergün, Halide Edip, kendi hakları için mücadele ederken Mehmet Akif, Ziya Gökalp, Tevfik Fikret, Hakkı Kılıçoğlu, Hüseyin Hüsnü, Celal Nuri ve Yakup Kadri gibi önemli erkek yazarlar da kadın konuları hakkında yazılar yazarak siyasal gidişatı şekillendiriyorlar. Kurucu kadronun en önemli adamlarından ve 1923'te Mardin, 1931'de Manisa milletvekili olmuş, *Kadro* dergisinde 'sol Kemalist' siyasetin temellerini atmış yazarı, ondan sonra da yurtdışında elçilikler yapan, 27 Mayıs 1960'ın Kurucu Meclis üyesi ve 1961'de Manisa milletvekili olan Yakup Kadri'nin (Karaosmanoğlu), *Peyam* Gazetesinde yayınlanan "Kadınlık ve Kadınlarımız" (1339/1923) adlı yazısında dönemin egemen bakış açısının önemli ipuçlarını görüyoruz. Yazı 9 mektuptan oluşan bir dizi. "Yazılar Kalbe ve Aşk'a Dair", "Yoldan Çıkmış Bir Kadına", "Bir Yeni Geline", "Genç Bir Valideye", "Çarşafa ve Peçeye Dair", "Süse Düşkün Bir Kadına", "Can Sıkıntısı ve İzdivaca Dair" gibi başlıklar taşıyor. Yakup Kadri bu yazılarında kadınların fazla süslenmesine karşı çıkıyor, anneliği medeniyet yaratan olarak tanımlıyor ve Türk kadınını başka milletlerin kadınlarına özenip de kendisi olmayı unutmamaya çağırırken "Türk Kadınının Terakkisi" gibi konuları boş buluyor. Kadınların erkek kalabalığına katılması onlara kadınlık görevini unutturacaktır. 1928'de yazdığı *Sodom ve Gomore* romanında toplumun çürüyüp yoz-

laşmasında ahlaksız kadınların rolünü anlatır; 1934'de yazdığı *Ankara* romanında aktif üretken toplumsal değişime sahip çıkan, medeniyet kuran kadın tipini Selma'nın kişiliğinde tanımlar (Çeri, 1999).

Yakup Kadri'nin yazılarında erken Cumhuriyet dönemi reformcu erkeklerinin korkularını, arzularını ve kadınlara koymak istedikleri sınırları görürüz. Yakup Kadri yazdığı bir kitapta, medeniyetin kadınlara vazifelerini unutturduğunu ve Türk hanımlarının geri kalmışlığın telaşına düşüp evlerinden dışarı çıkarak çirkin bir erkek kalabalığına fırladığını söyler: "Onlar bu kalabalıkla beraber meçhul bir ufka doğru koşmak istiyorlar ve unutuyorlar ki asıl vazifeleri kalmaktır ve daima ileri doğru koşanları, çok koşarak hududu aşmaktan ve mühlik bir macerada kaybolmaktan men etmektir. Daima her gidenin kalbinde geriye dönmek iştiyakı bulunsun diye, geride muhakkak kadının beklemesi lazımdır... Kadınlar milletlerin usaresi olan ananelerin yegâne muhafızı ve medeniyetin beşiği olan evlerin yegâne nigehbanıdırlar" diye yazıyor.[14]

Mustafa Kemal CHF'nin 1927'deki Büyük Kongresi'nde yeni Cumhuriyet'in önemli hedeflerini tanımlarken modern Türk ailesini yaratmanın özgürlüklerin kullanımı ile ilgili bir 'siyasi' mesele olduğunu vurgulayarak şöyle söylüyor: "Bizim toplumsal yaşamımızda ailenin korunması ve güçlendirilmesi son derece önemlidir. Özgürlüğün kullanılmasını önleyici her türlü müdahaleden kurtulmuş bir aile yaşamı, tüm dikkatimizi çekecek olan konudur" (aktaran Caporal, 1982; 447). Benzer vurgunun *Söylev*'de de tekrarlandığını görüyoruz: "Kadınların en büyük vazifesi analıktır. İlk terbiye verilen yerin ana kucağı olduğu düşünüldüğünde bu vazifenin ehemmiyeti layıkiyle anlaşılır" (*Söylev*, C. II, s. 85-86).[15]

CHF'nin yayın organı *Hâkimiyet-i Milliye*'nin başyazarı ve *Ulus* gazetesinin yazarı Falih Rıfkı (Atay) (1894-1971) Cumhuriyetçi modernleşme projesinin sözcüsü, tek parti yöneti-

---

14 Yakup Kadri, *Okun Ucundan, Erenlerin Bağından: Kadınlık ve Kadınlarımız*, Remzi Kitapevi, 1940, s. 63.

15 *Söylev (Nutuk)*, Türk Tarih Kurumu Yayınları.

minin en sıkı destekçisi ve ideoloğu olmuş bir şahsiyettir. Falih Rıfkı'nın kurucu kadrolar içindeki önemine paralel olarak kadınların toplumsal konumları hakkındaki görüşleri de temsil edici niteliktedir. Atay'ın yazarı olduğu *Hâkimiyet-i Milliye* gazetesi Avrupalı kadınlık ile Anadolu kadınlığı arasındaki farklar üzerine tanımların yapıldığı ve sınırların çizildiği bir yer olur. Gazete "İstanbul'daki kadınlık ceryanına önderlik eden hanımlarımıza bir noktayı ehemmiyetle işaret etmek isteriz. Bugünkü Türk kadınının timsali Anadolu'da, İstiklal Harbinde, kağnı üzerinde cepheye cephane taşıyan kadındır" diye yazıyor (aktaran Toska, 1998; 80).

Falih Rıfkı inşa edilecek yeni toplumda nasıl yeni bir "Türk evi" hayal ettiğini ve bunun mimarlığını nasıl yeni "Türk kadını"ndan beklediğini oldukça kapsamlı anlatır:

> "Kadının başlıca işi evidir. Evden artabilen kadındır ki dışarı işi arayabilir. Bir aile için kazanan erkekten, öteki ev mekanizmasını ev kazancına uyduran kadından mürekkep aile: ilk isteğimiz budur... Her müessese gibi aile ocağının da manevi ve maddi iki esas unsuru vardır: ahlak ve teknik! Ahlak bütün ailenin malı, teknik bilhassa kadının malıdır. Ahlak ve teknik evin manevi havası, maddi rahatı ve güzelliği demektir...
> ....Tanzimat'ın bütün kusurları gibi, iktisadi ve ticari kusurları gibi, içtimai kusurunu da yeni Türk düzeltiyor. Yeni Türk'ün yaptığı Türk evini ve kadınını Asyalılığa doğru geriletmek değil, çünkü bu irticadır, asıl Avrupalılığa doğru, bulvar Avrupa'sına doğru değil, mahalle Avrupa'sına, sahne Avrupa'sına değil, hom[16] Avrupa'sına doğru ilerletiştir. Çünkü Tanzimat Osmanlısıyla yeni Türkün farkı, birinin garp maymunluğu yerine ötekinin tam garplılığı ikame etmiş olmasıdır... (İsmet Paşa Kız Enstitüsü hakkında) Türk evine zevk ve teknik sokarak ona hom rahat ve güzelliğini vermekle kalmayacak, Türk evine tasarruf sokacaktır... Türk evi tasarrufa muhtaçtır, yani kadın bilgisine muhtaçtır. Kadının iş görürlüğü ile görmezliği, bilirliği ile bilmezliği arasındaki fark, saadet ve sefalet farkıdır.

16 Hom, İngilizce home karşılığı ev veya hane anlamında kullanılıyor.

Milli politika Türk milletini Avrupa haraç güzarlığından kurtarmaya çalıştığı gibi, aile politikası da Türk evini çarşı haraç güzarlığından kurtaracaktır."[17]

Falih Rıfkı Türk modernleşmesinin kadın imgesini tarif ederken uygar dünyaya bakmak yerine eskiye ve Doğu'ya giderek 'Türk töresi'ne gönderme yapıyor. "Eski Türk kadını" ile "yeni Türk kadını" arasında bir karşıtlık ve çatışma kurarak kadın haklarını tanımlarken milletçi mitleri kullanmayı tercih ediyor:

"Türk töresi kadınla erkeği birbirinden ayırt etmez. Eski tarihte Türk kadınının erkeğinden farkı yoktu. İslamlığa kadar Türk kadını erkekle kafa kafaya düşünür; yan yana işler: Omuz omuza dövüşür. Eli kılıca, başı tuğa alışıktır. Türk töresinde kadın ne süstür ne de yük.... Biz kadınla erkek arasında yeniden denklik kurmaya savaşıyoruz; eski yasamızın özel buyruğunu yerine getiriyoruz. Biz büyük bir devrim içindeyiz. Yeniden bir ulusal varlık kurmuyoruz. Ancak onu kendi öz mayası ile yeniden yoğuruyoruz... Bugün bir süs ya da yük olarak tasavvur edilecek kadın modeli yerini, kolay, çetin, ince, kaba ayırt etmeksizin tüm işlerde kendini gösterecek Türk kadınına bırakmaktadır."[18]

Falih Rıfkı kadınlara seçme ve seçilme hakkının tanındığı 5 Aralık 1934 tarihinin hemen ertesinde şöyle yazıyor:

"Bütün doğu illerinde yalnız onlar kurtulmuştur: Batı ülkelerinde onlar kadar kurtulmuş olanlar parmakla sayılabilir: Türkiye kadınlarının dünkü sevinci yerinde idi. Biz büyük bir devrim içindeyiz... Başkalarının kadına ne gözle baktıklarını düşünmek bile istemeyiz. Türklük ikiye bölünmez bir soy bütünlüğü demektir. Kurtuluş yolunda ilk konağımız ulusal birlik'ti; ulusal bütünlük'le ikinci konağımıza vardık: Şimdi hep

---

17 Falih Rıfkı Atay, "Hom tekniği", *Hâkimiyet-i Milliye*, 18 Haziran 1932, aktaran Kundakçı, 2010 s. 12. Falih Rıfkı Atay'ın kadınlarla ilgili diğer makaleleri için *Ulus* gazetesinin şu yazılarına bkz. "Türk kadını", 5 Aralık 1934; "Kadınlık Günü", 7 Aralık 1934; "Yeni seçimlerde kadın", 20 Aralık 1934; "Kadınlar Kurultay", 29 Nisan 1935.

18 *Ulus*, 5 Aralık 1934, "Türk Kadını" makalesinden aktaran Kundakçı, 2010.

birlikte, ulusal bütünlük amacına doğru yürüyeceğiz. Yeryüzünde yerimiz bu yer değildir. Eksiğimiz çoktur. Biz kadınlarımıza bir ün payı vermiyoruz. Onları büyük, ağır, zorlu savaşta yanımıza, ateş boyuna çağırıyoruz... Kadınlık bayramına sevinecek olanlar biziz; erkeklerdir. Çünkü bu bayram bize, milyonlarca kolun, kafanın yardımına kavuştuğumuz günü andıracaktır."[19]

Falih Rıfkı, ilk kez kadınların seçilme hakkını kullandıkları 1935 yılı seçimlerinde şöyle yazıyor: "Hiçbir memlekette kadınlara verilmeyecek ve kadınlardan alınmayacak olan bir hak vardır: Çalışmak! Türk kadını üniversite ve Kamutaya kadar, bütün kapıları, erkeklerden hiçbir ayrımları olmadığını, herkese açık olan, sarp ve çetin hayat uğraşılarında göstererek, gene kendileri açtılar... kadın meselesini yalnız kadın kotarabilir."[20] 1930'larda kadınların erkekler gibi okutulması konusunda geniş bir görüş birliğine varılmış görünüyor. Ama iş kadınların erkekler gibi çalışabilmesine gelince hemen sınırlar, engeller tanımlanmaya başlanıyor. *Tan* gazetesinde Ahmet Emin Yalman'ın 1937'de yazdığı bir yazıda üniversitelerde kızlarla erkeklerin aynı şekilde eğitileceğini ve kızların yarının alimleri olması gerektiğini belirttikten sonra "...gezmek, görmek, tabiat aleminde araştırmalar yapmak hususunda erkekler kadar müsait vaziyetleri yoktur. Kadınlar tabii ki belirli bazı mesleklerde başarılı olurlar. Öğretmenlik gibi..." diyor (Özel, 1996). Yine *Tan* gazetesinde (26 Nisan 1932) B. Halim imzalı yazıda kadın okuyunca ne erkeğin yerini tutabildiği ne de kendine has meziyetlerini muhafaza edebildiği söyleniyor. Çalışan kadınların erkeklerin elinden ekmeklerini çaldığını söyleyerek kadınların çalışması kadar boş bir şey olmadığı yazılıyor (Özel, 1996; 31). Oysa yine aynı *Tan* gazetesinde Sabiha Zekeriya "kadınlar erkeklerin yaptığı her işi yapmalı, polislik bile" diyordu.

Dönemin elit erkeklerinin modern kadın ve aile tahayyüllerini (daha sonraki yıllarda modernleşmenin en önemli araçla-

19 *Ulus*, 7 Aralık 1934, "Kadınlar günü" makalesinden aktaran Kundakçı, 2010.

20 *Ulus*, 29 Nisan 1935, "Kadınlar Kurultayı" makalesinden aktaran Kundakçı, 2010.

rından biri olan) *Hayat* dergisinde de çok somut olarak görüyoruz. *Hayat* dergisi 30 Ağustos 1928 tarihinde ilk kez kadın özel sayısı çıkarıyor. Dergi Mehmet Emin (Erişirgil), Nafi Atuf (Kansu), Faruk Nafiz (Çamlıbel) yönetiminde çıkıyor. Dergide zaman zaman Nermi Uygur, Ziyaeddin Fahri Fındıkoğlu, İsmayıl Hakkı Baltacıoğlu, Mustafa Şekip, Köprülüzade Mehmet Fuat, Nahit Sırrı Örik, Nurullah Ataç, Selim Sırrı Tarcan, Ahmet Ağaoğlu, Tezer Taşkıran, Sabiha Zekeriya, Peyami Sefa, Yakup Kadri, Halide Nusret, Şükûfe Nihal, Memduh Şevket, Reşat Nuri gibi önemli isimleri yazar olarak görüyoruz. Kadın özel sayısındaki Başyazı Mehmet Emin tarafından yazılmış ve modern kadın ve aile tahayyülünü en veciz biçimde ifade ediyor: "Kızlarımıza şunu telkin etmeliyiz ki hakiki şahsiyet içtimai vazifenin benimsenmesiyle hâsıl olur. Hanımlar bu vazifeyi ferdiyetlerini müstakilen inkişaf ettirmekte değil, bütün varlıklarını diğerlerine, çocuğuna, zevcine raptetmekte görmelidir" (aktaran Balcı, 1997).

Ev ile vatan, kadın ile ulus arasında medeni olmanın sınırlarını tanımlamak için kurulan metaforik geçişliliğin Türk modernleşmeci düşüncesinin kurucu temeli olduğunu söyleyebiliriz. Peyami Safa 1938'de yazdığı "Modern Türk kızı" yazısında bu tanımı netleştirmek için kadın tiplerine dair bir sınıflama yapıyor ve gerçek Türk kadınını zıt kadınlıklar eşliğinde şöyle tanımlıyor:

1. Erkek gibi, bağımsız, agresif, feminist/sosyalist ne Türk ne Müslüman kadın,
2. Dejenere, güzellik peşinde koşan burjuva kadın,
3. Geveze, dedikoducu, sıkıcı ve hayal gücü olmayan ev kadınları,
4. Gerçek Türk kadını "...onun karagâhı evidir... Kendisi aydınlanmış bir Türk kadını, ebeveynlik ve ev içi görevlerini sevgi, bilgi ve teknik becerikliliklе ve ayrıca dünya olayları hakkında biraz olsun bilgiye sahip olarak yerine getiren bir anne olduğundan çok farklıdır" (aktaran Baydar, 2002; 102).

Görünen o ki Tanzimat ve II. Meşrutiyet dönemi Osmanlı modernleşmesini farklı siyasal yönlerden savunan elitler gibi,

Cumhuriyet döneminde de devlet yönetimini belirleyen elitler kendi dünya görüşlerini tanımlamak için kadın ve aile konusunda kendi farklarını gösteren düşünceleri gösterge olarak kullanıyorlar. Batıcılığın kadın hakları ve özgürlükleri konusunda görünüşleri kurucu erkeklere tehlikeli geliyor; referanslar, dönemin milliyetçi ruhuna uygun biçimde eski Türk tarihi ve geçmişinden, yeniden tanımlanan geleneklerden üretiliyor. Burada yeni toplumun nasıl bir 'uzlaşma' ile doğduğunu görebiliyoruz: Örtünmeme hakkının sağlanması ama örtünmenin de yasaklanmaması, tek eşliliğin kabulü ama dini nikâha da –resmi nikâhla birlikte yapılma koşuluyla– itiraz etmeme ve kadının geniş kapsamlı boşanma hakkının kabulü, kadınların eğitim hakkı ve çalışma hakkının 'kadınlığa uygun meslekler'e yönlendirilmesi, eşit siyasal katılımın hiç uygun görülmemesi, zaman içinde Türkçüler, modernist İslamcılar, muhafazakârlar ve milliyetçilerin üzerinde anlaşma sağladıkları temel uzlaşma hattı olduğu söylenebilir.

Cumhuriyet'in kurucu erkeklerinin modernlik ile milli kültüre saygılı kadınlık arasındaki ideolojik salınımını en iyi temsil edenlerden biri İsmayıl Hakkı Baltacıoğlu'dur. Onun yazıları bize muhafazakârlaşan modernliğin cinsiyet rejimi açısından stratejik gücünü gösterir. Bu güç Cumhuriyetçi modernliğin bir yandan Batıcı, diğer yandan muhafazakâr modernlik arasında kalarak iki tarafa da açık ve esnek olma stratejisi geliştirerek yaşanan gerilimlerin nasıl cinsiyet rejimi aracılığıyla yumuşatılabildiğini bize gösterir. Bu iki tarafa da kesin sınır çekmeyen ideolojik esneklik stratejisi Cumhuriyetçi modernleşmenin hem Batıcılar, hem Türkçüler hem de muhafazakârlar tarafından içselleştirilebilmesini kolaylaştırmıştır. İdeolojik esneklik sayesinde muhafazakârlık ile ilericilik arasındaki salınım yaratabilme becerisi Türk modern cinsiyet rejiminin en temel başarısı olmuş ve onun temel stratejileri bu sayede 1990'larda feminist hareketin yeni siyasal gündemini hayata geçirmesine kadar değişmeden kalabilmiştir.

İsmayıl Hakkı Baltacıoğlu (1886-1978) modern ve geleneksel kadınlık arasında kurulan bağın mimarlarından bir düşü-

nür olarak ilginç bir profil sergiler. Gelenekçi/kültürcü bir yaklaşım ile milli ile evrenselin, kültür ile medeniyet ayırımının sahiplenildiği "milletleşme" reçetesine uygun bir kadın kimliğini tanımlar. Biyoloji ve toplumsal roller arasındaki duygusal bağlantıyı ele alır ve kadın doğurganlığının kutsandığı milletleşme tanımı ile eş ve analık rollerinin özel alana özdeşleştirilmesini sağlar (Özman, 2006). Görüşleri bir uçta biyolojik indirgemeci diğer uçta ananeci/kültürelci muhafazakârdır (*a.g.e.*, 191). Ona göre toplumsal değişim geleneklerden yükselen bir değişimle mümkün olacaktır. Onun düşünceleri sayesinde Cumhuriyetçi muhafazakârlık bir tür yeniden-gelenekleştirme hareketi olarak şekillenir; millileşmeyi sağlayan şey gelenektir; bu anlamda Cumhuriyetçi muhafazakârlar için modernlik yerel olanla da özdeşleşmektir. Modernliği, "geçmişten kopmayarak geleceğe bakmak, arkasını tarihe dayayarak ileriye atılmak" olarak tanımlar. Burada Gökalp'in hars - medeniyet ayırımını görürüz. Bütün bu düşünürler yeni Türk toplumunun kültürel özelliklerini konuşurken aslında "kadın meselesi" konuşurlar: Günün en büyük kültür hadisesi Baltacıoğlu'na göre "kadının erkeğe tam müsaavi" olmasıdır. Bu görüşler bir anlamda Gökalp'in "Türk Feminizm" tasavvuruna benzer. Gelenek, İslâmiyet öncesi Türk kültürüne yapılan atıfla tanımlanır (*a.g.e.*, s. 194).

Milliyetçilik ve muhafazakârlık ile ilişkilenen bu eşitlik anlayışı kadınla erkeğin eşit vatandaşlığına çıkan bir kapı aralamaz. Burada farklı olarak modern aile tahayyülüne yarayan eşitlik anlayışı görürüz: Gelenek ile modernlik bir sentez ile çelişkisiz biçimde ele alınır. Bu anlamda *kültürcü yaklaşım* Batıcı modernliğin bu süreçten dışlanmasıdır. Bir yandan da Batı'yla özdeş birçok özellik yerel Türk kültürüne özgü özellikler olarak içerilir ve sahiplenilir. Batı ise çoğu kez olumsuz tonlamalarla eleştirilir. Baltacıoğlu'na göre Avrupalı erkeklerin kadına yaklaşımları "ahlaki olmaktan çok cinseldir" (Baltacıoğlu'ndan aktaran Özman, 2006; 192). Baltacıoğlu da bütün Cumhuriyetçi modernistler gibi şehirli kadının karşısına Anadolu kadınını yerleştirir. Kemalist "kadın inkılabı"nı "şehirli kadının inkılâbı" olarak tasvir eder. Anadolu kadını "asıl kadındır". Bal-

tacıoğlu 1930'ların aile ve nüfus politikaları modası olan *öjeni* düşüncesini savunur ve doğumu teşvik eder. Doğurganlık, nüfus ve kalkınma arasında ilişki kurarak "Türkler çoğalın! Kadınlar, erkeklerinize çocuk verin" der. Öte yandan Baltacıoğlu'nun ilginç bir *pro-natalist* olduğunu görürüz: Masrafsız evlenebilmek, evliliğin ilk yıllarında vergi muafiyeti, çocuk sayılarına göre vergilerin azalması, beş çocuklulardan hiç vergi alınmaması, çok çocuklu ailelere para yardımı yapılması, çocuğu olmayan ya da evlenmeye engeli olanlara da gücü varsa evlatlık beslenme mecburiyeti, süthaneler ve aşhaneleri kurmak gibi düşünceler ileri sürer (*a.g.e.*, s. 199). Ona göre doğurmayı reddetmek şehirli kadın züppeliğidir.

Baltacıoğlu çelişkili kadın kimliklerini bir arada kullanır; bir yandan becerikli ev kadını ve fedakâr anneleri, bir yandan Gökalp'in amazon kadınlarını andıran erkeksileşen kadınları savunur. Ona göre aile milletin mikro ölçekli yapısıdır. Ailede "mesut yuva" çiftler arası benzerlikten doğan organik bir dayanışma ile hayat bulur. Aile uyumu kafa ve duygu birliği ve görev/iş/sorumluluk ayrılığı üzerinde oluşur (*a.g.e.*, s. 201). Ona göre aile ve evlilik hayatı onurlu erkeğe onurlu eş demektir. Onun ideal kadını "kırıtmaya vakti olmayan üretken kadın"dır ve bunun Türk demokrasisinin ideali olduğunu söyler (*a.g.e.*, s. 204). Baltacıoğlu'nun 1937-44 tarihleri arasında Avrupa da yükselen faşizm dönemindeki görüşlerine baktığımızda faşistlere karşı erkekle kadının eşitliğini savunduğunu görürüz. Özman, Baltacıoğlu'nun eşitlik anlayışının Avrupa'daki faşist hareketle somutlaşan biyolojik indirgemecilik karşıtı olduğunu söyler (*a.g.e.*, s. 206). Ona göre kadınlar erkekleştikçe ve erkeklere benzeştikçe özgürleşir. Evlilik ve aile hayatındaki neşeli, modaya uygun, yumuşak, şefkatli kadın kamusal alanda yerini ciddi, sert, dayanıklı, erkeğe benzeyen, mesleğinde başarılı "sosyal kadın"a bırakır.

Baltacıoğlu milliyetçi-muhafazakâr düşüncenin önde gelen isimlerinden Peyami Safa tarafından eleştirilir. Kadını ekonomik bir değer olarak ele alması, geleneksel ev kadını kimliğini öne çıkarmaması eleştirilir. Baltacıoğlu ise 1937'de yazdık-

larında çocuk doğurmak dışında bütün işlerin sosyal kurumlar, erkekler ya da makineler tarafından yapılacağını öne sürer. Baltacıoğlu bu görüşleri ile Marksizmin etkisi açısından Sabiha Sertel ile karşılaştırılabilir. Baltacıoğlu'na göre kadınlar açısından sosyalleşme ve eğitimin işlevi önemsenir: "Kadın adeta bir erkek terbiyesi almaya mecburdur" der. Onun felsefi arka planında Cumhuriyet rejiminin kurucu unsurları olan *endüstrileşme, ilimleşme ve müsavileşme* prensiplerini görmek mümkündür. Eğitimci olarak Baltacıoğlu kadının eğitim yoluyla yeni topluma eklenmesini savunur; ama bu onun 1935 yılında *Yeni Adam* gazetesinde kadınlara özel alan eğitimi veren kız sanat okullarını övmesini engellemez. (Köksal, 1998). Baltacıoğlu'na göre kadınların kırılgan, tahammülsüz yapısı "Cins-i Latif" bir yaratılıştan değil, yanlış eğitim sonucudur. Kadınlar da erkekler gibi eğitilirse erkekler gibi olacaktır. Bu anlamda Baltacıoğlu kadınlara sıkı bir beden eğitimi verilmesini savunur; "yeni kadın" mazbut ve üretken bir beden inşası ile mümkündür. Bu dönüşüm sayesinde "şehvet duyulan kadın tipi" yok olacaktır. Baltacıoğlu dönemin militarist etkisi ile kadınların "askerleşme"sini ve bu sayede vatansever ve milliyetçi değerleri bile savunur; "kadın askerdir, anadır, arkadaştır" der. Baltacıoğlu'nun zamanın moda düşüncelerini çok iyi biçimde Cumhuriyetçi modernlik anlayışına eklemleyen bir ideolog olduğunu söyleyebiliriz. Cumhuriyetçilik ile muhafazakârlığı ve modernliği birbirine eklemleyen düşünürler arasında Baltacıoğlu'nun yanı sıra Peyami Safa, Ahmet Ağaoğlu, Hilmi Ziya Ülken, Mustafa Şekip Tunç gibi isimleri de saymak gerekir. Bütün bu düşünürlerin görüşlerine baktığımızda Cumhuriyetçi modernliğin kadın kimliği tanımının erkeği mutlu etmek, toplumu eğitip üretmek, modern ve mazbut olmak olarak tanımlandığını söyleyebiliriz.

Kadınlar modern aile düşlerse...

Osmanlı modernleşmesinin önemli bir boyutunu oluşturan yeni kadınlık ve yeni aile nasıl olmalı tartışmaları 19. yüzyılın or-

tasında 'modernleşmiş erkek'lerin kendilerine yeni bir medeni hayat arayışı olarak ortaya çıktı. Bu arayış Cumhuriyet döneminde de güçlenerek devam etti. Cumhuriyet'in kurucu erkekleri hem kendi arzularına göre, hem de yeni kurulan devlet ve toplumun gereksinmelerine göre şekillenen kadın ve aile tanımlamaları yaptılar. Bu kurucu iradeyi şekillendiren görüşlerin önemli bir kısmının zaman içinde toplumun orta sınıf kentli katmanlarına yayılarak yavaş yavaş hayat bulduğunu görüyoruz. Yeni kadınlık, erkeklik ve yeni aile üzerine bu erken tahayyüllerin şekillenmesine az sayıda da olsa kadının, dergiler, yazılar, kitaplar ve konferanslarla katıldığını görüyoruz.

Kadın yazarların gözünde kendi arzularına uygun yeni aile modelinin nasıl tanımlandığına baktığımızda dönemin kadın dergilerinin de aynı erkeklerin yazdıkları ve tartıştıklarına benzer bir modern aile arayışında olduğunu görüyoruz. Ailenin temelinde kadın ve erkeğin kendi seçtiği kişi ile yaptığı gönüllü evlilik olsun isteniyor. Bir evlilikte eşlerin yaşı ve aralarındaki kültürel denge de önemli görülüyor. Görücü usulü ve erken yaşta evlendirmenin, çok eşliliğin gerilik olduğu ve toplumun gelişip medenileşmesine aykırı olduğu her yerde açıkça ve çok sık yazılıyor ve konuşuluyor. O zaman sorabiliriz, kadın dergilerinde kadınların dile getirdikleri görüşlerde kadınlara özgü ve bir talep ve arzu dili var mıdır? Bu soruya yanıt vermek için karşılaştırmalı olarak birçok veriye yeniden bakmak gerekebilir. Ama mevcut verilerle şunu söyleyebiliriz ki, erkeklerin dilinde aileden bahsederken genellikle eğitimli analar ve onların yetiştireceği terbiye edilmiş çocuklar ile ilişkilendirilen bir 'toplumsal gelişme' söylemi varken; kadınların yazılarında aynı 'toplumsal gelişme söylemi'ne eşine saygı duyan ve ona sevgiyle davranan erkek özleminin eklenmiş olması dikkat çekici. Kadın söylemi ailede karı-koca arasında karşılıklılık, birliktelik ve paylaşım isteyen, karı-koca ilişkisini bir sohbet ve hatta bilimsel tartışma ilişkisi olarak arzulayan bir 'modern erkek-koca' özlemi olduğu söylenebilir (örnekler için bk. Çakır, 1992; 244-5).

Kadınların görüşleri kendi arzularının ve korkularının bir

anlamda dile gelişi elbette. Bu dile gelişler arasında "kadınların kurtuluşu için ancak kadınların kendilerinin gerçekleştireceği dönüşümler gereklidir" görüşüne karşı "kadınların kurtuluşu için öncelikle erkeklerin kafalarının değişmesi ve kadınları engelleyip bastırmaktan vazgeçmeleri gerekir" görüşü arasında bir tartışma yürüdüğünü görüyoruz. Bu tartışmalarda "erkeklerin değişmesi gerekir" görüşünün çoğu zaman zayıf kaldığı ve değişimin esas olarak "kadınların eğitilmesi ve modern yaşam tarzlarına uyum göstermesi" ile gerçekleşecek "kadınlık dönüşümü" olarak algılandığını söyleyebiliriz. Kadınların eleştirdikleri erkekler kendi dünyalarında olmayan 'öteki' erkekler aslında; kadınları eve kapatan, çocuk yaşta kızları ikinci eş olarak almak isteyen, kızını görücü usulle evlendiren 'taşralı, eğitimsiz, köylü' erkekleri muhatap alan eleştirel bir "modern kadın dili"nin daha o tarihlerde geliştiğini görüyoruz. Bu eleştiri çok nadiren kendi camiasının modern erkeklerine yöneliyor.

CİNSİYETÇİLİK VE KADINLARIN DIŞLANMASI

Osmanlı-Türk modernleşmesinin "Avrupa medeniyetine katılma" hedefinden aynı eşdeğerdeki "kendi milli medeniyetini yaratma" amacına evrilen değişim sürecinde kadınların modern kimlikler edinmesi milliyetçi ve muhafazakâr düşüncelerin egemenliğinde gerçekleşiyor. Sonuçta Cumhuriyet'in modern kadın ve aile yaratma politikaları kadınlara eşit vatandaşlık konumuna giden bir kapı açmaktan çok kadınlara özgü toplumsal roller, kamusal konumlar oluşturarak siyasal alandan ve devlet yönetiminden dışlıyor; dışlamadığı zaman da ikincil ve sessiz kılıyor. Aslında kadınlara özgü "dişil alan"lar yaratıyor.Bu konudaki verileri gözden geçirmek için önce modernleşme söylemini kuran edebiyat ve siyasal ideoloji metinlerinde kadınlığın eril iktidar stratejisi ile nasıl eklemlendiğini görelim. Sonra da kadınların yeni devletin siyasal kurumlarından dışlanmasına giden süreçteki gelişmeleri değerlendirelim.

Modernleşmenin dili: Batı ile Doğu arasında cinsiyetler

Erken modernleşme dönemi edebiyatına bakınca 19. yüzyıl sonu ve 20. yüzyılda dünyanın diğer sömürgeleşme korkusu yaşayan coğrafyalarında olduğu gibi zihinlerin temel arzusunun iki farklı medeniyeti temsil ettiği düşünülen dünyanın Doğusu ile Batısı arasında kendini doğru bir yere oturtmak kaygısı olduğunu görüyoruz. Bu bağlamda, Türk modernleşmesinin *kanonik* metinleri en temelde Batı ile özdeşleşme ve Batı'dan farklı olma arasındaki çelişki içinde şekillenmiş. Türk modernleşmesinin ana dokusuna damgasını vurmuş olan milliyetçi düşünce Batıcılık akımları etkisinde kalmış olmakla birlikte, kendisini tanımlamak için, Batı'dan farklarını da çarpıcı imgelerle sabitlemeyi odağına almış. Bu fark tanımının en yaygın tarzı da Batı'nın bilimini alıp kendi milli kültürünü korumak olarak tanımlanan ilkenin modernleşmenin kurucu ilkesi olarak kabul edilmesi olmuş. Türk modernleşmesinin kendini tanımlarken Batı ile arasındaki mesafeyi bu şekilde 'doktrine' ettiğini söyleyebiliriz.

Erken modernleşme yazınında kurucu rol oynayan Doğu ile Batı arasındaki farklar söylemi aslında bu farkları yaşam biçimleri, ahlaki değerler gibi kültürel özellikler ile tanımlamayı tercih etmiş ve bu kültürel farklar anlatısı da aslında erkeklik ve kadınlık arasındaki biyolojik yaratılış farkları ve doğru-yanlış cinsel ahlak anlayışları arasındaki gerilimler olarak ortaya çıkmıştır. Özellikle oryantalist söylemde sömürgecilik ile erkek ve Batı odaklı cinsiyetçiliğin birlikte ortaya çıkışı ve tarihsel olarak sürekliliğine dikkat çekmek gerekir.[21] Bu anlamda modernleşmeye damgasını vurmuş Türk milliyetçiliğinin Batı ile arasında fark kurma pratiği, Batı karşısında kendini savunmak için Batı ile denk olma arzusuna dayanır. Batı'nın üs-

---

21 Oryantalizmin cinsellik anlatısına örnek için bkz. Yeğenoğlu, Meyda, *Sömürgeci Fantaziler: Oryantalist Söylemde Kültürel ve Cinsel Fark*, Metis Yayınları, 2003; Schick, İrvin Cemil, *Batının Cinsel Kıyısı: Başkalıkçı Söylemde Cinsellik ve Mekânsallık*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2000.

tünlüğü karşısında yok olma tehdidi algılayarak buna karşı koruyucu olacağı düşünülen 'Milli kültürü' ve onun kökeninden olduğu iddia edilen 'geleneği' sahiplenmek; bir anlamda Batı'nınkinden farklı ve bu nedenle var olmaya devam etmesi gereken bir 'kültür'ü olduğunu göstermek ve bu fark üzerinden kendi ulus olma hakkını savunmak anlamına geliyordu. Böyle bir ikilem içinde Batı tarafından yok edilemeyecek bir Türk Ulusu kurmak ve onun bekçisi olmak, vatanı savunmak, ulusal kalkınmayı gerçekleştirmek Türkiye'nin Batı ile özdeşleşebileceği 'muasır medeniyet'i yakalama stratejisidir ve bu strateji Batı ile benzerlik ve boy ölçüşebilirlik iddiasını oluşturmuştur. Batı'dan farklı olan ise, dine, etniğe, cemaate, yerel kültüre, namus ve şerefe ait olan 'Milli kültür'ün alanı olarak tanımlanmıştı.

Türk ulusu kurmanın temelindeki *Batı gibi olmak için Batı'dan farklı olma* arzusu Türk milliyetçilerinin zihniyetinde 'cinsiyetlenmiş' anlamlarla birlikte kurulmuştu. Batı ile özdeşleştirilen bilimin, teknolojinin ve buna göre şekillenecek modern ulus, devlet, ordu ve ekonominin 'eril' bir niteliği vardı: Evrensel, akla ve güce dayalı dünyanın gerekleri... Batı'dan farklı olan 'milli kültür' dünyası ise 'dişil' olandır; dini inancın, geleneklerin, kültürün göstergesi olan giysiler, renkler, hane-ev ve aile yaşamlarının özgünlüğü ile sembolize edilir. Toprağa, cinsiyete ve inanca ait olanların dünyası bu modernlik anlayışıyla diğer toplumsal alanlardan farklı görülmeye başlanır. Milli kültür'ün gösterenlerinin, kadın/aile ile ilişkili olarak şekillenmesi tesadüf değildir. Batı'ya benzemesi gerekmeyen milli kültürün kadınların ve aile yaşamının etrafında odaklanan ve esas olarak cinsel ahlakın düzenleme pratikleri ile ilgili olana yönelmiş olması önemlidir. İşte bu anlamda, Türk modernleşmesinin kurucu stratejilerinden 'erkek merkezli cinsiyet rejimi' ve bunun en temel öğelerinden biri olan *modern Türk kadını aslında çoğu zaman Batı'dan bir 'fark'tır.*

20. yüzyılda oluşan 'geç milliyetçilik'lerin Batı ile kendi arasındaki tanımladığı farkların 'erkek merkezli' bir cinsiyet rejimi oluşumuna ne ölçüde ve hangi stratejilerle uygun ortam sağla-

dığını görmek, bu cinsiyet rejiminin otoriter yapısını anlamak için kaçınılmazdır. Batı'dan farklı olanı tanımlamak ile toplumsallık içinde 'dişil' olanı ayırarak 'göstermek', bu cinsiyet rejiminin temel düzenleme stratejisidir.

Erken modernleşme romanları: Eril kurtarıcılıkla eril endişe arasında cinsel ahlakın sınırları

Osmanlı modernleşme serüveni matbaa, modernleşmiş bürokratik kurumlar, okullar ve modern askeri kurumlar aracılığıyla oluşan kamusal zihniyetin yeni bir insan yaratma arzusu olarak tanımlanabilir. Sürecin ilerlemesi ile modernleşme isteyen erkeklerin arzularına uygun yeni kadınlar ve yeni aileler yaratma arzusu da eklenmişti. Yeni insan yaratmanın bir boyutu eski ve yeni erkek tipinin arasındaki benzemezlikleri de işaret etmeyi gerektirdi.

Modern bir toplum ve ona uyumlu insan yaratma arzusunun farklı erkeklik tarzları üzerinden nasıl tanımlandığını araştıran Nükhet Sirman erken dönem romanlarında aşkın anlatılış tarzlarına bakarak bu anlatılarda cariye alan, çok eşli evlilik yapan, kendi dengi olmayan küçük yaşta kızları eş ya da kuma alan eski kafalı erkekleri eleştiren 'modern erkek' bakış açısının sergilediğini söyler. Aşk romanlarında eleştirilen, eski kafalı, yaşlı erkekler aslında modern eğitimli ve özgürlük peşinde koşan genç erkeklerin eleştirel görüşüdür. Hane reisi yaşlı erkek ile hane mensubu diğer genç erkekler arasındaki hiyerarşik otorite ve bağımlılık ilişkilerine karşı bir başkaldırı, eşitlik için çatışma ve özgürlük arayışının ifadesi olan bu aşk romanları aslında erkekler arası hiyerarşinin eleştirisidir (Sirman, 2000a).

Osmanlı erkeğinin modernleşme serüveni, konu kadınların da modernleştirilmesi/kurtarılması olduğunda, en azından romanlara yansıyan yönüyle, çelişkilidir. Örneğin Ahmet Mithat romanlarında hem kadınların çektikleri acıları anlatır, hem de çokeşliliği savunur. Çoğu erken modernleşme dönemi romanında bir yerde mutlaka kadınların güven vermez, ürkütücü doğası, entrikacı özellikleri, erkekleri baştan çıkartarak rezil

eden kişilikleri vurgulanarak erkekleri güvenceye almak için kadınların eğitilmesi ve mazbut davranışlara davet edilmesi gereği dile getirilir. Ayşe Saraçgil geç Osmanlı ve Cumhuriyet dönemi romanlarında erkeklik tanımları üzerine yaptığı çalışmada temel temanın Osmanlı erkeğinin eğitip kölelikten kurtararak özgürleştirdiği kadını (tıpkı kölesini eğitip azat eden köle sahibi gibi) kendine eş yapmasının temel konu edildiğini belirtir. Erkek kahramanlar, kadınları kurtarıcı bu tavırları karşılığında, kendi kafasına uygun olarak ideal kadın-eş yaparken, erkeğe tüm varlığı ile bağlı, sadık ve minnettar olmalarını arzulamışlar. Bu romanlarda bu eğitilmiş ve kurtarılmış kadınlar her türlü öznellikten uzak bir kadın tipi olarak erkeğin kurguladığı biçimde çatışmasız ve başkaldırısız, uyum içinde yaşarlar (Saraçgil, 2005; 115).

Osmanlı-Türk modernleşme romanlarında egemen erkeklik tarzları bir yanda kabadayı ya da külhanbeyi ve onun karşısında İstanbul efendisidir. Delikanlılığı tanımlayan şey toplumsal sorumluluk sahibi olmak ve bu sorumlulukları hakkıyla yerine getirmektir. Bunun da göstergesi evlenip aile sahibi olup onların geçimini ve yönetimini sağlayabilmektir (*a.g.e.*, s. 56). Erkekliğin temelinde mutlaka vatan sevgisi vardır. Vatan uğruna savaşacak erkek-asker figürü din ya da ganimet uğruna değil, vatanının onuru için çarpışmayı göze alan modern bir erkektir. Modern erkeğin gözünde aile, Avrupa burjuva ailesi modeline uygun, kadın-erkek arasındaki ilişkinin sevgi bağı üzerine kurulduğu, çocukların sosyalleşmesini ödev edinmiş, mahremiyeti tesis edilmiş yuvadır (*a.g.e.*, s. 149).

Erken modernleşme dönemi romanlarında en temel ideolojik yapı, kurucu seçkinlerin arzusunda ortaya çıkan 'yeni kadın'ı şekillendirme stratejileridir. Bu arzuyla şekillenen eril modernlik 'yeni kadın'a, takip etmemesi gereken yolları, yanlış rotaları ve öykünmemesi gereken yaşam biçimlerini, romandaki kişi ve olay örüntüsünü kullanarak tasvir eder. Bu tasvir esas olarak topluma karşı görevler anlatılırken kadın ve erkek ilişkisinde geçerli olması gereken cinsel ahlaka ilişkin ilkeler ve öğretiler ile ilgilidir.

Erken modernleşme dönemi romanlarında 'yeni kadın' için en tehlikeli sınır 'aşırı Batılılaşma'dır. Aşırı Batılılaşma hem kadın hem erkek için tehlikelidir; ama başka başka biçimlerde. Hüseyin Rahmi Gürpınar'ın 1896'da yazdığı *İffet*, 1899'da yazdığı *Metres*, 1911'de yazdığı *Şıpsevdi* romanları[22] Doğu-Batı geriliminde doğru tavır alma, doğru yaşam ilkesi oluşturma açısından modern ailenin cinsel ahlakını tanımlar. Batıcı değerlere düşkünlük kadınlar için ahlaksızlığa açılan kapıdır. Batıcı değerler kadınları madde, çıkar ve para peşinde koşturarak iffetsiz yapar. Oysaki doğru kadın mazbut, namuslu ve üretken kadındır. İdeal erkek tipleri de önemlidir. Doğru erkek kötü kadınların şehvetle kurdukları tuzaklara düşmeyip onların elinde oyuncak olmayacak, kendi emeği ve aklıyla ailesini geçindirip yönetecek, fantezi peşinde koşmayacak erkektir. Bu türün ilk örneklerinden biri olan Recaizade Mahmut Ekrem'in 1896 tarihli *Araba Sevdası*[23] romanında Batı özentisi alafranga, züppe Bihruz Bey, yanlış bir erkeklik örneği olarak gösterilir. Bihruz Bey aynı zamanda pek de erkek gibi olmayan *efemine* bir tiptir.

Modernlik arayan yeni topluma yeni cinsiyet kimlikleri ve aile modeli öğretme misyonunu üstlenmiş olan modern romanın ilk ve ilginç örneklerinden biri olan Halit Ziya Uşaklıgil'in 1899'da yazdığı *Aşk-ı Memnu*[24] romanı yeni aile ve kadın rollerini tanımlamaya çalışırken Osmanlı'nın yozlaşmış geniş aile yapısını eleştirir; yaşlı erkekle evlendirilen, para hırsına kapılmış, eğlenceye düşkün kadınların ölümle biten sonu Osmanlı ailesinin yanlışlarını gösterir. Kocasına ihanet eden Bihter'in kaçınılmaz ölümü öte yandan modern ailede evliliğin karşılıklı sevgiye ve dengi dengine eşleşmeye yapılan vurguyu gösteren ilk örneklerindendir.

İstanbullu züppe kadının Anadolu kadınına dönüşümünü arzulayan eril modernleşmenin romanları 'yeni kadın'ı, köye giden, toplum için çalışan, emeği ile yaşayan kadın olarak

---

22 Hüseyin Rahmi Gürpınar, 1896, *İffet*; 1899, *Metres*; 1911, *Şıpsevdi*, Özgür Yayınları, İstanbul.

23 Recaizede Mahmut Ekrem, 1896, *Araba Sevdası*, Everest Yayınları, 2010.

24 Halit Ziya Uşaklıgil, (1899), *Aşk-ı Memnu*, İnkılap Yayınları, İstanbul, 1974.

tahayyül eder. Hem Batılı tarzda eğitim görmüş, hem Anadolu'nun saf ve temiz kızı olabilmiş ve aynı zamanda kurucu erkeklerin dünyası olan kamusal alanda *aseksüel* olmayı bilen kadınlar... Reşat Nuri Güntekin'in 1922'de yazdığı meşhur *Çalıkuşu*[25] romanının kahramanı Feride'nin de temsil edildiği gibi, Anadolu'ya hizmet için hiçbir fedakârlıktan çekinmeyen, gerektiğinde halkın değerlerine ters düşmemek için örtünen, ama bunu dini tutuculuğa dönüştürmeden hem geleneğe hem modernliğe uyum gösteren kadınların arzulandığı açıktır.

Erken modernleşmenin romanlarında başköşeye oturan bu 'yeni kadın', aynı zamanda, erkeklerin başına açabileceği birçok tehlike ile birlikte tanımlanır. Reşat Nuri Güntekin 1928'de yazdığı *Acımak*[26] romanında erkeklerin aileyi ve kadınları yönetememesi durumunda namussuz, şehvet düşkünü kadınların elinde oyuncak olarak başlarına gelecek belaları trajik olaylar eşliğinde gösterir. Bu romanlar ilerleyen modernleşmenin 'yeni ailesi'nin Cumhuriyet dönemi reformları ile birlikte somut gündelik yaşam pratiklerine kavuşması karşısında seçkin erkeklere yaşattıkları korkuları gösterir.

Osmanlı romanında modernliğin tanımlandığı önemli bir tema aşk ve cinselliktir. 1872 tarihli *Basiret* gazetesinde tefrika edilen ve ilk Osmanlı-Türk romanı sayılan Şemsettin Sami'nin *Taaşşuk-ı Talat ve Fıtnat* adlı romanı yeni toplumun şekillenmesinde romantik aşkın önemini vurgular. O tarihten bu yana bu tarz devam eder. En gerekli eğitim kadınlar içindir ve ilk görüşte aşk daha sonraki hemen her romanın değişmez sevme biçimidir. İmparatorluğun en önemli sorunu kadın-erkek ilişkilerine indirgendiğinde görücü usulü evlilik, yaşlı erkek - genç kız evliliğidir. Ahmet Mithat Efendi 1875'te yazdığı *Yeryüzünde Bir Melek* romanında evli bir Müslüman kadınını, temiz de olsa evlilik dışı bir ilişkiye soktuğu için ağır biçimde eleştirilmiştir. Evli kadınların başkalarına aşık olma yasağı devam eder: Daha sonra da roman metinlerinde kadınların ihanetini görmeyiz (Türkeş, 2003).

---

25 Reşat Nuri Güntekin, 1922, *Çalıkuşu*, İnkılap Yayınları, 2010.

26 Reşat Nuri Güntekin, 1928, *Acımak*, İnkılap Yayınevi, İstanbul.

Osmanlı romanındaki ilk *Femme Fatal kadın* Namık Kemal'in *İntibah* romanındaki Mahpeyker'dir. Namık Kemal önemli bir Batıcı düşünür olmakla birlikte konu kadınların Batılı hayat tarzlarına geldiğinde birden tutuculaşır: "Eğer sizin medeniyet zannettiğiniz şeyler karıların açık saçık sokağa çıkması ve meclislerde dans etmekse onlar ahlaka mugayirdir. Biz istemeyiz, istemeyiz, bin kere istemeyiz"der (aktaran Türkeş, 2003; 596).

Dönemin eril modernleşme anlayışını en uç noktalara götüren önemli yazarı Peyami Safa 1923'te yazdığı *Sözde Kızlar*[27] romanında aşırı Batılılaşmayı ve alafrangaya düşkünlüğü piyano çalmak, dans etmek, parti vermek, içki içmek, şarkı söylemek gibi örnekler üzerinden anlatır ve roman kahramanı bunları yapan kadınları 'kötü kadın' olarak kodlar. Yeni oluşturmaya çalışılan toplumu Batı etkisinin kötü yanlarından korumaya çalışan bu eril akıl, erkekler için de cinsel ahlakın sınırlarını çizer: Kadınları cinsel zevkleri için baştan çıkartan erkekler kötüdür. Bir erkek kadınların iffetine saygılı olmalı, onları kötü amaçları için kullanan değil, koruyan, zihni açık, ileri görüşlü, iyi eğitimli, terbiyeli erkekler olmalıdırlar. Peyami Sefa 1931 tarihli *Fatih-Harbiye* romanında[28] Batı ile Doğu'nun yazarın kafasında çelişen değerleri arasında bocalayan kadınlara yol göstermeye devam ederek fazla Batılılaştığı için ahlaken çökmüş alafranga Batılı kadın ile Müslüman Türk kadınını karşı karşıya koyar. Daha da ileri giderek kadınların 'medeniyet' karşısında kendi yerini bulmada çelişkili davranışları nedeniyle kişiliklerini belirsiz, güvenilmez ilan ederek bir tür 'kadın düşmanlığı'na kadar savrulur (Berktay, 1999). Safa'nın 1951'de yazdığı *Yalnızız*[29] kitabında da Batı türü hazcılığın Türk modernleşmesine vereceği zararlar üzerine yazmayı sürdürür. Kadınlara ve erkeklere, Doğu-Batı çatışmasını aşmalarını sağlayacak, Batılı olmayan, daha püriten bir cinsel ahlakı benimsemeleri için dersler vermeye devam eder.

Erken Cumhuriyet'in en önemli yazarlarından, yeni toplu-

---

27 Peyami Safa, (1923), *Sözde Kızlar*, Ötüken Yayınları, İstanbul, 2000.

28 Peyami Safa, (1931), *Fatih-Harbiye*, Ötüken Yayınları, İstanbul, 1999.

29 Peyami Safa, 1951, *Yalnızız*, MEB Yayınları, 1994.

mun edebiyatçısı olarak tanımlanabilecek Yakup Kadri Karaosmanoğlu romanlarındaki kahramanlarına rejimin değişimini, Ankara'nın yeni tarihi ile yeni kadının kişiliği ve yaşamının değişimi üzerinden anlattırır. 1934 tarihli ünlü *Ankara*[30] romanında ideal kadını dedikoduculuk, müsriflik, alafrangalıktan uzak duran, erkeklerle dayanışmacı ve destekçi, onların kusurlarını yüzüne vurmayan kadınlar olarak tanımlar. Eril modernleşme yazınında ortaya çıkan ideal kadın kocasına sadıktır, ama erkeğin sadakatsizliğini affeder; yeni düzen kurma gücüne sahiptir; iradeli, aşkını ve eşini seçebilen, vatanı için her türlü görevi yapmaya hazır, sosyal yardım işlerinde çalışmayı anlamlı bulan, modernleşmeyi çalışma, üretme, paylaşma olarak anlayan, halkla kaynaşabilen, aykırı düşmeyen, anlamsız hürriyet istemeyen, erkeğe muhtaç olmadan ve ondan bir şey beklemeden yaşayabilen bir kadındır. Sonradan *Kadro* dergisinin sol Kemalist siyasal ekibinde de yer alacak olan Yakup Kadri bir yerde milliyetçi, dindar muhafazakârlarla aynı noktaya gelir ve kadının yerinin ev ve annelik olduğunu vurgular; *Ankara* romanının kahramanı Belkıs'a "... bu evde ve bu yeryüzünde bütün sıfatım, hayatımın bütün manası onların anası olmaktan ibarettir" dedirtir.[31]

Saraçgil, erken modernleşme romanlarında tanımlanan ev içi dünyaya ilişkin imgeleri sorgularken karşı çıkılıp yok edilmek istenen 'gelenek' ile yeni kurulmak istenen 'modern yaşam' arasındaki tuhaf gidiş gelişlere dikkat çeker. Örneğin romanlarda gelenek bitince artık ev içinde tutulan kadın roman kahramanlarına yaptırılacak çok bir şey de kalmaz; ev içinde kadınlar piyano çalmak ve aşk romanı okumaktan başka şeyle ilgilenmez olurlar. Erkekler onların arasındaki tutkuların basit aracı ve aralarındaki mücadelenin nesnesi olur. Karşı cinsle doğrudan ilişkiye giren erkekler kontrol kapasitelerini yitirirler (Saraçgil, 2005; 150).

Erkeğe yeni bir açılım sunma koşulları açısından romanlarda Batılılaşma/Avrupalılaşma negatif etki yapabilir; bu durumda

30 Yakup Kadri, 1934, *Ankara*, İletişim Yayınları, 2009.

31 *A.g.e.*, s. 54.

olası etki erkeğin kadınsılaşması olarak gerçekleşir. Geleneksel değerlerin yitirilmesiyle erkek güçsüzleşir (Gürbilek, 2004b, 2004c), böylece kadının tehlikeli doğası açığa çıkar (Saraçgil, 2005; 62). Osmanlı aydınları özgürlüğü despot bir babanın tiranlığından kurtulmak olarak algıladılar ve Padişahın otoritesini sınırlamak için anayasa yapma derdine düştüler. Cumhuriyet, onların gözünde Enver Paşa'nın kaybettiği, Mustafa Kemal'in kazandığı, farklı egemen erkek figürlerinin bu şekilde yer değiştirdiği bir süreçtir. Yeni egemen erkek figürü şekillenirken Halide Edip gibi kadınlar da yeni kadın figürünü şekillendirmekte etkili olmuştur.

Türk modernleşmesinin kamusallığı tek cinsiyetli kurumlara dayanır. Erkeklerin önce itaati, sonra yönetmeyi öğrendikleri askeri ve siyasi kurumlar modernliğin kurucusu ve yayıcısı olarak tek cinsiyetli, erkeklerin denetimindeki kurumlardır. Ordu, siyasal partiler, bakanlıklar ve parlamento bunun tipik örnekleridir. *Tek cinsiyetli modernliği* koruyan zihniyet, kadının fitne ve karmaşa nedeni olduğu fikri ile beslenir. Erkekler bu anlamda, yeni modern dış dünyada iki cins arasındaki ilişkileri düzenleyecek kültürel ve ahlaki normlara sahip olmamanın derin sıkıntısını çekerler ve ne yapacaklarını bilemezler. Bu anlamda Cumhuriyet dönemi edebiyatında Cumhuriyet öncesi eğilim devam eder ve kadınlar doğalarındaki zaaflar ve güçlü hırslar ile erkeklere göre daha güçlü ve kararlı görünürler. Etkinlikleri ise kamusal ve siyasal alanda değil, genellikle kişiler arası ilişkilerde, özel alanda ortaya çıkar. Erkeğin otoritesine bağlı olmakla birlikte karşı konulmaz bir içsel güçle donatılmışlardır. Erkekler toplumsal rollerin kendilerine verdiği otoriteyi kullanamadıkları ortamlarda özellikle kadınlarla ilişkilerinde son derece zayıf ve kararsız kalmaya mahkûm olurlar (Saraçgil, 2005; 266). Yakup Kadri, Hüseyin Rahmi gibi yazarlar Türk-Müslüman toplumlarının genç kuşaklarında erkek kimliğinin kadınsılaşması endişesi ile yazmışlardır. Bu modernleşme arzusundaki erkekler kadın-erkek ilişkilerinde yakın ve yüz yüze temasa henüz hazır değildirler. Geleneklerle düzenlenmemiş, aşka dayalı evlilik için istek duyarlar ama

kadınları bastırmadan, onlardan korkmadan bunu nasıl yapacaklarını bilemezler.

Ömer Türkeş'e göre Tanzimat dönemi romanlarında muhafazakâr düşüncenin "tarih öncesini" bulmak mümkündür. Osmanlı aydınları modernleşmeyi kavramsallaştıracak yeterli entelektüel donanıma sahip olmadıkları için fikirlerdense görüntülere kilitlenmişlerdir. Modernleşmeyi –Batılılaşma gibi– yön tayin edici sözcükle kavramaları sonucu mesele, aydınların anlam dünyasına yekpare bir Batı-Doğu çatışması biçiminde yerleşmiştir. Felsefi ve teorik metinlere uzaktırlar ama hepsi de edebiyata aşinadır. Bu nedenle roman yazmayı bir görev bilirler. Tanzimat aydınları kendi Doğulu ümitlerini yüceltmek için Batı'nın bir bütün olarak ahlaksal zaafa düştüğüne kendilerini ikna etmişlerdir ve kendi Doğulu kimliklerine yükledikleri değerleri ile Batı'ya karşı duruşlarını meşrulaştırırlar. Bu anlamda Osmanlı romanı, batılı Biçimi ve Doğulu içeriği ile modern muhafazakâr bir aydına hitap eder. Bu Doğu-Batı karşılaştırması cinsiyet farkları ve aile üzerinden sürdürülürken bunun bir sentez arayışı olduğunu söyleyemeyiz. Farklı olarak, biricik üst metin olan İslam'da ve İslam'ın değerlerinde birleştiğini söyleyebiliriz (Türkeş, 2003; 590). Türkeş, modernleşme ile ortaya çıkan bu gerginlikleri "erken muhafazakârlık" olarak tanımlar. Tanzimat romanında en görünür hale gelen erken muhafazakârlık göstergelerinden bahsedebiliriz: Batılılaşma özentisi olarak züppelik, yanlış Batılılaşmanın aile kurumu ve kadınlar üzerindeki yıkıcı etkileri, kadınların eğitimi ile geleneksel değerlerin yitirilmesi gibi korumacı bir refleksle reddettikleri değişimler vardır. Öte yandan namus, din, aile, konak yaşamı gibi muhafaza etmek istedikleri alegorik motifler ve temalar Cumhuriyet sonrasının "tam teşekküllü" muhafazalığını oluşturmuştur. Anlattıkları hikâyeler, kurguları ve sembolleriyle birlikte (Tanpınar'ı dışarıda bırakmak kaydıyla), Tazimat'tan günümüze kadar muhafazakârlığın romana yansımasının sanki kesintisiz bir süreç olduğunun göstergesidir. Hatta solcu yazarlar bile toplumsal eleştirilerini benzer temalar üzerinden yürütmüşlerdir. Cumhuriyetçi kadrolarla muhafazakâr

yazarlar arasında kaydedilen bu benzerlikler Türk modernleşmesini "muhafazakâr modernleşme" olarak tanımlama gereğini vurgular (*a.g.e.*, s. 591).

Türkeş'e göre modernleşmenin romanlarında muhafazakâr olmanın ortak noktası ailedir. Aile kurumunun dağılması ve çöküşünün kadın üzerinden temsili yazarların "mahalle ahlak ve adabı"na teslimiyetinin ifadesi olarak okunabilir. Muhafazakârlığın siyasallaştığı metinlerde, mesela Halide Edip'in, Samiha Ayverdi'nin, Münevver Ayyaşlı'nın, Tarık Buğra'nın romanlarında Cumhuriyet'in modern kurumlarına alternatif olabilecek –merkezine ibadethaneyi koyan cemaat düzeni, aşiretin adil yapısı, şeriatın hukuku, tarikatlar gibi– geleneksel kurumlar aranmıştır.

1900'lü yıllara gelindiğinde Halide Edip de dahil olmak üzere *kanon* içinde olup da evlilik dışı birlikteliğe izin veren Osmanlı-Türk yazarına rastlanmaz. Jöntürklerde bile iyilik ve kötülük çatışması yine kadın bedeni üzerinde yapılır. Osmanlı romanlarının barındırdığı hikâyeler bu anlamda günümüz pembe dizileriyle ilginç benzerlikler gösterir. Hep bildiğimiz sert Osmanlı erkeğinin yerine kadının önünde biçare kalıp dizleri üzerine çökmüş bir erkek portresi alır. Bu romanlarda kadınlar kadar erkeklerin de âşık olması; erkeklerin asıl ilgi alanı olan kamusal ve siyasal dünyanın yerini mahrem duyguların alması pembe dizilerde "erkekliğin kadın standartlarına uymak için geçirdiği düşsel değişim" olarak tarif edilir. Ne böyle erkekler, ne böyle kadınlar, ne de böyle aşklar vardır aslında. Osmanlı romanı Osmanlı aydınının aşk ve cinsellik ütopyasıdır.

1908'den sonra modern edebiyatın temel akımları olan Osmanlıcılık, Türkçülük (Mehmet Emin), İslamcılık (Mehmet Akif), Garpçılık (Tevfik Fikret) bunların hepsi birden Yahya Kemal'de bir senteze ulaşmıştır. Bu gelişim Cumhuriyet dönemine kendine özgü bir muhafazakârlık olarak aktarılmıştır. Peyami Safa (1899-1961) Tanpınar'dan sonra Türk edebiyatında muhafazakârlığın ilk akla gelen ismidir. Muhafazakâr bir huzursuzluğun gür ve etkili sesi İsmail Hakkı Baltacıoğlu'dur. Muhafazakârlığın devam eden sesi ise Tarık Buğ-

ra'dır. *Küçük Ağa* (1964), *Firavun İmanı* (1976) tipik örneklerdir. Samet Ağaoğlu muhafazakârlığın temel temalarını işlediği *Büyük Aile*'de *(1957)* geleneklerden kopma sonucu baş gösteren ahlaki bozuklukları ve ailenin çözülüşünü anlatır. Halide Edip Adıvar (1984-1964) ise muhafazakâr kadın romancıların önemli ismidir. Onu modernlikte Müfide Ferit (1892-1971) ve İslamcılıkta Semiha Ayverdi (1906-1993) izler. Münevver Ayyaşlı'da (1906-1999) ise kimi zaman İslami kimi zaman da milliyetçi motifler öne çıkar. Halide Edip in ilk dönem romanlarında *Seviyye Talip* (1910) *ve Handan'da* (1912) Batılılaşma temaları kadın-erkek ilişkileri etrafında tartışılır. Halide Edip romanlarında evlilik dışındaki kadın cinselliği toplumsal kurallara aykırı olsa da cezalandırılmaz. Halide Edip'in "kötü" kadınları Namık Kemal'in Mahpeyker'inden, Ahmet Mithat'ın Ceylan'ından, Nabizade'nin Zehra'sından, Halit Ziya'nın Bihter'inden insani açıdan çok daha iyi, kültürel olarak çok daha donanımlıdır belki ama aynı eylemin bedelini aynı sonla öderler ve ölürler.[32]

Türkçülük akımından etkilenen Halide Edip *Yeni Tuğra*'da, (1912) Müfide Ferit de *Aydemir*'de (1918) yeni bir kadın tipi yaratırlar: otantik Türk kadını (Türkeş, 2003; 601). Halide Edip, *Sinekli Bakkal*'da (1936) eskinin korunması gereken değerlerini Batı karşısında Doğu'nun üstünlükleri olarak tanımlar ve "hars"ımıza gönderme yapar. Ama Doğu'nun "köhnemiş" bir başka Doğu ile karşılaştırması Halide Edip'in muhafazakârlığındaki modern tonlamayı gösterir. *Vurun Kahpeye*'de (1922) Halide Edip dinsel yapıları karşısına alır. Cumhuriyetin modernleşme seferberliğinde laikliğe verilen birincil rol modernleşmeyi aşırılıktan arındırma ve gelenekle barıştırmadır. Bu da muhafazakârlığın tepkisi olarak tanımlanır. Aşırılıktan arındırma modernliğin erkeklere sağladığı birçok yeni yaşam deneyiminden aslında kadınların dışlanmasının dili ve epistemolojik kodudur.

---

32 Halide Edip'in romanları hakkında yorumlar için bkz. Durakbaşa, 2000; Adak, 2004; Aksoy, 1997.

Feminist edebiyat eleştirisi: Kadınlar konuşunca, kadınlar dile düşünce...

Geç Osmanlı ve erken Cumhuriyet romanlarının cinsiyet rejimi açısından ideolojik kodlarını çözmeye çalışan araştırmacılar arasında feminist edebiyat eleştirilerinin özel katkısını vurgulamak gerekli. Türkiye tarihinin kadınlar gözünden feminist eleştirisine en önemli katkıların bir kısmının edebiyat eleştirileri alanından geldiğini söyleyebiliriz. Deniz Kandiyoti (1997b) Türk romanında kadın imgelerini analiz ederken Türk romanının doğduğu tarihe denk gelen erken dönemdeki sancılı kültürel arayıştan bahseder. Osmanlının değişmeye zorlanan doğasına işaret ederek bu değişimin somut tezahürlerini göstermeye çalışır. Romanlarda Batı hayranı sorumsuz erkeklerin olumsuzlanması, istenmeyen evliliklere zorlanan, çok karılılıkla aşağılanan, tek yanlı boşanmanın güçsüz ve mağdur kıldığı kadınlarına sempati gösterilmesi dikkat çeker. Modern kadın haklarının farkında olan 'kurtulmuş' kadındır ama bu kadın 'iffetli'dir. Bu anlamda modern kadın hem ahlaki yozlaşmanın yani 'alafrangalaşarak' toplumu ahlaksızlaştırmanın hem de toplumu yeniden yaratmanın ve uygarlığın doğuşunun taşıyıcıları olarak temsil edilirler. Modern erkek, cariye almak yerine romantik aşka dayalı evlilik arzulayan, incelmiş zevklere sahip, eğitimli zevce arayan erkektir. Erken modernleşme romanlarının temel korkusu 'aşırılık'tır. Bu anlamda toplumsal cinsiyet rollerinin birdenbire tersine dönmesi bir kargaşa ve endişe yaratır. Aşırı Batılılaşmış kadın ahlaksızlaşırken aşırı Batılılaşmış erkek de 'kadınsı'laşır. Romanların en temel arzusu yeni toplumun nirengisi olacak bir 'kültürel saflık' arayışıdır. Bu kültürel saflık arayışı romanlarda kadın kahramanların kişiliklerinde temsil edilir. Anadolu taşrasının saf kızları eğitim görüp milli davanın savunucusu haline gelerek erkek reformcuya yoldaş olur. Halide Edip'in romanlarında eğitim yoluyla modern erkeklere yoldaş haline ge(tiri)len kadın kahramanların en güzel örneklerini görmek mümkündür.

Cumhuriyet döneminin *kanonik* romanlarında aynı zaman-

da kadın ve erkek kimlikleri arasındaki milliyetçi uzlaşmayı da görürüz. Halide Edip romanları yine bunun en yetkin temsil edildiği yerdir. Bu zihniyette modern erkeklerin yoldaşı olmaya kabul edilen eğitimli modern kadınlar 'cinsiyetsiz' kadınlar olurlar; cinsellikleri ve arzuları yok olur, vatan aşkı dışında başka aşka yer kalmaz. Modern kadın, arkaik eril zihniyetin gözündeki gibi et, makine, hizmetçi olmaktan çıkar; milletin annesi, öğretmeni olur. Modern Türk kadını sade, ciddi, Batıcı değerlerden uzak, Türk milli kültürünün bir ürünü; cinselliği belirsiz, bireysel aşk yerine milli ideallere bağlılığı koymuş bir kadındır.

Jale Parla ve Sibel Irzık'ın erken dönem modernleşmeci romanlarında kadınların ve erkeklerin karşılıklı konumlarını *semptomatik* bir okuma ile yorumlayan feminist edebiyat eleştirileri dönemin cinsiyet rejimini anlamada çok zihin açıcıdır (Irzık ve Parla, 2004). Parla ve Irzık'a göre romanlarda kadınların görünürdeki doğal varoluş hallerinin suskunluk olması ile *semptomatik* anlamda dile düşmeleri bir ve aynı süreçtir. Bu durum, kadınların erkekler tarafından yapılmış bir dilin içinde yaşamaktan başka bir hali olmadığına işaret ederek eril iktidarın tarzını bize gösterir. Bu yazında kadınlar temel eril değerlerin işareti olurlar: Doğallık, namus, gelenek, maneviyat, ev, ulus gibi. Tek tek kadınlardan soyutlanmış, kendisine hem olumlu hem olumsuz bazı özellikler atfedilen bir kadın kavramı eril iktidarın aracıdır; aynı zamanda her tür siyasal kimlik hakkında/içinden konuşmanın da kültürel aracıdırlar; kadınlık bir tür süper gösteren olarak, söz sahibi olmakla söz tarafından sahiplenilmek ve sözün nesnesi olmak arasında gider; gelir. Bu tür yazında egemen ataerkil ideolojiler kadınların varoluşunu mahremiyet, sessizlik, doğallık, gizem gibi kavramlarla tanımlayarak dil ötesi, daha doğrusu dil öncesi bir alana hapseder; kamusalın karşıtı olarak kurgular. Bu kurgu kadınların sesleri, bedenleri, kimlikleri üzerinde uygulanan denetimin en önemli dayanaklarından biridir (Irzık ve Parla, 2004; 7-9).

Osmanlı-Türk modernleşme romanında kadın kahramanlar hakkında benzer eleştirel bir okuma yapan Nurdan Gürbilek

ise bu romanlarda kadınların hep kitap okuduğunu, erkeklerin ise yazdığını söyleyerek bu kurgudaki cinsiyet temelli iktidar ilişkilerinin en derininde olanı bize göstermeye çalışır (Gürbilek, 2004). Gürbilek'e göre kadınların roman okuması onların hayallerinin hakikate karışmasıdır. Kadınlar, bu romanlarda ifrata kaçan kadınların başlarına geleni görerek sınırları aşmazlar; aşkı gerçek hayatta yaşayarak değil, romandan öğrenirler. Bu romanların kuruluşunda züppe, metres, mürebbiye ile birlikte vazgeçilmez bir figür 'okuyan kadın'dır. Bu durum okuyan kadından çok yazan erkek hakkında fikir verir. Erkek yazar endişelerini yazar, *romanesk* kadın okur; kadınlar erkek yazarların gözünden aşkı, hayatı, intikamı romanlardan öğrenir. Edebiyat kadının arzusunu kışkırtmış, ona tam anlamıyla model olmuş ve arzusunu disiplin altına almıştır. Kadın-arzu-kitap ilişkisinde, romanların kurduğu gibi, kadınlar medeniyeti gözleriyle okuyarak anlamaya mahkûmdur. Gürbilek'e göre, medeniyet değiştiren toplumda tehdit altındaki mahrem alan, cemaat ve ulusun simgesi, dış'a karşı iç'in sembolü, modernlikle ilgili endişelerin konuşulduğu alan hep kadındır (Gürbilek, 2004; 285-8).

Osmanlı-Türk romanında erkek yazarın yerlilik iddiasına rağmen yabancı telkine açıklığı, efendi-züppe ikilemi arasında kalmışlığı ve başından beri Tanzimat romancısının yetimliğinin (Parla, 1990) anlamı kendi çelişkilerini, eril iktidarı bozmamak için, etkilenmeye yatkın bulduğu bulanık kadın ruhunda temsil ederek aktarılması ve yer değiştirilmesidir. Bu durum erkek yazarın kendi çelişkileri ve etkilenmişliği üzerinde düşünmesini engeller. Erkek romancıların kadın kahramanların ellerine tutuşturdukları romanları aslında kendileri okumuş ve etkilenmiş olduklarını söyler Gürbilek. Bu yansıtma, yazar erkeklerin Batı'ya duyulan arzuyla kadınların Batılılaşması hakkında duydukları endişe ve belirsiz gelecek korkusunun iç içe geçmesidir.

Modernleşme yanlısı düşüncenin kadın kimlikleri etrafında edebiyatta, siyasette, eğitimde sürdürdüğü tartışmalar aynı zamanda modern anlamda sevgiye dayalı bir evlilik ve çe-

kirdek aile talebi ile ilgilidir. Bu aile, dinin, yerelliğin, cemaatin ve aristokrasinin cemaate dayalı 'geniş aile'sine meydan okuma zihniyetini yansıtır. Bu modern ailenin erkekleri 'babasız'dır;[33] hiçbir otoriteye boyun eğmez. Başka konumlar ve kimlikler üzerine konuşan, ama kendi üzerine konuşulmayandır; bir tür 'kerameti kendinden menkul konum' olarak modern erkeklik de kendi sınıfsal sınırları içinde metaforik/sembolik anlamlandırmalar aracılığı ile çizilmiştir. Aslında eril şiddet, kan davası, namus cinayeti onun erkeklik tarzına ait değildir sanki; alt sınıf 'feodal erkek' davranışıdır. Bu orta sınıf modern erkeğin, aslında modern kadın-eşden beklenene benzer mazbut ve toplumsal görevlerle 'misyonlandırılmış' bir meşruluk hattı vardır. Hem vatanı ve ulusu koruyacak, hem de ailesini yönetip geçindirecektir (Parla, 1990).

Halide Edip Adıvar'ın romanları üzerine bir inceleme yapan Hülya Adak kadın yazarların romanlarında da erkek anlatıcı ve ideal kadın ikilemine dikkat çeker (Adak, 2004). Bu romanlarda çoğu zaman bireysel aşk ilişkileri anlatılır ve aslında bunlar otobiyografik romanlardır. Bu romanlarda kadın ancak aristokrat ve iyi eğitimli olması sayesinde erkeklerle eşdeğer olabilir ve aynı düzeye gelerek anlaşabilir. Akıllı, bilgili, milli ahlak ve kültürüne bağlı, kendi hayatını kendi tayin edebilme yeteneğine sahip, namus ve iffetine, ailesine düşkün, dini inançları olan kişilerdir kadın kahramanlar. Bu anlamda Tanzimat roman ve tiyatrosunun alafranga kadın tipine benzemez. Romanların çoğunda görülen erkek anlatıcı metinde güvenilirliğin göstergesidir (Adak, 2004; 163). Anlatıcı erkek empati sahibidir ve kadınların dramını büyük anlayışla anlatır. Ama bu empati metni feminist kılmaz çünkü kahraman, ideal kadın dışında diğer ka-

33 Türkiye'de modern erkeklik kurgusu üzerine hemen hiçbir araştırma yoktur. Tanzimat ve Cumhuriyet döneminin erkeklik kimliği üzerine istisnai çalışmalar için bkz. Parla, Jale, *Babalar ve Oğullar: Tanzimat Romanının Epistemolojik Temelleri*, İletişim Yayınları, 1990; Sirman, Nükhet, "Gender Construction and Nationalist Discourse: Dethroning the Father in the Early Turkish Novel", *Gender and Identity Construction: Women of Central Asia, the Caucasus and Turkey* içinde, 2000, (der.) F. Acar, A. Güneş-Ayata, Brill ve "Writing the Usual Love Story: The Fashioning of Conjugal and National Subjects in Turkey", *Gender, Agency and Change* içinde, (der.) V.A. Goddard, Routledge.

dınlara acımaz; romanın arka planı kadınları bazen değişip dönüşerek ideal kadının bazı özelliklerine erişebilir. Bu anlamda tipik bir örnek olan Halide Edip'in *Ateşten Gömlek* romanı kadınsılıktan uzaklaşarak erkekler dünyasına kabul edilebilen kadını olumlar. Bu 'doğru kadın' vatanı uğruna aşkını, canını verebilen kadındır.

Kadın yazarların yazılarında erkek anlatıcı aşk ve cinsellik konularında yazmayı kolaylaştıran bir işleve sahiptir. Erkek anlatıcıya rağmen bu romanların çoğunda kadın cinselliği bastırılır; bu erkek cinselliği için de geçerlidir. İdeal kadın çoğu zaman aseksüeldir. Evlilik bir siyasi proje değil, kişisel ve duygusal bir seçimdir. İffetli kadın modelinin aseksüelliği milli davanın öne çıktığı mücadele dönemlerine özgüdür; yani Ziya Gökalp'in etkisi açıktır. Erken dönem romanlarında kahramanların cinsel arzuları, kadın veya erkek fark etmez, yıkımla sonuçlanır; mutlu bir evliliğe ulaşmaz. Cinsellik yaşanıyorsa eşlerini aldatan erkekler açısından, metresler ile yaşanan bir durum söz konusudur (Adak, 2004; 169)

Osmanlı-Türk romanında kadının fitne kaynağı olması önemli bir temadır. İslami kaynaklı "fitne kadın" tipi kadının kaotik gücünü, güzelliğini, örtünmemesini ve erkekleri baştan çıkarmasını anlatır ve romanlarda genellikle alafranga kadın tipi fitnedir; Anadolu kadını, köylü kadın hiçbir zaman fitne kadın olmaz. Fitnelik kadının kendisini güçlendirir ama erkekleri güçsüzleştirir. Akıllı erkek âşık olunca çocuksu, histerik, kararlarını değiştiren birine dönüşür. Âşık olunca eril benlik yıkıma uğrar, erkeklik krizi ortaya çıkar. Halide Edip romanlarında otobiyografik benlik, ideal kadın ile erkek anlatıcı arasında parçalanmıştır. Yazının otoritesi hiçbir zaman ideal kadına verilmez ama erkek anlatıcı da değildir. Romanın sonuna doğru sadece ideal kadın metnin öznesi olur (Adak, 2004; 171-7).

Jale Parla Osmanlı-Türk romanının erkek yazarlarının kendi erkek kahramanlarını hep olgunluk dönemleri ile anlattıklarını söylüyor. Bu erkekler sanki olgun doğmuşlardır, sanki hesaplaşacakları bir kişisel tarihleri, doğru yanlış seçimleri, hataları yoktur. Buna karşılık aynı dönemin kadın romancılarının

kadın kahramanları çocukluklarından başlayarak nasıl, hangi etkiler altında, nelere direnip nelere direnmeyerek, hangi kimlik bunalımlarından geçerek olgunlaştıklarını anlatmaya özen gösterirler (Parla, 2004; 180). Peride Celal gibi yazarlar buna örnektir.

Parla, kadın romancılarda çok sık rastlanan rüya veya kâbus görme, odalarda yazı yazma gibi anlatıların kadınların kişisel tarihleriyle yüzleşmesi ya da cinsiyetçiliğe karşı bir direniş olarak yorumlanabileceğini söyler. Cinsiyetçi bir toplumda büyümenin kadınların yaşamında yol açtığı acıların, iç-yaşam öyküsünün temsilidir bu imgeler ve bu anlatının dili toplumsal alanın dilinden farklıdır. Osmanlı-Türk modernleşmesinin birinci kuşak kadın yazarları oda, rüya, yatak, kâbus ile hesaplaşırken gerçek coğrafi mekânları da göz ardı etmezler. Daha genç kuşakta ise bu mekânlar *alegorik* hatta sembolik hale gelir; mekân ikirciklidir; hem kuşatır hem korur. Kadınlar için özgürleşme ya ölüm ya da delilik biçiminde gelir. Osmanlı-Türk modernleşmesinin kadın yazarlarının geçmişleri kâbus, yazgıları yazmak olan kadın romancılardır (Parla, 2004; 195).

Modernleşmenin kadın yazarlarına bakarak onların kadın özgürleşmesini nasıl gördüklerini sorgularken erkeklerden çoğu zaman farklı olmadıklarını görürüz. Örneğin muhalif kimliği ile bilinen Suat Derviş'in meşhur romanı *Fosforlu Cevriye*'de bile serbest cinsellik yaşayan kadınla aile kadını birbirine zıt uçlara konur. Namus erkek işi, iffet kadın işidir. Serbest cinsellik yaşayan kadın olumlansa bile çıkışı ve kurtuluşu yoktur; romanın sonunda ölür. Ataerkilliğin basit bir ters çevirmekle değişeceğini sanmak, kendisi komünist bir yazar olmakla birlikte, ataerkilliği öldürmez; yeniden üretir (Berktay, 1998a).

Sıradan modernler için kurmaca: Popüler aşk romanları

Türk modernleşmesinin ideolojik ve politik inşasını anlamak için analiz edilen temel bakışını ve değerlerini anlatan *kanonik* romanlar yanı sıra didaktik ve ideolojik misyonu olmayan kur-

maca niteliğindeki romanlar yeni modern toplumun gündelik yaşamının beslendiği, daha kendiliğinden ve gerilimsiz bir toplumsal oluşum örneklerini bize sunuyor. Örneğin erken Cumhuriyet dönemi popüler aşk romanlarında, milli kültürü yayma ve Batı'dan farklı bir modern cinsel ahlakı topluma benimsetme davası peşinde aydınların yazdıklarından farklı olarak moda, eğlence, giyim-kuşam, dans, müzik, balo, vb. üzerinden anlatılan bir modern yaşam tarzı ortaya çıkmıştır. Özellikle yeni kentli orta sınıf mensuplarının ve bürokratik elitlerin en çok okuduğu bu tür romanlar, sunduğu gündelik yaşam örnekleri ile modern kadınlar ve erkekler için daha doğrudan örnek alınabilecek yaşam tarzını kurmuş ve mevcut yaşamları bu doğrultuda dönüştürmüştür.

Cumhuriyetin ilk dönem romanlarında aşk hayatının Batılılaşmasına şahit oluruz: Plajlar, balo ve çaylar, danslı, flörtlü eğlenceler romanlarda modernleşmenin tanımı haline gelir. Ama Güzide Sabri, Muazzez Tahsin Berkand, Halide Zorlutuna, Peride Celal, Cahit Uçuk, Kerime Nadir, Şükûfe Nihal gibi kadın yazarlar romanlarında okumuş genç kızların özgür davranışlarından rahatsızlıklarını hep dile getirmişlerdir.

Aslında Cumhuriyet dönemi popüler aşk romanlarına bakarak modernliğin özel alan politikalarını daha yakından anlama olanağına sahip oluyoruz. Aslı Güneş 1923-40 yılları arasında Muazzez Tahsin Berkant, Kerime Nadir ve Güzide Sabri'nin yazdığı romanlar üzerinde yaptığı araştırmada Kemalist modernleşmenin 'medeniyetçi' yorumunun milliyetçi-muhafazakâr yorumundan farklılaştığını söyleyerek erken modernleşme döneminde birbirinden farklılaşan iki tür modernlik anlayışı olduğundan bahsediyor. Milliyetçi-muhafazakâr modernleşmenin, kültür-medeniyet ikilemi içinde Batılı tarz yaşamları 'yoz alafrangalık' olarak tanımlanması bir anlamda bürokratik elitlerin sınıfsal kökeniyle uyumludur. Güneş'e göre Batı'daki *adab-ı muaşeret* romanlarının aristokratik sınıf için gördüğü işlevi, Türkiye'de popüler aşk romanları görür ve bürokratik elitlerin gündelik yaşamını 'modernleştirme' etkisi yarattığı için onlar tarafından bu nedenle çok okunup benimsenmiştir (Gü-

neş, 2005; 96). Güneş'e göre popüler aşk romanları yeni toplumun modernleşmeci elitlerine iyi bir eş bulmanın kurallarını anlatır. Bu romanlardaki aşk anlatıları kadın giyimine, eviçi hayata, güzelliğe, kısacası ailenin yapılanmasına göre değişen 'beden politikaları'na ağırlık verir. Milliyetçi-muhafazakâr ideologların gözünde bu konular olumsuz ve ikincil sayılsa bile aşk romanları elitlere modern yaşamı öğretir. Batılılaşmaya karşıt kavramlar ile bakan Cumhuriyetin milliyetçi-muhafazakâr ideologlarının eserlerinde güzellik, giyim-kuşam, flört, vb. konular 'namus' sorunu çerçevesinde ele alınmıştır. Batılı giyim-kuşam, makyaj, flört, moda, vb. konuları gayri milli sayıldığı için popüler aşk romanlarında anlatılan ve öğretilenler *'kanun ve kanon koyucu'* söylem tarafından uzun süre dikkate alınmamıştır. Oysaki popüler aşk anlatıları bürokratik elitin medeniyet anlatısıdır. Medeniyet öğrenme erkeklerin devleti yönetmeyi öğrenmesi, kadınların da iyi bir eş bulmak için eğitilmesi, burjuva ekonomisine eklemlenmesidir.

Milli kültüre dayalı yeni toplum ve yeni aile anlayışını kurmaya çalışan milliyetçilerin modernlik terbiyesi ile Batı'dan gelen 'medeni muaşeret' arasında tanımladığı gerilim popüler aşk romanlarında kurgulanan 'muasır medeniyet' söylemi içinde yok olur. Bu romanlarda anlatılan evlilik modeli özgür seçime dayalı romantik aşkla değil, tersine evlilik dışında her türlü alternatifin ortadan kaldırıldığı, aşkın evin sınırları içinde başlayıp bittiği ve evliliğin son derece 'ekonomik' nedenlere dayandığı ilişkilerdir. Genellikle kuzenler arasında olan aşk sınıfsal saflığın bozulmasını önlemek adına önemlidir. Ekonomik evlilik modeli kadınların 'iyi bir eş' bulma kaygısını ortaya çıkarır. Alafrangalığın, yozluğun göstergesi olan giyim-kuşam, moda, balo, dans, müzik gibi konular popüler aşk romanlarında medeni yaşamın temel unsurları haline gelir. Medeni beden milli kültürün özü ile değil, evrensel kurallar üzerinde yükselir ve bu nedenle popüler aşk romanları Kemalist modernleşmenin üst-kültür yaratma çabalarında önemli rol oynayan metinlerdir (*a.g.e.*, s. 97-98).

Muhafazakâr modernleşmenin paranoyası: İffetlilik ile 'kötü yola düşme' arasında kadınlık

Türk modernleşmesi sürecinde düşünceleriyle belirleyici olmuş milliyetçi ve muhafazakâr düşünürlerin kadın ve aile konusundaki düşüncelerini araştıran Tanıl Bora kadın kimliklerinin nasıl kutsal annelik ve 'kötü yola düşme' ya da doğrudan 'orospu' olmak arasında gidip geldiğini bize en ilginç örnekleriyle gösterir. Türk modernleşmesinde ulus inşasının birçok boyutunun kadın kimliğinin inşası ile gerçekleştiğini vurgulayan Bora, kadının milli sembol haline getirilmesi sayesinde erkek odaklı toplumsal cinsiyet rejimi değerlerinin milliyetçi modernleşmenin sabit değerleri haline geldiğini ve bunun muhafazakârlık ile milliyetçiliği eklemleyen şey olduğunu söyler (Bora; 2005; 243).Türk milliyetçi-muhafazakâr düşünürleri kadını milli iffetin sembolü olarak gösterirlerken bunun simetrik tamamlayıcısı olan 'yabancı öteki kadın'a benzemeyi ise iffetsizlik ve hatta 'orospuluk' olarak tanımlarlar. Kadın kimliği, geleneği ve 'milli' kültürü tanımlarken aynı zamanda düşman-öteki-yabancı tanımını da olanaklı kılan siyasal strateji olarak kurgulanır. 'Milli güç'ün ispatı 'öteki' olarak yabancı kadınlara tecavüzle kanıtlanan eril cinsel üstünlük haline dönüşür (*a.g.e.*, s. 242).

'Yeni aile'nin kurulması milliyetçi ideolojinin topluma nüfuz etme stratejisidir. Kadınlık toplumsal inşanın temel bir stratejisi haline geldiği ölçüde 'biyolojikleştirilmesi' gerçekleşir. Milliyetçilik ile muhafazakârlık, muhafazakârlık ile modernlik arasındaki mesafe modernliğin 'geleneğin restorasyonu'nu kendi içine sindirdiğinde gerçekleşir. Modernlik muhafazakârlıktan uzaklaştıkça kadınların geleneksel davranışlara yaklaşmalarını sağlayacak bir aile stratejisi devreye girer; toplumsal değişim hızlandıkça kadınlar ailede 'yerli yerinde sağlam ve değişmeden duran' güvenlik alanı olarak tanımlanır ve bu sayede ataerkil zihniyetin 'erkeklik kaybı' telafi edilir.

Milliyetçilik ile muhafazakârlığın eklemlenmesinin köylü ve kentli kadın kimliklerin karşı karşıya getirildiği bir söylemsel

strateji içinden gerçekleştiğini görürüz. Anadolucu düşüncenin öncüsü olarak tanımlanan Remzi Oğuz Arık'ın *Dönüm* dergisinde yazdığı 1934 tarihli "Köy kadını" makalesinde köylü kadın *hakiki otantik kadın* olarak şehirli kadının karşısına konur; doğuran, büyütüp besleyen anne-eş imgesi ile tanımlanan köylü kadın kimliği karşısında şehirli kadının 'lüks düşkünü' olarak ciddiye alınmadığını görürüz. Asıl sorun kente gelen köylü kadının bir tür ahlaki tehdit altında kalması, dönemin deyişiyle *kötü yola düşmesi* yani orospulaşma riski ile karşı karşıya olduğu iddiasıdır. Şehir kadınının örnek alınması köylü kadını ahlaken yanlış yerlere götürür ve 'kötü yol'a düşürür (*a.g.e.*, s. 248-9).

Muhafazakâr düşüncenin önemli isimlerinden Nurettin Topçu anti-kapitalist, anti-endüstriyel modernliğin eleştirmeni olarak tanımlanır. Öykülerinde koyu bir kadın düşmanlığı kendini belli eder. Bu öykülerde kapitalistleşme kadının *orospulaştırılma* riski olarak tanımlanır. Bir zillet kaynağı olarak kadın zayıf ahlaki tabiata sahip bir varlık olarak gösterilir. Kadın, erkeği küçülten karakteri ile (savurgan, dedikoducu, tüketim düşkünü, gösterişçi, riyakâr) erkeği mahvetme kapasitesine sahiptir (aktaran *a.g.e.*, s. 253). İslamiyet'in referans olduğu bir muhafazakârlık yerine İslamiyet öncesi Türk topluluklarındaki yaşama öykünmenin ideoloğu olan Nihal Atsız ise 1940'larda "Türk kızları nasıl yetiştirilmeli?" üzerine yazdığı yazılarda yeni kadın kimliğini tanımlar. Kendi deyimiyle "kadının hukukunu hiç tanımamak ile feminizm teranesi arasında, yani esaretle koketlik arasında gidip gelen duruma karşı yeni bir kadın imgesi gereklidir. Onun yeni kadın tahayyülü bir tür aseksüel, erkekler gibi gürbüz, sağlam, sert bir kadındır. Türklüğün gerektirdiği 'sert' erkeğe benzeyen, dolayısıyla aseksüel bir kadın tipini önerir ve bunun eski Türk toplumlarında var olduğunu söyler (aktaran *a.g.e.*, s. 255). Yine muhafazakâr düşüncenin önde gelen isimlerinden biri olan Osman Yüksel Serdengeçti ise büyük ölçüde Kemalist inkılâpçıları kastederek, "sözde inkılâpçıların sokakta kafeslemek için evdeki kafesin arkasından kurtardıkları kadın"dan bahseder. Batıcı modernistlerin kurbanı olduğu için mağdur olan kadın aynı zamanda modernleşme

ile orospulaşma tehlikesi altındadır. Kadınlar serbestleşirse erkekleri tahrik etme kapasiteleri yükselir (aktaran *a.g.e.*, s. 263-6). Muhafazakâr düşüncenin en önemli düşünürlerinden Necip Fazıl Kısakürek de geleneksel-modern ikileminde modernliği orospulaşma riski olarak kodlayan ideologlardandır (aktaran *a.g.e.*, s. 270-1).

Bu örneklerin bize gösterdiği üzere Türkiye'de modernleşmenin 'mütemmim cüz'ü' olarak muhafazakârlık, kadın ve aile imgeleri sayesinde siyasal arenada yerini sağlamlaştırmıştır; yeni modernlik rejiminin istikrarını sağlamak için oluşan milliyetçi ve muhafazakâr yakınlaşmasının bedeli kadın kimliğinin muhafazakâr ideolojiye terk edilmesi olur. Muhafazakârların egemen arzusu anti-modernist bir yol izlemekten çok modernizmin, en azından kadın ve aile üzerinde yaratacağı 'özgürleşme-sersbestleşme' risklerini bertaraf etmek ve buna yol açacak gelişimlere karşı çıkmaktır. Sonuçta Cumhuriyetçi modernlik ile milliyetçi ve İslamcı ideolojiler arasında kadın ve aile imgeleri açısından nasıl bir fark olduğu sorusu giderek yanıtlanması zor bir soru haline dönüşür. Feminizmin 1960'ların sonundan başlayarak bir politik eleştiri ve siyasal hareket olarak ortaya çıkmasına kadar geçen dönemde modernliğin kadın ve aile imgeleri bu ideolojilerin yarattığı dar sınırlar arasında salınır. 'Milli dava'nın mimarları olan modern ev kadınları ve Cumhuriyet kızları olmakla, muhafazakârların gözündeki her an 'kötü yola düşme' riski olduğu için toplumu ahlaksızlaştıracak bir 'sorun' kaynağı olmak arasında kadınlık gidip gelecektir. Kadınlar ya kapatılıp denetlenerek ya da eğitilip ev kadını yapılarak modernliğin içine çekilmek istenir; esasen bütün bu dönem ideolojilerinin erkeklere hitap ettiği açıktır ve bu durumun kadınları hiç de mutlu etmediğini, bugünlere miras kalan 'kadın sorunu'ndan anlayabiliriz. Diğer deyişle Türk modernleşmesi, 'eşit vatandaş olarak kadın' tanımını bir türlü yerine oturtamadığı için 21. yüzyıla –birçok başka sorunla birlikte– devretmiştir.

Türk modernleşmesinin erken dönemlerinde Cumhuriyetçi modernlik ile muhafazakâr modernlik arasında kadın ve aile tanımıyla ilgili neden keskin ve sert siyasal mücadelelerin ol-

madığını, aksine zaman içinde neden sessiz sedasız bir yakınlaşma olduğunu sormak gerekir. Bu anlamda her iki tür modernlik anlayışında da kadının Batılılaşma/modernleşme sorunsalı temelinde ele alındığını ve 'araçsal' bakışın egemen olduğunu hatırlayalım. Kadın kimliğinin farklı modernlik anlayışları tarafından tanımlanma tarzlarına baktığımızda bir uçta radikal diyebileceğimiz bir kadın özgürleştirimi anlayışını, yani dönemin ruhuna uygun olarak kadının erkeğe benzediği oranda özgürleşeceği fikrini görürüz. Diğer yanda doğurganlığın milletleşmede rolünün araçsallaştırılması ile eş ve analığın kutsanması fikrine dayalı bir 'maternal' ataerkillik her zaman gündemde kalır. Bir yanda 'Tarih kadınla erkeğe aynı hakları veren ailelerin, illerin, devletlerin tarihidir!' diyen Ziya Gökalp anlayışı diğer yanda ananeci/kültürcü muhafazakârlık vardır. Cumhuriyetçiler açısından kadın ve aile bağlamında modernleşme ancak muhafazakârların hoşuna gidecek bir 'yeniden-geleneklеştirme' ile mümkün olmuştur (Özman, 2006; 193). Örneğin muhafazakâr modernliğin önemli düşünürleri olan İsmail Hakkı Baltacıoğlu, Peyami Safa, Ahmet Ağaoğlu, Hilmi Ziya Ülken, Mustafa Şekip Tunç'da bunu görmek mümkündür. Muhafazakâr modernler geleneği modernleşmenin içine eklemlemeye çalışırken yani 'geleneği yeniden icat ederken' Osmanlı'ya değil eski Türk boylarına gönderme yaparlar. Batı'nın yeni keşfettiğini eski Türkler geçmişte zaten yaşamıştır. Kadını eve kapatma, politik haklarından mahrum bırakma, örtünme, ev işleriyle uğraşması, erkeğe itaatle yükümlü oluşu Arap kültürünün patriarkal özelliği olarak Anadolu'ya gelmiştir. Bu düşünceye göre *erkeğe eşdeğer kadın kimliği* eski Türk kültüründen kaynaklanır. Avrupalı kültürün kadın hakları anlayışı ise sahtedir; kadın özgürlüğü kadınları cinsel nesneler yapmaktan başka işe yaramaz.

Feray Saygılıgil'in 1933-50 tarihleri arasında çıkan haftalık *Yedigün*[34] dergisi üzerinde yaptığı çalışmada sunduğu veriler-

34 Sedat Simavi tarafından çıkartılan dergide Reşat Nuri Güntekin, Nezihe Muhittin, Şükûfe Nihal, Halide Edip Adıvar, Cahit Uçuk, Saik Faik gibi yazarlar da yazıyormuş.

de ise 'Türk kadını'nın fedakâr, anlayışlı, kocasının yardımcısı olan ve aile sorumluluklarını çalışmanın, kariyerin ve diplomanın önüne koyan bir kadın olarak tanımlandığını söyler. Neredeyse kızların okumasının ve çalışmasının aileyi bozacağı ve sağlıklı nesiller yetiştirmeyi engelleyeceği anlayışının çeşitli örneklerinin göründüğü bu yayından örnekler verir (Saygılıgil, 2001). Aslında Türk modernleşmesinin kız çocuklarının eğitimi ile ilgilenmesine rağmen onların meslek sahibi olmaları ve çalışmaları karşısında gayet ikircikli hatta zaman zaman olumsuz eğilimler taşıdığını görürüz. Hatta ibre muhafazakâr modernlik düşünürlerine döndükçe iyiden iyiye kadınların evin dışında çalışmasının aileyi bozacağı ve çocukları sokağa düşüreceği konusunda 'korku psikolojisi'nin egemenliği ortaya çıkar. Diğer deyişle Türk modernleşmesi kadınların çalışma hakkı konusunda iyi bir tahminle suskun, gerçekçi bakışla olumsuz ve ayrımcıdır.

Erken modernleşmenin muhafazakâr kadın yazarlarından Samiha Ayverdi *İbrahim Efendi Konağı*'nda Osmanlı kadınların yozluğunu anlatmak ve 'yeni kadın'ın nasıl yaşaması gerektiğini göstermek için Beyoğlu Levantenleri ile terzi ve mürebbiyelerin, kadınların ideal dünyası olan ev alanına sızmayı başararak, aile dünyasının maneviyatını tehdit ettiğini yazar. Açıkça büyük kentlerdeki "alafranga, yozlaşmış kadın"ı olumsuzlayarak karşısına iffetli, saf ve çalışkan yerli kadın örneği olarak konan "Anadolu köylü kadını"nı idealize eder. Bu tema erken modernleşme romanında hem muhafazakâr hem de milliyetçi anlamda sürekli tekrarlanan bir tema haline getirilir.

Erken modernleşme romanında en önemli düzenleme stratejilerinden biri 'modern düşünceleri aşırılıklardan arındırma'dır. Aşırılığa kaçmayacak kadın ahlakının yaratılması adına saf ve temiz, biyolojik ve kültürel üretkenliği ve koruyuculuğu anneliğinde cisimleşmiş "Anadolu kadını" özellikle milliyetçi-muhafazakâr düşünürlerin dilinde "etnikleştirilmiş cinsiyet" olarak ortaya çıkar. İdeal niteliklerle tanımlanmış Türk kadınlığına davet edilen İstanbul kadınıdır. Kadının annelik ve ev içi rollerinden her türlü uzaklaşma ihtimalini hafifmeşrepleş-

me, orospulaşma olarak gören bu modernleşme tarzı "yabancı / öteki kadın"ın orospuluğa yatkınlığına ve buna bağlı akıbetine ilişkin tasvirler içerir. Bu sayede "bizim kadınımızın" gayri milli davranış anlamına gelen iffetsizliğe meyletmesi halinde karşılaşacağı yaptırımı ima eder. Ayverdi'nin kadın tahayyülü şöyledir: "Kütle terbiyesinde kadının rolü, yeri ve yardımı düşünülürken, işte bu yüzden ilk akla gelen, o emanetin bekçisi ve gözcüsü bulunan ailedir... Halbuki tarih boyunca o kadın [eski devrin kadını] döl veren ve doğurduklarıyla beraber bütün aileyi bir görenek ve gelenekler nizamı içinde toplayıp birleştiren mesul şahıs, cemiyet ahenginin ipuçlarını elinde tutan ve aile kovanını petekleyip dolduran sırlı kuvvetti" (Ayverdi'den aktaran Köse, 2009).

Muhafazakârlıkla Cumhuriyetçi modernleşmenin kesiştiği noktada kadının birinci vazifesini annelik olarak saptasa da, bu görevin sorumluluk içinde yerine getirilmesi kadının ancak toplumsal bir yurttaşlık bilincine sahip olması halinde gerçekleşebilecektir. Ayverdi, dönemin annelik ideolojisine uygun şekilde bir vazife olarak anneliğe toplumsal anlam yüklerken, aynı zamanda *İbrahim Efendi Konağı*'nda topluma hizmet bilinci ve analık görevi konusunda yeni nesillerin modernleşme ile giderek değişen anlayışını eleştirir:

> "Eski devrin şehirli kadını da köylüsü gibi, memleketin aktif elemanlarındandı... Halbuki şimdi vatan da iman da bu yeni kadın tipi için mühimsenmez, vakti geçmiş bir masal artığından başka bir şey değildi... Analık onun için sadece bir fantezi, bir gurur vesilesinden ibaret kalmıştı... Henüz cemiyetin şuuruna yükselmemiş olmakla beraber, göze çarpan bir gerçek vardı: Kadın tahtından inmiş ve sokaklara dökülmüştü. Onüç, ondört yaşında kızlar, saatlerce gaz, tuz veya et vesikası almak için kalabalıkların ortasında bekliyor; ya da günlük ekmek istihkakı için gide gele tevzi odalarının kapısını aşındırıyorlardı. Pek tabi ki bu arada evinin içinde duymadığı sözleri işitiyor, yabancısı olduğu muamelelere maruz kalıyor; icap ederse mücadele eyliyor, itişiyor, döğüşüyor, hatta fırsat bulunca sevişi-

yordu da... kadın artık sokağa çıkmıştı. Bu onun lehine miydi? Aleyhine mi? Henüz bilen yoktu. Fakat evinden çıkmıştı ve bir daha da girmeyecekti. Amma medeni dünyanın her yerinde bu buydu. Erkeğin yanı sıra kadın da çalışıyordu. Ne ki çalışan erkek, akşam çatısı altına dönünce hazır bir ev, sıcak bir çorba beklemekte kendini haklı buluyordu. Çalışan kadın ise dışarıdaki yorgunluğu ne olursa olsun, evini düzenlemek ve bu sıcak çorbayı temin etmek mecburiyetindeydi. Yemek, çamaşır, dikiş, sökük, temizlik ve nihayet çocuk, hep kadının boynuna dolanmış mesuliyetler cümlesindendi. Medeni dünyada çalışan kadının çocuklarına müesseseler bakıyordu. Fakat ana kokusundan, ana sevgisinden mahrum yetişen bu çocuk, insandan ziyade bir makineye ne kadar benziyordu. Ne demeli?... Türkiye'de şehirli olarak başlıca üç ayrı sınıf kadın vardır. Birinci kategori eğlence, zevk ve lüksünden başka hiç ciddi ve milli mesele ve davası olmayan refahlı kadındır ki, en büyük zevklerinden biri kumardır... Sıfatlarına gelince, ilericidirler, inkılapçıdırlar. Bu kof ve milli gerçeklerden boş kalmış kafaların Türk tealine çizmekte bulunduğu istikamet ise Türkiye Türklüğüne faydadan çok zarar getirmektedir... Diplomaları ve birkaç garp diline aşina olmaları onları, memleket meseleleri üstünde gerçek tasarruf sahibi olduklarına inandırmaktadır. İkinci zümre hem evde hem dışarıda Tanzimat döneminden beri çalışan fakat, çalışma hayatının getirdiği yorgunluktan muzdarip ailesiyle ve çocuklarıyla ilgilenemeyen bu kadının çocukları "kreşlerin, çocuk yuvalarının, komşu teyzelerin malı bir yamalı bohçaya" benzemektedir... Üçüncü zümre ev hanımı olan fakat çocuklarına devredebilecek şifahi kültürden mahrum kalmış kadınları anlatır. Bu kadınlar "zamanlarını kumarda, gece eğlencelerinde, sinema, tiyatro, berber, terzi gibi şahsi zevklerle harcamaktadır da."[35]

Bu örnekten de anlayacağımız üzere modernleşme ilerledikçe kadınların gündelik hayata sıradan biçimlerde karışmasının

35 Ayverdi, S., *Milli Kültür Meseleleri Ve Maarif Davamız*, İstanbul: Kubbealtı Neşriyat; İstanbul, (1976) 2003, s. 291-298 (aktaran Köse, 2009).

muhafazakâr düşüncede yarattığı rahatsızlık daha belirgin hale gelmektedir.

Kayıp kuşak, sessiz kadınlık

Türk modernleşmesinin öncü kadınlarının yeni Türk devletinin inşasına nasıl dahil olduklarını sorgularken tartışılması gereken en önemli konulardan biri kadın haklarının medeni haklar alanında gösterdiği gelişimi neden siyasal haklarla ilgili gösteremediğidir. 1926 tarihli Medeni Kanun (önemli ayrımcılıklar içerse de) kadınlara aile, evlilik ve velayet hakları konusunda önemli bir güçlenme fırsatı sunarken bunu tamamlayacak ve güçlendirecek siyasal hakları 1924 Anayasası ile vermeyi reddetmiştir. Kadınların seçme ve seçilme haklarının ancak 1934'te ve otoriter siyasal rejimin giderek yerleşerek zaten çok fazla bir şey yapma şansı tanımadığı bir dönemde kabulünün yol açtığı sonuçları ve bugüne devrettiği olumsuz mirası görmeye çalışmak gerekir. Bu tarihsel momentteki başarısızlık kadınların siyasal kurumlarda eşit siyasal temsilinin çözülmeden bugüne devredilen en önemli sorun haline dönüşmesinde önemli bir nedendir. Şimdi bu sürecin özellikleriyle ilgili bize veriler sunan çalışmalara kısaca göz atarak tartışalım.

Medeni haklar mı, siyasi haklar mı?

Osmanlı topraklarında hayat bulmuş kadın örgütlerinin 1920'lere kadar Avrupa'daki kadın örgütlerini ve *sufrajet* hareketi yakından izlediklerini dergi ve gazetelerde çıkan haber ve yorumlardan anlıyoruz. Ama o dönemde Kuzey Atlantik coğrafyasından çıkarak dünyayı saran *süfrajet* hareketinin Osmanlı coğrafyasında, kendilerine erkeklerle eşit haklar isteyen kadınlar üzerindeki etkilerini hâlâ çok detaylı bildiğimizi söyleyemeyiz. Ama yine de modernleşme hareketinin kadın ve erkek öncüleri arasındaki en önemli tartışma ve uzlaşmazlık meselelerinden birinin kadınların siyasal hakları olduğunu gösteren önemli araştırma verileri var elimizde.

II. Meşrutiyet'in özgürlük ve eşit haklar vaat eden siyasal ortamında kadınların haklarını savunan kadınlar acaba kendilerinin de devlet yönetimine katılma ve siyasal temsil haklarını ne kadar talep ettiler? Osmanlı kadın hakları örgütlerinin kadınlar için medeni ülkelerde kadınlara sağlanan eşit medeni hakları talep ederken oldukça güçlü ve başarılı olduklarını ama erkeklerin bile siyasal haklarının olmadığı bir ortamda kadınların siyasal haklarını çok gündeme getirmediklerini söyleyebiliriz. Bunun bir devamı olarak yeni ve bağımsız Türk devletinin kurulması sürecinde kadınlar aile içindeki konumlarını güçlendirecek eşit medeni hakları savunurken (sonunda elde ederken) aynı gür sesle, kurulması arzulanan devletin yönetimine katılma için siyasal katılım/temsil hakları neden talep etmediklerini sorgulamak gerekiyor. Bu alandaki sessiz ve sonuçları itibariyle başarısız durumun Cumhuriyet'in 'kadın hakları devrimi' anlayışını şekillendirerek kadınların siyasal alanda bugün de hâlâ devam eden güçsüz ve eşitsiz konumlarının tarihi arka planını oluşturduğunu söyleyebilir miyiz?

Erken modernleşme döneminin en yaygın ve güçlü özgürlük ve eşitlik taleplerinin II. Meşrutiyet döneminde ortaya çıktığını söylemek abartı olmaz. II. Meşrutiyet'in özgürlük ortamında dahi birçok kadın örgütüne Batı'daki gibi kadınlara oy hakkı istemenin çok radikal göründüğü ve siyasi hak talep eden kadın örgütlerini bu işten geri durduran bir anlam taşıdığı anlaşılıyor. Medeni haklarını büyük bir güçle savunan kadınların siyasal haklar taleplerinde neden çekingen olduğunu anlamak gerek. Bu konudaki sınırlı verilere bakarsak birçok konuda cesur eleştiri ve talepleri olan kadınları siyasal haklar konusunda geri durduran bir algılayışın varlığını görüyoruz. Örneğin meşhur *Beyaz Konferanslar*'ın birinde siyasal haklar istemek ile ilgili olarak "O kadar cüretkâr değiliz, şimdilik kaydıyla oy hakkı talebinde bulunmuyoruz... şimdilik hukuk-ı medenniyye, insaniyet hakkı, yaşamak hakkı istiyoruz" deniyor.[36] Kadınlara seçme ve seçilme hakkı talep edilmesinin önde gelen savunu-

36 Fatma Nesibe Hanım'ın 5. Beyaz Konferans'taki konuşması, *Kadın*, İstanbul, 5. sayı, s. 2-7, 17 Mart 1328 (1912), aktaran Demirdirek, s. 117.

cularından *Kadınlar Dünyası* dergisinde 1914'te çıkan bir yazıda "Onu talep etmek ona liyakatle mümkündür. Ona liyakat ise memleket kadınları gibi hayat-i cemiyete, mesai-i umumiyyeye iştirak ile hasıl olacaktır" deniyor.[37] Ama *Kadınlar Dünyası* dergisi 1921'den sonra yeniden çıkmaya başladığında kadınların '*hakk-ı intihabı*'nı elde etmeyi de artık amaçları arasına koyduğunu biliyoruz (Demirdirek, 1993; 118).

Osmanlı kadın hakları savunucusu kadınlar arasında kendine özgü konumuyla dikkat çeken Fatma Aliye gibi, Müslüman kadınların da ileri ve modern olabileceğini savunan kadınlar olduğu kadar kız kardeşi Emine Semiye gibi hem İttihat ve Terakki Cemiyeti'ne mensup olup hem de *sufrajet* sayılabilecek eylemler yapan kadınlar da vardı. İttihat ve Terakki'nin Selanik Şubesi yöneticilerinden olan Emine Semiye, Cemiyet'e, II. Meşrutiyet'in sunduğu *devr-i hürriyetten* kadınların taleplerine nasıl bir yanıt geleceğini sorduğunu ve aldığı olumsuz yanıt karşısında şaşırdığını belirtir. Emine Semiye bunun üzerine, kadınların ancak kendi kendilerini kurtaracağını ve kurtuluşun kendi ellerinden olması gerektiğini belirterek erkek yöneticilerden aldığı 'bekleyiniz' yanıtını şöyle aktarıyor: "Biz hürriyeti kurtardık, fakat kal'a-i ta'assubun (tutuculuğun kalesinin) henüz bir taşını kaldırabildik. Bekleyiniz, terakkiyat-ı nisvaniyyenin zamanı da gelecektir. Sizin gibi erbab-ı hamiyyet me'yus (ümitsiz) olmaz ve fütur getirmeyerek (usanmadan) çalışır" (aktaran Zihnioğlu, 2003; 56).

Erken modernleşme döneminin reformcu erkeklerinin kadın hakları konusunda çok destekçi ve hatta çoğu zaman dünya basını tarafından 'devrimci' kabul edilen tavırlarına rağmen, kadınların siyasete eşit katılımını çok da akıllarına getirmedikleri hatta bundan çok da hoşlanmadıklarını söyleyebilir miyiz? Milli Mücadele'nin ve Cumhuriyet'in öncü kadroları arasında artan kadın sayısına rağmen siyasal haklar talep eden kadın örgütlerini feminist, aşırı diye dışlayan bakış açsının çok istisna olmadığını görüyoruz. Bu bakış açısının gerekçesi ise 'gericile-

37 *Kadınlar Dünyası*, "Kadın ve Hukuk-ı intihab", 133. sayı, s. 2-3, 1 Mart 1914, aktaran Demirdirek, s. 118.

rin karşı çıkışı' oluyor. Hiçbir konuda 'gericiler'i dinlememeye azim gösteren Cumhuriyetçiler neden kadınları devlet yönetimine alma ve siyasal haklar tanımada onların düşüncelerini karşılarına almak istemiyorlar acaba? Milli Mücadele'nin başarısı ve Cumhuriyet'in kuruluşu için çalışmış öncü kadrolar içindeki kadınların da devlet yönetimine eşit katılıma ve Cumhuriyet'in ilk parlamentosunun kuruluşundan itibaren kadınların siyasal temsil haklarını sonuna kadar talep edip diretmedikleri anlaşılıyor.

Türk Kadınlar Birliği'nin (TKB) yürüttüğü kadınların siyasal hakları mücadelesi hakkında İttihat ve Terakki'nin ve daha sonra Milli Mücadele kadrolarının önde gelen yöneticilerinin ne düşündüğü belirleyici olmuş. Ama örneğin İttihat ve Terakki'nin iki öncü kadın ismi Halide Edip ve Muallim Nakiye, TKB'nin yürüttüğü siyasal haklar mücadelesine doğrudan katılmıyor; Halide Edip uzaktan destek veriyor ya da suskun kalıyor. Nakiye ise, 1924'deki Hukuk-u Aile İçtimai Şura'sında yaptığı konuşmada çok eşliliğin çözümünün eğitim olduğunu belirterek "esas atılması gereken adım kadınların eğitimidir, siyasal haklar sonradan gelecektir" görüşünü destekliyor. Hatta Nakiye Hanım TKB'nin siyasi haklar hareketine karşı çıkarak Cumhuriyet'in kadınlara gerekli bütün hakları verdiğini de konuşmasında belirtiyor (Zihnioğlu, 2003; 158). Eşit haklar talep eden türden bir feminizme ilgi duymayan, kadın sorunlarının eğitimle ve toplumsal seferberliğe katılımla çözüleceğini düşünen Muallim Nakiye (Elgün) ve Halide Edip gibi dönemin önemli kadınları Türk Ocağı idare heyetinde üye görünüyorlar. Öte yandan, Nezihe Muhittin gibi eşit siyasal haklar savunan ve kendisine feminist diyen bazı öncü kadınları da, TKB'nin siyasal haklar mücadelesine öncülük yaptıkları kadar, Halide Edip gibi milliyetçi kadınlara benzer biçimde, ulusun inşasında anneliğin kadınların en önemli görevi olduğunu ve bunun kutsallığı üzerine yazıp konuşmaya devam ediyorlar (Zihnioğlu, 2003; 106-7).

Ama dönemin Anadolusunda farklı yerlerden doğru sesler çıkmakta olduğunu görüyoruz. Türk Ocağı Trabzon Şubesi üyesi Süreyya Hulusi adlı bir kadın "Türk kadını tarihte siyasi

bir rol oynamıştır. O kendi olanaklarını tanımaktadır. Ekonomik yaşamda bir yer almaya yeteneği olduğuna göre, ülkenin işleriyle uğraşmaya yetenekli olduğu niçin kabul edilmiyor? Herkes ondan yurttaşlık dersi alırken ulusun kaderi ve yönetimi söz konusu olduğunda onu neden ihmal ediyoruz" diyerek duruma karşı çıkmaya çalışan kadınların varlığını bize kanıtlıyor (Oruz, 1986, s. 30'dan aktaran Çaha, 2010; 118).

Mustafa Kemal'in kısa süreli karısı olan Latife Hanım'ın kadın hakları konusundaki duyarlılığını ve modern Türk kadınını temsil etmek üzere kendisine önemli sembolik konumlar verildiğini biliyoruz (Çalışlar, 2006). Latife Hanım TKB'nin yürüttüğü kadınlara siyasal hakların verilmesi mücadelesini desteklemiş. Latife Hanım ile Mustafa Kemal'in boşanma nedeni olarak Latife Hanım'ın feminist görüşlere sahip olması ve politik etkinliklere katılması gösterilmiş. Dönemin *The New York Times* gazetesinde çıkan bir haberde "Modern Türkiye'nin lideri eşinden modern olduğu ve erkeklerle aynı rolü üstlenmek istediği için boşanıyor" deniyor.[38]

Halide Edip, Latife Hanım, Nezihe Muhittin yeni Cumhuriyet'in öncü siyasal kadrolarından ve dolayısıyla devlet yönetiminden ve yeni siyasal kurumlarından (başta TBMM ve CHF) dışlandıktan sonra sessiz ve suskun kalmışlar. Bu kadınlar ile Cumhuriyet'in kurucu erkekleri arasında devlet rejimi ve toplum modeli ile ilgili çok ciddi ideolojik ayrımlar olduğunu söyleyemeyiz. Nezihe Muhittin milliyetçi duruşu ile Birinci Dünya Savaşı öncesinde feministlerin "kendi devletinize ve ordunuza karşı çıkın, ulus-devletler arasındaki savaşı desteklemeyin, barıştan yana olun" çağrılarını eleştirir, bunun emperyalizme hizmet olacağı fikrini savunur ve barış isteyen kadınlarla dalga geçer. Halide Edip, muhalefetini ancak İngilizce dile getirir, Latife Hanım ömrü boyunca susarken birbirleriyle ve kadın hakları için mücadele eden bütün diğer kadınlarla doğrudan bir bağlantı kuramadıklarını anlarız.

Aslında kadınların siyasal hakları meselesini tartışan kadınların çok erken tarihlerde meseleyi yerli yerine oturtmuş ol-

---

38 *The New York Times*, 30 Ağustos 1925 sayısından aktaran Zihnioğlu, 2003; 154.

duklarını görürüz. Türkçülük akımına yakın olup teması milliyetçilik olan romanlar yazan Müfide Ferit (ilk İçişleri Bakanı Ahmet Ferit Tek'in eşi) roman yazmadan önce önemli siyasi yazıları ile de daha öne çıkmış bir kadındır. *Türk Kadını* dergisinde 1919'da yazdığı "Feminizm" başlıklı yazıda feminizmi savunur, dünyanın her yerinden ve tarihten erkek egemenliğine örnekler verir. Kadın-erkek eşitliğini tanımlar ve şöyle der: "Feminizm nedir? Feminizm diye kadınların medeni, içtimai ve siyasi haklarda erkeklerle müsavi olmalarını istemek mesleğine derler."[39] Çalışma hakkını savunurken siyasal haklar konusunda da açık bir ifade kullanır: "Mademki cemiyetin ıslahı siyasi kanunlarla icra edilmektedir... kadınlar neden kendilerine taalluk eden bir meselede hakk-ı kelamları olmasın?.. Dünyada sufrajelerin kahraman mücadelelerini bilmeyen yoktur. Bütün silahlardan sonra habs olmağı hatta açlıktan ölmeği bile göze alan bu cesur kadınların muvaffak olmamaları mümkün değildir." Bunları söylerken feminizmin düşmanlarını da tanımlar: "Hodbin aile reisleri, iktisadi mevkilerinin fakirleşeceğini zanneden sahib-i sanatlardan, rekabetten korkan politikacılardan ve kadını daima kendilerine münhasır, şahsiyetsiz birer zevk aleti bırakmak isteyen... muhalifler... Tarihten şu neticeleri çıkartabileceğiz: Milletler çalışırken, cemiyetler doğarken, teşekkül ederken, kadın daima erkeğe yardımcı ve arkadaş oluyor. Mevkii tamamiyle erkeğe müsavi, sonra millet zenginleştikçe, sefahate meyl ettikçe kadınları yerlerinden kovuyorlar ve onları birer zevk aleti, servet nişanesi derecesine indiriyorlar" (*a.g.e.*).

Kurucu erkekler ve kadınların siyasal hakları

1924 Anayasası'nın yürürlüğüne kadar kadınların oy hakkı konusunda yapılmış detaylı araştırmalar hâlâ elimizde yok. Ama mevcut araştırmalardan konunun o dönemde oldukça yaygın tartışıldığı görülüyor. Cumhuriyet'in kurucu irade-

39 Müfide Ferit, "Feminizm", *Türk Kadını*, 4 Nisan 1919 sayısından aynen yayınlayan Mine Koçak, *Tarih ve Toplum*, Mart 1999, sayı 183; 35-9.

sini temsil eden erkek politikacı ve yazarların bu konuyu neden savunmadıklarını sorgulayan daha detaylı araştırmalara gereksinmemiz var. Ayrıca modernleşmenin önemli kadınlarının kendi aralarında bu konuyu nasıl tartıştıkları ve neden bir araya gelip güçbirliği yapmadıkları da araştırılması gereken bir konu. Ben elimizdeki sınırlı verilerden birkaçına gönderme yaparak ilerleyeyim. Örneğin *Kadın Yolu* dergisi ilk sayısında dönemin Adalet Vekili Mahmut Esat (Bozkurt) ile kadınların seçme ve seçilme haklarının verilmesi hakkında yapılan mülakatta bazı sınırlamalar ile bunun mümkün olduğunu söylediği yazılmış (Zihnioğlu, 2003; 166). Nisan 1923 tarihli *Vakit* gazetesinde Ahmet Emin (Yalman) ve Mehmet Emin (Us) tarafından *Kadınların intihabı anketi* yapılarak yayınlanıyor. Anket sonuçlarına göre ankete katılanların çoğunluğu buna olumlu bakıyor. "Kim aday olabilir?" sorusuna verilen yanıtlarla ilgili olarak da "13 münevver hanımın adaylık için mücadeleye başladığı" haberi duyuruluyor (*Vakit*, 19 Nisan 1923'ten aktaran Zihnioğlu, s. 122).

Kadınlara söylenen "bekleyiniz, kadınlar olgunlaşıp zamanı geldiğinde yeterli özgürlükleri elde edecekler" söylemi, öte yandan da kadınların sürekli aile ve annelik görevine çağrılması ile bir arada gerçekleşiyor. Celal Nuri (İleri) İstiklal Savaşı'nda kadınların da savaşarak kendilerini ispatladıklarını ve TBMM'ye seçilmeyi hak ettiklerini dile getiriyor. Ama bunu hak edenlerin İstanbul kadınları değil, Anadolu kadınları olduğunu belirtiyor. "Kadınlıkta intisab edilecek en birinci meslek zevcelik mesleğidir" diyen Celal Nuri, Afife Fikret takma kadın adıyla *Ati* gazetesinde yazdığı yazıda "Kadınları ailenin temel direği haline getirmek gerek... İşte yeni Türk feminizmi kadınları siyasetle meşgul etmeden evvel onları ailenin bir direği, bir temel taşı haline getirmelidir. Biz kadınlar meb'us, a'yan, vükela (vekiller) olmadan evvel iyi bir kerime, bir hemşire, bir zevce, bir valide, iyi bir büyüknine olalım" diye yazarak kadınları etkilemeye çalışmış.

Falih Rıfkı (Atay) kadınlara seçme ve seçilme hakkının verilmesi ertesinde yazdığı gazete yazısında "İlk yapacakları iş fırka

toplantılarında fırkanın propaganda bölümlerinde sandık başında çok kadın ve şapkalı kadın bulundurmaktır. 1935 Türkiye saylav seçiminin üstünde, kadın kurtuluşunun ölçüsüz sevinci dalgalanmalıdır... Türk kadın gençliği bütün yabancı gözlerin bu seçimde kendi üzerine çevrilmiş olduğunu bilmelidirler. İçlerinde Türk kadının siyasal yasayışına girebilecek yetkinliğe daha erişmemiş olduğunu ileri sürerek gülümseyenler olduğu gibi Batı illerinde siyasal haklarını kazanmak isteyen kadınlar, kendi erkeklerini, 1935 seçiminde Türk kardeşlerinin göstereceği ileriliği tanık tutacaklardır!" (aktaran Zihnioğlu, 2003; 106) diyerek hem teşvik ediyor hem de hâlâ kadınlara bir 'ispat sorumluluğu' atfederek 'eksiklik söylemi'ne içinden konuşuyor.

Yeni Cumhuriyet'in siyasal kurumları ve kadınların siyasal temsili

Bugüne kadar Cumhuriyet'in dünyanın önde gelen kadın devrimlerinden birini gerçekleştirdiği iddiasına sahip olduğunu biliyoruz. Buna rağmen neden 1921 ve 1924 anayasalarında kadınlara seçme ve seçilme hakkının verilmediğinin arka planını çok detaylı göremiyoruz? Cumhuriyet'in kurucu kadrosu gerçekten de kadınlarla birlikte bir ulus ve devlet kurmakta olduklarına inanmıyorlar mıydı, onların kafasında kadınların ve erkeklerin farklı sorumlulukları olan, cinsiyet ayrımlarına ve cinslerin benzeşmezliğine dair bir modern ataerkil tahayyül mü vardı?

II. Meşrutiyet'in öncesinden başlayarak Milli Mücadele dönemi boyunca ve Cumhuriyet'in ilanı sonrasında da yeni anayasalar yapılarak yeni rejimin temel taşlarının yerine oturtulması sürecinde kadınların sahip olacakları hakların kapsamlı olarak tartışılmaya başlandığını biliyoruz. Bu tartışmaların kadınların siyasal haklarından çok medeni haklarına yoğunlaşmış olduğunu söylemek fazla abartı olmaz. Cumhuriyet'in ilk kabineleri, atanmış bakan, müdür koltuklarında Mili Mücadele döneminde önemli katkılar yapmış kadınların hiçbirini göremi-

yor oluşumuz nasıl yorumlanmalı? Kadınların siyasal haklarının 1924 Anayasası ile, erkeklerle aynı zamanda ve birlikte verilmeyişi ve sonunda 1934'te, artık siyaset hızla tek partili düzene dönüşmüş ve CHF dışında siyaset yapmanın hiçbir olanağı kalmamışken verilmesi ne anlama geliyor? Bu dönemde birbirleriyle devletin rejimi konusunda çatışan farklı siyasal grupların varlığını ve onların arasındaki rejim tartışmalarını biliyoruz. Cumhuriyet'in siyasal rejiminin niteliği konusunda çatışan bu siyasal gruplar arasında kadınların siyasal kurumlara katılması/dışlanması konusunda nasıl bir tartışma oldu ve nasıl sessiz kalma konusunda bir ortaklık sağlandı? Örneğin 1923'te TBMM'de yeni rejimin temellerinin ne olacağı hakkında görüş ayrılıklarının ortaya çıkması ve Birinci ve İkinci Grup olarak ayrışan vekillerin arasındaki sert siyasal çatışmalarda kadınların siyasal kararlara katılımı ve seçme ve seçilme hakkı konusu ciddi bir pazarlık nedeni oldu mu? Cumhuriyet'in kurucu kadrosunun devletin temel ilkeleri olan Cumhuriyet, reformlar, laiklik, vb. konulardaki ısrarlı ve mücadeleci tavırlarını kadınların siyasal hakları konusunda neden göstermediklerini nasıl açıklayabiliriz?

Bu sorulara yanıt aramak için dönemin TBMM tartışmalarına bakalım. 1924 Anayasası tartışmaları sırasında Afyonkarahisar milletvekili İzzet Ulvi Bey Anayasa'nın oy verme hakkını tanımlayan 10. maddesi görüşülürken "Her Türk seçme ve seçilme hakkına sahiptir" ibaresindeki Türk tanımı içinde kadınların da olup olmadığını soruyor. Anayasa Komisyonu başkanı Celal Nuri Bey de Türk deyince yalnız erkek anlaşılması gerektiğini belirtiyor (Taşkıran, 1973; 102-3).

1924 Anayasası ile seçme ve seçilme hakkı 18 yaşını geçen her erkek vatandaş için kabul ediliyor. Kanun-ı Esasi Encümeni Reisi Yunus Nadi imzasıyla yayınlanan encümen kararında Anayasa'da değişikliğin sadece 50 bin erkek nüfusa bir vekil tayininden 20 bin erkeğe bir vekil seçimine geçilmesi konusunda yapıldığı belirtiliyor. İkinci Grup lideri Hüseyin Avni Bey "Kadınlar tekâmül edip de, rey hakkını istimal etmek (almak) derecesine gelinceye kadar onlar da aile reisine rey vermiş gibi te-

lakki edilerek yirmi bin nüfusu zükurda (erkek nüfusta) bir mebus intihabını esas ittihaz etmiştir" diyor. Bu yanıttan anlaşıldığı üzere kadınlara eşit siyasal hakların verilmeyiş nedeni onların "yeterince tekâmül etmemiş" olduğuna dair görüş birliğidir. Bu karar alınırken sadece mebus Tunalı Hilmi Bey itiraz ediyor ve kadınlara oy hakkı verilmesini savunmaya kalkıyor; ama onu da hemen susturuyorlar (Taşkıran, 1973; 78). Yeni rejimin siyasal niteliği hakkında aralarında çatışan mebusların, konu kadınların seçme ve seçilme hakkını tanımamak olunca görüş birliğinde oldukları anlaşılıyor.

1920-1934 arasında TBMM'deki siyasal faaliyetlerde kadınların siyasal hakları ile ilgili başka bir tartışma geçtiğine dair bir bilgi yok. Cumhuriyet'in kuruluşunda kadınların hâlâ yeterince olgunlaşmamış oldukları gerekçesiyle kendi başlarına oy verme ehliyetine sahip olmadıkları söyleniyor ve seçimlerde aile reisi erkekler aracılığıyla oy vermiş sayılıyorlar. Bu durumun o güne kadarki kadın taleplerini göz ardı eden bir tavır olduğu açık (Zihnioğlu, 121). 1924'ten itibaren kadınların eşit siyasal hakları konusundaki TKB'nin, sonuçta başarısızlıkla biten mücadelesini görüyoruz.

1920 veya 1924 anayasalarında tanımlanan yeni devlet rejimi içinde kadınların katılımlarının gerekip gerekmediğinin tartışılmadığını ve ilk dönem kabine ve bakanlık yönetimlerinde hiç kadına yer verilmemesine bakarak Cumhuriyet'in kadın devriminin kadınlara eşit siyasal haklar verilmesini ve kadınların devletin yönetiminde yer almasını içermediğini anlıyoruz. Bunun yerine, "Cumhuriyet'in kadın devrimi" olarak tanımlanmasına yol açan şeyin 1926'da Medeni Kanun kabul edilerek yeniden düzenlenen modern aile yaşamı ile ilgili hakların kadınlara getirdiği özgürlükler ve kamusal görünürlükle ilgili olduğunu söyleyebiliriz. Cumhuriyet'in önde gelen kadın ya da erkek elitlerinin Medeni Kanun'un kabulü ile Türk kadınına gerekli bütün hakların verildiğini ve bundan böyle kadın hakları için mücadele etmenin gereğinin kalmadığını savunduklarını görüyoruz. Türk annesinin layık olduğu haklara kavuşturulmuş olduğu iddia edilerek TKB gibi kadın haklarını savun-

mak için kurulan kadın örgütlerinin de kendilerini fesh ederek toplumsal yardım örgütlerine dönüşmesi isteniyor.

TKB'nin siyasal haklar mücadelesi

Kadınlara erkeklerle eşit siyasal haklar talep etme mücadelesinin Osmanlı-Türk modernleşmesinin önemli aktörleri arasında yer almış bütün aktif kadınları ve kadın örgütlerini ilgilendirmediği açık. Ama önemli kadınların bu konuda sürekli yazı yazdıklarını biliyoruz. Bunlardan biri olan Sabiha Zekeriya (Sertel) 1919'da *Büyük Mecmua*'da kadınların seçme ve seçilme hakları ile ilgili yazıda şöyle diyordu: "Artık hürriyet mahdut bir zümreye tahsis edilemez ve erkeklerin mümessillerinden mürekkep bir meclis artık memleketi temsil edemez. Kanun-ı Esasi'nin bütün Osmanlılara verdiği hakkı bizlerden kimse esirgeyemez. Ümit ederim ki yeni meclisin yeni mebusları bu noktayı yakından görür ve bunu yakından işitirler."[40] Zafer Toprak'ın aynen aktardığı yazıda Sabiha Zekeriya "siyasal hakları kadınlara vermek istemeyenler"e karşı şu görüşleri ileri sürüyor: (1) Avrupa'da kadınlar savaş sırasındaki kendi devletlerine katkılarını ispat edip siyasal haklarını kazandılar. Benzer bir gelişimin bu topraklarda da olması gerekir. (2) "Kadınlar siyasal haklara likayatsızdır" diyenlerin aklına göre siyasi hakların kullanılması öğrenilmesi gereken bir şey gibidir. Erkekler Meşrutiyet'in ilanından bugüne sadece 10 sene geçtiği halde kendilerini siyasi hakların kullanımında ehil sayıyorlar ama kadınları bu haktan mahrum etmek istiyorlar. Oysaki erkeklere şunu söylemek gerekir ki memlekette siyasi hakları kullanmak için münevver bir kadınlık sınıfı vardır ve bu siyasi mücadelede muvaffak olmak için kâfi derecede donanımlıdırlar. (3) Kadınları memleketin mukadderatına ait bir meselenin dışında bırakmak onları vatandaş hukukundan mahrum etmek demektir. Halbuki kadınlar bu vatana evlat yetiştirmiş ve şehit vermiş analardır. (4) Kadınların hayatta kendisini müdafaa eden ve-

40 Sabiha Zekeriya, "Kadınlar ve İntihab", *Büyük Mecmua*, 1919, 14, 30 Teşrini Evvel; 218-19 (aktaran Toprak 1998).

killere ihtiyacı vardır. Erkekler daima kadınlara karşı kanunlar yapıyorlar halbuki Türk kadını artık erkeklerin bu müstebidane kanunlarına esir olmak mecburiyetinden kurtulacak kadar yükselmiştir. Bu nedenle kadınlar Meclis'te söz söyleyen erkeğin yanında kendi hukukunu müdafaa eden bir de kadın görmek istiyor. Geçen senelerde Meclis'te kadın mebusları olsaydı Hukuk-ı Aile Kararnamesi[41] görüşülürken kadınların seyahat meselesi mevzubahis olduğu zaman bizi müdafaa edecek vekiller bulunabilecekti. Sabiha Zekeriya yeni toplanacak mecliste "kadınlığın ihtiyacını kim müdafaa edecek?" diye soruyor (aktaran Toprak, 1998).

Kadınların siyasal haklarını en sistemli ve bilinen araçlarla savunan Türk Kadınlar Birliği'nin (TKB) etrafında toplanmış kadınların yaptığını söyleyebiliriz. TKB'nin yürüttüğü mücadelenin detaylı verilerini Yaprak Zihnioğlu'nun kapsamlı çalışmasında (Zihnioğlu, 2003) buluyoruz. Öncülüğünü Nezihe Muhittin'in yürüttüğü çalışmalar bu tartışmaların odağında yer alıyor. TKB'nin kuruluşu ve 1924 Anayasası'na giden süreçte kadınların siyasal hakları için yürüttüğü mücadelenin neden başarısız olduğu konusunda yapılmış yeni ve ciddi araştırmalara da elbette hâlâ gereksinme var. Konunun daha çok araştırılmasının bize çok da yakından bilmediğimiz ve üzerinde bugüne kadar çok konuşulmamış bir gizli tarihin kapılarını açacağı muhakkak.

Yeni Cumhuriyet'in yeni anayasası yapılırken kadınlar ve erkekler eşit vatandaşlar olarak yeni devletin kuruluşunda nasıl yer alacaklar? Bu sorunun yanıtını tartışmak ve görüş birliği oluşturmak için kadınlara oy hakkı verilmesini savunan kadınlar bir Kadınlar Şurası topluyorlar. Bu toplantının kadınlara siyasal haklar verilebilmesi, erkekler kadar gelişmiş olup olmadığı, oy hakkını yeterince ehil kullanıp kullanamayacakları tartışmaları üzerine yaptıkları anlaşılıyor. Şura'da siyasal hakların kazanılması için yapılacak çalışmalarda yer almak isteyen bütün kadınların ve kadın örgütlerinin birleşerek bir örgüt kur-

41 Kadınların uzun mesafelerde yalnız seyahat edemeyeceklerini ve yanlarında bir erkek akrabalarının olması gereğini belirten yasal düzenleme.

maları öngörülüyor. Siyasal bir kadın partisi kurulması kararlaştırılıyor ve bu süreçte Türk Kadınlar Fırkası (TKF) kuruluyor ama uzun bekleyişten sonra bu örgüte hükümetten kuruluş izni verilmiyor. Kurucular arasında Esirgeme Derneği, Hilal-i Ahmer ve Donanma Cemiyeti Kadınlar Şubesi, Teali-i Nisvan derneklerinin kurucu ve aktif üyesi olan kadınların da yer aldığı teşebbüs uygun bulunmayan program maddelerini değiştirerek bu kez Türk Kadınlar Birliği (TKB) adı altında dernek statüsünde kuruluyor. Kadınların bir siyasal parti kurmasına izin verilmemesine gerekçe olarak, siyasal hakları olmayan kadınların siyasal parti kuramayacakları söyleniyor (Zihnioğlu, 123-148). Zafer Toprak'a göre Cumhuriyet Halk Partisi'nden önce kurulmak istenen TKF'na, tüm ulusu kapsayıcı şekilde kurulması düşünülen CHF'nı böleceği endişesi ile izin verilmiyor (Toprak, 1988a).

TKF kuruluş izni almak için Nizamname'sindeki kadınların siyasal haklarını elde etmek için çalışmayı öngören maddesini değiştirmek zorunda kalıyor. Yaprak Zihnioğlu'nun TKB üzerine kapsamlı araştırmasından TKB'nin kadınların siyasal hakları için mücadele etme amacının sorun yarattığını ve girişimin kadın hakları ile ilgili bu önemli talebini geri çekerek ve siyasetle uğraşmayacağına dair bir maddeyi de nizamnameye ekleyerek, sadece bir dernek olarak kurulma izni istediğini öğreniyoruz. TKB bir siyasal parti olarak alamadığı kurulma iznini bir dernek olarak alıyor ve TKB kuruluyor. Ama kuruluşundan bir yıl sonra milletvekili seçimlerinde kadın aday göstererek kadınların oy hakkı mücadelesinden vazgeçmediğini de ispatlıyor. Kuruluşundan üç yıl sonra da, 1927 Kongresi'nde Nizamnamesinin 2. maddesine siyasal haklar için mücadele etme amacını açıkça tekrar koyuyor. Bu değişiklik Nezihe Muhittin'in gözden düşürülmesi ve dernek yönetiminden istifa ettirilmek için tertipler yapıldığı bir süreçle sonlanıyor. Nezihe Muhittin istifa ederek Dernek yönetiminden ayrılıyor. Yerine Latife Bekir'in atandığını görüyoruz.

TKB Nizamnamesi'nin değiştirilen 2. ve 3. maddeleri şöyle: "Birliğin maksadı: Kadınlığı fikri ve içtimai sahalarda yükselte-

rek asri ve mütekâmil bir mevki'e eriştirmektir. Birlik bu gayeye vusul (ulaşmak) için: Genç kızları hakiki valide yetiştirmek, kadınlık âlemindeki fec'i içtimai yaraları tasfiye etmek, dul, bikes (kimsesiz) a'ilelere ve tahsil-i ibtida'iyyedeki (ilkokuldaki) çocuklarına yardım etmek, kadınlığı harici hayat-ı mesa'iye (çalışma yaşamı) teşvik ve müstahsil bir hale getirmek, sanayi ve ma'mulat-dahiliyyeye (yerli mallara) karşı rağbete teşvik etmek için sarf-mesa'i ederek (çalışarak) konferanslar tertib, müsamereler ihzar (düzenleyerek) serbest halk dersleri küşad (açacak) ve eserler neşredecektir. Madde 3: Birliğin siyasetle alakası yoktur" (Zihnioğlu, 2003; 151-2).

Nezihe Muhittin ve TKB kadınlara seçme ve seçilme hakkının verilmesi mücadelesinin başını çekerken *Kadın Yolu* dergisinde yazdığı bir yazıda, kendilerine oy hakkı verilmeyişiyle maruz kaldıkları muameleyi şöyle nitelendiriyor: "Kahvehane köşelerinde miskinane esrar çeken birine verilen bu hak, kendini müdrik, tahsili mükemmel biz kadınlardan esirgenebilir mi?". "..intihab meselesi bir vazife-i medeniyedir (yurttaşlık görevi) ve vicdan hasa'iline (özelliğine) malik olan kadınlar bu vatani vazifelerine mefluc (kötürüm) ve gayr-ı müdrik (bilinçsiz) bir vücud gibi la-kayd kalamazlar, intihab hakkından mahrum kalan kadınların mesa'i ve hüsn-i emelleri fikir halinden fii'l haline geçmesi için müşkilat karşısındadır. Bugün müdriğiz (bilincindeyiz) ki re'y sahibi olmayan tufeylidir (asalaktır). Sicilde sayılı bir ferd-i vatan değildir. Türk kadını da şübhesiz vatan cami'ası arasında kıymeti olmayan bir kemmiyyet (nicelik) halinde kalmayacak ve mevcudiyetini tasdik ettirecektir. İşte o zaman Türk kadınının bütün hukukunu tanımak için arada hiçbir ha'il (engel) kalmayacaktır" diyor.[42]

TKB'nin ve birçok aydın kadın ve erkeğin talebi, imza kampanyaları, gazete yazıları, anketler, vb. etkinliklere rağmen 1924 Anayasası kadınlara seçme ve seçilme hakkı vermeyerek Cumhuriyet'in 'kadın devrimi'nin sınırlı bir 'medeni haklar devrimi' olduğunu gösteriyor. Kadınların seçme ve seçilme

42 Nezihe Muhittin, Kadın Yolunun Şiarı, *Kadın Yolu*, 16 Temmuz 1341, no. 1 aktaran Çakır, 1994; 77.

hakkı 1930 ve 1934'te yapılan yasa değişiklikleri ile gerçekleşiyor. 1934 Teşkilat-ı Esasiye ve İntihab Kanunu'ndaki değişiklikler 192 milletvekilinin imzası ile çıkıyor. Teşkilat-ı Esasiye'nin 10. maddesindeki "18 yaşını bitiren her erkek Türk mebusan intihabına iştirak etmek hakkına sahiptir" ve 11. maddesi "30 yaşını bitiren her Türk erkek intihab edilme selahiyetine sahiptir" ifadeleri "Yirmiki yaşını bitiren kadın, erkek her Türk mebus seçilme hakkına sahiptir" ve "Otuz yaşını bitiren kadın, erkek her Türk mebus seçilebilir" şeklinde değiştiriliyor. Aynı zamanda 317 olan mebus sayısı 370'e çıkartılıyor. Yeni kanunda seçimin iki dereceli olacağı ve kadın mebusların dörtte birini ilim ve irfanı ile tanınmış tecrübeli ve münevver kadınlar, dörtte üçünü ise "İstiklal savaşında fiilen savaşa iştirak etmiş, hatta sırtında cephane taşımış ve madalya almış köylü kadınlar temsil edilecektir" deniyor (18 Aralık 1934 tarihli *Zaman* gazetesinden aktaran Doyran, 1997; 27).

Kadınlara yeni kurulan Türk devleti karşısında eşit görev ve haklar vererek eşit vatandaşlık statüsü tanımak anlamına gelecek olan seçme ve seçilme hakkının Yeni Cumhuriyet'in kuruluşuna imza atan 1924 Anayasası ile değil de 1934'te verilmesini açıklayan iki temel görüş vardı. Birincisi bir meşrulaştırma içeriyor: O tarihte TBMM'de karşı görüş çok güçlüydü (İkinci Grup) ve onların muhafazakâr görüşleri zaten böyle bir Anayasa maddesine izin vermeyecekti. 1934'te bu muhafazakâr grup tasfiye edilmiş olduğundan rahatça hareket edilebildi.[43] Diğer görüşe göre ise (örnek olarak bkz. Tekeli, 1982) TKB'nin etrafında örgütlenen güçlü kadın talebi 1924'te dikkate alınmadı ve reddedildi. Ama 1930'lara gelindiğinde Avrupa'da faşizmin rüzgârları esmeye başladı. Dünya faşist ve demokrat siyasetlerin kamplaştığı bir dönemde Türkiye'nin konumunu belli etmesinin bir aracı olarak kadınların siyasal haklarını ileri sürdü. Bu kadınların taleplerinin değil, yeni Türk devletinin uluslararası alandaki politik duruşunun belirlediği bir açılım olmuştur. Ama 1934'te sağlanan seçme ve seçilme hakkı zaten siyasal re-

---

43 Bu görüşü savunan kişilere referans vermenin anlamlı olmadığını düşünüyorum. Çünkü bu görüş bir tür resmi tarih haline gelmişti.

jim bir kapanma dönemine girdiği için ve ülkede tek parti rejimi var olduğundan kadınlar lehine bir gelişim sağlamamıştır. Üstelik kadınların siyasal katılımı ile ilgili otoriter ve sadece mobilize edici bir modelin uzun süreliğine yerleşmesine de neden olmuştur.

Gözden düşen Cumhuriyet kadınları: Halide Edip, vb.

Ayşe Durakbaşa, Halide Edip'in son Osmanlı entelektüellerinden olduğunu söyleyerek onun tam bir Doğu-Batı sentezcisi olarak Arapça, Farsça, İngilizce gibi hem doğu hem batı dillerini bilip ve konuştuğunu vurguluyor. Hastabakıcılık, onbaşılık yaparak Milli Mücadele'ye katılırken Cumhuriyet'in ilk devlet yöneticileri ve bakanları arasında yer almadı. Daha sonra öğretim üyeliği ve bağımsız milletvekilliği yapsa da kamusal görünürlük kazanmış bir kadın olarak onu üst düzey siyasal kadrolar içinde görmedik. İyi bir yazar ve edebiyatçıydı. Evlilik ile sorunlu kadınlardandı. Kocasının kendi üstüne ikinci kez evlenmesi ile dönemin oldukça ilerisinde davranarak kocasından boşanmış. Daha sonra da kendisinden yaşça büyük olmakla birlikte büyük sevgiyle bağlandığı Milli Mücadele önderlerinden Adnan Adıvar ile evlenmiş. Osmanlı coğrafyasının her tarafını dolaşmış; coğrafi hareketliliği Beyrut ve Şam'a kadar uzanıyor. Milliyetçiliğin merkezine kadın sorununu yerleştiren ilk önemli yazar diyebiliriz ona. Ama Amerikan mandacılığı suçlaması ile dışlanıyor ve Cumhuriyetin kuruluşundan sonra suskunluğu isteniyor. Öte yandan siyasal ortamlarda kadınsı görünmekten çekiniyor. *Nutuk*'un yazıldığı dönemlerde o da yurtdışında duygusal sürgün yıllarını yaşıyor ve anılarını İngilizce yazıyor.

Halide Edip dönemin kadın hakları savunucuları ile ne kadar ilişkiliydi? Halide Edip'i kadın örgütlerinde değil Türk Ocağı gibi dönemin milliyetçi ve Türkçü elitlerinin siyasal örgütleri içinde görüyoruz. Ama yeri geldiğinde kadın haklarını savunuyor. Örneğin, kendisi açıkça Ankara'yı temsil ederken kadın

hakları tartışmaları içinde sürekli 'İstanbul kadınları'nın yeterince mücadele edip Cumhuriyet'in bağımsızlık mücadelesini desteklemedikleri için suçlamalarına karşı çıkarak onları savunuyor (Çalışlar, 2010). 1924'te alevlenen aile hukuku tartışmalarına ve medeni yasa tasarısına görüş oluşturmak için Nezihe Muhittin'in Türk Ocakları'nda yaptığı toplantı erkek muarızlar tarafından gazete sayfalarında eleştiriliyor. Toplantıya sadece kadınlar alınıyor ve 300 kadın katılıyor. "İstanbullu moda düşkünü kadınların gürültülü, intizamsız toplantısı" diye aşağılanan toplantıyı Halide Edip gazete yazıları ile savunuyor; toplantının erkek toplantılarından daha intizamsız olmadığını ve tartışmaların içeriği gereğince kadınların kendi yaşam deneyimlerini dile getirdiklerini vurgulayarak "Çaylara gitmek, modaya meraklı olmak, hatta dans etmek bir kadının memleketine ait meselelerde ciddi düşünmeyeceğini ifade etmez. Memleketin bütün yükünü aziz omuzlarında taşıyan taşra kadınının çoğunluğunun menfaat ve hakkını da şehirdeki kadınlar inceleyecek ve savunacaklardır"[44] diyor.

Bu toplantıda oluşturulan komisyon aile hukuku ile ilgili araştırma yaparak en çok İsveç medeni kanununu beğeniyor ve onu çevirisiyle birlikte Meclise sunuyorlar ama bir yanıt alınmadığı anlaşılıyor (Çalışlar, 2010; 308). Daha sonra İsveç değil muhafazakâr ve erkek aile reisi odaklı bir yasa olan İsviçre Medeni Kanunu esas alınarak bir düzenleme yapılıyor. 1924'te Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası kuruluşundan sonra adı kurucular arasında geçen Halide Edip beyanat veriyor ve "Kadınlara intihab hakkı vermeyen partilerin hiçbirine taraftar olmadığını" açıklıyor. "Halide Hanım kadınlara intihab hakkı verilmediğinden hiçbir fırkaya taraftar değil"[45] başlığıyla duyuruluyor haber.

Halide Edip 1925'te Takrir-i Sükûn Kanunu'nu diktatörlük olarak tanımlıyor ve bu tarihte Nezihe Muhittin ile İstanbul milletvekilliğine aday gösterilmesini haber yapmak isteyen

---

44 Halide Edip, "Kadınlarımızın maksadı nedir?", *Akşam*, 9 Şubat 1924, aktaran Taşkıran, 1973; 12.

45 *Vatan*, 24 Teşrin-i sani, 1924, aktaran Çalışlar, 2010, 313.

New York Times ve *Chicago Tribune* gazetelerine demeç verirken adaylıktan haberi olmadığını ve mebus olmak istemediğini söylüyor. *İkdam* gazetesi bu adaylıkları desteklediğini açıklıyor (aktaran Çalışlar, 2010; 318). Anladığımız kadarıyla öncü kadınlar arasındaki kadın hakları konusunda ortak ilişkiler yok ya da çok ortaklık yok. Öncü kadınlar birbiriyle ortaklaşmayı politik olarak sakıncalı mı görüyorlar acaba? Birbirleriyle görüşmek ve ortak siyasal hedefler konusunda konuşmak ve davranmak yerine erkek müttefiklerle birlikte kalabilmek ve onlar tarafından onaylanabilmek için kadın hakları savunucuları ile ilişkilerden uzak durarak mı konumlarını koruyorlar?

Cumhuriyet'in öncü kadınları birbirleriyle dayanışma yerine erkek yoldaşlarla dayanışmayı tercih etmiş olsalar bile bu onların iktidar mücadelelerinde 'cinsel malzeme' olmalarını engellememiş. Halide Edip'in gözden düşme sürecinde gazetelerde çıkan yazılara bakarsak durumun önemi ortaya çıkıyor. Halide Edip'in siyasal görüşleri ters düştü diye nasıl aşağılandığına bakalım: "Bayan Halide Edip, Atatürk'e yol gösteriyor, elinin hamuruyla erkek işine karışacağına, edebiyatıyla ve o güzelim romanlarıyla meşgul olsaydı herhalde daha iyi yapar, memleket ve millete daha faydalı olurdu"[46] diye yazılıyor.

Halide Edip, Mustafa Kemal'i eleştirdiği *The Turkish Ordeal* kitabını yazdıktan sonra ciddi saldırılara hedef oluyor. Milli Mücadele'nin Onbaşı Halide'si gitmiş yerine siperlerde askerlerle yatan Halide gelmiş sanki. Yabancı ırktan olduğu vurgulanıyor, Yahudi kökeni masaya yatırılıyor, iffeti sorgulanıyor, cadı ilan ediliyor. Eleştirilerin siyasal düzeyde değil Halide Edip'in cinsel kimliğiyle ilgili oluşu şok edici. Örneğin Orhan Seyfi, *Milliyet* gazetesinde, "Halide Edip Hanım gibi hem erkek, hem dişi bir mahlûk bu kadar alakasızlığa tahammül edebilir mi? Ne yalnız kadınlık, ne de erkeklik işlerinin tatminiyle kanaat edemeyen bu erkek-kadını kayıtsızlık çıldırttı"[47] diyerek sataşıyor. Yusuf Ziya

---

46 Mahmut Esat Bozkurt, *Atatürk İhtilali*, Kaynak Yayınları, (1941), 2003, 338-9, aktaran Çalışlar, 2010, s. 347

47 25 Temmuz 1928 *Milliyet*'ten aktaran Mevlanzade Rifat, *Türkiye İnkılabının İçyüzü*, Pınar Yay, 1993, s. 166-7'den aktaran Çalışlar, 2010; 359-60.

ise *İkdam*'da şöyle yazıyor: "Babanızın öz adıyla hitap ederek Halide Mişon mu desem? Müslüman adıyla yad ederek Halide Edip mi desem? Yoksa sonuncu kocanızın namıyla yad ederek Halide Adnan mı desem? Mamafih sonuncusunu muvafık buluyorum. Sizin onun ismi değil, onu sizin isminiz daha iyi izah ediyor. Böylece size Halide Adnan diyemeyeceğiz, fakat icabında ona Adnan Halide dilebiliriz... Meşrutiyet'te sizi sahneye çıkartanlar birer birer mezara girdiler... ama sizi evinizden içeri sokmak bile mümkün olmadı... Ah hele sizi cephedaşınız kaytan bıyıklı Mehmetçiklerden dinlemeli... Mebusluk mu istiyordunuz, vekillik mi? Yoksa maazallah daha büyük bir şey mi? Hacm-i istiabından fazla yolcu almaktan tevessua uğrayan gönlünüzde kim bilir ne aslanlar yatıyordu!"[48] diye yazmış.

Christian Science Monitor gazetesi Halide Edip ile yaptığı bir röportajda söylediklerine bakarsak hem feminizme eleştirel bakışını sürdürüyor hem de kadın hakları konusunda hâlâ umudunu yitirmediğini görüyoruz. Halide Edip 1928'de şöyle söylüyor: "Türkiye'de kadınların özgürlük hareketi, feminist hareketin bir parçası olarak gelişmedi, Türkiye'nin değişiminin bir parçası oldu. Kadının oy hakkını sadece kadınlar değil, erkekler de istiyor, Türkiye'nin özgürleşmesi ve umutlarının bir parçası olarak istiyorlar."[49]

Hükümette tek bir kadına bile yer verilmemesinin yarattığı hayal kırıklığına rağmen Halide Edip "Geleceğin Türkiye'si kadınlara oy hakkının gerçekleştiği bir ülke olacak" diyor. "Kadınlara oy hakkı ilerici erkeklerin elindedir. Diğer alanlarda örneğin eğitimde kadınların eşit hakları tanınmıştır. Oy hakkı varsa, herkesin sahip olması gerektiğine inanıyorum... Oy hakkı tanıma yetkisi ilerici erkeklerin elindedir, istedikleri zaman gerçekleştireceklerdir... Bir ülke her zaman erkeklerden çok kadınlara aittir."[50]

---

48 Halis Ahmet Özer, *Roman Tetkikleri*, MÜ basılmamış YL tezi, aktaran Çalışlar, 2010; 361.

49 Janet Mabie, "Freedom of women is part of new Turkey's emancipation, declares Mme. Halide Edip", *Christian Science Monitor*, 14 Eylül, 1928, aktaran Çalışlar, 2010; 368.

50 *Turkey Faces West*, s. 228'den aktaran Çalışlar, 2010; 369.

Halide Edip duygusal sürgün yılları ertesinde Türkiye'ye dönüyor ve İsmet İnönü ile ilişkilerini sürdürüyor. Siyasal alanda ancak 1950'de çok partili hayata geçişle birlikte Demokrat Parti (DP) kadrolarından aday olarak gösteriliyor ve İzmir'den bağımsız milletvekili seçiliyor (Çalışlar, 2010; 449). Geç gelen ve artık sembolik sayılan milletvekilliği ile aslında Cumhuriyet'in kadın devrimi bir gelişme daha sağlamış olmuyor, tersine öncü kadınların siyasal çatışmalarda ilk harcanan kesim olduğunu göstererek Türk modernleşmesinin cinsiyetçi boyutunu kanıtlıyor sanki.

Cumhuriyet'in uyumlu kadın imalatı: Afet İnan ve kadın hakları

Milli Mücadele döneminde aktif desteğe çağrılan, meydanlarda konuşmalar yaparak halkı işgale karşı direnmeye davet eden kadınların ulus-devletin kuruluşu aşamasında devlet kurmaya eşit şartlarda katılmaya çağrılmadıklarını anlıyoruz. Kadınların siyasal haklarını kullanmaları için henüz hazır olmadıkları iddiası ve kadınların ulusa evlat ve asker yetiştirecek anneler olarak daha önemli işlevler üstlenmesi gerektiği söylemi etkili oluyor. Halide Edip gibi devlet yönetim kademelerine en yakın kadınların da dışında kaldığı ya da kendi kendini duygusal sürgüne gönderdiği bir kırılma noktası yaşanıyor. Milli Mücadele'nin kadınları yeni devletin yönetim kademelerinin dışında kalıyor; yerlerine yeni kadınlar üretilip eğitilerek kamusal rol model olarak sunuluyor. Bunların sayıları çok fazla olmasa da arkalarında devlet desteği ve eril irade olduğu için etkili oluyorlar. Bunların en bilineni ve önemlisi Afet İnan.

Füsun Üstel, II. Meşrutiyet'ten sonra imparatorluğu çöküşten kurtarmak için vatandaşlar topluluğu olarak bir 'ulus' oluşturma yoluyla yeni bir çıkış arayan reformcuların bütün herkesi ilkokul eğitiminden geçirerek birbirine benzer insanlardan oluşan bir 'yurttaşlar topluluğu' yaratmaya çalıştığını söyler. Yeni kurulacak merkezi devletin siyasal öznesi olan vatandaşın oluşturulmasında –aynı III. Fransa Cumhuriyeti'nde ol-

duğu gibi– "vatandaş cemaati"nin inşası zorunlu ilkokul eğitimi, zorunlu askerlik ve seçimlere katılıp oy vererek 'temsilci seçme' yoluyla gerçekleştirilmek istenmişti. Aslında Tanzimat'la birlikte çocuğun giderek gelecekteki vatandaş olduğu fikri de yerleşmeye başlamıştı. Gelecekteki vatandaşın bağımsız bir özne, bir kamusal özne olması için çocuk sadece ailenin değil, ulusun, ırkın geleceği, yarının üreticisi, askeri, vatandaşı olarak görülmeye başlanıyor (Üstel, 2004; 32).

Yeni devletin kurucu iradesini yansıtan Kanun-ı Esasi "okul vatandaşlığı"nın da meşruluk ve üretim kaynağıdır. Vatandaşların devlete uzak-yakın dışında-içinde konumu Kanun-ı Esasi ile belirlenir. Kadınların seçme ve seçilme hakkı ile belirlenen vatandaşlık konumları da Kanun-ı Esasi'nin yapılışında değil, sonradan ona eklenen hükümle sağlanmış olmasına paralel 'eğreti' ve belirsiz konumunu sürdürür.

Milli Mücadele'nin kadınlarının 1924 sonrasında kamusal görünmezliği ve giderek yerleşen suskunluğu yerini erkek "liderlere tapan kadınlar"a bırakır. Hatta Atatürk'ün evlat edindiği kadınların "kamusal rol model" olarak görünürlüğü bir tür 'çocuk kadın' modeli yaratır. Bunun en başarılı örneği Afet İnan'dır.

1930 ve 1934 yıllarında yerel ve genel seçimlerde kadınların seçme ve seçilme haklarının kabul edilişinin mimarı olarak gösterilen Afet İnan Selanik kökenli bir ailenin öğretmen kızıdır. Atatürk'ün himayesine alarak manevi evlat edindiği Afet İnan ilk kez kadınların oy hakkını aklına getirerek Atatürk'ü bu konuda ikna ettiğini iddia ediyor ve TBMM'den gerekli yasal değişiklikleri bu gücüyle çıkart(tır)ıyor! Afet İnan süreci şöyle anlatıyor:

> "Türkiye'de kurulmuş olan kadın teşekkülleri, diğer memleketlerde olduğu gibi, bir siyasi hak iddia etme ve bu bakımdan mücadeleye girişme yolunu tutmamışlardır. Ancak bu teşekküllerin müsbet tarafı aydın kadınlarımızı bir araya toplayıp fikir teatisine vesile vermiş ve cemiyet içinde bilhassa Kızılay gibi, veyahut diğer hayır cemiyetlerinde toplu olarak çalışma imkânını sağlamıştır... İstiklal Savaşı sırasında yine kadın-

larımız tarafından siyasi bir hak isteği ortaya atılmamıştır. Bunun için 1930 yılını seçim haklarımızın bir başlangıcı olarak kabul edeceğiz" (İnan, 1964; 121).

Afet İnan öğretmen olarak ders verdiği sınıfta Belediye Kanunu'na göre seçim denemesi yaparken sınıfta belediye başkanı olarak bir kız öğrencinin seçilmesi ve bir erkek öğrencinin mevcut yasaya göre kadınların oy verme ve seçilme hakkına sahip olmadığını belirterek itiraz etmesi üzerine buna üzülerek kadın hakları hakkında çalışmaya başladığını söylüyor. Durumu Atatürk'e ilettiğinde o da kendisine bu konuda hak vererek çalışma emri vermiş. Bunun üzerine dünyada kadın haklarının durumu üzerine çalışmaya başlamış ve 3 Nisan 1930'da 165 maddeli yeni Belediye Kanunu TBMM'de kabul edilirken kadınlara yerel yönetim seçimlerinde seçme ve seçilme hakkı da tanınmış (İnan, 1964; 122).

Kanun teklifinin görüşülmesi sırasında İçişleri Bakanı Şükrü Kaya gerekçe olarak şöyle konuşmuş:

> "Türk tarihinin her safhasında ve sahasında erkeğiyle yan yana her fedakârlığı yapan, millet ve vatan işlerinde büyük feragatle her mahrumiyete, her cefaya ve her acıya katlanan, milletin, vatanın felaket ve saadetlerine aynı hisle iştirak eden büyük kalbi ve yüksek faziletiyle Türk kadını, müşterek eseri olan bu cumhuriyette elbette ve elbette kendi evinin işlerinde olduğu gibi belediye işlerinde de temiz ve ciddi mevkiini alacaktır" (İnan, 1964; 123).

Afet İnan Cumhuriyet'in vatandaşlık anlayışının 'kült metni' olduğu söylenen *Vatandaş İçin Medeni Bilgiler* (Maarif Vekâleti Talim Terbiye Dairesi, 1931) kitabını Atatürk'ün talimat ve önerileriyle okullarda okutulacak ders kitabı olarak yazıyor ve bu kitapta kadınlara seçme ve seçilme hakkı tanınmasını savunuyor. Afet İnan bu kitapta, tipik bir *devlet feminizmi* temsilcisi gibi yazıyor (Üstel, 2004; 239). Gerçek bir hak arayışı diliyle, kadınların seçme ve seçilme haklarının demokrasinin gereği olduğunu söylüyor. Kadınlara seçme ve seçilme hakkı veril-

mesi gereğini kadınların erkeklerden farklı ve temsil edilmesi gereken çıkarları olduğu fikrine dayandırır. Afet İnan 3 Nisan 1930'da Türk Ocağı merkezinde kadın hakları konusunda ilk konferansını verirken şöyle diyor:

> "Kadınların seçme hakkını kazanması demokrasinin gereğidir. Kadının müdafaa edeceği menfaatleri ve cemiyete ifade edeceği vazifeleri vardır... Seçim sandığı önünde en cahil ile en büyük devlet adamı eşittir. Kadın niçin bu eşitlikten hariç tutulsun? Umumi hizmetlerin iyi idaresinde erkeklerin olduğu kadar kadınların da menfaatleri ve müdafaa edeceği pek çok hakları vardır... Milli çalışma ve gayrette, kadının hissesini hor görmek hakkı kimseye verilmemiştir" (İnan, 1964; 129).

Afet İnan belediye seçimlerinde kadınlara seçme ve seçilme hakkı verilmesinin üstünden geçen 4 yıldan sonra bir gece sabaha karşı uyandırılıp Atatürk ve ismet İnönü'nün çalışma odasına çağrılır. Atatürk, "İnönü'nün elini öp ve teşekkür et" diyerek "Kadınlara mebus seçimi için rey hakkını hükümet BM Meclisine teklif edecek" diyor. Müzakere zabıtlarında İnönü'nün konuşması şöyle:

> "Kadınlarımızın Türk tarihindeki haklı yerleri, erkeklerle beraber daima, memleketin ve milletin mukadderatı üzerinde söz ve tesir sahibi olmalarıdır... Türk kadınının hakkı olduğu yerden ayrılıp, bir süs gibi, memleket işlerine karışmaz bir varlık gibi, bir köşeye konması Türk an'anesinin ve Türk anlayışının zıddı olan bir usuldür ki onun Türk memleketinde yerleşmesi asırlarca geçirdiğimiz felaketlerin başlıcalarından ve esaslılarından birini teşkil eder" (İnan, 1964; 132).

Burada insan sormadan edemiyor: Milli Mücadele'nin ve modernleşme davasının çok sayıda becerikli, deneyimli ve bilgili kadını varken bu tür 'üretilmiş' model kadınları nasıl yorumlamak gerekiyor? Cinsiyet rejimi açısından iki farklı kadın konumu ile mi karşı karşıyayız? Acaba birincilerin dışlanıp suskunluğa itildiği ikincilerin rol model kadın diye vitrine çıkartılıp desteklendiği durumda stratejik bir özgünlük mü vardır?

Eşiği aşanlar/aşamayanlar

Zehra Toska, Cumhuriyet'in kadın idealinin ne olduğunu tanımlarken eşiği aşanlar ve aşamayanlar ayrımını yapma gereğini duymuştu (Toska, 1998). Meşrutiyet'in özgürlük arayan kadınlarının nasıl "işe yaramaz İstanbul kadını" diye dışlanıp "saf ve çalışkan Anadolu kadını" diye tanımlanan kadınların karşısına konduğunu görmek çarpıcıdır. 1935 genel seçimlerinde ilk kez TBMM'ye milletvekili olarak seçilen kadınlar arasında sadece Nakiye Elgün geçmişte de tanınmış bir kadındır. İffet Halim Orus'un görüşleri bu dönemde tartışmayı özetliyor aslında. Ona göre TKB'nin feminist görüşlerinin bir Cumhuriyet çocuğu olduğunu, ama Türkiye Cumhuriyeti çocuğu olmadığını çünkü Batı etkisinde ve taklitçi olduğunu söylüyor (aktaran Toska 1998; 85). Feminist siyasetin gündemine paralel şeyler söylemek ülkenin çıkarlarına aykırı, emperyalizme hizmet eden ve Batı taklitçisi olmayı savunan bir görüş olarak karalanıyor.

1935 yılından itibaren TBMM'ye aday gösterilen/seçilen kadın milletvekillerinin üzerinde yaptığı çalışmada Yeşim Arat 1935-57 döneminde seçilen kadın milletvekillerinin % 64'ünün sadece izleyici olduğunu ve ancak ¼ ü faal üye ve ancak % 3'ünün de kendini önder nitelikte gördüğünü söylüyor. 1960 sonrasında kendini önder olarak tanımlayan kadın milletvekili oranı ancak % 14,3 oluyor. Tek parti döneminde kadın milletvekillerinin % 60'ı üniversite, % 30'u ise lise mezunu ve % 60'ı ise öğretmen. Çok partili dönemde kadın milletvekillerinin % 60'ı üniversite % 40'ı lise mezunu, çoğunluk yine öğretmen ve % 13'ü avukat (Arat, 1989; 252). Kadın milletvekilleri ender durumlarda söz alıp konuşuyorlar; konuştukları zaman da dile getirdikleri konular genel siyasal konular değil çocuk, sağlık, eğitim ile ilgili 'dişil konular' oluyor (Arat, 1989 ve 1987). Şirin Tekeli de tek parti döneminde kendini önder olarak tanımlayan kadın olmadığını ve kadın milletvekillerinin % 82 izleyici, % 9 faal üye olduğunu belirtiyor (Tekeli, 1982).

1935'ten itibaren seçme seçilme hakkı verilen kadınların vatandaşlık konumunun nasıl tanımlandığı sorgulandığında kar-

şımıza kadınların siyasal hakları ile ilgili tartışmalar çıkıyor. Bu tartışmalar bize kadınların vatandaşlığının "erkeklerle eşit vatandaş olmak" ile "anne-vatandaş" olmak arasında gidip geldiğini gösteriyor. Dönemin kamuoyunda kadınların erkekler gibi ve aynı tarzda siyasete katılmasının kadınların aile sorumluluklarını ihmal etmelerine yol açacağı iddiası ile bunun kadın erkek eşitliği gereği olduğu görüşünün çatıştığını görüyoruz. TKB'nin ve kadınların siyasal hak taleplerinin bastırılması ertesinde "kadın haklarının başka ülkelerdeki gibi mücadele ile alınmadığı tersine mücadelesiz iktidar tarafından verildiği" görüşü yaygınlaşıyor. Ahmet Ağaoğlu bile *Cumhuriyet* gazetesinde "Türk Kadını'nın Batılı kadından üstün yanı Batılı kadın gibi siyaset sahnesinde militanca yer almayışıdır" diyor.[51] Kadınların haklarını kendi mücadelelerine değil devlete borçlu olduklarına dair egemen hale gelen siyasal görüş, siyasal yapılarda erkeklerle birlikte siyaset yapan kadınların "katılımcı ama sessiz ve edepli kadın" rolüyle sınırlandırılmasını meşrulaştırıyor. Dönemin egemen görüşü "kadınlara haklar verildi ama bunların kullanımında aşırılıkları önlemek için bazı sınırların gerektiği"dir. Kadınların annelik ve aile işlerini unutmaması gerekiyor. Örneğin Mümtaz Faik Fenik, "kadınla erkeğin artık eşit hale geldiğini ve feminizm gibi garip düşüncelerin Türkiye'de savunulmaması gerektiği"ni söyler. Feminizmi ayrılıkçı, anarşist gibi görüp Türkçülüğün dışındaki her düşünceye karşı çıkmaya çalışılır. TKB'nin kadın hakları mücadelesine artık gerek kalmadığı ileri sürülüyor. TKB'nin ev sahipliğinde 18 Nisan 1935'te Türkiye'de toplanan Uluslararası Kadın Kongresi ardından bu tür uluslararası faaliyetler sakıncalı olup ayrılık yaratacağı endişesi ile kapatılıyor. 1940'lara gelindiğinde ise artık kuruluş ve savaş dönemi bitmiş olduğu ve kadınlara ev dışında gerek olmadığı düşünülerek kadınlar eve geri çağrılıyor (Doyran, 1997).

Toplumların modernleşme serüvenlerine kadınların katılım biçimleri üzerine feminist kuramcılar çok kafa yordular. Özel-

---

51 "Türk kadınına verilen seçme ve seçilme hakkı", *Cumhuriyet*, 6 Aralık 1934, aktaran Doyran, 1997.

likle modern kamusal konumlarda kadınların kendi adlarına ya da koca/baba dolayımıyla yer almaları, bu konumlarda kendi ya da kadınlar adına konuşabilme özgürlüklerinin olup olmadığının önemi vurgulandı. Modern kamusallığın kadınları içerdiği durumların farklı aşamaları ve modelleri tanımlanmaya çalışıldı. Örneğin Nancy Fraser kadınların modern kamusallığa kabullerinin ilk basamağının genellikle sessiz görünürlük (presence) olduğunu söyler. Daha sonra eğer başarılı bir kabul süreci gerçekleşmişse kamusal konumları olan kadınların konuşabilme ve görüşlerini dile getirilebilmelerinin (voice) meşrulaştığını görürüz. Aslında kadınların toplumsal/siyasal kararlara gerçekten katılımı (participation) ise bu sürecin en üst aşamasıdır.[52] Aslında bu aşamaya gelebilmenin çoğu zaman sadece istisnai durumlarda gerçekleştiğini söyleyebiliriz. Bunun da kadın mücadelesi tarihinin sadece başarılı örneklerinde görüyoruz. Cumhuriyet'in cinsiyet rejiminin kadınların kamusal konumlarını hangi aşamada, nasıl meşru gördüğünü ve nasıl şekillendirip sınırlandırdığını anlamak için dönemin önemli kadın rol modellerine bakan feminist çalışmalardan Cumhuriyet'in kuruluşundan itibaren cumhurbaşkanı/başbakan eşleri (first ladies) hakkında Pınar Melis Yelsalı'nın yaptığı doktora çalışması (2010) da bize çarpıcı veriler sunuyor. Mevhibe İnönü ve Berrin Menderes'in sessiz bir kamusal görünürlüğün sınırlarını nasıl hiç aşmadıklarını görüyoruz. Daha geç dönemlerde ise Rahşan Ecevit ve Semra Özal 'güçlü kadın' örneği olarak gösterilmelerine rağmen kocalarının önüne çıkmayan, farklı alanlarda ve konumlarda etkilerini sınırlamaya çalışan ve kamusal konumlarda kendi adlarına siyasal tartışmalarda yer almayan kadınlar olmuşlar. Cumhurbaşkanı/başbakan eşlerinin yaşam öyküleri bize Türk modernleşmesinin cinsiyet rejiminde 'first lady'lerin de sessiz konumlarda kaldıkları ve konuştukları zaman da kişisel siyasal görüş belirtmeyen, dolaylı ifade biçimlerini seçtiklerini gösteriyor. Siyasal lider eşlerinin sessizliklerine yakından kulak kabartıldığında Türk mo-

52 N. Fraser, Mapping the Feminist imagination: From redistribution to recognition to representation, *Constellations,* 12(3), 2005.

dernleşmesinin egemen kadınlık durumlarını gösteren mücadele tarzının perde arkasındaki sessiz pazarlık ve 'kadınsı' alandan geliştirilen güçlenme stratejilerini de içerdiğini görüyoruz. Yelsalı, farklı dönemlerin bütün kadınlık deneyimlerinin birbirine benzeşmediğini ve farklı sessizliklerin tek bir kadınlık durumuna indirgenemeyeceğini vurguluyor. Aslında 'first lady'lerin temsil ettiği rol modellerinin 'kadın-erkek eşitliği' üzerine kurulmadığını ve 'modern kadın' imgesinin sessiz kalma ve 'vazgeçme' ile malul olduğunu görüyoruz.

'Beynenmilel' feminizm yerine 'milli' kadın hakları

Erken dönem kadın hakları hareketi 1923-1935 yılları arasındaki siyasi gelişmelerle şekillenen farklı bir özellik kazanmaya başlıyor ve 1935'te TKB'nin kapatılmasıyla toplumun sahnesinden siliniyor. Milli Mücadele süreci ve ertesinde Cumhuriyet'in ilanı ile Ankara'da yeni bir hükümetin ve parlamentonun kuruluş sürecinde Osmanlıcı kadın örgütlerinin *beynelmilel kadın haklarının* bir parçası olma iddiasına dayalı tarzı ve onun savunucusu olan İstanbul aristokrasisinin elit kadınları, savundukları feminizm tarzı ile birlikte dış mihraklı bulunup dışlanıyorlar. Kadın dergileri ve örgütlerinde Osmanlılığı ve Müslümanlığı reddetmeyen ve Avrupa'daki kız kardeşleriyle kendilerini benzer ve eşdeğer görüp paralellikler kurmaya çalışan feminist görüşleri savunma eğilimi böylece dışlanıp sönümleniyor. Onun yerine, Halide Edip ve Nezihe Muhittin gibi önemli kadınların kişisel düşüncelerinin dönüşümünde de görüleceği üzere, milliyetçi ve Türkçü hareketin etkisinde, Cumhuriyetçi zihniyete eklemlenen ve onun içinde şekillenecek olan yeni bir kadın hakları anlayışı egemen olmaya başlıyor. Bu sürecin gelişimini kadın hakları söyleminin uluslararası kadın kongrelerinde nasıl feminizmden milliyetçiliğe döndüğünü görerek de izleyebiliyoruz.

Dünyada 1920'li ve 1930'lu yılları eşitlik ve özgürlük mücadeleleri açısından uluslararası alanda yeniden birlikte örgütlen-

me ve ortak siyasetler geliştirme dönemi olarak tanımlayabiliriz. Bu siyasi gelişmeler sadece komünist, sosyalist ve liberal hareketler açısından değil, feminist siyasetler açısından da böyle olmuş. Osmanlı-Türk modernleşmesinin kadın hakları savunucularının bir kısmı bu uluslararası kadın hakları toplantılarının bazılarına katılmışlar. Farklı kaynaklarda 1910 ve 1930 arası uluslararası kadın toplantılarına katılan Türk kadınlara ilişkin veriler var. Bunların feminist olduğu varsayılıyor. Örneğin Seniha Rauf ve Lamia Tevfik 1933'te Marsilya'da yapılan IAW toplantısına TKB üyesi olarak katılmışlar (Libal, 2008).

Bu konudaki verileri bize sunan kaynaklara baktığımızda dönemin önemli uluslararası kadın toplantılarına sahne olduğunu ve bu toplantılarla Türk kadın örgütlerinin de ilgilendiğini görüyoruz. Örneğin Uluslararası Kadınlar Birliği (IAW) dünyanın farklı yerlerinden gelerek kadınlar için eşit vatandaşlık ve oy hakkı savunan kadınların katıldığı bir kongreyi 1929'da Berlin'de toplamış. Bu kongredeki ilk önemli adım Doğulu kadınlarla ilişki kurma kararı oluyor ve bu amaçla hazırlanan iki tane Doğu Kadınları Kongresi'nin ilki 1930'da Şam'da ikincisi de 1932'de Tahran'da toplanmış. Bu kongreler Suriyeli Kadınlar Genel Birliği tarafından düzenlenmiş. Bu örgütün başkanı Nur Hamada Dürzi bir kadın ve birçok Arap Müslüman kadın örgütleri tarafından bilinip tanınıyor (Weber, 2008). Kongrelerin etkisi bölgede çok sınırlı olmuş ve kalıcı bir kadın hareketi yaratılamamış. Bu nedenle de arzulanan reformları bölge yönetimlerine yaptıramamışlar.

İlk bağımsız kadın hareketi Mısır'da 1919'da İngiliz sömürge yönetimine karşı ortaya çıkıyor. Huda Shaarawi ve Ester Fehmi Wissa'nın kurduğu kadın vakfı etkili olmuş.[53] Bölgedeki kadın örgütlerinin ortaya çıkışı milliyetçi erkek hareketleriyle yakından bağlantılı olarak gelişiyor. Lübnan, Suriye ve Filistin'de kadınların öncülüğündeki sosyal yardım derneklerinin faaliyetle-

---

53 Bu gelişmeler hakkında bilgi için bkz. Margot Badran, *Feminism in Islam: Ssecular and religious convergencens,* Oneworld Publications, 2009 (özellikle Bölüm 2: Competing agenda: Feminist, Islam and the state in 19 th and 20th Century Egypt.

ri giderek milliyetçi fikre hizmet eden siyasal bir nitelik taşımaya başlıyor. Bölgede sömürgeleşmeyen iki ülke olarak Türkiye ve İran'da Atatürk ve Pehlevi'nin modernleşmeci rejimleri kadın örgütlerini içine alan bir 'kadın hakları' söylemi yaratıyorlar ve bölgedeki bağımsız feminist hareketlere eğilim sönümleniyor. Tartışmalar modern kadın-geleneksel kadın ayrımı içinden şekilleniyor. Bu nedenle söz konusu kongrelerde sömürgecilik karşısında kadınların alacağı siyasal tavır en önemli tartışma konusu olmuş (Weber, 2008; 85).

Bu kongrelerde daha önce kadınların siyasal hakları konusundaki öne çıkardıkları taleplerin geri çekildiğini görüyoruz. 'Doğunun kadınları' 'Batılı feminist'lerin siyasetlerine yakın olmayı doğru bulmayarak kadınların 'yurtsever annelik politikaları'na ekleniyorlar. Kadınların eşit vatandaş olması değil, yurtsever nesiller yetiştiren anneler olarak eğitilmeleri talep ediliyor (*a.g.e.*, s. 86). Bu toplantılara katılan birçok kadın sömürgeciliğe karşı mücadele yürüteceğini düşündüğü kendi ulus-devletine karşı eleştirel bir dil kullanmayı reddediyor; devletten siyasal haklar talep edilmekten vazgeçiliyor. Bunun yerine kadınlar ve erkekler arasındaki eşitlik özellikle eğitim, evlilik ve çalışma hakkı gibi kültürel ve sosyal alanlar gibi ulus-inşasına öncelik veren alanlara yönlendiriliyor. Ayrıca, sömürgecilik karşısında kültürel ve ulusal meseleler tartışılıyor; toplumsal sağlık, hijyen, ulusal sanayinin gelişimi gibi konular konuşuluyor. Çok eşli evliliğin yasaklanması gereği, asgari evlilik yaşının getirilmesi, eşit ücret, zorunlu ilköğretimin kadınlara da verilmesi gibi konularda ortak görüşler gelişiyor. Örtünmenin yasaklanması konusunda da, kadınların siyasal hakları konusunda olduğu gibi ortak bir karar çıkmıyor. 'Tahran Kongresi' kadınların modernleşme sürecinde bağımsızlıkçı ve anti-sömürgeci milliyetçilikle uzlaşarak uluslararası feminizmden ve Batı tarzı kadın hakları siyasetinden uzak duruşun tescil edilmesi oluyor. Bundan sonra da kadın hakları ile ilgili tartışmalar Doğu-Batı arasındaki mücadele söylemi içinde "sömürgeci Batı", "mazlum Doğu" arasındaki siyasal ikilemler ve çatışma siyaset tarafından şekilleniyor.

Bu dönemde Uluslararası Kadınlar Birliği (IAW) bir kongresini ilk kez bir Müslüman ülkede, TKB'nin ev sahipliğinde, İstanbul'da 1935'te yapıyor (Toprak, 1986). İstanbul Kongresi'nde diğer Doğulu kadın hakları savunucuları gibi bazı Türk kadınlarının da "Batılı feministler"in her kadının kendi ülkesinde ve kendi devletlerine karşı geliştirmesi önerilen "barış ve silahsızlanma siyaseti"ni, sömürgecilerin yeni devletleri "silahsızlandırma taktiği" olarak yorumlanıp reddettiklerini görüyoruz. Bunun yerine daha milliyetçi ve kalkınmacı bir bakış açısıyla toplumsal gelişme ve modern aile politikalarına destek veren bir politika geliştirmeyi yeğliyorlar.

IAW toplantısının İstanbul'da devam ettiği günlerde İsmail Hakkı Baltacıoğlu TKB'nin ve onların uluslararası benzerlerinin sözlerine karşı "Neden kadın birliklerine karşıyım" diye bir yazı yazıyor ve Kongreye katılan kadınların çoğunun kadınların dertleriyle ilgilenmediğini, hakları için savaştıkları yoksul köylü kadınlarının uzağında olduklarını söylüyor.[54] TKB üyelerine yönelen "burjuva feministi" suçlamasıyla bir anti-feminizm dalgası yaratılıyor. Bu görüşlerle oluşan ortamda 1935'te TKB'nin kapatılması gündeme getiriliyor ve bu görüşler gerekçe gösterilerek TKB Kongre ertesinde kapatılıyor. Bu tür *beynelmilel feminizm* yandaşı olan kadınların elit, bencil kadınlar olup yıkıcı bir kişisel haklar siyaseti peşinde koştukları ve toplumun çıkarlarını düşünmedikleri söyleniyor (Libal, 2008).

1935 Kongresinde Avrupalı feministlerin barış politikasıyla Doğulu feministlerin anti-emperyalist politikaları karşı karşıya geliyor. Barış politikalarını emperyalist yayılmacılığın bir uzantısı olarak tanımlıyorlar ve feministlerin önerdiği pasifizmi millitalizmi destekleyen bir görüş olarak savunuyorlar. O sırada basın barış isteyen kadınlarla dalga geçiyor, örneğin Nezihe Muhittin "pasifist değil vatansever çocuklar yetiştirmeliyiz" diyor, sömürgeleşmeye karşı ulusal bağımsızlık görüşünü öne çıkararak feministleri eleştiriyor.

1935'te IAW'nın İstanbul Kongresi'nin ardından TKB'nin ka-

54 İsmail Hakkı Baltacıoğlu, "Kadın Birlikleri Aleyhindeyim", *Yeni Adam*, no. 70, 2 Mayıs 1935, s. 2. Aktaran Akşit, 2010b.

patılmasını yorumlayan Elif Ekin Akşit, Türk kadınlarının kendi örgütleri aracılığıyla diğer ülke kadın örgütleriyle uluslararası bağlantılar kurmasının ve uluslararası nitelikte ortak toplantılar yapmasının arttığı oranda o örgüt için suçlamaların ve siyasal süreçlerden dışlanmanın da arttığını söylüyor (Akşit, 2008; 90).

1935'te İstanbul'da yapılan Onikinci Beynelmilel Kadınlar Kongresi ertesinde kadın sorunu zaten Türkiye'de de "çözülmüş" olduğu gerekçesi ile Türk Kadınlar Birliği'nin kapatılmasına vesile olması ilginç bir dönemeci gösteriyor ve artık kadın hakları söyleminin sonuna işaret ediyor (von Os, 2001; Akşit, 2010b). Halbuki ta 1923'te *International Alliance of Women for Suffrage and Equal Citizenship* (IAW) adını alacak olan uluslararası kadın konseyi oluşturulurken 1904'ten itibaren Tunuslu Mahmud Paşa'nın kızı, Samipaşazade Sezai'nin baldızı Hayriye Ben-Ayad ve büyük bir ihtimalle de o sıralar Paris'te sürgünde olan Ahmet Rıza'nın kızkardeşi Selma Rıza'nın Osmanlı feministi kimliğinde toplantılara katıldığını görüyoruz. 1935'te Türk Kadınlar Birliği'nin IAW ile beraber İstanbul'da düzenlediği, Türkiyeli feministlerin barış, silahsızlanma, jeopolitika gibi konularda feminist yaklaşımlarla karşılaştıkları bu son kongre ise TKB'nin kapatılma gerekçesi yapılıyor. 1929'da SSCB'de de "kadın hakları sağlandı" gerekçesi ile kadın örgütleri kapatılmıştı. Bu gelişmelerden kadınların yeterince uluslararası alanda deneyim aktarmasını önemsemediğini ve istenmediğini, farklı olarak, hem SSCB'de hem de yeni Türkiye Cumhuriyeti'nde kadınların toplumsal kalkınma seferberliğine bir ucundan katılma politikalarının öne çıktığını görüyoruz. Kadın haklan savunucularının bu sınırlandırılmalara çok karşı çıkmayarak o tarihte farklı ülke kadınlarının yaşadığı deneyimlerinden henüz dersler çıkarmayı öğrenmediklerini söyleyebiliriz. Böyle bir gelişme için 1990'ların CEDAW ile oluşan uluslararası kadın hakları perspektifinin gelişmesini beklemek gerekiyor.

1930'da Şam'da düzenlenen ve IAW'nun da katıldığı Doğu Kadınları Kongresi'ne katılıma hükümetin çok destek olduğunu ve bu nedenle IAW kendi uluslararası kongresinin İstanbul'da düzenlenmesini istediğini bu kaynaklardan öğreniyo-

ruz. Demek ki 1935'e gelindiğinde köprülerin altından çok sular akmış. Bu hükümet desteğine güvenerek Türk feministleri daha önceki konferansları da yakından takip etmiş, 18-22 Mart 1933'te Marsilya'da yapılan konferansta yirmi altı milletten kadın feminist barış için bir araya gelmişler. Nezihe Muhittin bu toplantıdaki barış yanlısı olma iddiasını pek samimi bulmuyor ve eleştirel bir yazı yazıyor.[55] Bu tavır TKB'nin kapatılmasını engellemiyor. Bağımsız davranan feministlerin dışlanmasının ve 'kadın haklarını koruma' misyonunu devletin kendi üstüne almasının dönemin egemen bakış açısının tezahürü olduğu söylenebilir.

1935 yılının yeni Türk devletinde kadın hakları açısından bir kopuş ve kırılma noktası olduğu ve bundan sonra gelişimlerin seyrinin başka doğrultulara yöneldiğini ve artık kadın haklarından bahsetmenin çok da anlamının ve bağlamının kalmadığını söyleyebiliriz. Bundan sonra TKB türü örgütleri 1980'li yılların ortalarına kadar göremiyoruz. Kadın örgütleri sadece sosyal yardım faaliyetleri amaçlı olmuş. Kendini kadın hakları mücadelesine adamış reformcu kadınlar ortadan kayboluyor. 'Kadın hakları devrimi' muhafazakâr bir modernliğin 'modern aile' zihniyetine karışıp yok oluyor. Reformculuk yok oluyor; modernlik ve muhafazakârlık eklemlenmesi gerçekleşiyor.

Cumhuriyet döneminde kadınların ve kadın örgütü temsilcilerinin örgütlerinin uluslararası işbirliği yapmaları çok çelişkili siyasal ve ulusal gerilimlere neden olmuş. Çünkü devletlerarası ilişkilerin gerginliği nedeniyle diğer ülkeler aleyhine anlayışların egemen olduğu ve milliyetçi düşünce yanlılarının kendileri gibi düşünmeyenleri kolaylıkla düşman/başka bir devletin çıkarına çalışmak, "dış mihraklarla işbirliği ya da ihanet" ile suçlanma olasılığının yüksek olduğu anlaşılıyor. Bu ortamda yabancı kadınlarla işbirliği ve görüş alışverişi yapmaya çalışan Türk kadınları ve örgüt temsilcileri de bu nedenle eleştirilmiş, dışlanmış hatta suçlanmışlar.

---

55 "Marsilya Feminist Konferansı ve Türk Feministleri", *Resimli Şark* 29, 23 Nisan 1933, s. 5; Suad Derviş, "Nelere Sinirlenirsiniz?", *Cumhuriyet*, 2 Mayıs 1935, s. 1, 11, aktaran Akşit, 2010.

Milliyetçi ve feminist kadın siyaseti arasındaki mesafe

Yeni bir Türk devleti kurarak bağımsız ve medeni toplumlar arasına girebilmek için dönemin modern ve milliyetçi görüşlerini benimseyen ama aynı zamanda kadın haklarını da savunan (bugünün deyimiyle Cumhuriyetçi ya da Kemalist feminist) kadınların birlikte mi ya da birbirleriyle ilişki kurmadan mı kadın haklarını savunduklarına bakmak gerek. Bir kısmı inandığı ideolojik hareket içinde erkeklerle birlikte çalışarak 'Türk kadını'nın haklarını koruyacaklarını düşünmüşler. Diğer bir kısmı ise siyasal örgüte doğrudan dahil olmadan (ideolojik olarak aynı görüşte olsalar bile) bağımsız kadın hakları örgütlerini kurup sürdürmeye çalışmışlar. Bu bağlamda sorulması gereken temel soru şu olmalı: Cumhuriyet'in milliyetçi kadınları feminizmi, yani bağımsız bir kadın hakları siyasetini savunma konusunda nasıl tavır aldılar ve bunu yapan/yapmayan kadınlar arasında kadın haklarını birlikte savun(ma)ma konusunda ne tür bir ilişki vardı? Bu kadınlar hangi konularda işbirliği yapıp hangi konularda ayrı düşmüşlerdi? Bu konuda doğrudan yapılmış bir araştırma olmamakla birlikte eldeki verilerden çıkartabildiğimiz dolaylı sonuçlara göre, her iki tür kadın hakları savunusu arasında siyasal haklar konusunda ortak bir mücadele ve sistemli bir birlikte davranış gerçekleşmemiş. Milliyetçi kadınlar birçok konuda feministlere yakın olmaktansa kendi ideolojik kadrolarında yer alan erkeklerle birlikte ülke meseleleri için çalışmayı yeğlemişler. Örneğin İttihat ve Terakki Cemiyeti'nde, Türk Ocağı gibi örgütlerde erkeklerle birlikte çalışan kadınların *sufrajet* benzeri bir mücadele yürüten ve erkeklerden ayrı kadın örgütlerinde mücadele yapmayı doğru bulan TKB gibi örgütlerin kadınları ile kendi aralarına siyasal ve ideolojik bir mesafe koymaya çalıştıkları ve uygun ortamlarda da birbirlerine karşı eleştirel konuştukları anlaşılıyor.

Milliyetçi kadınlar için feministler aşırı talepler ileri sürüyorlar. Dahası bu feminist bakış ülke gerçeklerine yabancı, ithal, 'sömürgecilerin bakışı' gibi algılandığı anlaşılıyor. Halide Edip

ve Latife Hanım gibi kadınların, kadın hakları için bağımsız mücadele etmeyi seçen TKB gibi örgütlerin siyasal haklar mücadelesini dışarıdan desteklediği söylense de bu ilişki bir ortaklık ve işbirliğine dönüşmüyor. Her iki kadın türü de sonunda yeni kurulan devletin yönetim kademelerinde yer alamıyor; kendi deneyimlerini yeni kadın kuşağına devredemeden tarih sahnesinden siliniyor.

Türk modernleşmesinin iki farklı kadın hakları siyasetine sahne olduğu ve bunların arasında iletişimsizlik, işbirliği yapmama ve *ortak asgariler siyaseti* olmadığını söyleyebilir miyiz? Burada iki farklı kadın hakları siyasetinin aralarındaki mesafe nedeniyle sonuç bütün kadınlar için topyekûn bir başarısızlık mıdır? Yoksa yaşanan olgu ulus-inşasına değişik düzeylerde katılan kadınların devlet yönetimini erkeklerle paylaşmakta diretmeyip kendilerine sunulan 'kadınsı' görevleri yaparak 'ulusun dişil inşası'nı gerçekleştirdiklerini söyleyebiliriz. Türk ulusunun aileden, okuldan, mutfaktan, moda ve giyimden yani modern gündelik hayatın inşasından başlayarak yaratılması farklı bir modernlik ve kadın hakları siyaseti olarak yorumlanabilir mi? Kadın hakları için erkeklerin egemen olduğu siyasal kurumların/kadroların içinde erkeklerle birlikte çalışmak mı daha iyidir yoksa sadece kadınlardan oluşan ve her tür kadın kimliğini içine alan bir 'kadın dünyası' yaratmak mı daha yararlıdır? Yoksa böyle bir soru sormak yanlış olup ikisinin de var olduğunu ama birbiriyle çok işbirliği yapmayan, hatta birbirini dışlamada zaman zaman etkili olduklarını söylemek daha mı doğrudur. Türk modernleşmesinin ilk kuşak kadınlarını oluşturan bu iki grup kadından birinci yolu seçmek isteyip bağımsız feminist talepleri dile getirenler modernist erkekler tarafından reddedildiler. Milliyetçi kadınlar ise ikinci yolu seçerek 'gelenek' ile 'modern'in sentezini kolaylaştıran bir gelişime neden oldular.

1924 Anayasası'nın kadınlara seçme ve seçilme hakkı vermeyerek yeni Cumhuriyet'in ilk adımında kadınların eşit vatandaş olmasının değil, modern eş ve anne olmalarının önemli olduğunu vurgulaması; bu gelişime 'kadın devrimi' denmesini en-

gellememiş. Yeni Cumhuriyet'in bakanları ve üst düzey siyasal yöneticiler arasında kadınlara yer verilmemesi çok hayal kırıklığı yaratmamış ve sanki beklenen olağan bir durummuş gibi algılanmış. Bu tarihe kadar milliyetçi kadınların kendi saflarındaki erkeklerin, kadınların siyasal haklarına sahip çıkacaklarına dair bir beklentileri olduğu açık. Ama dönemin egemen söyleminin kadınları başından beri siyasal olanın dışında ayrı bir yerde konumlandıran bir modernlik anlayışı olduğunu da bugünden bakınca daha net görüyoruz. "Kadınların siyasal yaşama erkeklerle birlikte eşit katılma için yeterli eğitim ve gelişme düzeyine henüz ulaşmadığı söylemi" kurucu erkekler tarafından benimsendiği gibi, belki daha çok kadınlar tarafından da benimsenmiş. "Cinsiyet farkları söylemi"nin erken modernleşmenin reformcu söylemini teslim aldığı görülüyor. Örneğin, dönemin gazetelerinde kadınların hakları ile ilgili bir konu konuşulurken, kadınlar ve erkekler arasında ne kadar ve ne tür gelişmişlik farkları olduğundan bahsetmeden geçilemiyor. Kadınların erkeklere göre fikirce ne kadar gelişmiş olduğu, yeterince ileri olup olmadıkları, erkekler gibi hâkimlik, avukatlık, memurluk, mebusluk yapıp yapamayacakları, kadın haklarından ne anlaşıl(ma)ması gerektiği gazetelerin en baş tartışma konuları arasında yer alıyor.

Dönemin zihinsel atmosferinde 'kadınların geri kalmışlığı' söylemi kadınların seçme ve seçilme hakkını hemen kullanmaya hazır olmadığı, bu hakkın verimesinden önce kadınların toplum yaşamına daha fazla katılarak deneyim kazanmaları ve eğitilerek toplumun inşasındaki rollerinin benimsetilmesi gereği çoğunluk kadın ve erkekler tarafından kabul edilmiş. Bu söylemin içinden konuşan kadın hakları savunucusu milliyetçi kadınlar kadın sorununun 'Sufrajetlikle değil maarifle çözülecek kadınlık sorunu' olduğuna inanmışlar.

Yaprak Zihnioğlu, Cumhuriyet'in "kadınsız kadın hakları inkılabı" olduğunu söylüyor ve Kemalistlerin kadınları ulusun yaratıcıları, eşit vatandaşları, siyasi failler/eyleyiciler olarak görmediğini vurguluyor (Zihnioğlu, 2003). Elif Ekin Akşit de yeni rejimin kadınları modern ev kadınları olarak eğiterek, mo-

dernliği evlerden başlayarak kuran 'modernliğin terzileri' yaptığını söylüyor. Kadınların ulus-inşasına bu şekilde dahil edilmeleri kadınların kamusal görünmezliğine yol açıyor. Bunun, kadınların kendileri tarafından da bir toplumsal görev ve vatandaşlık hizmeti olarak değil 'ulusa hizmet' olarak algılanması ve sessizce sürdürülmesi nedeniyle, 'kızların sessizliği' olarak adlandırıyor (Akşit, 2005).

Osmanlı-Türk modernleşmesinin erken döneminin CHP'nin otoriter tek parti yönetimi ve ardından gelen İkinci Dünya Savaşı döneminin dar siyasal çerçeveleri nedeniyle zaten kesintiye uğradığını biliyoruz. Ardından gelen Demokrat Parti dönemini de, milliyetçiler ile muhafazakârlar arasında kadın hakları ve aile politikaları konusunda gelişmeye başlayan ortak zeminin yerleşme ve gündelik yaşama aktarılması dönemi olarak niteleyebiliriz. Bu dönemin cinsiyet rejimi açısından tarihe yeni bir sayfa açtığını düşünüyorum. Bu dönem kentli orta-sınıf Türk ailesinin kuruluşu ve geçmiş dönem kadın hakları mücadelesinin belleklerden ve tarihten silinme dönemidir. Cumhuriyet'in kadınlara modern haklar veren 'kadın devrimi' kadınların talebi ve mücadelesi ile değil, "ulu önder Atatürk'ün kadınlara sunduğu haklar" olarak tarihe kaydedilmiştir. "Kadınlar hakları için mücadele etmedi" iddiasına dayalı tarih yazımı bu dönemle birlikte toplumsal bellek silimi yarattı.

Dönemin egemen söyleminden bugüne çok şeyin değişmeden gelebildiğini görüyoruz: Kadın hakları şehirli özgür (!) kadınlardan çok Anadolu'nun cahil kadınlarının sorunudur ve bu da ancak onların eğitimi ile çözülür. Kadınların siyasal temsil haklarını yeterince kullanamamaları yeterince siyasal mücadeleyi göze almamalarından ve siyasal deneyimleri olmamasından kaynaklanır. Kadınların, siyasetin pis dünyasına katılmaktansa toplumu kalkındıracak yardım ve eğitim işlerine destek olmaları daha iyidir: Evet bugünün egemen eril siyaset klişelerinin (!) tarihsel arka planı böyle şekillenmiş görünüyor.

Kadın örgütleri ve yayınlarının tartışma temaları da bugüne kadar gelen birçok ideolojik kalıbın o günlerde böyle şekillendiğini bize gösteriyor. Örneğin "kadınları, kadınlar kendi-

leri mi kurtarır yoksa erkeklerle birlikte mi kurtulunur?" tartışması bugüne kadar gelen ve kadın hakları söylemine damgasını vurmuş bir tartışma. "Erkeklerle birlikte kurtulmak" –hem milliyetçi-muhafazakâr hem de sol biçimleri olmakla birlikte– erkek odaklı siyaset tarzlarını kabullenmekle sonuçlanmış. "Kadınlar, kadınları kurtarır" siyaseti ise kentli 'kurtulmuş' kadınların köylü cahil kadınları aydınlatıp, haklarını öğreterek modernleşmeye dahil etmeleri anlamında, kadınlar arasında hiyerarşi kuracak ve sınıfsal hiyerarşileri meşrulaştıracak bir anlayışa dönüşerek yaygınlaşmış.

Kadın haklarını "eşit birey olma" ve erkeklerle eşit vatandaşlık haklarına sahip olma şartı çerçevesinde savunan *modernist feministler*, milliyetçi cumhuriyetçiler tarafından Avrupa hayranlığı, aşırılık, toplum hizmet beklerken kendi çıkarları ile uğraşma gibi politik argümanlarla eleştirilmişler; erkek düşmanı olarak yaftalanmışlar. Milliyetçi bakış açısından "vatanın hukuku" ile "kadının hukuku" arasında her zaman bir uzlaşmazlık algılanmış ve gerektiğinde kadının hukukundan vatanın hukuku uğruna vazgeçilebileceği düşünülmüş.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM
AİLE ODAKLI MODERNLEŞME

Ulusal inşa döneminde kadınların devlet ile ilişkilerini nasıl tanımladığı ve ulusu tanımlayan temel siyasi ve hukuki metinlerde vatandaşlık konumlarının onları ne ölçüde erkeklerle eşit kıldığı ve haklarını savunabilecek fırsatlar sunduğu önemlidir. Bir siyasi birliğin ideolojik temelleri, cinsleri birbirine benzeşmeye zorlayan bir eşitlik anlayışını ya da erkeklere ve kadınlara farklı toplumsal görevler vererek bu rolleri eşdeğer kılmayı amaçlamış olabilir. Önemli olan cinslerin, farklı ya da benzer, toplumsal katkılarının görünürlük, saygınlık, fırsatlara ulaşabilme ve güçlenmede eşit olanaklara sahip kılınmasıdır. Bu açıdan Türk modernleşmesinin bugüne nasıl bir miras bıraktığını anlamak için izlerini saptadığımız 'aile odaklı modernleşme' anlayışının gelişimine bakalım.

Kitabın önceki bölümünde bu konu ile ilgili yapılmış çalışmaların ortaya koyduğu bilgileri özetleyip yorumlarken Türk modernleşmesinin erken dönem reformcularının yeni Türk ulusunun kadınlar eliyle kurulan yeni bir ev, aile, çocuk yetiştirme tarzı üzerine oturtulmasında hemfikir olduklarını açıkça gördük. Kadınlar da çok itiraz etmeden bu projenin onlara açtığı geniş hareket alanını kullanarak varolmayı seçmişler. Bu konuda itirazı olan kadınların da kolayca sessizliğe itildiği anlaşı-

lıyor. Ama aynı zamanda modernleşme projesinin benimsediği cinsiyet rejiminin kadınların ve erkeklerin birlikte mücadele ederek kurdukları ve birlikte yönettikleri bir modern devlet olarak tanımlanması doğru değil. Aslında erkeklerin modern bir ulus-devlet, kadınların modern aileler/yuvalar kurmak ve modern nesiller yetiştirmek için seferber oldukları bir modernlik anlayışı genel kabul görmüş ve uygulanmış. Erkeklerin savaşarak, kadınların savaşan erkeklere destek olarak ve savaşa gidecek erkekleri yüreklendirerek katıldıkları bir bağımsızlık savaşı ile kurulmuş bir 'ulus' içinde kadınların erkeklerle eşit devlet yönetimine katılmaya davet edilmesini beklemek çok gerçekçi değil. Kadınlardan beklenen modern aileler, evler, çocuklar ve modern bir gündelik yaşam inşa ederek modern bir toplum kurma sürecine –erkeklerin yanı sıra ve onlardan farklı biçimlerde– katılmaları. Türk modernleşmesinin öncü kadınları toplumun aileden ve annelikten başlayarak inşasının mimarları olmuşlar. Buna bağlı olarak da, annelik ve ev kadınlığı ile bağdaşacak, örneğin öğretmenlik, hastabakıcılık, ebelik gibi mesleklerde eğitilmeleri bir devlet politikası olarak desteklenmiş. Bu anlamda Türk modernleşmesinin ulus-devlet kurma aşamasında karşımıza çıkan *cinsiyet farkları rejimi*nde erkekler ve kadınlar için farklı görevlerin tanımlandığı, siyasetin erkeklere, sosyal ve kültürel işlerin kadınlara bırakıldığı bir şekillenme olmuş. Modern tarzda düzenlenmiş ama devlet ve siyaset kurumlarının çatışmalı ve gerilimli ortamlarından uzak (!), *modern gündelik yaşamı* düzenleme işleriyle kadınların uğraşması ve orada devlet ve siyaset yönetmekten yorgun ve gergin erkekleri bekleyen modern kadınların olması ve bunu kurumsallaştıracak bir 'modern aile' arzulanmış. Bu saptamadan hareket ederek bu bölümde modernliği kentli orta sınıfın gündelik yaşamına yerleştirmeleri istenen ve bunun için eğitilen kadınların bu işi yaparken kamusal söylemlerin bunu nasıl algılayıp hangi stratejiler ve iktidar pratikleri ile şekillendirdiğini görmeye çalışacağım.

Erken modernleşme döneminin cinsiyet rejiminin kendine özgü bir eril iktidara yol açmasının nedeni Tanzimat ile başlayan ve Cumhuriyet'in bir 'kadın devrimi' olduğu iddiasıyla de-

vam eden sürecin doğal evrimini tamamlamadan 1930'larla birlikte siyasal rejimin tek parti otoriterliğine evrilmesidir. Savaş ve şiddet ortamı dönemin reformcu kadınlarını köşeye çekilmeye zorlamış, Türk Kadınlar Birliği (TKB) gibi (kadın haklarını doğrudan bir siyasal örgütün arka-bahçesi olmadan savunmaya çalışan) bir örgüt de bir sonraki kuşağa deneyimini aktaramadan kapatılmıştır. Kadın haklarını dile getirerek devlet ve partiden (CHF) özerkleşmeye çalışan kadın taleplerinin baskı ile karşılaşması, vali marifetiyle kadın örgütlerine başkan tayin etme, reformcu kadınların siyasetle değil, hayır işleriyle, sosyal yardım faaliyetleriyle uğraşmaya yönlendirilmiş olması aslında 'Cumhuriyet'in kadın devrimi'nin niteliğini belirlemiştir. Bu durum o güne kadar yaşanan savaşlar, tehcirler ve göçlerle beslenen ve dönemin egemen bağımsızlıkçı milliyetçi düşüncesi içinde 'savaşçı eril bakış'ın egemen hale gelişidir. Yaşanan süreçte asker, politikacı, tüccar ya da devlet memuru olarak "kurucu erkek"lerin kararları ve arzularına göre şekillenen yeni bir süreç ile karşı karşıyadır artık toplum.

Modernleşmeye çalışan yeni Türkiye Cumhuriyeti'nin siyasal kurumlarına katılıp etkin olmaya çalışan kadınlar zorla ya da gönüllü olarak siyasal kararlara dahil edilmediler; 'sosyal yardım faaliyeti' denen işlere yönlendiler. Siyasal partilerin ve devlet kurumlarının yönetimlerinden uzak tutulan kadınlar 'kermes düzenleme' ve yardım derneklerinde çalışma dışında etkin olabilecek pek bir ortam bulamadılar. Bu durum bugün hâlâ siyasal partiler içindeki kadınların erkeklere göre ikincil ve azınlıkta kalmasının arkasındaki tarihsel bağlamdır. Aslında aynı dönemde dünyada pek çok ülkede kadınlar benzer şekillerde siyasal kurumlardan dışlanmaktaydı; ama sonraki dönemlerde farklı reform hareketleriyle kadınların içerilmesi birçok ülkede aşama aşama gerçekleşti. Ama Türkiye'de kadınların siyasal kurumlara içerilmesinin hâlâ tam olarak gerçekleştiğini ve bu konudaki ideolojik engellerin aşıldığını söyleyemeyiz. Bu nedenle, kadınların siyasal kurumlar içinde bile siyasal olmayan işler ile görevlendirilerek ikincilleştirilmesi yakın tarihimizin bugüne bıraktığı mirastır.

Ben bu mirası daha yakından anlayabilmek için erken dönem modernleşmesinin savaşlarla bitişi ve ardından gelen, modern kentli orta sınıf yaşamlarının modernleştirildiği bir dönem olarak tanımladığım "muhafazakâr modernlik" döneminde (1945-65) *modern Türk kadın* ve *modern Türk ailesi* inşasının nasıl iç içe geçerek gerçekleştiğini ortaya koymaya çalışacağım. '*Türk kadını*', vatanın evlatlarının yetiştiricisi ve eğiticisi, gerektiğinde savaşan, aktif, ama püriten dişil cinsel ahlakın somutlaşmış örneği, gerektiğinde vatanı ve ailesi için fedakârlık yapan ama itaatkâr ve sessiz kadın niteliklerini çelişkisiz bir arada barındırması gereken bir "kadın imgesi"dir. Muhafazakâr modernleşme döneminde bu imgenin yeni toplumun kentli orta sınıf kamusal alanlarında görünmeye başladığını görüyoruz; ama bu görünürlükle birlikte, modernleşmesi arzulanan kadınlar, modernleşme söyleminin kendisi tarafından, sürekli görevleri ve sorumlulukları hatırlatılarak tanımlanıyor; sınırlandırılıyor. Muhafazakâr modernleşme dönemi boyunca kamusal görünürlüğe kavuşan kadınların da 'sessiz' olmaktan kurtulamadıklarını; bu kadınların vatan, aile, devlet adına kendine yazılmış sözü söyleme yetkisi ve serbestliği olsa da kendi sorunları ve hakları adına suskun bir kadınlık konumu olduğunu göreceğiz.

Modern toplumu düzenleme stratejisi olarak aile

Toplumsal yaşamda aile odaklı ilişkiler alanı öncelikle kandaşlık ve evlilik ile oluşan toplumsal ilişkileri kapsar. Ayrıca ortak yerleşim, etnik veya dini cemaat üyesi olmaya dayanan ilişkiler de aile ilişkileriyle iç içe yaşanan ilişkiler olabilir. Aile odaklı toplumsal ilişkiler –onun dışında kalan diğer modern kamusal alanlar gibi– cinsiyete dayalı iktidar ilişkileri ile sarmalanmış, şekillenmiş ve işlevsel hale gelmiştir. Modernleşmeci çözümlemeler genellikle ücretli işgücü, örgütlü çıkar grupları, sermaye hareketleri, metalaşma gibi 'modern' süreçleri belirleyici görürler ve oralara bakarlar. Aile odaklı toplumsal ilişkiler ise üreme, büyüme, beslenme, cinsellik gibi insanların 'doğal' sayılan ya-

şamlarının sürdürüldüğü yer olarak modernleşmeci sosyal bilimcilerin gözünde 'apolitik' bir alan olarak analizlerin kenarında tutulmuştur.

Aile odaklı toplumsal ilişkilerin çözümlenmesinin sosyal bilimcilerce ötelenmesinin önemli sonuçlarından biri de kadınların bu alandaki birçok insan-insan ilişkisini düzenleme sorumluluğuna sahip olması gerçeğini gözlerden uzak tutarak kadınların toplumsal yaşamdaki katkılarını görünmez kılmasıdır. Aile odaklı toplumsal yaşamda aile içi, yakın çevre ve akrabalar arası ilişkiler genellikle kadınların düzenlemesine bırakılmış alanlardır.[1] Kadınların kendilerini görünür kılabildikleri ve değişik güçlenme stratejileri ile etkin olabildikleri bu toplumsal alan aynı zamanda cinsiyet rejimlerinin de yeşerme ve donanım oluşturma alanıdır. Modern toplumlarda görmezden gelinen ve kadınlara bırakıldığı için 'dişil' olarak önemsizleştirilen aile ilişkileri, cinsiyet farklarının inşa edildiği ve bu cinsiyet farklarının ürettiği anlamlar dolayımıyla diğer toplumsal ilişkilere de cinsiyetçi anlamların transfer edilebildiği yer olarak iktidar stratejilerine çok geniş cinsiyetçi anlamlar üretme olanağı sunar.

Kapitalistleşmeye dayalı modern toplumlarda sıradan insanların yaşamlarını düzenleyecek iktidar pratiklerinin ve bunları üretecek stratejilerin varlığı açıktır. Modern toplumlarda geçerli iktidar düzenleme pratiklerinin kurucu öznelerine baktığımızda piyasa/sermaye, devlet/siyasal iktidar olduğu kadar cinsiyet kimliklerinin, çocuk yetiştirmenin, nihayet cinselliği denetleme pratiklerinin ve onların odağı olan ailenin de önemli işlevlere sahip olduğunu görürüz. Aynen devletin ve kapitalist piyasanın sahip olduğu gibi bunların yanı sıra ailenin de toplumsal ilişkileri kurucu ve düzenleyici kapasitesini görmek sosyal bilimciler için önemli bir körlükten kurtulma olanağı sunar.

---

1 Kadınların cemaat ve kandaşlığa dayalı ilişkilerin taşıyıcısı olduğunu söyleyen feminist araştırmacılar bu alanda ufuk açıcı çözümlemeler yaptılar. Bunların öncülerine örnek için bkz. Kandiyoti, 1996; Abu-Lughod, 1998; Joseph ve Slyomovics, 2001; Joseph, 1999.

Modernlik, en genel tanımıyla, insanlar tarafından *düzenlenebilir bir toplum* hayal etmektir. Gerçekten de modernleşme süreçlerinin toplumu düzenleme işlevi toplumsal yaşamın aslında birbiriyle bütünleşik alanlarını zihinlerde ayrıştırma ve farklılaştırma ile var oluyor. Modernleşme, insan yaşamını toplum-devlet, aile-toplum, özel-kamusal, sivil-siyasal, kişisel-toplumsal gibi farklı alanlara bölme ve insanların bir arada yaşamasından doğan sosyalliklere farklı nitelikler atfetme özelliği ile çok güçlü bir düzenleme iktidarına sahip. Dünyanın erken endüstrileşen toplumlarında gelişen bu modernlik tarzı, insan yaşamını *aile yaşamı* ve *toplumsal yaşam* diye bölümlemekle kalmamış, aileyi duygusallığın, biyolojik ve manevi gereksinmelerin alanı olarak tanımlarken, toplumu da çıkarın, çatışmanın, şiddetin ve gücün, yani maddi kültürel süreçlerin alanı olarak tanımlamıştır. Bu birbirinin zıddı olan iki alan aynı zamanda cinsiyetlendirilmiş özelliklerle birlikte var olmuş. Aile alanının dişilliği, toplumsal alanın erilliği ile farklılığa ve hatta tamamlayıcılığa dayalı bir bütünlük olarak düşünülmüş. Modern zihniyet aileyi, toplumsal yaşamın akıp gittiği *ekonomik çıkar* ve *siyasal iktidar ilişkileri* alanının dışında, farklı nitelikte bir alan olarak düşünmüş. Modernlik, bir bütün olan insan eylemlerini farklı epistemolojik mekânlara ilintilendirilmesi ile sanki kendine özgü bir ontoloji de kurmuş. Modernliğin bu *ayırarak sınıflandırma pratiği*nin tamamen cinsiyetlendirilmiş bir düzenleme olduğunu unutmamak gerekir.[2]

Modernliğin aile odaklı inşası kadınlık ve erkeklik değerleri arasında ayrımları yeniden şekillendirdi. Yaşam, ailenin alanı olan özel alan ile toplumsal ortaklığın yaşandığı alan yani kamusal alan olarak ikiye ayrıldı; aileye dişil değerler atfedildi:

---

2 Feminist literatürdeki çok yaygın bir tartışma alanı oluşturan modernlik eleştirilerine örnek olarak bkz. Okin, Susan Moller, "Gender, the Public and the Private", *Political Theory Today* içinde, (der.) D. Held, Polity Press, s. 67-90, 1991; Pateman, Carole, "Feminist Critique of the Public-Private Dichotomy", *The Disorder of Women*, Stanford Univ. Press, s. 118-140, 1989; Pateman, Carole, "Kardeşlerarası Toplumsal Sözleşme", içinde *Sivil Toplum ve Devlet* içinde, (der.) J. Keane, Ayrıntı Yayınları, 1993; Frazer, Nancy, "Cinsiyet Eşitliği ve Refah Devleti: Sanayi Sonrası Bir Düşünme Girişimi", *Demokrasi ve Farklılık* içinde, (der.) S. Benhabib, WALD Yayınları, 1998.

Duyguların paylaşılması, karşılıksız fedakârlıkta bulunma, kültürün yeni kuşaklara aktarılması ve öğretilmesi gibi... Kamusal bunun tersi oldu: Ekonomik çıkar çatışmalarının temsili, rekabete, kazanmaya ve kendi gücünü herkese kabul ettirme becerisine dayalı siyasal pratiklere göre şekillendi (Sancar, 1994). Modern aile değerlerinin gelişimi ile toplumsal yaşamın her an yeniden ayrış(tırıl)ması ile cinsiyetlendirilmiş mekânların ve insan davranışlarının tanımlanması mümkün oldu.

Aile yaşamı ve toplumsal yaşamın ayrıştırılması ile ailenin insanların 'doğal' gereksinmeleri gereği olduğunun ilanı bu iktidar ilişkilerini 'doğal'laştırıyor. Aile, yani kadın ve çocukların doğal yaşam alanı 'apolitik' varsayılıyor yani içinde güç ve iktidar ilişkilerinin değil, insanların doğal duygusal ilişkilerinin yaşandığı düşünülüyor. Bu, modernlik ideolojisinin apolitik aile/politik kamu ayrımıdır ve modern iktidar ilişkilerinin en temel düzenleme stratejilerinden biridir. *Aile-toplum ayrışması* ailenin, toplumsal/sosyal olandan ayıran bir sınır ile tahayyül edilmesine yol açar. Bu anlamda toplumsal olanın bazı özellikleri aile yaşamı ile bağdaşmaz. Aile odaklı modernlikte bu karşıtlıklar kadınların yaşamları ve bedenleri ile taşıdıkları anlamlar üzerinden tanımlanır.

Ailenin modernlik ideolojisinde 'doğal' insani gereksinmeler alanı olarak tanımlanmasına paralel olarak gelişen bir durum ise toplumsal değişimi gerçekleştirmek için aileyi değiştirme gereğine olan inanç da o ölçüde modern bir 'icat'tır. Dünya tarihinin önemli toplumsal değişim-dönüşüm dönemlerinde öncelikle "aile"nin değiştiğini ve toplumsal değişim arzulayan siyasal hareketlerin de yeni bir toplum inşa etme aracı olarak öncelikle yeni bir aile modeli geliştirmeye yöneldiklerini görüyoruz. Yani "aile inşa etmek" etkin bir *toplum inşa stratejisi*dir.

Erken dönem Türk modernleşmesinde bu anlamda ailenin sadece doğal gereksinmelerin karşılandığı sosyalleşme ya da yeniden-üretim alanı olarak düşünüldüğünü söyleyemeyiz. Tersine çok erken tarihlerden başlayarak 'aileyi düzenlemek' apolitik bir söylem değildir; toplumu bizzat inşa eden 'politik' uğraklardan biridir. Türk modernleşmesinde ailenin kazandı-

ğı önem başından itibaren sunduğu 'değiştirme' olanaklarıdır. "Aile modeli inşa etmek" dönüştürücü-düzenleyici siyasetin önemli bir stratejisi olagelmiştir. Modernliğin kuruluşunda aile farklı bir toplumsallık uğrağı olarak –siyasal alanın da kurucusu olarak– işe yaramıştır. Aile, modern toplumsallığı tahayyül etmede bir epistemolojik öncelik olur, bir *kök metafor* olarak işlev görür (Aytaç, 2007; 9, 24).

Düşünce tarihinde bazı önemli düşünürlerin istisnai olarak siyasal gücü, aile ve devlet arasında paylaştırarak analiz yaptığını görürüz. Örneğin Engels, *Ailenin Devletin, Özel Mülkiyetin Tarihi*'nde bunu söyler. Aristo da ailede egemenlik ile devlet yönetiminde egemenlik arasında ilişki kurar. İktidar ilişkilerine eleştirel bakanlar –başta feministler olmak üzere– aile kurumuna, sadece cinsler arasında kurduğu iktidar ilişkisi nedeniyle değil, genel olarak her tür toplumsal iktidar ilişkisini doğallaştıran bir modelleme yarattığı için de karşı çıkarlar.

Modern düşüncede toplumu düzenlemek için aileyi düzenleme aracı olarak kullanma fikrinin temelinde gelecekteki toplumun bir nüvesi olarak çocukları şekillendirme fikri vardır. Modern aile, kamusalın dışında farklı bir toplumsallık alanı olarak tanımlanmıştır; bunu başarmada en önemli pay *ailenin bir tür yönetimsellik alanı olarak* insanın duygusallıklarıyla ilişkilendirilmesi ve duygu dünyasının uzamı olarak tanıtılabilmesiyle mümkün olmuştur. Modernleşme ile birlikte aile mahremiyetin alanına katılmış, duygusallık stratejisi ile düzenlenmiş (Aytaç, 2007; 101), ama aynı zamanda devlet egemenliğine benzer bir 'erkek-baba egemenliği'nin de uğrağı da olmuştur. Mahremiyet, sevgi ve aşkın alanı olarak aile duygusallık stratejisinin de uğrağıdır. Yeni bir devlet kurmak için onun egemenlik alanını düzenlemek isteyenler ailedeki egemenliği düzenleyerek bu amaca ulaşmaya çalışmışlardır. Devlet egemenliğinin eril karakteri ailedeki egemenliğin eril karakteri ile birlikte var olur.

Modern toplumlarda ailenin bir toplumsal düzenleme stratejisi olarak işlev görmesi çelişkili içerikler barındırır. 19. yüzyılda Batı'da geliştiği içeriği ile "aile" bir yandan tarihsel olanın

'antitezi'dir yani aile her şeyden önce doğal bir yapıdır. Bu "bugün olduğu gibi insanlık tarihinin her aşamasında da aile böyleydi" demektir. Ama aile aynı zamanda tarihsel zamanı şekillendiren doğal yapı olarak da tanımlanmıştır. Toplumu düzeltmek için aileyi düzeltmek gerekir; aile bozulursa toplum bozulur, vs... Aile sürekli düzeltilip çekidüzen verilmesi gereken 'doğal' bir 'toplumsal' kurumdur. Buradaki paradoksa eleştirel düşünürler dikkat çekmiştir. Örneğin "aile ulusun kökenidir" metaforu aynı zamanda ailenin tarihsel bir kurum olduğunu söyler. Yani aile hem bir tarihsel kurum olarak hem de modern metalar dünyasının ötesinde, geçmişte de her zaman var olmuş bir sabitlik ve doğal bir durum olarak ele alınmıştır. Ailenin hem doğal olarak 'değişmeyen' hem de tarihsel olarak değişen/değişmesi gereken insani durumu temsil etmesi istenmiş ve bu nedenle farklı ideolojik eklemlenmelere uygun şekillenmeler yaşanmıştır. Ailenin geçmişten gelen geleneği ve kökenleri temsil ettiğini varsayma aileyi bir düzenleme stratejisi olarak içine alan bütün ideolojilere içerilmiştir; bu aile üzerine kurulmuş ideolojileri başarılı kılan önemli bir *yönetimsellik stratejisidir*. Bu özellikle milliyetçi düşüncedeki aile fikri açısından böyledir.

Ulus inşası ve aile odaklı modernleşme

Adına ulus denen bir 'yurttaşlar cemaati' oluşturmak, nüfusu zorunlu ilkokul eğitimine tabi tutmak, genç erkeklerin hepsini askerlik ve savaşçılık öğreten kışlalar kurup 'vatan'ın ne olduğunu öğreterek vatandaşlık eğitimi yapmaktır. Vatandaş olarak 'kitle'den öne çıkanları da 'seçmen' ve 'politikacı' yaparak 'modern kamu yönetimi' inşa etmek modernleşmenin olmazsa olmaz inşa rotasıdır. Burda bir soru sorabiliriz: 'Ulus' olabilmenin okul, kışla, devlet dışında başka temel kurucu kurumu var mıdır? Aileyi bunun içine koyabilir miyiz?

Avrupa'da uluslaşma deneyimlerini uzun süre şekillendirmiş milliyetçilik hareketlerinin etkin araçlarından biri olan Napolyon Yasası'nda ailenin tanımı ve önemine bakarsak erkek mer-

kezli bir aile görürüz. Buna göre kadının uyrukluğu kocasına tabidir ve kadınların topluma katılımı ve siyasal temsili yani vatandaşlığa katılımının, aile adına kocası tarafından gerçekleştirilidiği kabul edilir (McClintock, 1993; 65). Kıta Avrupa'sında uluslaşma süreçlerinin ortaya çıkardığı ve zaman içinde evrenselleşen yuttaşlık tanımları çoğunlukla bu tür "aile reisi - erkek yuttaşlığı"dır ve kadınların bu 'yurttaş cemaati'ne eşit koşullarla çağrılmaması da feminist düşünürlerin[3] yoğun eleştirilerine neden olmuştur. Açıktır ki bunun sonucu olarak aynı 'yurttaşlar cemaati'ni oluşturma sürecinde kadınlar daha az okullaşabilmiş, anne ve ev kadını olarak sosyal sigorta sistemi dışında tutulmuş, seçme ve seçilme hakları açısından da zaten bütün dünyada hep erkeklerin gerisinden gelen bir gelişim izlemiştir.

Öte yandan milliyetçilik üzerine yapılmış az sayıdaki feminist çalışmanın ulusal inşa süreçlerinde ailenin işlevini de tartıştığını görüyoruz. Bu tartışmalarda öne çıkan temalara kısaca bakalım. Cinsiyetlendirilmiş vatandaşlığın sömürgeleşme korkusuyla şekillenmiş toplumlarda (sömürgecilik-sonrası) işleyişini tartışan Nükhet Sirman, ideal vatandaşın bir bireyden ziyade egemen bir koca ya da ona bağımlı bir eş/anne olarak kabul edildiğini ve bunun da bu tür toplumlarda cinsiyete ilişkin bir söyleme işaret ettiğini belirtir. Kişinin aile içindeki konumu devletin içindeki statüsünü de belirlemektedir. Kamusal kimlikler evvela, aynı zamanda onları üreten söylemlere özgü olan aile kimlikleri aracılığıyla anlamlandırılır (Sirman, 2005). Aile, iktidar tarafından yaratılan değil, iktidarı yaratan, anlamlandıran ve iktidar ilişkilerine belli bir şekil veren yapılardır.

Ulus-inşa süreçlerinde ailenin bir toplumu yeniden düzenleme stratejisi olarak kullanıldığı yerlerde ortaya çıkan kadın

---

3 Eşit yurttaşlıktan kadınların dışlanmasını eleştiren feminist düşünürler için bkz. Phillips, Anne, *Demokrasinin Cinsiyeti*, Metis Yayınları, 1995; Phillips, Anne, "Feministler Liberal Demokrasiden Vazgeçmeli mi?", *Mürekkep*, 1, 1995, s. 62-69; Eisenstein, Zillah, "Equalizing Privacy and Specifying Equality", N. Hirschmann, vd. (der.), *Revisioning the Political* içinde, Westview Press, 1996, s. 181-192; Mansbridge, J., "Feminism and Democracy", *Feminism and Politics* içinde, (der.) A. Phillips, Oxford Univ Press, 1998, s. 142-58; Squires, Judith, "Representation", *Gender in Political Theory* içinde, Polity Press, 1999, s. 67-90, 194-224.

varlığının özel-kamusal ayrımını yansıtıp yansıtmadığı tartışılması gereken bir konudur. Ulusun sınırlarının çizilmesi, ulusa dahil olma, kurucu mitlerin oluşumu ve bunların kadınlık ve erkeklikler ile ilgileri sorgulandıkça ulusun çoklu anlamları olabileceği ve kadınların gözünden ulusların farklı yönlerinin işlevselleştirildiği ortaya konmaya başlandı.[4] Suad Joseph, ulus inşa süreçlerinde kadınların, erkeklerden farklı olarak, kendi vatandaşlık konumlarını talep edip pazarlık konusu yaparken nasıl akrabalık konumlarından yararlandıklarını, Ortadoğu ve İslam toplumlarından örnekler vererek anlattı.[5] Suad Joseph liberal, bireyci toplumsallığın olmadığı koşullarda ailenin –hem bir metafor hem bir toplumsal inşa aygıtı olarak– devlet kurmada ayrıcalıklı konuma sahip hale gelebildiğini gösterdi.[6] Batı dışı devletlerde kadınların kamusal yaşama katılımı çoğu yerel faktörlerce de etkilendi. Birey temelli vatandaşlık anlayışının olmadığı yerlerde dini ve yerel cemaatler tasfiye edilmeden ulus içinde tanımlanmaya başlandı. Kadınlar bu durumda farklı manevra mekanizmaları geliştirdiler. Dahil oldukları cemaatlerin kimliğini taşıyarak, ayrılık/farklılık kodlarını kullanarak kendilerini güçlendirmeye çalıştılar. Bu durum kadınların yerel patriarkilerle iilişkilerini çoğu zaman bir karşıtlık olmaktan çok işbirliği ya da "patriarkal pazarlık" olarak şekillendirdi.[7]

Aslında ulus-inşasında aile ve arkabalık ilişkilerinin merkezi rolünü mecaz olarak mitlerde ve ideolojilerde görüyoruz. Ulusun akrabalık benzeri bir yapı olarak anlatımı Batı sömürgeciliğine karşı gelişmiş milliyetçi düşüncede çok sık yer alıyor.

---

4 Sita Ranchod-Nilsson ve Mary Ann Tetreault, "Gender and nationalism, Moving beyond fragmented conversations", *Women, State and Nationalism: At home in the nation?* içinde, (der.) Sita Ranchod ve Nilsson+ Mary Ann Tetreault, Routledge, 2000, s. 1-17.

5 Joseph, Suad, *Gender and Citizenship in the Middle East*, Syracuse University Press, 2000.

6 Suad Joseph, Susan Malkovich, *Women and Power in the Middle East*, University of Pennsylvania Press, 2001.

7 Caren Kaplan, Norma Alarcon, Minoo Moallem, "Between women and Nation in Lebanon," *Between Women And Nation, Nationalism, Transnational Feminism, and The State*, (der.) Caren Kaplan, Norma Alarcon, Minoo Moallem, Duke Univ. Press, 1999, s. 162.

Kadınlar aile ile bağlantılı konumlanıyor ve aile de toplumun merkezinde yer alıyor; aile, sömürgecilik karşısında tutunma stratejinin vurgulandığı yer haline geliyor. Bu düzenleme ile milli özün korunması, saklanması, manevi bir alan yaratılması gerçekleşiyor; ulusun menevi dünyasını sembolize etme görevi aile, ev, kadın ile mümkün kılınıyor. Bu aile kültürel özü koruması için bilgili, eğitimli bir orta sınıf kadın yönetiminde kuruluyor. Bu anlamda "anti-sömürgeci ulus inşasını anlamak için orta-sınıf aileye bakmak gerek" diyor Chatterjee ve bu kadınların aktif olarak ulusal inşa projesine modern aileler kurarak katıldıklarını bize gösteriyor (Chatterjee, 1986; 1993). Ona göre bu yeni tür bir patriarkidir ve Kuzey Atlantik kapitalizminin patriarkisinden farklıdır.

Ulus inşa süreçlerinde milliyetçi siyasetlerin nasıl cinsiyetlen(diril)miş bir içerik kazanarak işlevselleştiğine bakarken bunun saldırgan ve savaşçı erkeklik ile devlet kurma arasında bir ilişki kurduğunu görürüz (Peterson, 2000; Connell, 2005b). Devlet kurma eril bir işlev olurken yeniden-üretim alanı, bireysel ve grup kimlikleri, kültürel sosyalleşme, toplumsal yeniden-üretim alanı da dişil işlevlerle tanımlanıyor. Ulus inşasında eril konumlar devlet kurma/koruma ile ilişkilendirilirken dişil konumlar *ulusun kültürel modernleşmesi* diyebileceğimiz, yani modern hanelerin, çocuk terbiyesinin, sivil kültürel alanların şekillendirilmesi ile ilşkilendiriliyor. Kadınlardan beklenen bu kültürel işlevler ne kadar aile ve özel alanla ilişkili sayılabilir? Bu bir tür *cinsiyetlenmiş toplumsal işbölümü* olmakla birlikte, sanayileşme deneyiminin yarattığı özel-kamusal ayrımından farklı boyutları olduğu açık. Miriam Cooke'a göre, milliyetçi ideolojilerle harekete geçen ve bu nedenle toplumsal aktör olarak devletten (veya devletin inşasından) dışlanan kadınlar devlet ile cinsiyet ara kesitinde *hümanist bir milliyetçilik* alanı geliştiriyorlar ve kadın-merkezli bir hayali cemaat kuruyorlar. Cooke bu oluşumu kadınların ulus inşa süreçlerine katılımı ile şekillenen ve devlet yönetimine katılıma gönderme yapmayan bir *kadın eylem programı* olarak tanımlıyor. Ulus inşasına devlet kurmakla değil de ulusal kültürün gündelik pratikle-

re *yerleştirilmesine katılan kadınlardan bahsediyor. Bu kadınlar*, henüz ulusun inşasına katılmamış ya da bir nedenle dışlanmış ve bu nedenle sahipsiz kalmışları ulusa dahil etmek için eğitip yönlendirdiklerini söylüyor.[8] Ulusun sınıfsız, cinsiyetsiz bir "kültürel aynılar cemaati" olarak kurulmasında kadınların bu işlevinin çok stratejik olduğunu görmemek mümkün değil. Ama bu tür bir stratejik işlevin kadınları ne ölçüde eşit vatandaşlık haklarına sahip kılabildiğini de birlikte sorgulamak gerekiyor.

Ulus inşa süreçlerinde milliyetçilik ile feminizmin ilişkisinin çatışmadan çok içerilme olarak yaşanmasının özel-kamusal alan ayrımını farklılaştırarak, özel alanı ulusun kurucu-tamamlayıcısı ve stratejik bütünün önemli parçası haline getirebiliyor ve bu dolayımla da kadınlara önemli toplumsal roller ve statüler yaratabiliyor. Ulusun gelişimi için çalışmak bir anlamda kadınların güçlenmesi için çalışmak anlamına geliyor bu durumda. Gerçekleşen şeyin de kadınların özel alana kapatılması değil aslında bir tür ' kültürel alana kapatması' olduğunu söyleyebiliriz. Kültürel alan sadece aile ilşkilerini içermiyor; daha geniş bir "dişil ulusal alan"a gönderme yapıyor.

Ulus inşa süreçlerindeki bu tür deneyimleri araştıran Suad Joseph[9] kadınların etkinlik alanı olan bu kültürel pratikleri tanımlayan bir kavram olarak *sivil toplum* kavramına eleştirel bir bakış açısı geliştirmeye çalıştı. Liberal sivil toplum kuramcılarının sivil toplumu patriarkiden arınmış bir tür post-patriarki alanı olarak tanımlamasına karşı çıkan Ortadoğulu feministlerin eleştirilerine dikkat çekti ve liberal kuramcıların demokratikleşmenin koşulu olarak özel-kamusal ayrışmasına ve bunların karşılıklı özerkliğine dayalı sivil toplum-devlet ayrışmasını şart koşmasını sorguladı. Ona göre Carole Pateman gibi liberal feminist eleştirmenler sivil toplumdaki patriarkiyi görme-

---

8 Miriam Cooke, "Humanist Nationalism," *Social Constructions of Nationalism in the Middle East* içinde, (der.) Fatma Müge Göçek, State Univ. of New York, 2002, s. 125-40.

9 Suad Joseph, "Civil Society, the Public/Private, and Gender in Lebanon," *Social Constructions of Nationalism in the Middle East* içinde, (der.) Fatma Müge Göçek, State Univ. of New York, 2002, s. 167-89.

mişler ve burada patriarkinin örgütlenişini analiz etmemişlerdir. 1970'lerin ve 1980'lerin yapısalcı feministleri kamusal alanın erilliği karşısına özel alanının dişilliğini koyarak tartıştılar. Bunların farklı normları olduğunu söylediler. Sonradan eleştirel feministler bu ikiliği eril tahakkümü anlamak için kullandılar. Bunların arasındaki sınırlar ve geçişlilik meseleleri tartışıldı. Ama sivil toplumun içerdiği cinsiyetçi pratikleri çok eleştirmediler; çünkü orası bir serbestlik ve özgürlük alanı idi.

Suad Joseph, Mervat Hatem gibi Ortadoğulu feministler de milliyetçi hareketlerin patriarkal niteliğini sorgulayarak Mısır, Cezayir, Türkiye ve Filistin gibi ülkelerde nasıl kadınların sivil alana itilen taleplerinin görmezden gelinip bastırıldığını göstermeye çalıştılar. Bu bağlamda Suad Joseph liberal sivil toplum kuramlarının Ortadoğu ülkelerini anlamada sorunlar yarattığının altını çizdi. Ona göre sivil toplum ve demokratik ulus olma anlayışı toplumsal yaşamı dikatomik ayrıştırmayı gerektirir: Kamusal (governmental) ve özel (non-governmental). Demokrasinin bunların birbiri karşısında özerkliğinden doğduğu iddiası ileri sürülür. Joseph, bunların farklı ilkeler, işleyişler, üsluplar ve söylemlerle varoluşu ile özel-kamusal ayrışmasının demokratikleşmeye hizmet edeceğini, birbirlerini denetleyip frenlemeleri gereğini gözden geçirerek eleştirir. Çünkü sivil toplumun cinsiyetsiz olarak tanımlandığını ve belirsiz bırakıldığını söyler. Joseph'e göre her şeyden önce ikili değil üçlü bir ayrışma vardır: Hükümet, hükümet dışı alan ve *domestik* alan yani kandaşlık-akrabalık alanı.[10] Bu alanların birbiri karşısında özerkliği yanlıştır. Çünkü patriarki bu alanları ilişkilendiren ve bağlantıları kurup sınırları çizen bir ilişki yaratır ve bu çoklu tahakküm pratiği olarak iktidar ilişkilerinin kendisidir. Patriarki sadece özel alanda değil, her yerdedir; patriarkinin işleyiş modellerinin sürekliliğini, patriarkinin çok katmanlı çok alanlı sistematik işleyişini görmek gerekir. Bu anlamda sivil toplum cinsiyetlenmiştir. Joseph, patriarkinin akrabalık ilişkileri aracılığı ile hem yaş hem cinsiyet hiyerarşilerini sivil toplum denen alana taşıdığını söylüyor. Ona göre özel ve

10 Ben buna dişil ulusal alan diyorum.

kamusal arasındaki ayrımların belirsizliği, geçişliliği ve patriarkinin çok katmanlı çok alanlı işleyişi, özellikle kandaşlık, akrabalık ve cemaatler ile her yere yayılışı demokratikleşme açısından dikkate alınmalıdır.

Valentine M. Moghadam ve Fatima Sadıqı sivil toplumun giderek artan kadın örgütlenmeleri nedeniyle dişilleştiğini (feminized) söyleyerek tartışmaları bir noktadan ilerletmeye çalıştılar.[11] MENA (Ortadoğu ve Kuzey Afrika) ülkelerindeki kadınların kamusal deneyimlerinin niteliğini tartışan Ortadoğulu feministler bu coğrafyada kamusal alanların giderek cinsiyetlendiğini ve bunun bir anlamda dişilleşme/kadınlaşma olduğunu söylüyorlar. Bu ülkelerde kadınlar seçmen, milletvekili, yerel meclis üyesi, memur, kamusal entelektüel, vb. konumlarda giderek artan sayıları görünür hale geliyorlar. Ayrıca da sivil toplumda insan hakları örgütleri, dernekler, meslek örgütleri ve dayanışma ağları katılımcıları olarak da benzer bir artış gözleniyor. Bunun bir sonucu olarak devlet ve kamudaki erkek egemenliğine itirazlar da artıyor. Dahası kadınların medyayı kullanımı artıyor ve buna paralel olarak kadın sorunlarının görünürlüğü de artıyor. Bunun bir anlamda kamusal alanın demokratikleşmesi olarak tanımlanabileceğini belirtiyorlar ve bu durumun giderek artan ölçüde erkek kayırmacılığı ve ayrıcalıklarının yerine geçtiğini vurguluyorlar. Çoğunlukla İslam toplumları olan bu toplumlarda İslami kurallarla ilgili olarak giderek artan oranda kadın yandaşı yorumların ortaya çıkışının da önemli bir olgu olduğunu vurguluyorlar. Bu gelişimlerin bir nedeni ve sonucu olarak kadınların diğer sivil örgütlerle ve siyasal hareketlerle koalisyon oluşturma gibi farklı siyasal stratejiler izlemeye başladıkları gözleniyor ve böylece devletin de kadın sorunları karşısındaki konumu değişmeye başlıyor ve "devlet feminizmi" denebilecek uygulamalara kapı aralanıyor.

Sonuç olarak şunu söyleyebiliriz ki 'hayali' ulusun kuruluşuna çağrılmış olanların o ulusun 'gerçek vatandaşları' olaca-

---

11 Valentine M. Moghadam ve Fatima Sadıqı, "Women's Activism and the Public Sphere: An Introduction and Overview", *Journal of Middle Eastern Studies* içinde, cilt 2, no. 2, Bahar 2006, s. 1-7.

ğı malum. Ulus kurmanın (savaş kazanarak) ulus-devlet kurma ve bu ulusun gündelik yaşamını inşa etme gibi cinsiyetlenmiş boyutları ortaya çıkmış. Yani ulusu kuracak olanlar ile bu kuruluşa katılacak olanlar farklı cinsiyetten. Sömürgecilik karşıtı milliyetçiliğin önemli ismi Frantz Fanon[12] bile kadınları, –erkekler tarafından ve onlara yoldaş olsunlar diye– ulusal mücadeleye 'davet edilenler' olarak tanımlıyor. Yani ulusal inşada kadınlar erkeklerle aynı sorumlulukları ve riskleri birlikte taşımıyor; onlar göreve dışarıdan davet edilen bir 'eyleyici'. Bu anlamda erkekler ulusu yönetecek devleti kurmakla görevli, kadınlar ise bu süreci destekleyecek 'yardımcı'lar. Bu yardımcılar ulusu erkeklerin yaptığından farklı bir biçimde –dişil yollardan– inşa etmeye başlıyorlar. Bu dişil inşa eninde sonunda eve, aileye ve çocuk yetiştirmeye yöneliyor. Bu deneyimlerin Osmanlı-Türk modernleşme süreçlerinde ve Türk devletinin kuruluşunda nasıl vücut bulduğuna bakarken ufuk açıcı olacağını düşünüyorum.

Türk modernleşmesinin cinsiyet özellikleri: Devlet odaklı uluslaşma ve aile odaklı modernleşme

Türk modernleşmesinin erken dönemi yeni bir ulus-devlet kurma süreci ile iç içe geçmiş ve bu süreç Türk milliyetçiliğinin siyasal ve sosyal tahayyülünün kuruculuğunu yaptığı bir toplumsal dönüşüm olarak yaşanmıştı. Bu süreç, yeni kurulmakta olan devletin niteliklerinin ne olması gerektiği tartışmasını merkeze almış bir inşa süreci olduğu kadar, yeni kadın ve erkek kimlikleri yaratarak modern bir 'Türk ailesi' modeli geliştirmek yoluyla yeni bir toplum yaratmaya da odaklanmıştı. Bugünden baktığımızda gördüğümüz yakın geçmiş, aynı zamanda başoyuncularının modernleşmeyi aileden başlayarak inşa etmeye çalışan modern kadınlar olduğu bir toplumsal gelişme süreci de görüyoruz. Bu süreçte kadınlar, erkeklerle birlikte, devlet egemenliğini yeniden tesis etmekte yan yana var ol-

---

12 Fanon, Frantz, *Black Skin, White Masks*, Grove Press, 1952, (İngilizce Çeviri, 2008).

madı; devlet kurma ile uğraşan erkek reformcuların reisliğinde yaşanacak modern Türk ailelerini kurmakla uğraştılar.

Sömürgecilik karşıtı milliyetçilik hareketlerinde bağımsızlığın aracı olarak hayal edilen ulus ile yaratılacak yeni toplumun mimarı olarak tahayyül edilen milli aile arasında önemli bir ideolojik ve politik bağ oluştu. Bu bağ sayesinde aile ile ulus birlikte inşa edildi yani birlikte cinsiyetlendir(il)erek şekillendi. Yeni rejimin kurucu faktörlerinden olacak *modern cinsiyet farkları söylemi* böylece yeni bir bağlamda ortaya çıktı; cinsel ahlak normları ve modernliği kuracak yeni *cinsel püritenlik* sömürgeci Batı ile farkın semantik kurgusu haline dönüştü. Böylece yeni modernleşen katmanların ahlaki denetimi cinsiyet rejimi aracılığı ile siyasal rejim meselesine eklemlendi ve birlikte şekillendi.

Sömürgecilik tehditlerine karşı ortaya çıkan ulusal bağımsızlıkçı hareketler sömürgeciliğin dünyaya bakışı olan *oryantalizme* tepki olarak şekillendi ve bir Batı karşıtlığı veya anti-sömürgeci bakış olarak dünyayı Doğu-Batı ikilemi içinden yorumladı. Oryantalistlerin ve en genel anlamda Batıcı modernleşmecilerin gözünde Batı bilim, teknolojik gelişme ve uygarlaşma ile tanımlanırken Doğu da geri kalmışlık ve barbarlık kültürü ile tanımlanıyordu. Öte yandan sömürgecilik karşıtı milliyetçi hareketler 'kültür'ü kendi toplumlarının 'Batı'dan farklı olan özellikleri olarak tanımlayarak bu farkları koruma adına kendisini bağımsız bir ulus olarak tanımlamak ve kendi kaderini tayin etme hakkına dayalı 'ayrı bir ulus olma gereği'ni savunmak için kullandılar. Bu tür milliyetçi düşüncelerin erilliği ulusun bekçisi, koruyucu-askeri, vatan savunucusu ve ulusal kalkınmanın aktörü olarak yeniden-modernleştirdiklerini biliyoruz. Bu anlamda modern erkekliği Batılı beyaz erkekten farksızlık, benzerlik, boy ölçüşebilirlik olarak tanımlarken, dişil olanı, Batı'dan farklılaştıran, yeni kurulmakta olan ulusun 'manevi öncüleri', öğretmenleri ve anaları olarak tanımladılar. Milliyetçi düşüncelerin şekillendirdiği yeni devletlerde kadınların 'Batı'dan farklı olan milli kültür'ün sürdürücüsü (Sancar, 2004), ulusun özgünlüğünün ve manevi gücünün göstereni olması ar-

zulandı; çoğu zaman oldu da. Kadınların giyinme ve kamusal temsil biçimleri, ev ve aile yaşamları modern orta sınıf yaşam kültürü olarak rol modeller oluşturdu; modernliğin orta sınıf hallerini temsil etti.

Türk modernleşmesinin erken dönemlerini niteleyen ulus-devlet inşa sürecinin bugüne, bize devrettiği mirası anlamak için bilinmesi gereken önemli bir boyut kadınların bu tahayyül edilen 'milli proje'nin gerçekleştirmesine dahil edilme süreçlerinde ürettikleri özgünlüklerdir. Türk modernleşmesinin erken dönemlerinin bir 'milli dava' etrafında şekillenmesine kadınların nasıl katıldığı sorusuna verilebilecek en temel yanıt bu sürecin kurumsal ve ideolojik boyutlarıyla birlikte hayata geçirilen bir *aile odaklı modernleşme* olduğudur. Otoriter bir tek parti rejimine evrilen erken dönem modernleşmesinin *'devlet vesayeti'* rejimi sonucu siyasal hayattan örgütleriyle birlikte dışlanan *'kadın hakları söylemi'* yerini modern gündelik kent yaşamını haneden, evlilikten, çocuk yetiştirme tarzından başlayarak inşa etmeyi modernleşme olarak tanımlayan yeni bir 'Türk kadını söylemi'ne bıraktı. Bu süreç, deyim yerindeyse, 'modern Türk ailesi' inşası, yani yeni gelişen kentlerin modern yaşamının rol modeli olacak 'orta sınıf aile'nin geliştirilmesiydi. Bu gelişmeler modern yaşam tarzını ve modern ailenin ne olduğunun kamusal araçlarla gösterildiği ve uygulandığı, *Türk Ailesinin* kentli orta sınıflardan başlayarak, topluma göstere göstere kurulduğu bir dönüşümün başlangıcına işaret eder. Modern Türk kadınları ise bu süreçte bir tür 'modernliğin terzileri' olmak için eğitilen ve yeni devletin modern aile yaratma politikasının başarılmasında önemli bir rol üstlenen aktörlerdir.

Erken modernleşmenin cinsiyet rejiminin temel özelliğine baktığımızda 'asri' olma ile ilişkilendirilen kadın haklarının giderek ulus adına düzenleme iradesine paralel olarak Batılı kadınlardan farklı bir modern kadınlık arzusuna dönüştüğünü görüyoruz. Yeni toplumun inşasında önemli bir rolü olacak modern Türk ailesi 'doğal' ve 'özel' bir kurum olarak düşünülmedi; bir toplumsal inşa sonucu oluşan, ulusun kurucu unsuru olarak görevler üstlenen ve bu görevlerin bilincine vardık-

ça ulusun inşasına katılan bir "modernleş(tiril)me aracı" oldu. Bu anlamda modern kadınlık da doğal bir durum değil, kadın yetiştirme ve eğitim ile oluşacak bir kurguydu. Modern Türk kadını aynı çağın kadın reformcularının ileri sürdüğü ifade ile '*suffrejee* kadın kimliği'nden farklı, hatta ona karşıt bir söylemsel süreçte yaratılmıştı. Modern Türk kadını kendi kişisel özgürlüklerinin peşinde koşan bir 'bencil' değil, ailesi, ulusu için var olan bir 'kolektif özne'ydi. Modern ama Batılı kadınlara benzemeden kadın olma ve "modern aile yaratma arzusu"ydu bu süreci şekillendiren.

Osmanlı siyasal seçkinlerinin Avrupa'nın sömürgesi olma korkusunu 'Avrupalılaşarak' aşma fikri ile Türk milliyetçilerinin kendine has bir 'Türk Ulusu' yaratarak aşma fikri arasındaki çatışmalı konumlanış en azından konu 'modern aile' olunca sınırları çabuk netleştirdi. Türk Ulusu, bir 'hayali cemaat' olarak, gündelik yaşam içinde kendini yeni bir Türk ailesi yaratma yoluyla gerçekleştirme projesiydi. Türk Ulusu'nun ideal vatandaşının ahlakı, Türk ailesinde varolması arzulanan kadın-erkek ve çocuk-yetişkin ilişkileri aracılığıyla şekillenecek ve buradan da vatandaş-devlet ilişkisini şekillendirecekti. Aile içinde ahlakı üretilmiş vatandaşların ulus-devletin tebaası haline dönüştürülmesi arzulanıyordu. Bu vatandaşlığın toplumsal cinsiyet farklarına göre kurgulanmasıydı. Nükhet Sirman'a göre yeni aile basit bir devlet uygulaması değil, iktidarı ve arzuyu yaratan bio-iktidar stratejiydi. Türk Ulusu'nun kurucusu modern erkekler, kızlarını eğiten, aydınlanmış babalardı; modern aile ve ev kadınlığının üretilmesi, çocuk yetiştirme tekniklerinin modernleştirilmesi, eğitim ve cinselliğin düzenlenmesi gibi kültürel pratikler yeni aile ideolojisinin milliyetçi iktidar inşasına sunduğu nesneler olmuştu (Sirman, 2005).

Osmanlı'nın son döneminde kadın hakları üzerine Halit Hamit, Baha Tevfik, Ahmet Rıza, Ahmet Mümtaz, Celal Nuri, Selahattin Asım, Ahmet Cevdet gibi entelektüellerin yürüttüğü tartışmalar yeni bir aile yapısına olan gereksinmeyi erken tarihlerden işaret ediyordu. Bu tartışmalar sonucu İttihatçı dönemin ilk yıllarında modernliğin göstereni olarak "modern çekirdek

aile" gündeme oturmuştu (Toprak, 1992). İttihatçılar ise yeni ulus-devletle ilgili kaygılarını aile tartışmalarını kamusal alana sokarak ve aile politikaları ile çözmeye çalıştılar. İttihatçıların deyişiyle yeni aile, "milli aile"ydi ve yeni hayat anlayışının ana ekseniydi. Bu anlayış Cumhuriyetçilere ve oradan da muhafazakâr modernistlere geçen ve sürekliliği sağlayan önemli bir toplumsal iktidar stratejisi oldu. Yeni 'milli aile' inşası zaman içinde Batıcılığın ideolojik etki alanından çıkarak milliyetçilik ile muhafazakârlığı da barıştıran en önemli strateji oldu ve ulusal modernleşmenin uzun dönemli sosyal istikrarını sağladı.

Modernleşme süreçlerinin karakteristik özelliklerini tartışan düşünürler 'modernleşen' erkeğin, Roma hukukunun yerleşmesinden bu yana, kendi üstünde mutlak otorite sahibi olan babanın bu otoritesine başkaldırmasıyla başladığını söylerler. Bu anlamda modernleşme sadece monarşik-arstokratik ayrıcalıkları koruyan krala ve yerel beylere bir başkaldırı değildir; modernleşme farklı tür iktidarları elinde tutan farklı erkeklikler arası çetin rekabet ve mücadele olarak yaşanan bir süreçtir. Osmanlı-Türk modernleşmesinde kendilerini birbirlerine eşitlemeye çalışan modernleşmeci erkekler arasında kadın hakları ve aile hukuku meseleleri hem bir çatışma yaratan farklılık nedeni hem de erkekler arası eşitlenmeyi ve uzlaşma koşullarını yaratan bir bağlam olarak ortaya çıkmış. Modernleşmenin aktörleri olan erkeklerin arasındaki uzlaşma kadınlar, ev, aile hayatının mutlak huzur ve düzen odağı olmasında ortaklaşma olarak ortaya çıktı. Modernliği arzulayan erkekler kendi aralarındaki gerilime ad koymaktan kaçındılar; modernliğe sancılı ve yavaş bir evrimle ulaşacak olanların kendileri değil, kadınlar olduğunu ve kadınların bunu evi, çocuk terbiyesini ve aile değerlerini modernleştirerek yapacaklarını düşündüler. Bu anlamda "modern erkek" kendini bir sorunun nesnesi olarak adlandırmak istemeyen bir toplumsal kategori-iktidar konumu oldu. Kendisi her konu ve sorun hakkında konuşup görüş bildiren, stratejiler tartışıp arzularını dile getirebilen bir ideolojik özne konumu. Ama kendi gelişimi, eksikleri, çatışma dinamikleri hakkında hiç konuşmayan bir konum. Bu sayede etrafın-

daki ilişki ve nesneleri kendi arzusunu gerçekleştirecek ve gücünü koruyacak şekilde düzenleme iktidarını elde edebiliyor.

Tanzimat ve Meşrutiyet'in modern aile anlayışı ile İttihatçılardan Cumhuriyetçilere geçen aile modernleşmenin odağına konan 'modern aile' anlayışları arasında birçok açıdan bir süreklilik olduğu görülebilir. Oysaki birinciler Avrupa'nın Birinci Dünya Savaşı öncesindeki daha aydınlanmacı ve liberal etkilerin güçlü olduğu dönemde yaşadılar. İkinciler ise İkinci Dünya Savaşı'na giden dönemde Avrupa'da yükselen otoriter ve milliyetçi hareketlerin ırkçı hatta *öjenik* etkilerine maruz kaldılar. Bu anlamda Tanzimat'ın ve II. Meşrutiyet'in 'aydınlanmış' erkeklerinin kadınların modernleşmesinin önünü açmaya çalışan sözleri ile Cumhuriyet'in siyasal rejimi hakkında somut kararlar vermek durumunda olan 'aydınlanmış' erkeklerinin düşünceleri arasında önemli mesafeler ve bazı ideolojik farklılıklar görülebilir. Cumhuriyet'in kurucu erkekleri karşılarında 'kadın haklarını savunan aydınlanmış kadınlar'la kadın haklarını konularını açıkça tartışmak durumundaydılar ve bu erkekler, açıkça erkek olarak bazı ayrıcalıklarının tehlikeye gireceğini görmüşlerdi. Bu nedenle kadınları modernleştirme gereğinin yanı sıra erkek ayrıcalıklarını ve arzularını da 'doğal' olarak savundular. Birinciler kendi yaşadıkları entelektüel ortamlarda pederşahi denebilecek bir eril modernliğin öncüleri olmuşlardı; ama ikinciler eril otoritenin ve erkek ayrıcalıkların kadınlar tarafından hedef alınması olasılığı karşısında kadın hakları ve özgürlüklerini makul sınırlar içinde tutmaya çalışan politik iradeyi şekillendirenlerdi.

Osmanlı-Türk modernleşmesinin kadınların giderek artan kamusal katılım ve görünürlüklerini disipline etmeye çalışırken 'geçmişten kopmak' ve 'yeni bir kadınlık' yaratmak arasında gidip gelen bir tarzı geliştirdiğini söyleyebiliriz. Elif Ekin Akşit (2009b) bunu açıklarken 1880'lerden itibaren "cahil kadın-cahil anne" söyleminin geliştiğini ve "cahil anne"nin dışlanması gereken kadınlık olarak kabul edilmeye başlandığını söyler. Modern bir Türk kadını olmak için cahillikten kurtulmak gerekir. "Cahil kadınlık" önceki kuşaklardan kadınla-

rın sahip olduğu kadınlık bilgileri ile özdeşleştirilir. Genç nesil modern kızlarının bu bilgilerle değil, okullarda üretilip öğretilen 'modern kadınlık bilgileri' ile yetiştirilmesi istenir. Akşit, bu "cahil kadın söylemi"nin kadınların birçok alandaki kadınlık bilgisinin yeni kadın kuşaklarına aktarılmadan ve bu bilgilerin modern içinde yoğrulup içerilmesi gerçekleşmeden yok olduğuna dikkat çeker. Modernleşme ile birlikte kadınlık bilgilerinin kuşaktan kuşağa gerekli dönüşümü yaşamadan yok olmasının bugünün kadın kuşaklarına ödettiği bedelleri üzerinde düşünmek gerek. Örneğin ebelik bir kadın işi iken ve çoğu yerde Yahudi kadınlar ebelik yaparken ebelik doktorun yanında bir aksesuara dönüşmüştür. Yani modernleşmenin yarattığı "yeni kadınlık" karşılığında öte yandan "yok olan kadınlık"tan da bahsetmek gerekir.

Asri ve milli aile ayrımının ortaya çıkışı

'Milli Aile'nin gerçek hayatta ne kadar 'Batılı' olduğu da tartışılması gereken bir soru olarak kafamızda duruyor. Osmanlı-Türk modernleşme tarihini modern kadın ve modern ailenin inşası tarihi olarak okumaya başladığımızda, Avrupa'daki gibi 'asri' bir aile ve eş arzulayan reformculardan farklı olarak sömürgecilikle hesaplaşma sürecine damgasını vuran reformcuların giderek Avrupadaki 'asriiyet'ten farklı 'milli' bir aile arzulamaya başladıklarını söylemiştik. Bu düşünsel dönüşümün en önemli ideologlarından olan Ziya Gökalp'e göre Tanzimat'la birlikte başlayan Batı taklitçiliği aileyi bunalıma sokmuştur. Gelenekten yana olanlar ise eski aile yapısının çözülmesine tepki duyarak değişmemeyi savunmuşlardır. "Kadınlar örtünsün, mahremiyet korunsun, kadınlar evde olsun" diye bastırmışlardı. Oysaki Türk milliyetçilerine göre eski Türk ailesi ne biri ne ötekidir. Geçmişte yaşamış Türk toplumlarında kadınla erkek her zaman yükü birlikte üstlenmişlerdir. Cumhuriyetçilerin gündemindeki yeni kadın/erkek ve aile kimliklerinin milli kültürün parçası olarak oluşumu sırasında da 'dışarıdan empoze edilen' değil, içeride 'varolan'a uyumu arzulanan bir mo-

dernlik ürünü olsun istenmiştir. Yani modernliğin bir 'öznellik ürünü' olması gerekmiştir. Nükhet Sirman bunu mülkün yönetimi ile ailenin yönetimi arasında kurulan bağ olarak yorumlar (2002; 236).

Ziya Gökalp'de tipik örneğini gördüğümüz bu düşünce kadınları modernleşmenin –diğer deyişle medenileşmenin– önemli aktörü olarak görür ve yüceltir. Ama bunun bağlamı ailedir:

> Cemiyetin üç rüknü var, birincisi aile;
> Bu diyanetin yuvasını kuran sensin, kadındır,
> Medeniyet bayrağını sensin alan ilk ele,
> Altın harflerle yazılacak ona, senin adındır.[13]

Yeni "Türk ailesi"nin en gelişmiş tanımları Ziya Gökalp'in yazıları ile gündeme gelmiştir. Gökalp'in aile konusundaki yazıları (Toprak, 1992; 229) bize "asri aile" ile "milli aile" arasında bir ayrım yapıldığını açıkça gösterir.[14] Bu 'Milli Aile'nin ve onun mimarı olarak düşünülen Türk Kadını'nın Gökalp'in gözünden tanımına bakalım:

> **Mektepli hanım kızların marşı**
>
> Bize cennet evdir...
> Borcum, tehdit altındaysa
> Kurtarmaktır vatanımı,
> Fakat işim ondan sonra
> Olmaktır bir ev hanımı...
> Ben de ilim öğrenirim,
> Fakat eve demem zindan,
> Ayrılamaz derim pirim
> Kadın evden, ev kadından.[15]

---

13 Ziya Gökalp, *Ziya Gökalp Külliyatı I - Şiirler ve Halk Masalları*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1952, s. 122'den aktaran Yaraman, 2001, s. 64.

14 Ziya Gökalp, "Asri Aile, Milli Aile", *Yeni Mecmua*, 22 Kasım 1917 s. 383, aktaran Celkan, 1992.

15 Aktaran E. Doğramacı, 1989, *Türkiye'de Kadın Dünü, Bugünü*, Türkiye İş Bankası Yay, s. 83.

Meslek kadını şiiri

Kocası evine getirir ekmek
O halde kadına meslek ne gerek ?..
....
Dersiniz değildir mesleğe muhtaç.
Ya koca bulmalı ya kalmalı aç.
...
Bunlar da olmasa kadın insandır
İnsanın en büyük hakkı irfandır
Kadın çalışmazsa fikri yükselmez
Tabii o zaman size denk gelmez.[16]

Nikâh, talak, miras: Bu üç işte gerek müsavat.
Bir kız ister yarım ekmek, izdivaçta dörtte bir
Bulunmadıkça ne aile, ne memleket yükselir.
Diğer haklar için milli mahkemeler açmışız,
Aileyi bırakmışız medresenin eline...
Bilmem neden kadınlığa ait işten kaçmışız?
Ya onun bir ekmeği yok mu Türk ilinde?
Yoksa o mu iğnesinden kanlı süngü yaparak
Haklarını pençemizden ihtilalle alacak.[17]

Ziya Gökalp *Yeni Mecmua*'da yazdığı yazılarda dönemin ruhuna uygun olarak "Türk ailesi" denince ne kastedildiğini anlatmaya çalışır. Onun yazılarında "asri aile" ile "milli aile" arasındaki ideolojik-politik fark olduğunu vurgulama çabasını açıkça görürüz. Her iki aile modeli birbirinin zıddıdır; birisi güçlenince ötekisi zayıflar ve diğerini yok eder. Bu tartışma aynı zamanda milliyetçiler ile Batıcılar arasındaki siyasal mücadelenin de dilidir:

"Memleketimizde Garpçılar milli harsın mevcudiyetinden haberdar olmadıkları için yalnız medeni terakkiye ehemmiyet

16 Müjgan Cumbur, "Ziya Gökalp ve Kadın," *Türk Kültürü*, sayı 36, Ekim 1965, s. 964'ten aktaran Kurnaz, 1996, s. 71.

17 Taşkıran, 1973, s. 56-7.

veriyorlar; binaenaleyh her husus gibi, aile sahasında da körü körüne Avrupa'yı taklide çalışıyorlar; asri aileye vasıl olacağız diye milli aileyi tahrip ediyorlar. Diğer taraftan müfrit Şarkçılar da manevi aile bozulacak diye asri aileyi ve asri kadınlık telakkilerini kemal-i şiddetle reddediyorlar... Bize göre bu ifratçı cereyanların ikisi de doğru değildir. Türk ailesi, Avrupa medeniyetinden yeni zihniyetler alarak şüphesiz ki asrileşecektir. Fakat Türk ailesi ne Fransız ailesinin, ne İngiliz ailesinin, ne de Alman ailesinin eşi olmayacaktır... Türk kadını ne Fransız kadınının, ne İngiliz kadınının, ne de Alman kadınının bir taslağı olmayacaktır."[18]

Ziya Gökalp'in görüşleri elbette ideolojik kurgudur; doğrudan gündelik hayatta olup bitenle birebir ilişkili değildir. Ama bu bakış açısının zaman içinde –en azından devlet eliyle oluşturulan "resmi ideoloji" üzerinde– çok etkili olduğunu görüyoruz. Evet, Türk ailesinin "Avrupai" değerlerle sürdürülmesi yanlışlanan ve ayıplanan bir şey olmaya başlayacaktır. Ama gündelik hayatta çoğu zaman "Avrupai" denen şeyin giyim-kuşam, çocuk eğitimi, ev dekorasyonu, beslenme, karı-koca sohbeti, moda ve geziler gibi birçok alanda modern Türk ailesinin pratiği olmaya başladığını da göreceğiz. Gerçekte de böyle yaşanıp yaşanmadığını ileriki bölümde 1945-65 döneminde günlük gazete haberleri üzerinde yaptığım araştırma verilerine bırakarak daha detaylı gösterme fırsatı bulacağım. Ama bu noktada şu saptamayı yapmak isterim. "Asri aile"-"milli aile" ayrımı ideolojide kurgulanan bir ayrımdır ve gündelik yaşamda olup biten bundan farklı olabilir ve olmuştur da. Ama bu ayrımın ne işe yaradığını ve işlevinin ne olduğunu tartışabiliriz. Bugünden baktığımızda bu ayrımın kadınların yaşamlarını denetleme açısından önemli bir iktidar stratejisi olduğunu kolaylıkla görebiliyoruz. Ama bu ayrım bir katılıktan çok bir esnekliği sağlamış görünmektedir. Kadınlar ve aile ile ilgili uygulamalar "asri" ve "milli" olan arasında çok geniş bir skala içinde değişerek var

18 Ziya Gökalp, "Asri Aile ve Milli Aile", *Yeni Mecmua*, cilt 1, sayı 20-22, Kasım 1917'den alınarak *Türk Kültürü*, sayı 178, Ağustos 1977'de aynen yayınlanmış, aktaran Kurnaz, 1991, s. 72.

olabilmiş; birbirinin yerine geçerek yine de rejimle uyumlu kalabilmiş. Bunu belirleyen şey, politik aktörler olarak kadınların ve erkeklerin gündelik yaşam pratiklerinde neyi, nasıl yaptıkları ve gerçekleştirdikleridir. Gündelik yaşamda modernliğin – en azından kentli orta sınıfların yaşam tarzını dönüştürürken– "asri" ve "milli" olanın nasıl iç içe geçtiğini ve birlikte olduğunu görebiliriz. Bunu gündelik gazetelerin haberlerinden ve resim, köşe yazısı, vb. göreceğiz. Ama bu konuyu geçmeden şimdi yeni ailenin kuruluşundaki stratejik olguya yani kızların eğitimine bakmak istiyorum.

Modern ailenin eğitimle inşası

Tanzimat'tan Cumhuriyet'e talep edilen kadın hakları ile gerçekleşen 'kadın devrimi' bir medeni haklar kazanımıdır ama bu kazanımlar sivil/siyasal haklarla ilgili belirgin bir içeriğe sahip olmamıştır. Kadınlar için sivil/siyasal hakların kazanımı ise henüz devam eden, bitmemiş bir süreçtir. Cumhuriyet'in kadın hakları kazanımlarının birbiriyle ilintili iki önemli ayağı vardı: Kadınların eğitimi ve modern aile hukuku. 1871 Aile Nizamnamesi'nden 1926 Medeni Kanunu'na gelen süreçte kadınlara evlenme ve boşanma ile ilgili eşit medeni haklar sağlandı ve örtünme zorunluluğu kaldırıldı. Modern aile hukuku ile ilgili iyileşmeler 1926 Medeni Kanunu'ndan önce 8 Ekim 1917 tarihli Aile Hukuku Kararnamesi ile önemli bir aşama kaydetmişti. Ziya Gökalp, Ahmet Şuayıp, İbrahim Hakkı gibi yazarların bu Kararnamenin çıkmasında önemli rolü olmuştu. Çok karılılığı yasaklamasa da kısıtlayan bu hukuk (Kurnaz, 1991; 60) 1926 Medeni Kanunu ile birçok alandaki –çok eşliliğin yasaklanması gibi– eksikliğini tamamladı. Bu Kanun kadınlara eşit vatandaşlık haklarının verilmesi olarak kabul edilemez. Kanunun modern Türk ailesini erkeğin reis olduğu bir yapı olarak tanımlaması (Zehra Arat, 1998) yakın tarihlerde yapılan medeni kanun değişikliklerine kadar devam etti.

"Yeni aile" aslında yeni devletin alt-orta sınıf bürokratlarının orta sınıflaşması anlamına geliyordu. Yeni devletin kurucuları

modern eğitim kurumları ve modern aile inşası yoluyla kentleşmeyi ya da doğru deyişle orta sınıflaşmayı arzuluyorlardı. Aileyi modernliğin kurucusu, orta sınıf bir kültürel doku olarak algılıyorlardı. Kadınlardan beklenen görevlerin gerçekleşmesi halinde ortaya çıkacak toplumsal yapının içinde kadın erkek eşitliğinin ne ölçüde gerçekleşeceği ise o dönemde hiç tartışılmamış görünüyor. Göründüğü kadarıyla uluslaşma ile modernleşmenin iç içe geçtiği sömürge-sonrası toplumlarda cinsler arasındaki ilişkiyi tanımlayan kamusal ilke eşitlik olamıyor. Devleti yönetenlerle aileyi yürütenlerin eşit vatandaşlar olması ve toplumsal kaynaklardan ve fırsatlardan eşit pay alması diye bir mesele gündemde değil. Devletin alanı ayrı, ailenin alanı ayrı; birbiriyle denklik ve eşitlik ilişkisi içinde var olmuyor. Önemli olan eşitlik değil, modernlik yani '*asriiyet*' in gelişmesi ve yerleşmesi olmuş.

Devlet eliyle modern ailenin inşası ve okulda öğrenilen kadınlık

Cumhuriyet'in uzun yıllar "kadın devrimi" olarak kabul edilmesinin arkasında yatan şey kadınların sahip olduğu yeni medeni hakları kullanabilmelerinden çok onlara sağlanan yeni eğitim olanaklarının sunduğu güçlenme fırsatları olduğu kanaatindeyim. Bu nedenle Osmanlı'dan Cumhuriyet'e dönüşüm sürecinde Türk kadını ve Türk Ailesi tahayyülünün nasıl şekillendiğini anlamak için kız çocuklarının eğitimi ile ilgili politikaların ve eğitim kurumlarının yapısının geçirdiği dönüşümlere bakılması gerekiyor. Devletin kadınlarla olan eğitim ilişkisinin zaman içinde nasıl değiştiğine baktığımızda giderek değişen tarzlarda kadınlığın (ve buna bağlı olarak çocuk olmayı da) düzenlenecek bio-iktidar alanları olarak görmeye başlanmasının devletteki değişimi tanımlayan şey olduğunu söyleyebiliriz. Devletin kamusal alanda kadınların giderek artan görünürlüklerini yasaklamayı, 'kadınların kıyafetleri' hakkında kurallar koymayı bırakarak 18. yüzyılın sonlarına doğru yeni stratejiler geliştirmeye başladığını görüyoruz. Osmanlı seçkin çevreleri-

nin yeni ve modern bir yaşama evrildiği İstanbul gibi kentlerinde, devlet, kadınların çarşı, pazar ya da mesire yerleri gibi 'ortalık' mekânlardaki varlığını yasaklamaktan vazgeçerek, bunun yerine, çıkardığı yeni kararlarla kadınların örtüleri, feraceleri, renkleri ve gezinti yerlerini düzenlemeye çalıştığını görüyoruz. 19. yüzyıla gelindiğinde ise bu stratejide de bir dönüşüm oluyor. 1829 tarihli Kıyafet Kanunu'nda artık kadınlardan hiç bahsedilmiyor ve devletin artık kadınlarla sokaktaki kıyafetler ve gezilebilecek yerler bağlamında ilişki kurmaktan vazgeçtiğini anlıyoruz. Elbette ki söz konusu kadınlar üst sınıfa mensup kadınlardı. Devletin başka kadınlarla ilişkisi yine yasaklama-düzenleme bağlamında devam ediyor; meyhaneler, kerhaneler ve hamamların yönetimi konusunda devletin izlediği 'istisna durumlar' politikası, fahişelerin ayrı bir kategori olarak ele alınması, farklı kadınlık kategorilerine farklı düzenleme stratejilerinin tekabül ettiğini bize gösteriyor (Akşit, 2005).

Modernleşmenin mimarı olarak devletin kadınlar ile ilişki kurma tarzındaki önemli dönüşümler eğitim politikaları üzerinden gerçekleşiyor. Devletin, kadınların yaşamını giysileri ve mekânları yasaklamalar yoluyla düzenlemeyi bırakıp 'eğitim yoluyla' düzenlemeye başladığı erken modernlik dönemi eğitim politikalarının 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren kurumlaşmaya başlıyor. Bu tarihten itibaren devlet ile kadınların ilişkisi 'okullaştırma' ile şekilleniyor. Kadınların eğitilmesi politikası Kız Sanayi Mektepleri kurma politikası Mithat Paşa tarafından geliştiriliyor ve Saray'ın seçkinciliğine karşı alternatif seçkinler yetiştirme aracı olacak bir eğitim politikasına evriliyor ve yeni toplumun temellerini oluşturacak yeni bir seçkinler zümresi içinde kadınların olmasını sağlayacak kapıları açıyor.

Önce Kız Rüştiyeleri, daha sonra da Mithat Paşa'nın 1865'te Rusçuk'ta kurduğu ve 1869 senesinden sonra İstanbul'da yaygınlaşan Kız Sanayi Mektepleri *(KSM)*, kızların kamusal eğitiminin ilk kez orta sınıflara hatta alt sınıflara bile yayılmasını sağlıyor. Amerikan Koleji gibi okullar her sene bir avuç kızı mezun ederken Kız Sanayi Mektepleri, yılda en az beş yüz öğ-

renciyi eğitmeye başlayarak kızların eğitiminin yaygınlaşmasını sağlıyor (Alkan, 2000: 51).

Kız Sanayi Mektepleri 1865'ten itibaren büyük kentlerin orta sınıf kızları ve daha az olarak da taşranın alt sınıf kız çocukların (özellikle yetimlerin, Kürt bölgelerindeki çocukların) eğitimi ile toplumsal değişimi gerçekleştirme arasında giderek birebir örtüşen ilişkiler kuruyor. Akşit, KSM'ler içinde izlenen 'kızların eğitimi' stratejisinin yoktan var edilmediğini; tersine Osmanlı hane sisteminin temelini oluşturan *Ekberiyet* kurumu ile büyük paralellikler taşıdığını söylüyor (Akşit, 2005). *Ekberiyet*'in, erkeklerle kadınların tecridine dayalı hane yapısı içinde, cinsiyet hiyerarşisine ilaveten, yaş hiyerarşisinin de çok önemli olduğu; genç kızların yaşlı ve deneyimli kadınlar tarafından ev işlerinden dikişe, cinsellikten sanata kadar değişik konularda eğitilmesini sağlayan bir kültürel kurum olduğunu hatırlatmak gerek. Yeni kurulan KSM'ler de, aynı tarzda, ev-işi, müzik-sanat, Arapça, Kur'an gibi bileşenlerden oluşan bir 'kadınlık' eğitiminin benzeri okulda, iyi bir ev kadını ve anne olsunlar diye kızlara vermeye başlıyor.

Evlilik ve aile yönetme sanatını öğretmek üzere kızların eğitilmesinin ilk örneklerinin KSM'ler olmadığını biliyoruz. Osmanlı Sarayı'ndaki cariye eğitim sistemi sayesinde, devlet erkânına mensup ya da üst sınıf seçkin erkekler ile evlendirilecek kadınların nasıl 'elit' bir eğitimden geçirildiğini ve 'rafine' bir kadınlık öğretilerek yetiştirildiğini başka kaynaklardan da biliyoruz.[19] KSM'ler haremdeki cariye eğitim sistemlerinin ruhuna uygun bir tarzda, yani kadınların dişil beceriler kazanarak, bu kez orta ve alt sınıf Müslüman kızlarının eğitimi yoluyla, modernleşmeyi inşa etme aracı haline geliyor. Kızları hane-içinde eğitmekten okulda eğitmeye geçirmekle bir sıçrama yapan modern toplum inşası, modern 'kadınsı bilgiler'i kız çocuklarına öğretmeyi, kızları erkeklerden ayrı okullarda eğitme yoluyla gerçekleştiriyor. Aslında bu okulların yeni bir modern kadın nesli yaratmanın mimarları oldukları söylenebilir.

---

19 Bu konuda çok çarpıcı bilgiler için bkz. Leslie P. Pierce, *Harem-i Hümayun: Osmanlı İmparatorluğu'nda Hükümranlık ve Kadınlar*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1996.

Akşit kız çocuklarının modern aileler kurmak üzere eğitilmesinin tasarlanması ve kız okullarının devlet eliyle kamusal eğitim haline dönüşmesini tarihsel olarak kızların eviçi eğitimlerinde öğretilenlerden beslendiğini söylüyor. Ama bu süreçte bir yandan da kadınların evde ürettikleri kuşaktan-kuşağa aktarılan kadınlık bilgisinin, 19. yüzyıldan başlayarak, kadınların cehaletinin ve geri kalmasının nedeni olarak ilan edildiğini de vurguluyor. Ev-içindeki kadınlık bilgisi artık bir önceki kuşaktan öğrenilen bir bilgi olmaktan çıkıyor; okuldan öğrenilmesi gereken bir bilgiye dönüşüyor. Kız çocuklarının eğitimi yukarıdan, devlet eliyle ve yeni modern kamusal alanın bir işlevi olarak düzenlenmeye başlanıyor; geleneksel 'anneler'in bilgisi de ancak kamusal eğitim pratiklerine destek olduğu ölçüde mutebер kabul olabiliyor (Akşit, 2009; 8).

Kadınların alışageldikleri tarzda, bir önceki kuşak tarafından, bir anlamda kendi kendini eğitme ve edindiği bilgiyi yeni kuşaklara aktarmasının yeni modern toplumsal projede reddedilmesi dikkate değer bir konudur. Modern bir toplum inşasında ev işlerini üstlenen kadınların ve eviçi kadın emeğinin kamusal hak ve tanınma mekanizmalarının dışında tutulması, 'kadınların bilgisi'nin modernlikten dışlanması, kadınlardan kadınlara bilgi ve deneyim aktarımını temel alan "ev içi eğitim"inin modernlik tarafından reddi anlamına gelmiştir. Kızların eğitiminin, tarihsel olarak nasıl sadece devlet veya okullar tarafından ama mutlaka kadınların deneyimine 'dışarıdan' verilen bir eğitime tekabül etmeye başlaması kızların eğitiminin modernleşmesidir ve bu da modernleşmeye kabul edilme karşılığında kadınların ödediği bedel olmuştur.

Kız eğitiminin Kız Sanayi Mektepleri ve daha sonra onların Kız Enstitülerine dönüşümü ile yaygınlaşması, dikiş-nakış, okuma-yazma, müzik, Kur'an ve dil öğrenimi gibi bazı eviçi eğitimin içerdiği alanları devam ettirirken bu alanlara yenilerini de eklemişti. Matematik, fizik gibi önceden kızlara öğretilmeyen konuların programlara eklenmesi kızların eğitiminin 'modern' olarak kabul edilmesini kolaylaştırıp erkek çocukların eğitimine de yaklaştırmaktaydı. Ayrıca bu okullarda kadın-

kadına bir dünyanın temeli olan yaşlı kadınların genç kadın ve kızları eğittiği bir anlayıştan erkek hocaların kızların eğitimine katıldığı yeni bir tarza geçilmiştir. Kız çocuklarının devlet eliyle modern tarzda eğitimi kadınların yeni ulus-devletin oluşturduğu kamusal alana (erkeklerden farklı biçimde de olsa) eğitilerek dahil edilmesidir.

Yeni kurulan Cumhuriyet'in, 1928'den itibaren hedeflediği yeni "hayat"ı yeşertmek için Kız Enstitüleri merkezi bir rol oynadı. Bu yeni mekteplerde çok güzel Avrupa yemekleri pişirmeyi bilen, Avrupai kıyafetleri hatasız dikebilen ve en önemlisi çocuklarını yeni hayata uygun olarak yetiştirebilen yeni kuşak kadınlar (çok sayılarda ve taşra orta sınıf kızlarını da içerecek biçimde) yetiştirmeye devam ettiler. Bu okulların ilk mezunları, her modern erkeğin evlenmek isteyeceği kadınlar oldular. Böylece de hem kocaları ve çocuklarından müteşekkil ailelerini, hem de kendi annelerini, ablalarını ya da kaynanalarını – hatta komşularını ve mahallelerini de eğiterek kadınlar toplumun hızla modernleşmesine katkıda bulundular.

Evin idaresi için 'modern tarzlar'ı öğrenen bu münevver Cumhuriyet kızları, bugün bize doğal gelen çok sayıdaki gündelik yaşam alışkanlıklarının, estetik formların, beslenme, çocuk eğitimi, giyim, gezme gibi alanlardaki temel değerlerin yaratıcısı ve uygulayıcısı oldular; bir toplumu modern bir tarzda, evden, çocuktan başlayarak inşa ettiler. Modern ev döşeme stilleri, yemek pişirme, giyim ve konuşma-davranma gibi konularda kızları eğiten bu okullar, artık 'Enstitülü' olmuş bu kızların kurdukları aileler aracılığı ile de bütün toplumun giysilerini dikip, yemeklerini pişiren ve yetiştirdikleri çocukları ile toplumsal ilişkileri 'sessizce inşa eden' kurumlar haline geldiler. II. Meşrutiyet'in isyankâr kadınları milli davanın kurucu aktörleri olarak tanımlanınca –erkeklerle eşit olmasa da– 'modern Türk ulusunun aileden inşasını gerçekleştiren fedakâr eş ve anneler olmayı kabullendiler; daha doğrusu modern toplumun terzileri ve 'sessiz kızları' olarak tarihteki yerlerini benimsediler (Akşit, 2005).

Osmanlı'da II. Meşrutiyet döneminde çıkan kadın ve çocuk dergilerine bakarak gelecek nesillerin şekillendirilmesinde ha-

yati öneme sahip olan 'kız çocuğu' kimliğinin bu dönemden başlayarak nasıl 'keşfedildiğini' görebiliriz. Bu 'modernlik keşfinin giderek sürece damgasını vurduğunu, Cumhuriyet döneminde gelecek neslin mimarı olacak bu 'kız çocuğu'nun 'ulus kurma' görevinin merkezine oturtulduğunu, 'münevver kızlar'ın eğitim yoluyla gelecekteki toplumu yaratma stratejisinin ortaya çıktığını söyleyebiliriz. Kız Enstitüleri bunun somut icracı kurumlarıdır ve bu okulların tek parti rejimi ile yok edilen Osmanlı feminizminden değil, ulus inşasına soyunan Türk milliyetçiliğinden beslenerek geliştiğini vurgulamalıyız. Devletin en önemli görevleri arasında sayılan 'Türk Ulusu'nu temsil edecek 'Cumhuriyet kızları'nı yetiştirmek politikası Kız Enstitüleri'nin gelişiminden izlenebilir. Bu eğitim stratejilerinin sınıfsal farkları ve farklı etnik kimlikleri nasıl aşmaya çalıştığını ve bunun yeni bir politik tarza dönüştüğünü kız çocuklarının eğitimi ile ilgili deneyimlerden öğrenebiliyoruz. Bu okullarda kızların mesleki beceriler öğrenmelerinin değil, yeni ve genç Cumhuriyeti temsil edecek modern aileler kurmaları ve modern çocuklar yetiştirmeyi öğrenmeleri beklentisinin öne çıktığı bir 'kadınlık' eğitiminden geçirildikleri söylenebilir. Bu okullarda geçmişte olan 'sanayi' ve dolayısıyla bilim öğretme vurgusu da ortadan kalkmıştır. Bunun yerine, orta sınıf 'çekirdek aile' yaşamını modelleyen ve Batı kültürünün öğelerine yaslanmış bir 'kadınlık eğitimi' en çok kentli orta sınıf kızlara, ama aynı zamanda, alt sınıf yoksul kızlara ve Türkçe bilmeyen Kürt kızlara da bu modernlik tarzını öğretmeye çalışıyor.

Modernleşme ile kadınların mesleki eğitiminin gelişimine bakarsak kadınların mesleki alanlarda eğitimi üzerine yapılan çalışmaların gösterdiği gibi (Bayrakçeken Tüzel, 2009), Cumhuriyet'in kuruluşundan bu yana erkeklerin dünyası olarak düşünülen mesleklerde ise kadınların eğitiminin ihmal edildiği ve kadınların çok da profesyonel alanların bir parçası olarak görülmediği de bir gerçektir. Dönemin temel meselesi kadınlara evden, aileden başlayarak yeni toplumun en temel meselesi olan modern yaşam tarzlarını öğrenip herkese öğretmesi ve böylece yeni bir toplumun inşasına katılmalarıydı. Yani bir top-

lum yaratılırken bu yeni dönüşüm kadınlar ve erkeklere aynı ve eşit davranmasa da, kadınlara kendine ait yeni kamusal alanlar yaratma olanağı vaat ediyordu.

Kızların eğitiminin bir kuşak öncesi kadınların aktaracağı kadınlık bilgisinin olumsuzlanması ile okullarda şekillendirilmek istenmesi muhafazakârlık-ilericilik geriliminin bir parçası olmuştur. Kızların kamusal eğitiminin ilericilik, ev içi eğitimin ise gelenekçilik/muhafazakârlık bağlamında ele alınması bu durumun tezahürüdür. Fizik-matematik dersleri ve dikiş-nakış eğitimi arasındaki farklar ve bu iki farklı alanın zorunlu sentezi kızların eğitiminde dönüştürücü rol oynamıştır. Kadınların kişisel güçlenmeleri için kadın kuşakları arasındaki deneyim aktarımı reddedilince sunulan fırsat eğitim olmuştur.

Devletin kadınlarla ilişkisinde oluşan dönüşümlerin bir diğeri ise çocuk eğitiminin 'modern aile' içindeki anlamında meydana gelen dönüşümlerdir. Modern ailenin düzenlenmesi fikrinin temelinde çocuk yetiştirme ile ilgili zihniyetin kökten değişime uğraması ve bir tür 'çocuğun keşfi' denebilecek bir modernlik dönüşümüdür (Aytaç, 2007; 82). Modern ailenin yaratılması fikrinin temelinde bir tür 'çocuğun keşfi' denebilecek bir modernlik dönüşümü vardır. II. Meşrutiyet döneminde çıkan kadın ve çocuk dergilerinde gelecek nesillerin şekillendirilmesinde hayati öneme sahip olan 'kız çocuğu' kimliğinin şekillendiğini görüyoruz. Bu 'modernlik inşası' ile giderek Cumhuriyet'in gelecek neslinin mimarı olacak 'kız çocuğu'nun 'ulus kurma' görevinin merkezine oturtulduğunu; 'münevver kızlar'ın eğitim yoluyla gelecekteki toplumu yaratmak için seferber edilmesinin temel modernleşme stratejisi olduğunu söyleyebiliriz. Yael Navaro-Yaşin Cumhuriyet'in ilk yıllarında ev işinin nasıl bir tür fabrika işi gibi düşünülüp rasyonelleştirildiğine bakarak bunu bir tür Taylorizm olarak adlandırır (2000). Orada görürüz ki ev işi önemli bir toplumsal inşa meselesidir.

Evin idaresi için 'modern tarzlar'ı öğrenen bu münevver Cumhuriyet kızları, bugün bize doğal gelen çok sayıdaki gündelik yaşam alışkanlıklarının, estetik formların, beslenme, çocuk eğitimi, giyim, misafir salonu dekore etme, misafirliğe git-

me ve gezme gibi alanlardaki temel değerlerin yaratıcısı ve uygulayıcısı olmuşlar; bir toplumu modern bir tarzda, evden, çocuktan başlayarak inşa etmişler. Erken modernleşmenin, erkekler gibi insan sayılmak ve eşit haklara sahip olmak isteyen kadınları, milli davanın kurucu aktörleri olarak toplumsal dönüşümde görev aldıkça kadın hakları ve eşitlik anlayışını 'modern Türk ulusunun aileden inşası'nı gerçekleştiren fedakâr "eş ve anne kimliği" ile bütünleştirmişler; bunu yaparken bunları birbiriyle çelişkisiz kılarak yapmışlar.

Ders kitaplarında modern aile

Türk modernleşmesinin kadın ve aile imgelerini anlamak için öncelikle bakılan yerlerden biri dönemin ders kitapları olmuştur. Özellikle ilkokul düzeyindeki hayat bilgisi, yurttaşlık bilgisi gibi konularda hazırlanmış ders kitapları erkek karşısında kadının ve toplumun kamusal imgeleri karşısında aile imgesinin konumlanışını gösteren önemli örneklerdir.

Erken modernlik dönemi ders kitaplarına bakıldığında Tanzimat döneminden çok partili yaşama geçişe kadar, farklı dönemlerde, kadınlara aile içinde modernleşme görevi veren bakışın gelişerek devam ettiğini görüyoruz. Kadınla erkek arasında temelde yaratılıştan gelen cinsiyet farklarının kabulüne dayalı zihniyet ders kitapları aracılığıyla öğretiliyor; hatta belletiliyor. II. Meşrutiyet dönemi devlet politikalarında, aynı III. Fransa Cumhuriyet'inde yapılana benzer biçimde, vatandaşlar topluluğu oluşturma yoluyla, devleti çöküşten kurtarma arzusu egemen oluyor. Yurttaşlar topluluğu olarak modern toplumun inşasında okul, zorunlu askerlik eğitimi ve devleti seçimle işbaşına gelen politikacılar eliyle yönetme kadar etkili oluyor. Modernleşmenin en başından itibaren yurttaşlığın inşasında ilkokulun rolünün çok iyi kavrandığı anlaşılıyor. Erken modernleşme döneminde eğitim yoluyla vatandaşlığın kuruluşunda Fransa'dan farklı olan şeyin çocukların 'dinini daha iyi anlaması' için okula gönderilmesi gereğine yapılan vurgu olduğunu görüyoruz (Üstel, 2004).

Erken modernleşmenin önemli bir uğrağı olan Tanzimat dö-

nemine baktığımızda çocuğun yetişkinlerden giderek bağımsız bir özne olmasının arzulanmaya başlandığını görüyoruz. Bir kamusal özne olması istenen çocuk sadece ailenin değil, ulusun, ırkın geleceği, yarının üreticisi, askeri, vatandaşı olarak görülmeye başlanıyor. Üstel, Meşrutiyet dönemi ders kitaplarındaki cinsiyet rolleri ve aile anlayışına bakarken erkeklerin modern insan ve yurttaş olma mücadelesini sürdürdüğünü, kadınların da bu mücadeleye 'özel alan' içinden izleyerek destekler göründüklerini belirtir. Üstel aslında bu kadın imgesinin 'aydınlanmış' kadın imgesinin ilk örneği olarak yorumlanabileceğini belirtiyor: Modernleşmeyi arzulayan erkeği izlemek. Erken modernleşme döneminin özellikle ilkokul düzeyindeki ders kitaplarındaki erkek karşısında kadının ve toplum karşısında ailenin konumlandırılışına baktığımızda bu yeni zihniyetin önemli ipuçlarını görebiliyoruz. Özellikle hayat bilgisi, yurttaşlık bilgisi gibi konularda hazırlanmış ders kitapları önemli örnekler sunuyor.

Üstel'e göre, Meşrutiyet dönemi ders kitaplarındaki aile tanımında kadın, erkek/koca karşısında eşitsiz konumda olmakla beraber ailenin belirleyici özelliği 'muhabbet'tir. Buna karşılık, erken Cumhuriyet dönemi kitaplarında aile içinde cinsler arası ilişkinin 'muhabbet' yerine 'müşterek maksat' gibi daha soğukkanlı ve politik bir dille ifade edilen bir tanıma kaydığını söyler. Bu dönemde arzulanan aile modelinin Cumhuriyet'in 'militan-misyoner' yurttaşlık anlayışına uygun bir 'görev ailesi'ne dönüştüğünü (Üstel, 2004; 189) ve böylece Cumhuriyet'in modern toplumunu kuracak aile olarak yeni görevler üstlendiğini görüyoruz. 1913 tarihli 1 ve 2 sınıflarda okutulacak ders kitabında kız çocuklarına özellikle öğretilecek olan şeyler şöyle tanımlanıyor: "...aile muhabbet ve şefkatini temine, tasarruf ve idare hissini takviye edecek, onlarda fikr-i tertip ve intizamı temin eyleyecek surette idare-i kelam edilir. İşbu dersler sırasında bilhassa idare-i beytiyyeye (ev idaresi) taalluk eden cihetlere itina edilir."[20] Yine aynı dönemin ders kitaplarından Ali Seydi'nin

20 Maarif-i Umumiye Nezareti, 1329 (1913), *Mekatip-i İptidaiye Ders Müfredatı, 1, ve 2, Dershane ve Muallimli Mekteplere Mahsus*, Mabaa-i Amire, İstanbul; s. 94, (aktaran Üstel, 2004; 113).

yazdığı kızlar için ahlak ve medeniyet öğretme kitabında kızların kendi bedenlerine karşı görevlerinde genelde cinsiyetçi bir ayrımdan söz edilmediğini görüyoruz. Güçlü, sağlam ve temiz bir beden vurgusu, jimnastik yapmak her iki cinsin görevleri arasında sayılıyor. Bunun ötesinde bu ders kitaplarında cinsiyetçi bir içerik var. Tahsil görmemiş kadının iyi anne ve zevce olamayacağı (*ilm-i ahlak yani terbiye-i ruhiye gerek*) söyleniyor.[21]

Kadınların yeni 'modern toplum yaratma' projesine dahil olurken modern aileler inşası ile ilgili görevlerinin, mutluluk ya da bedbahtlık duygusu duyması gibi 'çıkar odaklı olmayan' bir dille temsil edilmesi oldukça ilginç (Üstel, 2004; 52). Cumhuriyet'in ilk dönem ders kitaplarında kocanın görevleri ise şöyle tanımlanıyor: "... namuslu, zevcesine sadık, eşinin namusunu korumak için hayatını heba edecek kadar fedakâr olmak, evini geçindirme, zevcesine muhabbet ve hatırına riayet..." Kadının görevleri de "... sadakat, iffet, zevce hürmet ve itaat, hane işlerinde say ve gayret, çocuklarına terbiyeye himmet" (Üstel, 2004; 116-7). Kadını milliyetçi ideolojinin öğreteni olarak ele alıyor: "...kadınlar askerlik etmekle mükellef değildir, kadınlar hükümet dairelerinde memur olamaz; bütün bu vazifeler erkeklere aittir. Bununla beraber vatana karşı onların da vazifeleri vardır. Kadınlar merhametli, şevketli birer aile valideleri olmaya, yani Cenab-ı Hakkın kendilerine ihsan ettiği evladları, memleketlerini seven ve memleketleri için çalışan birer vatanperver olacak surette büyütüp terbiye etmeye mecburdur."[22] Kadınlara yönelik baskıyı doğru bulmayan kitap, erkek şiddetine ise, erkeği mutsuz edeceği gerekçesi ile karşı çıkıyor: "Erkek istibdadı' zevceyi bedbaht eder... kadınları evde hizmetçi gibi gören erkekler kendi istirahat ve saadetine aykırı davranıyor."[23] Meşrutiyet döneminde ders kitaplarında tanımlanan aile kentli, orta sınıf (dolayısıyla çekirdek) ai-

21 Ali Seydi, 1329 (1913), *Kızlara Mahsus Terbiye-i Ahlâkiye ve Medeniye, Kısm-ı Salis*, Artin Asaduryan Matbaası, (aktaran Üstel, 2004; 115).

22 Nazım, 1327, *Kızlara Mahsus Tedrisat/ı Ahlakiye ve İçtimaiye, Kitahane-i İslam ve Askeri*, İstanbul, (aktaran Üstel, 2004; 121)

23 Hakkı Behiç, 1911, *Malumat-ı Medeniye ve Ahlakiye*, (aktaran Üstel, 2004; 122-23).

ledir. Üstel'in çalışmasından bu dönem ders kitaplarındaki aile tanımlarının 'mesut aile' ile 'bedbaht aile' karşılaştırmaları ile yapıldığını öğreniyoruz.

Ders kitapları ile ilgili ilk çalışmalardan birini yapan Firdevs Gümüşoğlu Cumhuriyet'in ilk yıllarında ilkokullarda öğretilen 'aile' tanımının temelinde 'sevgiye dayalı', 'sorumluluklarda eşitlik' ilkesiyle şekillenen cinsler arası bir işbölümünü arzulandığını gösterir (Gümüşoğlu, 1998). Gümüşoğlu buradaki aile tanımını bir tür eşitlikçi aile talebi olarak yorumlarken Füsun Üstel yine aynı dönem ders kitapları üzerine yaptığı farklı bir araştırmada daha otoriter ve hiyerarşik özelliklerin vurgulandığı bir aile tanımından bahseder. Eşler arası ilişkilerin erkeğin karısına hürmeti, kadının erkeğe itaati çerçevesinde tanımlandığını belirtir.[24]

Osmanlı-Türk modernleşme süreci *milletin aynılaş(tırıl)ması* çabası ile ilerlerken öte yandan bunu mümkün kılacak cinsiyet rejiminin *cinslerin farklılaş(tırıl)masına* dayanmasının ders kitaplarında ortaya çıkışı çarpıcıdır. Bu cinslerin farklılaştırılması süreci Cumhuriyet'in ertesinde, tek parti döneminde okul kitaplarındaki ailede ve evde hayat ile ilgili tanımlarda devam ediyor. Ders kitaplarında cinsiyetçi işbölümünün aile içi otorite tanımlarıyla birlikte anlatıldığını ve bu sayede aile-kamusal alan ayrımının gerçekleştirildiğini görürüz. Selda Şerifsoy 1928-1950 tarihleri arasında Aile Bilgisi, Yurt Bilgisi, Din Bilgisi ve Askerlik Bilgisi derslerinde okutulan ders kitapları hakkında yaptığı araştırmada ailenin metafor olarak kullanımı çözümlüyor (Şerifsoy, 2000). 1936 yılı ilkokul programında aile ile ilgili görev tanımı şöyle: "Çocukların ileride kuracakları aile hayatında iyi bir anne ve baba olmaları, dirlik ve düzenlik içinde bir yuva tesis edebilmeleri için erkek ve kadının aile ocağındaki vazife ve rolünü iyice kavratmak... Türk ailesindeki yuvaya bağlılık, saadeti yuvada buluş duygusunu ve bunu temin için ev işi zevkini, ev için ve evde çalışma itiyatını kazandırmak gereklidir."[25]

---

24 Ali Kami, *Yurt Bilgisi, 1927-28*, İlkmektep 4. sınıf kitabına dayanarak (aktaran Üstel, 2004; 188).

25 İlkokul Programı, 1936; 125-6'dan (aktaran Şerifsoy, 2000; 173).

Dönemin Milli Eğitim Bakanı Hasan Âli Yücel yazdığı *İyi Vatandaş, İyi İnsan* adlı kitapta ahlak kurallarına göre iyi vatandaş, iyi insan olabilmek için ferdin "iyi evlat, iyi anne ve baba, iyi kardeş olmasını lüzumlu" sayıyor.[26] Ders kitaplarında tanımlanan ailede kadın ile erkek arasında farklı görevler ve işbölümü, büyük-küçük hiyerarşisi, küçüklerin susması ve itaati gerekli görülüyor. İsmail Hakkı Baltacıoğlu, 1939'da yazdığı *Sosyoloji* kitabında modern aileyi tarif ediyor ve ona göre "modern ailede işbölümü vardır, anne çocuğu ahlaki yönden, baba fikri yönden yetiştirir ve şahsiyetini geliştirirler"[27] derken dönemin cinsiyet temelli farklar tanımının ne kadar abartıldığına iyi bir örnektir.

Eğitim materyallerindeki cinsiyetçi içeriğin temel bir noktası da kadınların eğitim ve kişisel gelişiminin kendilerinin birey olarak yaşamla daha iyi bütünleşmeleri veya daha gelişmiş insan olmaları için değil, çocuklarını daha iyi yetiştirmek için kendilerini geliştirmeleri gereği olarak vurgulanır:

> "Aile küçük ölçekli bir hükümete benzer. Baba onun başkanı, ana bakanı, çocuklar da tebaasıdır. Aile hükümetinde baba ve ana el birliği ile çalışırlarsa çocuklar da onlara karşı uysal olurlarsa işler yolunda yürür. Ev kadını yaptığı işlerden kendini mesul gören bir bakan gibi, bir takım haklar ve ödevler taşır ve işlerini bunlar çerçevesinde başarır... Ev kadınının bütün düşünceleri erkeğini ve çocuklarını temiz, rahat ve mutlu yaşatmaktır... Kadın, erkek gibi düşünmek, bilmek ve başına buyruk olarak yaşamak ister... bunlar ancak zekâsının yükselmesi ile imkânlı olabilir; yoksa saygıdeğer bir ana, sözü geçen bir ev kadını ve hakkını koruyabilen bir insan olamaz... (kadından beklenen) hırçın olmamak, erkeğin hoşgörüsüzlüğüne... sinirlenmemek... yumuşak huylu ve alçakgönüllü olmaktır."[28]

---

26 Hasan Âli Yücel, 1956, *İyi Vatandaş, İyi İnsan*, TTK Yayını, no. 137 (aktaran Şerifsoy, 2000; 174).

27 Aktaran Şerifsoy, 2004; 176.

28 İbrahim Hilmi, 1937, *Aile Bilgisi - Ev İdaresi Üzerine Pratik Dersler*, İstanbul, Hilmi Kitabevi, s. 8-13, (aktaran Şerifsoy, 178-9).

Aile ilişkilerini milletin fertleri arasındaki ilişkilere benzetmek Ziya Gökalp'ten gelen güçlü bir düşünce oldu. Ders kitaplarının da benzer bir söylem içinde kaleme alınmış olduğunu görüyoruz: "Ulus bir aile demektir. Ailenin bireyleri gibi, ulusun bireyleri de birbirine bağlıdırlar. Ailenin sevinçleri, kederleri gibi ulusunki de paylaşılır."[29] Bu aile-ulus özdeşliği söyleminin din bilgisi, askerlik bilgisi kitaplarında da var olduğunu ayrıca Halkevleri ve Türk Ocakları'ndaki faaliyetlerde de geçerli olduğunu Şerifsoy'un araştırmasında görüyoruz.

1950'lerden sonra, çok partili dönemde ilkokul programlarında okutulan Yurttaşlık Bilgisi ders kitabında muhafazakârlık dozunun daha da arttığını görüyoruz. Annelik ile kadın-yurttaş ilişkisi daha da ciddi bir kopuşa dönüşüyor. Artık anne meslek sahibi olmayan bir ev kadınıdır ve evişi anneye zevk verir. Üstel, bunu ailede muhafazakâr demokrasinin cinsiyetçi inşası olarak yorumlar (Üstel, 2004; 269-270). Modern Türk ailesinin modern Türk toplumunu kurma işlevi bitmiş görünmektedir. Kadınlar eve, aile bakımına ve ev işlerine kapatılmışlardır. Onlardan beklenen toplumsal bir katılım yok gibidir. Modernleşme muhafazakârlaşmış, "kadın devrimi" eve geri gönderilmiştir.

Modernleşmeyi gelecek nesillere öğreten ders kitaplarının kadınların çalışma yaşamına ve dernekler ya da siyasal partiler aracılığı ile de kamusal yaşama katılımı talepleri karşısında sessiz kalması çok şaşırtıcıdır. Aslında kadınların aile/ev/hane dışındaki varlıkları ve talepleri ders müfredatı tarafından 'yok' sayılmış. Erken modernliğin inşacısı olan 'okul', kadını sadece aile içinde tanımlamış. Kadınların kamusal yaşama katılmaları meselesine gelince de çoğunlukla sessiz kalma tercih edilmiş. Erken modernleşme döneminde devlet eliyle üretilen 'kamusal ses' kadınlara seslenirken onları kamusal dünyaya erkeklerle eşit olmaya ve eşit katılıma çağırmamıştır. Kadınların bulunduğu yerde, yani aile ve ev içinde modern aile ilişkileri kurması ve sürdürmesi, kamusal yaşamı ise, hakkında bilgi sahibi olarak, uzaktan izlemesi amaçlanmıştır.

---

29 Bedii-Kemal Ermat, 1943, *Yurt Bilgisi, İlkokul 4*, Maarif Basımevi, İstanbul, s. 17, (aktaran Şerifsoy, 180).

Türk modernleşmesinin erken aşamalarında sadece okul ve ders kitabı değil radyonun da etkin bir modernleştirme aracı olduğunu görüyoruz. Dönemin radyo programları üzerine yaptığı araştırmada Meltem Ahıska benzer bir sorunun yanıtını arar. Ahıska'ya göre radyo, gazete, kitap gibi 'kurmaca'nın gerçek olgular karşısındaki etkisini gösterir. Radyo dönemin seçkinlerine, millete ve Batı'ya ilişkin algılar öğretir; 'medeniyet', 'kültür', 'doğa' arasındaki ilişkiyi nasıl kurmak gerektiğine işaret eder. Radyonun öğrettiğini ve bu 'doğru'ların 'kadınlar' ve bunlarla konuşan 'erkekler' arasındaki diyaloğun bir biçimi olarak yorumlanması gerektiğini söyler (Ahıska, 2005; 257). 'Garbiyatçı fantazi' olarak nitelediği dönemin zihniyeti içinde 'beden'in milli kurgunun mekânı olduğunu ve çocuk, gençlik, kadın gibi 'doğal' kategorilerin bu kurgunun aracıları olarak işlev gördüğünü belirten Ahıska, "...kadınlar milli düzlemde kişisel olarak yok; bir fikirden başka kimlik kazanmıyor. Kadın bedenlerinden söz edildiğinde bu ancak 'vülgerleştirerek' yapılıyor, (radyo) kadınların yüceltildiği ama özne olmadığı bir fantazi sahnesi"dir der. Dönemin modernlik kurgusuna etkin enstrümanlar olarak katkıda bulunan radyo, gazete, roman ve okul bağlamında üretilen 'söz', kadın/erkek, Doğu/Batı, kentli/köylü, geçmiş/bugün karşıtlıkları içinde gidip gelen bir değişim olarak tahayyül edilir; ama bu değişim ilginç biçimde bazı şeylerin değişmezliği ile birlikte var olur. 'Milli inşa' cinsiyetlendirilmiş karşıtlıklar ile gerçekleşir; kadınların sürekli vurgulanan merkezi konumu ile marjinalleştirilen deneyimleri arasında bir uçurum meydana gelir; bu paradoksal durum kadınların temsilini çok sorunlu kılar. Bu anlamda kadınların 'temsil' biçimleri ve türleri kadınların somut yaşamlarını anlatmaktan çok iktidar sahibi erkeklerin kadın tahayyülleri hakkında bize bir şeyler söyler. Uçurumu gizlemek için, başta 'annelik' olmak üzere oluşturulan kadınlık 'mit'leri aracılığıyla kadınlar modern/milli toplum inşası için göreve çağrılmışlardır; ama bu sırada bireysellikleri/öznellikleri yok sayıldıkları için kadınlar aslında 'yok-özneler' haline dönüşür (*a.g.e.*, s. 278). Ahıska'ya göre radyo oyunlarında kadın/erkek,

doğu/batı, kentli/köylü, geçmiş/bugün karşıtlıkları içinde tahayyül edilen istikrar ve değişim koşulları anlatılır. Kadınların temsili kadınların deneyiminden çok erkekler hakkında bir şey söyler. Cinsiyetlendirilmiş karşıtlıklara bakıldığında deneyimler ve temsiller arasındaki uyumsuzluk görülür (*a.g.e.*, s. 260). Hem modernliğin hem de 'doğal gelenek'lerin taşıyıcılarıdır kadınlar. Hem medeniyet ile doğa arasında hem de aynı zamanda kamusal ile özel arasındaki sınırda durur kadınlık. Birleştirilmesi zor görünen alanlar arasındaki bağlantıyı kurarak "garbiyatçı fantazi"yi olanaklı kılarlar. Aile yeni ve milli hayatın yeşereceği yerdir. Modernlik kurgusu radyoda eviçi yaşamdaki kadınlar ve erkekler arasındaki gerçek krizleri düzenlemeye çalışır (*a.g.e.*, s. 283).

Radyo oyunlarında kadınlar bedenden, benlikten ve çelişkiden yoksun soyut bir kavram, birer simge volarak sunulur; bu nedenle eylemde bulunması, iyi, kötü arasında, arzu ile görevleri arasında seçim yapması gereken erkeklerdir. Ne var ki onların öznellikleri de güdük ve eksiktir. Mutluluğu bulmak için kadınlara ihtiyaçları vardır (*a.g.e.*, s. 286). Ev hanımı değişimin değişime uğratmadığı gelenek değerlerini temsil eder. Dönülen yer modernleşmiş evin içi ve değişmeyen kadın kimliğidir. Milli kimlik, değişimin anlamlarının yarattığı bütün krizlere rağmen, evin hanımında kendine bir yuva bulur. Ancak unutulmamalı ki evin hanımı zaten yok/kadındır (*a.g.e.*, s. 293). İffetli kadın-iffetsiz kadın ayrımı radyo yayınlarında açıkça görülür. İffetsiz kadın evli ya da anne olmayan, sadece cinsellik ile tanımlanan kadındır. Erkek, hiçbir iç çatışma yaşamadan kararları için hiçbir sorumluluk hissetmeden bir konumdan diğerine kolayca geçer. Erkeği cinsellik ile aile görevleri arasında gidip gelişi üzerine bir düşünce geliştirmez (*a.g.e.*, s. 300) Erkeklerin taşkın ve hep gözü dışarıda kalan (Batı'yı özleyen) enerjisini ıslah eden kadının istikrarıdır. Modern dünyada topluluklar hâkim fantezilerini babaya boyun eğmekte değil, anneyle kollektif bir yeniden birleşmede bulur (*a.g.e.*, s. dipnot. 55).

MUHAFAZAKÂR MODERNLEŞME DÖNEMİ VE ORTA SINIF TÜRK AİLESİNİN İNŞASI

Erken Cumhuriyet dönemi (1920-35) inkılâpçılığının Avrupa'da esen faşizm rüzgârlarının etkisiyle otoriterleşen siyasal rejimlerin şiddet ve baskı politikaları ve gündeme gelen İkinci Dünya Savaşı'nın karmaşasında sönümlendiğini görüyoruz. Bunun ardından gelen döneme *muhafazakâr modernleşme dönemi* (1945-65) diyebiliriz. Bu dönem çok partili yaşama geçiş, kapitalizmin kırsal alana girişi gibi tanımlarla ele alınmış olmakla birlikte cinsiyet rejiminin geçirdiği değişimler açısından henüz tartışılmamıştır. Erken Cumhuriyet döneminin 'kadın hakları' söyleminin milliyetçi ve militarist söylemde sönümlenişi ertesinde cinsiyet rejimi yeniden şekillenirken geçmişten neyin devralındığı, dönemin modern yaşamının gündelik akışı içinde kadın kimliğinin ve aile modellemesinin nasıl biçimlendiği siyasi tarihçilerin çok da önemsediği bir mesele olmamıştır. Ben bu dönemin gündelik gazetelerine bakarak bu yeni şekillenmenin özelliklerini görmeye çalıştım. Söz konusu araştırmanın verileri ışığında bu dönemi "muhafazakâr modernleşme" olarak tanımladım. Bu dönem aslında yeni bir modernleşme hamlesi ya da modernleşmenin temel değerlerinin kentli orta sınıfların gündelik yaşamına, muhafazakâr değerlerle birlikte sentezlenmiş olarak yerleştirilmesi dönemi olmuş. Burada neden "modern" ya da neden "muhafazakâr" diye sorulacaktır. Moderndir çünkü bir önceki dönemde modernleşmenin temeli olarak saptanan ve üzerinde uzlaşılan birçok şey –devlet aygıtları, dinin konumu, Türk ve milli olanın ne olduğu ile ilgili tesbitler gibi maddi ve manevi birçok şey– aynen devam etmiştir. Muhafazakârdır çünkü artık yeni modern toplumda kadınların özgürlük sınırları ve aileye atfedilen görevlerin kadınlar tarafından hangi sınırlar içinde ve hangi ideolojik meşrulaştırma stratejilerine dayanarak sürdürüleceğine ilişkin 'cumhuriyetçiler' ile 'muhafazakârlar' arasında bir uyum, bir sentez oluşmuştur. Dönemin sonu 1968 radikalizminin dünyaya yayılışı ile ortaya çıkan eleştiri ve değiştirme siyasetlerinin Türkiye'ye gelişi ile

gerçekleşmiştir. Dönemin sonuna doğru 1965'lere gelindiğinde ise artık kadınlar ailenin "karşılıksız duygusal emek" vereni olarak kamusaldan "mahrem"e çoktan transfer edilmişlerdir.

Şimdi muhafazakâr modernleşme döneminin modern kadın ve aile söyleminin nasıl şekillendiğine bakalım. Kadınların uluslaşma süreçlerine nasıl katıldığını sorguladığımızda 'modern aile'nin inşası ile 'ulus inşası'nın iç içe geçmiş süreçler olduğunu belirtmiştik. Muhafazakâr modernleşme döneminde kentli modern ailenin inşası, birçok açıdan, modern ulus-toplumun gündelik yaşamının yaratılma süreçlerinin belkemiği olmuştur. Kadınların ve çocukların modern yaşama dahil olma biçimleri, erkeklerin aile ile iş yaşamı arasındaki ilişkilerini düzenleme tarzları ve toplumsal-siyasal konumlanışlarla ilgili meseleler aslında modern yaşamın düzenlenmesinin ta kendisidir. Aile sadece doğurganlığın ve cinselliğin düzenlendiği bir yer değildir; kadınların ve çocukların konumlanışına bağlı olarak modern tarzda beslenme, giyinme, eğitim, eşya kullanımı, hijyen ve estetik anlayışı gibi bugün 'modernlik' olarak tanımladığımız değerlerin çoğunun yaratıldığı ve deneyimlendiği bir yerdir. Aile bir ilişki sistemidir ve mekândır; yaşamı düzenleyen temel alanların yönetildiği bir odak olarak, cinsler ve kuşaklar arasındaki iktidar ilişkilerini düzenleyen otorite, sevgi, itaat, dayanışma gibi doğrudan sosyal ve siyasal sonuçları olan anlamlar üretir. Aslında ailenin işlevi toplumsal yaşam, iş dünyası, kamusal alan gibi modern 'alan'ları, onların karşıtı ya da onlardan dışlanan olarak dışarıdan belirlemektir; aile, toplumsal, kamusal ve siyasal olana bir karşıtlık olarak, ondan dışlandığı ölçüde, aynı zamanda onun karşıtı olarak kendi karşıtını da tanımlar. Bu anlamda aile, toplumsal ilişkilerin düzenlenme alanı, imgesi ve stratejik nesnesidir.

Cumhuriyetçi modernleşme anlayışında aile ideolojisi, inşacı ve düzenleyici biçimde, modernliği toplumun içine gömme ve yerleştirme aracı olmuş. Ama bu durum zaman zaman tepkisel bir muhafazakârlık ile karşılanmış. Bu muhafazakârlık kadınların, dinin kurallarına göre yaşaması, annelikten başka bir şeyle ilgilenmemesi, erkeklere itaat ve hizmet etme zorunlu-

luğu, örtünme gibi konularda dayatan ve direten bir muhafazakârlık. Bu muhafazakârlığın daha modern ya da modern karşıtı biçimleri de var. Kadının haklı bir gerekçesi olmadan evden çıkmaması gerektiğini söyleyenden kontrollü alanlarda kamusal katılımlarını öngörenlere kadar değişen bir skalada yer alan muhafazakâr görüşler olmuş. Bir tarafta da 'kadın devrimi'nden yana olan erkekler de var ve bunlar eşit eğitim almak ve evlilikte eşit haklar öneriyorlar. Ama onların da erkek olarak kendi korkularını temsil eden 'kadın serbestliğinin aşırılığa kaçmaması' gerektiğine dair endişeleri var. Muhafazakâr modernlik dönemi (1945-65) muhafazakâr ve inkılapçı normların çarpışması yerine bir senteze ya da başka bir deyişle bir uzlaşmaya ulaştığı bir dönem. Bu dönem gündelik yaşamda somutlanan aile ve kadın imgelerinin nasıl inşa edildiklerini daha yakından görebildiğimiz bir dönem. Dönemin tipik özelliği –muhafazakâr ya da başka tür erkekler ne derse desin– egemen konuma gelmiş kentli orta sınıf erkeklerin kendilerine güzel kadınlar seçerek kurmak istedikleri modern yuvaların inşa edilmekte olduğunu bize gösteriyor. Öte yandan da bu yuvayı tehdit edecek tehlikelerin tanımlandığı, sınırların çizildiği bir söylemi de bu inşa stratejisinin temeli olarak görüyoruz. Suç, tecavüz, fuhuş, cinayet ve cahillik üzerinden tanımlanan bir "orta sınıf aile" vardır. Artık normlar, politik liderler, önderler ve ideologlar değil, gündelik gazete, radyo, dergilerde, 'haber' formatında, 'gerçek'ler adına konuşuluyor.

Genel bir deyişle 1950'ler olarak tanımlayabileceğimiz bu muhafazakâr modernleşme döneminin günlük gazetelere yansıdığı/temsil edildiği biçimleriyle gözden geçirildiğinde cinsiyet rejimi açısından belirleyici olmuş iki özelliği olduğunu söyleyebiliriz. Bunların ilki erken modernlik dönemi boyunca siyasal söylem içinde şekillenen, edebiyat metinlerinde anlatılan 'modern Türk ailesi'nin artık kentli orta sınıf yaşamlarda rollendirilmesidir. Dönemin edebi ve siyasi 'kurmaca' metinlerine damgasını vuran şey kentli orta sınıf Türk ailesini inşa edecek olan modern Türk kadınını ve onun değerlerini somut olarak tanımlayıp anlatabilmektir. 'Modern Türk kadını'nın kuracağı

modern Türk ailesinin hangi kültürel değerlerle, ne tür gündelik yaşam pratikleriyle var edildiğini; karşı karşıya kaldığı riskleri, algıladığı tehditleri, somut bağlamlarını dönemin günlük gazetelerinde yansıtılmış temsiller içinde görebiliriz.

Dönemin cinsiyet rejiminin şekillenmesinde dikkate alınması gereken ikinci özellik ise, kapitalistleşmenin kırsal alanlara genişlemesi sonucu kırsaldan kente göçle kentte ortaya çıkan 'köylü' realitesinin söz konusu modern orta sınıf Türk ailesinde yarattığı endişelerdir. Bu durum karşısında modern orta sınıf ailenin yaşadığı sorunları gündelik gazetelerdeki haber konuları ve içeriklerinden takip etmek mümkündür. Bu dönemde Türk modernleşmesinin mekânsal boyutu olan yeni kentsel alanlarda zaten cılız temellerde inşa edilmekte olan 'modern Türk toplumu' ve onun 'kentli modern ailesi', köyden kente göç olgusu ile karşı karşıya kalmış ve kendine ait tahayyülündeki 'steril modernlik hali'nin ciddi bir tehdit altında olduğu hissiyatına kapılmıştır. Köylülüğün temsil ettiği cahillik, gelişmemişlik ve suç eğilimi tarafından kuşatıldığı düşünülen orta sınıf aile, karşı karşıya kaldığı tehditler karşısında yapması gerekenler açısından uyarılmaktadır.

Bu dönemde taşranın duvarları yavaş yavaş çökmekte ve köy-kent ayrımı bulanıklaşmaktadır. Modern kent ile taşranın eskiden açık ve belirgin olan sosyal sınırlarının yeniden çizilmesi, toplumsal hiyerarşiyi tehdit eden bu dönüşümün mekân-kültür-birey ilişkilerinde yeniden, Türk modernleşmesinin temel ilkelerine göre düzenlemesi arzusu ve gereği ile karşılaşırız. Dönemin günlük gazeteleri modern kentin sokaklarındaki 'köyden gelmiş yeni adam'ın disipline edilmesi ve ulus-devleti kurmuş 'ayrıcalıklı yurttaşlar cemaati'nin kurallarının yeni gelenlere öğretilmesi arzusundan kaynaklanan tartışmalar, nasihatler ve bunların içinde şekillendiği söylemsel temsillerle doludur.

Bu dönemde, o güne kadar uzak ve mistik bir temsili konumda beklemeye alınmış 'taşra'nın[30] ve onun 'efendisi' olan köylü-

---

30 Taşranın ne olduğu üzerine çarpıcı bir çalışma için bkz. Ahmet Çiğdem, *Taşra Epiği*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2001.

nün, artık kenti tehdit eden suç ve iptidailik kaynağı halinde algılanmaya başlandığını görüyoruz. 1950'lerin modernleşme stratejisi erken Cumhuriyet döneminin 'seçkin vatandaşlar'ı tarafından kurulmakta olan 'modern yaşam tarzı'nın, şimdi toplumsal olarak yüz yüze geldiği, taşradan büyük kentlere göçmüş 'sıradan insanlara' da benimsetilmesi, belletilmesi üzerine kuruludur. Dönem, bu geçişi yaratma, düzenleme ve disipline etme dönemidir. Kentli seçkin yurttaş cemaatinin yaşam tarzının sınırları yeniden tanımlanır, netleştirilir ve yeni gelenlere gösterilir. Geç dönem Osmanlı ve erken Cumhuriyet' modernleşmecilerinin arzuladığı 'modern Türk insanı'nın yaşam tarzı modern gündelik yaşam mekânlarına sızmaya başlamış, 'taşralı/köylü' insanlara müzakereler ve diğer kabul ettirme stratejileri aracılığıyla mücadeleye girmiştir. İtina ile kurulmuş, hassas dengelere dayalı, kırılgan ve korku dolu 'modern Türk' yaşam tarzı, yeni ilişki kurduğu taşralı/köylü 'öteki'lere kendini anlatmak, değerlerini benimsetmek ve kabul ettirmek zorundadır. Bu sürecin şekillenmesinde önemli roller üstlenmiş günlük gazetelerin gözünden ve dilinden bakınca bu yaşam tarzının temsil edildiği en önemli alanlardan birinin 'modern kadın' ve 'modern aile yaşamı' olduğunu görüyoruz. Bir 'milli dava' olan modern Türk yaşamının inşası, kadın ve aile tartışmaları üzerinden yarattığı stratejik düzenleme alanları ile hem modern yaşamı hem de cinsiyet rejimini yeniden yaratmaktadır.

Bu dönemde belli bir yaygınlık kazanmış ve yeni yeni içeriklerle okur kitlesini genişletmeye başlamış günlük gazeteler haber formunda ele aldığı konularla muhafazakâr modernliğin gündelik yaşamını inşa eden önemli aktörlerden biri haline gelmiştir. Gündelik yaşam günlük gazetelerce birebir yansıtılmaz elbet; çünkü gazete de bütün diğer 'metin'ler gibi bir kurmacadır ve gerçekliği kendi dilinden ve imgesinden kurar. 1940'lı yılların gündelik gazete haberleri üzerine bir araştırma yapan Levent Cantek dönemin gazete haberlerinin temel kurgusunun 'kültür üzerinden tartışmak' olduğu söylüyor (Cantek, 2008; 56). Bu dönemde modernleşme meselesinin aslında gündelik meselelerin kültürünün dönüştürülmesi ve 'modern'in öğretil-

mesi olarak algılandığını görürüz. Örneğin toplumsal hiyerarşide kadınların yanı sıra diğer 'en dışardakiler'in, bu modern kültürün normlarına uymayan bütün 'marjinaller'in görüşleri ve yaşadıkları sorunlar da gazetelerde 'normal haber' formatında yer almaz. Onlar 'olağanüstü olaylar' bağlamında haberlere konu olur. Özellikle adlîye haberleri, cinayet, hırsızlık, vb. bağlamlar 'alttakiler'in söylemsel konumunu bize gösterir. Öte yandan modernliğin 'aşırıları' da bu kültürel modernleşme söylemi içinde ele alınır. Örneğin aşırı modernliğin sonucu olarak ortaya çıkmış *bobstil* gençler ve sosyete merakına düşen kadınlar haberlere konu olur. Sosyete kadınları tüketici ve müsriftir (Cantek; 89-91). Erkeklerin kadınsılaşması tipik erkeklik korkuları olarak haberlerde kendine yer bulur. Fuhuş bir erkeklik kusurudur; ama erkekliğin de 'doğal' bir halidir (*a.g.e.*, s. 242). Gecekondudaki imam nikâhı ve cinsel taciz gibi konular da (*a.g.e.*, s. 245-6) artık gazetelerde 'modern'in sınırlarını hatırlatıp dışladıklarını sürekli yeniden tanımlayan bir stratejinin temsili haline gelmiştir.

Günlük gazetelerde yer alan kadınlar ve modern aile yaşamı ile ilgili içeriklerin ne olduğunu anlamak için dönemin en çok okunan ve farklı görüşleri yansıtan 4 gazetesini, *Hürriyet*, *Cumhuriyet*, *Milliyet* ve *Zafer*'i seçtim ve bu gazetelerin 1945-65 yılları arasında yayınlanmış sayılarına bakıldı. Gazetelerin de bütün ilk sayfaları tarandı. İlk sayfada ilgili bir konu varsa arka sayfalarda bu konunun gerisi takip edildi. 8 günde bir ise ilk sayfada konu ile ilgili bir haber olmasa da tüm gazete tarandı. Tarama önceden saptanan anahtar sözcüklere göre yapıldı (anahtar sözcük listesini kitabın sonunda görebilirsiniz). Anahtar sözcüklerle ilgili bulunan haberlerin fotografları çekilerek bu araştırma için yazılan bir arşiv programı sayesinde tasnif edilip arşivlendi. Daha sonra anahtar sözcükler aracılığıyla ulaşılan haberler yorumlanılarak kullanıldı. Bütün tarama sonucunda toplam 3627 haber seçildi (*Hürriyet* 636, *Cumhuriyet* 2.489, *Zafer* 459, *Milliyet* 43). Şimdi bu gazete taramasından elde ettiğim verilere bakarak muhafazakâr modernlik döneminin kadın ve aile ile ilgili söylemsel kurgusunu yorumlamak istiyorum.

Muhafazakâr modernliğin eril arzusu

Muhafazakâr modernlik dönemi ve özellikle 1950'lerle başlayan dönem kadın ve aile ile ilgili imgelerin içerdiği gerilimler ve çatışmalar ne olursa olsun, ortamın sakinlediği ve gündelik yaşam meselelerinin ön plana çıktığı bir dönemdir. Erken modernlik döneminin edebiyat metinlerinde ve milliyetçi/modernleşmeci siyasal söyleminde yer alan modern erkek ve kadın figürleri bu dönemde artık gündelik hayatın içinde yaşayan, arzuları, görevleri ve hataları ile ete-kemiğe bürünüyor.

Günlük gazeteler modern orta sınıf, kentli Türk insanının yaşamını haber diliyle kurguluyor. Öncelikle modern erkeğin arzularının, estetik tercihlerinin açığa çıkartılması ve parasal gücü görünür hale gelmeye başlamıştır. Bu dönemde bir tür hegemonik erkeklik[31] değerleri de yavaş yavaş oluşuyor; orta sınıf modern erkeklik değerlerini egemenliği altına alma yolunda ilerler. Onun hangi tür kadınları beğendiğini, nasıl evlilikler yapmak istediğini, evleneceği kadında bulunmasını istediği özelliklerin neler olduğunu gündelik gazetelerin sayfalarından öğreniriz. Gündelik gazetelerde temsil edilen kadınlar ve aile imgeleri bize 'modern orta sınıf bir Türk erkeği'nin gündelik yaşamdaki tercihlerinin nasıl şekillendiğini gösterir. Bu dönemde, kentli orta sınıf erkekler kendilerine güzel kadınlar seçerek kurmak istedikleri modern yuvaların nasıl inşa edileceğini birbirlerine gazete, dergi ve diğer tür kurmacalar aracılığı ile gösterirler.

Bu kurgu elbette ki erkeklerin tek başlarına yaşadıkları bir serüven değildir; kadınlar da bu kurguya katılır ve rol alırlar. Kadınların günlük gazetelerdeki varlığı, daha detaylı göstereceğim üzere, erkeklerden farklı ve daha sınırlıdır. Kadınlar da güzel olmak, iyi eşler ve anneler olmak, modern yaşamı temsil etmek üzere haberlere konu olurlar.

Günlük gazetelerde modern orta sınıf ailenin yaşamı temsil edilir ve gösterilirken, öte yandan da bu yuvayı tehdit edecek tehlikeler de tanımlanır; sınırlar çizilir ve içerilecek ve dışlanacak olanlar tekrar gözden geçirilir. Aslında bu işlerin önemli

31 Hegemonik erkeklik kavramı hakkında tartışmalar için bkz. Sancar, 2009.

bir kısmının haber formatı içinde rahatlıkla yapılabildiğini görürüz. Haber dili içinde aile söyleminin sınırlarının suç, tecavüz, fuhuş, cinayet ve cahillik üzerinden tanımlanan bir tehditler söylemi içinde şekillendiğini görürüz. Artık bu yeni modern orta sınıfın adına politik ve ideolojik önderler değil 'gerçek' olanı kurgulayan 'haber' dili ve modern iletişim araçlarının sunduğu olanakları kullanan 'anonim eril dil' konuşmaya başlar.

Dönemin bizim açımızdan en temel özelliği kır-kent ayrımını muğlaklaştıracak düzeyde yaşanan sosyal hareketliliktir. Kırdan göçün yarattığı manzaraya 'merkez'den bakan bir göz için artık taşra kentlerinin belirgin uzaklığı ortadan kalkmaktadır. Taşra-modern kent ayrımı modernleşmeci aktörler açısından yeni somut çatışma dinamikleri yaratacak şekilde gerilmekte ve kent kendi yaşam tarzını korumak için yeni savunma mekanizmaları geliştirmektedir. Döneme cinsiyet rejimi açısından bakınca, modern Türk ailesinin inşasında temel süreçlerin geride kaldığını ama bu 'modern' ailenin söz konusu köylü-taşra tehditlerine karşı nasıl ve hangi stratejilerle korunması/konumlandırılması gerektiğinin bilinemediği bir ortamı görürüz. Öte yandan da, artık belli ekonomik ve sosyal güvenceler elde etmiş kentsoylu erkeklerin daha estetize edilmiş 'eril' dünyalarına yeni zevkler ekleme özgürlüğünü genişlettikleri ve bu dolayımlarla yeni egemen erkeklik değerleri inşa edilmekte olduğu belirgin biçimde gözlenebilir. Artık modern Türk ailesi kadın güzelliği, modern ev dekorasyonu, moda ve gezi gibi yeni eklemeler ile başbaşadır.

Dönemin günlük gazetelerinde kadınların konu ediliş bağlamlarına baktığımızda iki temel söylemsel alanın sistemli biçimde dönem boyunca var olduğunu görüyoruz: Bunlardan birincisini 'eril göz'e seslenen ve onun tahayyülündeki kadını yeniden ve yeniden tanımlayan *ideal kadın söylemi* olarak adlandırabiliriz. İkincisi ise, kent modernliğinin sınırını çizen ve bunun içinde 'aile'ye yönelik tehlikelere işaret eden suç, facia ve ahlak dışı davranışları tanımlayarak haber yapan *suç söylemi*dir. Şimdi bu söylemsel stratejilerin nasıl somutlandığına daha detaylara girerek bakalım.

Seyirlik dişillik: Artistler, kraliçeler, güzeller

Muhafazakâr modernleşmenin kadın ve aile ile ilgili kamusal temsillerine gündelik gazete haberleri içinden bakarken öne çıkan haber söyleminin farklı ideal kadın tanımlarının değişik anlatılar içinde şekillendiğini görüyoruz. Bunların içinde en sık tekrarlanan ve en çok ilgi çekeni herhalde "güzel kadın"larla ilgili haberler. Günlük gazetelerin modern erkeklerin incelip estetize olması beklenen modern zevklerine uygun kadınların özelliklerinin sergilendiği yani 'eril göz'ün terbiyesi (!)için sunulmuş "güzel kadınlar" hakkındaki haberler. Zarif-güzel kadınlar olarak haberlere konu olan kadınlar Hollywood artistlerinin, prenseslerin ve kraliçelerin, güzellik yarışmalarına katılan güzellerin yaşamları, güzellikleri ve başlarından geçen olayları izleyerek 'kadın güzelliği'ni tanımlıyor ve kadınlık ile güzellik arasında kolay aşılmaz-vazgeçilmez bir özdeşlik oluşturuyor. Bu 'güzel kadın' imgesi zarafet, masumiyet, cazibe, çekicilik, zevklilik, sıcakkanlılık, güzel gülümseme gibi insani özelliklerin cinsiyetlendirilmiş-dişilleştirilmiş içeriklerle sunulması ile oluşuyor. Kadın güzelliğinin esas kurucu unsurları gençlik, vücut güzelliği ve cinsel cazibe. Örneğin Marilyn Monroe, Rita Hayworth gibi Hollywood artistleri, Prenses Süreyya, Farah Diba gibi hanedanlara gelin olmuş sıradan ama 'şanslı' güzel kadınların aşkları, güzellikleri, evlilik sorunları hakkında haber anlatılarına baktığımızda bu kadınlara atfedilen özelliklerin her hangi bir 'ahlaki kriter' söz konusu olmadan olumlandığını ve genellikle pozitif anlatı diliyle kurgulandığını görüyoruz. *Hollywood'dan Haberler* ve *Cemiyet Haberleri* türü haber formları süreklilik gösteriyor ve aynı tür kadın imgelerini tekrarlamaya olanak sağlayan biçimde günlük gazetelerde yer alıyor.

Bu dönemde Türk kadın artistleri henüz günlük gazetelerde çok seyrek olarak yer alıyorlar. Bunun yerine, Batılı-sarışın-güzel kadının seyredilmeye değer kadın bedeni olarak tanımlandığını ve bu dönemde (ve aslında sonradan gelen bütün dönemlerde) ideal, arzulanacak kadın tanımını belirledi-

ğini söyleyebiliriz. Bu imgenin üretiminde rol oynayan önemli bir haber türü de *güzellik yarışmaları*. 1950'li yıllar boyunca göze çarpan şekilde sık sık düzenlendiği anlaşılan güzellik yarışmalarına günlük gazeteler ve özellikle de *Cumhuriyet* gazetesi geniş yer veriyor.[32] Genç kızlar bu yarışmalara katılmaya teşvik ediliyor. Güzellik kraliçesi seçilen kadının Avrupa/dünya güzellik yarışmasına gidişi ve orada yaptıkları yakından izleniyor. Güzellik yarışmasında birinci olan "Kraliçe" Türk kadınının "milli temsili"ne dönüştürülüyor.[33] Örneğin 1952'de Günseli Başar Avrupa Güzeli seçiliyor. Onun Avrupa'ya Türk Kadını'nı temsilen gidişi bir tür devlet meselesi gibi ele alınıyor. Sonradan da hayatı ve yaptıkları gün gün izleniyor. Günseli Başar kısa bir zaman sonra önemli bir işadamı ile evleniyor. Ertesi yıl güzellik kraliçesi seçilen Güler Arıman'ın da Avrupa'da katıldığı yarışmalar benzer biçimde gün gün izleniyor.[34] Gazete haberlerinde güzeller hakkında konuşan dilin olumlayıcı olduğunu ve hiçbir ahlaki eleştiri içermediğini görüyoruz. Güzellerin aile değerlerine saygılı 'temiz aile kızı' olduğu vurgulanıyor. Güzellik tanımı her zaman ilave hasletlerle birlikte arzulanıyor. İşte onlara örnek bir gazete yazısı olan *Kadın Güzelliği Nedir?* başlıklı yazıda "güzellik iyi ama kişilik şart" deniyor ve devam ediyor: "Güzellik... bir süstür... Hayata atılırken güzelliği bir kadın için garanti olabilir mi? Hayır hiçbir şekilde olamaz. Nice güzeller var, hayat şartları altında eziliyorlar... güzellik kadına değer verir, ama asıl değer kadının kişiliğindedir."[35]

Güzellik tanımında neşeli, zarif, masum ve doğal olmak var. Bu tür güzelliğe sahip genç kızlarımızın eğer kraliçe seçilirlerse rüyalarını gerçekleştirecek olanaklara nasıl kavuşacakları anlatılıyor. Bu rüyaların başında iyi bir evlilik yapmak geliyor. Türkiye güzeli seçilenlerin kısa süre sonra başarılı, genç ve zengin işadamları ile evlendiklerini görüyoruz. Güzellerin evlilikleri

32 Kraliçe dün 5.000 kişinin alkışlarıyla yola çıktı, *Cumhuriyet*, 4.9.1950.

33 Güzellik yarışmaları ile ilgili tarama boyunca 198 haber ile karşılaştık.

34 Bu tür haberlere örnek 24.8.1952, *Cumhuriyet*, haber; 18.3.1958, *Hürriyet*, haber; 18.9.1950, *Cumhuriyet*, haber.

35 21.7.1964, *Cumhuriyet*-Kadın Sayfası.

ve onların 'Rüya düğün'leri, eşleriyle tatil, eğlence yerlerindeki mutlu fotoğrafları, çoğu zaman manşetten verilen haberler oluyor. Güzellik kraliçeleri yurtdışında Türk aile terbiyesi ile yetiştirilmiş güzel 'Türk kızı'nı temsil ediyor ve Türkiye'nin ne kadar 'modern' bir memleket olduğunu göstererek herkesi şaşırtıyor. Ciddi gazeteciler bile bu konuda övücü/onaylayıcı yazılar yazmaktan çekinmiyorlar.[36]

Güzellik yarışmalarının Cumhuriyet'in ilk yıllarından başlayarak (1929-32) düzenlendiğini görüyoruz. O tarihlerde, adını dünyaya duyurmak amacındaki yeni 'Türk ulusu'nun, kendini 'kadın güzelliği' ile temsil edebileceğine dair bir anlayışın milliyetçi çevrelerde kabul gördüğü anlaşılıyor. Buna muhafazakâr kesimlerin nasıl tepki verdiğini araştırmak ilginç olur. Bu güzellik yarışmalarının Cumhuriyetçi modernistlerin gözünde cinsel ahlak meselesi değil, Batı ile girilen bir tür rekabet olarak algılandığını söyleyebiliriz. Güzellik yarışmaları Batı'ya benzeme/farklı olma ikilemi içinde kurulan Türk ulusunun tanımına hizmet eden bir ideojik kurgu öğesi haline dönüşüyor. 'Bar kadınları'nın katılımına izin verilmeyen yarışmalar, Peyami Safa gibi Türk milliyetçilerinin bile desteklediği bir 'milli mesele' göstergesi oluyor; onun ağzından güzellik yarışmaları *'masum, gözü açılmamış, tipik aile kızı niteliğindeki, zekâsı, terbiyesi mükemmel, vucudu idman görmüş, lisan bilir'* Türk kızlarının Türk ırkının seciyesini dünyaya göstermesi olarak niteleniyor (Aktaran Pınar Öztamur, 2002).

Güzel kadınların evlilik kurumu ile ilişkilendirilmesi çok rastlantısal görünmüyor; artistler, prensesler ve güzellik kraliçeleri genellikle yaptıkları işler, yetenekleri, meslekleri ya da sosyal konumları ile değil evlilik ilişkileri ile izleniyor.[37] Şık kıyafetler giyebilen, pahalı yerlerde yaşayabilen, zengin ve önemli adamlarla evlenebilen bu kadınlar egemen eril gözlere kadınlar hakkında hayal kurmayı, arzulamayı ve buna göre 'kadın yaratmayı' öğretiyor. Bu 'eril gözün arzusu'nu herke-

---

36 Örneğin 11.4.1961, *Cumhuriyet*, Cevat Fehmi Başkut, Köşe Yazısı: Hem Nalına, Hem Mıhına, "Güzellik Müsabakaları".

37 Ağa Han ile Rita Hayworth Evliliği 28.5.1949, *Cumhuriyet*, haber.

se –özellikle örnek alsınlar diye kadınlara– izlettirilmesi gazete, dergilerin ve sonra da giderek sinemanın marifetiyle gerçekleşiyor. Toplumun 'üst' kesimlerine mensup önemli ve zengin erkeklerin, yarışmalarla seçilmiş, herkesin gözü önünde aile terbiyesi, zarafeti ve güzelliği test edilip saptanmış bu güzellere denk nitelikte genç kadınlarla evlenme hayalini kışkırtan bu anlatı, aynı zamanda, aynı toplumsal kesimden kadınlara da güzel olup zengin ve önemli erkeklerle evlenmeyi hayal etme 'imgesi'ni sunuyor.

Öğretilen evlilik: İdeal eş, evlilik ve ev dekorasyonu

Muhafazakâr modernleşme döneminin *modern yaşam imalathaneleri* olarak tahayyül edilen kentli aile ve onun yaşam alanı olan modern hanelerin yaratılma stratejisi içinde en önemli alanlardan biri erkek-kadın (karı/koca) arasındaki ilişki imgelerinin üretilmesi; sıradan modernlere benimsetilmesi ve böylece ideal evlilik ilişkilerinin tanımlanması. Bu sayede evlilik ile ilgili sorunları çözme yani modern ailenin sınırlarını netleştirme sağlanıyor. Bu alandaki düzenlemelerin günlük gazelerdeki yazıların önemli bir kısmını oluşturduğunu görüyoruz. Bu durum konunun zorluğunun bir göstergesi olabilir. Yani cinsellik, kadının sadakati, çocukların modern değerlere göre yetiştirilmesi, kadın ve erkek arasındaki ilişkinin sevgiye mi, aşka mı, yoksa dayanışma ve paylaşmaya mı öncelik vermesi gerektiği gibi meseleler gazetelerde çok sık yazılıyor ve tartışılıyor. Bu meseleler bugün için de hâlâ modernliğin temel meseleleri aslında.

Dönemin günlük gazetelerinin haber söylemlerinde *Kadın Köşesi* ya da *Ev Hayatı* gibi 'sürekli yazı' formatında yazılara rastlıyoruz. Buralarda modern kadın ve ev hayatı tanımları en ince ayrıntılarına kadar anlatılıyor. Bu yazılarda modern kadınlara vücut ve cilt bakımı, modaya uygun giyinme, sağlıklı mutfak bilgileri, estetize edici ve düzenleyici 'habitus'lar modern evlilik ile kurulan eş ilişkisinin mekânı olarak 'ev' içinde

konumlandırılarak anlatılıyor. Mutlu evlilik tanımları da çok ilginç içeriklerle bu alanı şekillendirmeye hizmet ediyor. Modern ailenin neşe içinde, örneğin tatilde, denize girerken resmedilmesi, kol kola yürüyen eşlerin, örneğin bir restorandan ya da toplantıdan çıkarken gösterilmesi de bu temsili tamamlayan ve sık kullanılan imgeler.[38]

Magazin dergilerindeki modern ev imgeleri üzerine bir araştırma yapan Gülsüm Baydar kadınlarla mimari biçimler arasındaki karmaşık ilişkiyi sorguluyor ve bu modern evlerin erkek egemen içeriklerini analiz ediyor. Baydar'a göre Türkiye de "cumhuriyetçi söylem" kadınlar hakkında konuşurken sürekli mekâna ve mimari bileşenlere atıfta bulunuyor. Modernleşmeci ve milliyetçi projelerin bir öğesi olarak kadınların, bu modern ev tanımlarında mekânla ilişkilendirilerek nasıl kullanıldığını örneklerken, buralarda yer alan kadınların kendi adlarına ve kendi kişisel görüşlerini dile getiren özerk bir duruşları olmadığını vurguluyor (Baydar, 2002; 230). Kadınların evle, evlilikle ve aileyle ilişkilendirilmesi magazin dergilerinde mimari öğelerle birleştirilerek gerçekleşiyor. Bu dergilerde kadınlar modern yatak odalarında, modern giysilerle, ayakkabılı ve kostümlü olarak yatakların üzerinde uzanmış olarak "modern ev kadını" imgesini temsil ediyorlar. Baydar'a göre "modern Türk evi" erkeğin evi olmakla birlikte kadın o eve konfor, bakım, güzellik getiren bir unsur olarak resmediliyor. Bu evde kadın "konuşan" ve "kendine ait bir odaya sahip birey"[39] değil. Baydar araştırmasında ulusun sadece kamusal alanlardan kurulmadığını, evin mahrem mekânlarının bu kuruluşa dişil figürlerle iç içe geçmiş metaforik sunumlar eşliğinde katıldığını söylüyor. "Türk kadını", ulusun eril dünyasının üretilmesine katkı sunan bir imge olarak eril değerleri yüceltiyor, besliyor. Öte yandan ev ile ilişkili eril arzunun düzenlenmesi ve şekillenmesini de temsil ediyor. "Modern bir ev" ve "modern Türk ka-

38 Örnek aile resimleri içinde çok sık subay ve eşinin resmine rastlanıyor. Ordunun aile modelinin toplum için yol gösterici bir işlevi olduğuna dair ipuçları sunuyor.

39 Virginia Woolf, kadınların *Kendine Ait Bir Oda*'sı olmadığını söylemişti.

dını" aynı şekilde görünür ve arzulanır birer güzellik ve estetik unsuruna dönüşüyor bu magazin dergilerinde.[40]

Funda Duman haftalık magazin dergisi *7 Gün* ve aylık aile dergisi *Ana* üzerinde yaptığı araştırmada 1930'ların sonuna doğru magazin dergilerinde kadınların "cinsiyetsizliği"nin değil, cinsel cazibesinin ön plana çıkartılmaya başlandığını söylüyor (Duman, 2001). Bu dergilerdeki kadın bedeni hakkındaki söylem "Bizim kadınlarımız da Batılı kadınlardan aşağı kalmaz" söylemi içinden gelişiyor. Kadınların beden denetimi ve estetiği için spor ve dans öneriliyor. Kadınların kamusal yaşama katılım örnekleri Batı'dan, annelikle ilgili örnekler Doğu'dan seçiliyor. Özellikle spor ve dansla uğraşan Avrupalı kadınlar estetik rol modeli olarak gösteriliyor. "Bir milletin vücut güzelliği, beden sağlamlığı ancak o milletin kadınlarının vücut tenasübünü bir kült haline getirmekle mümkündür."[41] *7 Gün* dergisi Sedat Simavi tarafından çıkartılan bir dergi ve dergide "Cinsi cazibe müsabakası" açıldığını okuyoruz.[42] *Ana* dergisi ise köylü kadınları kapak yapıyor. "Aile en büyük milli ekonomi müessesesi"diye yazılar yazılıyor.

Elif Ekin Akşit, "feminenlik" ile ilgili yazıların, kadın dergilerinde çok daha erken tarihlerde ve kadınların kendilerini "güzelleştirme" bağlamında yer aldığını söyler (Akşit, 2005). Akşit'e göre 1908 sonrasında kadınlık ile "feminenlik" yazılarının aynı dergillerde yer almasının ilk örneği *Hanımlara Mahsus Gazete*'dir. Bu dergi bir kadın dergisi olmakla aile dergisi olma arasında bir uzlaşma gibidir. Daha sonra, 1908'de kadın güzelliği ve güzellik malzemelerinin tüketimine odaklanan *Mehasin* (Estetik), 1912 ve 1913 senelerinde *Kadınlar Dünyası* ve *Kadınlık Duygusu* dergileri de takip etmiştir. *Hanımlar Alemi* hem kadın hem aile dergisi olmanın bütüncüllüğünü yakalamaya çalışırken *Afiyet* (1911), *İnci* (1919) ve *Süs* (1923) feminist siya-

---

40 Baydar'ın araştırması 1930'lu yılların dergileri üzerinde yapılmış. Bu kurguların sonuçlarının yaşama geçmişliğini ise 1950'lerin günlük gazetelerinde rahatlıkla görebiliyoruz.

41 *Ana*, Haziran 1939; 4-5'ten aktaran Duman, 2001; 2.

42 "Sarışınların cazibesi", *Yedigün*, no. 143, 1935: 14-15'den aktaran Duman, 2001; 5.

setle uzaktan yakından ilgilenmeyen ve yeni tüketim biçimleri üzerinde duran kadın dergileri olarak yayınlanmış.[43] *Hanımlara Mahsus Gazete'de*, daha 1897 tarihinde lüks tüketim mallarının reklamları yer almaya başlamış.[44]

20. yüzyılın ilk yarısı boyunca "Cumhuriyet Kadını" imgesinin magazin dergileri, günlük gazeteler, popüler aşk romanları, sinema gibi kitlesel medya araçları ile sürekli tekrarlanan klişeler ürettiğini söyleyebiliriz. Nükhet Sirman bu yayınlar içinde orta sınıf kadınların hep aynı ideolojik yapı içinde yönlendirildiğini söylüyor. 1940'lar ve 1950'ler boyunca 'mutlu aile ve evlilik sırlarını açıklama' adına öğretilen bir kadınlık söz konusudur. Bu söylem içinde "eğer bir kadın mutlu olmak istiyorsa önce etrafındakileri mutlu etmeli" klişesi vardır. Bir kadının mutluluğunun sadece eşinin kişiliğine saygı duyması ile gerçekleşeceği tekrarlanır. "Mutlu ailenin sırrı" böyle öğretilir. Bu sözler üniversite profesörleri, uzman doktor ve politik liderlerin ağzından tekrarlanır. Mutlu aile fotoğraflarda gösterilir: Hiyerarşiye göre oturmuş baba, anne ve çocuklar mutlu gülümserler. Mutlu ailenin sırrı sevgi ve saygıdır. Aşk bu fotoğraftan dışlanmıştır (Sirman, 2005; 254-5).

Dönemin yayın dünyası üzerine yapılan araştırmaların gösterdiği üzere modern orta sınıf ailenin düzenlenmesi hiç de kolay olmamış görünüyor. Benim araştırmamda günlük gazete haberlerinde ve köşe yazılarında en çok yer alan konu modern ailede uyum ve mutluluğun nasıl gerçekleşeceği sorusuna verilen cevaplar ve öğütler. Konunun ele alınış sıklığı ve ideolojik formatın tekrarlanmasındaki ısrar konunun düzenlenmesindeki belirsizliklerin ve zorlukların bir göstergesi olarak okunmalı. Benim günlük gazete haber söyleminde saptadığım ideolojik içerikler de benzer klişelere, çizilmeye çalışılan sınırlara ve endişelere işaret ediyor.

---

43 Bu konuda örnekler için: *İnci*, no. 2, Temmuz 1338 (1922); *Afiyet*, no. 12, 2 Mart 1329 (1913), (aktaran Akşit, 2005).

44 Elizabeth Frierson, "Cheap and Easy: The Creation of Consumer Culture in late Ottoman Society," *Consumption Studies and the History of the Ottoman Empire 1550-1922* içinde, Donald Quataert (ed.), State University of New York Press, Albany, 2000, s. 249.

İdeal kadın tanımları hâlâ bir yandan "cinsel ahlak" söylemi ile düzenlenmeye devam ediliyor ve hâlâ "doğru kadınlık" *Batı'dan farklılık* olarak tanımlanmaya devam edilmiş. İşte 1954 yılında *Cumhuriyet* gazetesinde Bedri Rahmi'nin bir 'yerli' kadın tahayyülü:

> "...Bana öyle geliyor ki kadın köyde değil, kasabada ve vilayette bir mesele olmaya başlıyor... İşin tuhaf tarafı kazalarımızda, büyük şehirlerimizde öteki meseleler birer birer çözülmeye başlayınca bir kadın meselesidir, kördüğüm olmaya yelteniyor. En sunturlu kadın edebiyatı, kadın yüzünden çıkan arapsaçına dönmüş entrikalara hep büyücek şehirler sahne oluyor... (Yeni ortaya çıkan kentli bir sorun olan kadın meselesini analiz etmek için yazar Avrupa ile karşılaştırmalara başlıyor ve orada bunun daha büyük bir mesele olduğunu söylüyor.) Kadın meselesinin Avrupa'nın büyük şehirlerinde hâlâ eski yılan hikâyesi halinde uzayıp gittiğini gözlerimizle gördük. (Sonra Avrupa'daki bar ve gece hayatındaki izlenimlerini anlatıyor yazar)... Ara sıra kızlardan biri coşuyor, bu delikanlılardan gözüne kestirdiğini, yakasından mı olur, perçeminden mi paçasından mı yakaladığı gibi fırıl fırıl döndürmeye başlıyordu. Meğer delikanlının da canına minnetmiş ama utanırmış biçare. Geç vakit gazino kapanınca kapı önündeki pazarlıkları dinledik, görülecek şeydi. Saatlerce gazinoda ciddi ciddi oturan delikanlılar genç kızlarla mahcup mahcup pazarlığa giriyorlar. Kızlardan birisi coşuyor: 'sen deli misin be adam? Benim gibi güzel bir kız bu paraya gider mi? Aklın yoksa gözlerin de mi kör?' diyor ve delikanlının gözlerini bir kat daha kamaştırmak için eteklerini! Üç nokta ve son."[45]

Aslında modern kadın ve aile imgesinin sınırlarını çoğu zaman 'cinsel ahlak' meseleleri çiziyor; "kadını, kadın yapan şey cinsel ahlakıdır" kilişesi değişmiyor ve bunu anlatmak için hâlâ "Batı'nın ahlaksızlığı söylemi" devreye giriyor. Çizilen sınırların içi doldurulurken de çok ince detaylarla işlenen bir 'ideal kadın' tahayyülünün resmini açıkça görmek mümkün. İşte soru-cevap ile ölçülen ideal kadınlık sınavlarından bir örnek:

45 Bedri Rahmi, "Kadın Meselesi", *Cumhuriyet*, 28.6.1954.

"İyi bir ev kadını mısınız?"

• Sizi ziyarete gelen dostlarınızın bu ziyaretlerden zevk aldıklarına, misafirperverliğinize hayran kaldıklarına inanıyor musunuz?

• Her zaman fakat bilhassa kocanız evde olduğu zamanlarda neşeli, güler yüzlü ve anlayışlı mısınız?

• Giyiminizin temiz olmasına, kocanızın giydiğiniz elbiseleri ve makyajları sevmesine ehemmiyet verir, dikkat eder misiniz?

• Komşularınıza karşı daima anlayışlı hareket edip, aralarında çok kötü kimseler dahi olsa, iyi geçinmek için müsamaha ile hareket eder misiniz?

• Herhangi bir kadın ya da aile cemiyetinde aza mısınız?

• Kocanızın mesleki dertlerine ortak olup, onu rahatsız etmemek şartı ile işindeki değişiklikleri takip eder misiniz?

• Kocanızın akrabalarına karşı daima nazik, hürmetkâr davranır; kaynananız veya görümcelerinizle aranızda herhangi bir anlaşmazlık çıkmamasına bilhassa dikkat eder misiniz?

• Ailece toplanıp yemek yediğiniz zamanlarda kocanız ve çocuklarınız; sofradaki yemeklerin mükemmeliyetinden bahsedip: "Eline sağlık" derler mi?

• Aile hayatınızın temelleri yalnız karşılıklı anlaşmaya mı istinat eder, yoksa kocanızla aranızda aşk bağları da mevcut mudur?

• Pek yakında evleneceğini bildiğiniz, tanıdığınız genç kızlara; evliliğin iyi taraflarını gösterir, evinizden, ailenizden, yuvanızdan memnun olduğunuzu ifade eder misiniz?

• Pahalı şeyler alacağınız, kendi akrabalarınız için mühim kararlar vereceğiniz zaman kocanıza fikir danışır mısınız?

• Kocanıza sık sık "seni seviyorum" diyerek kendisine hayatınız için ne kadar mühim bir kimse olduğunu hatırlatmak ihtiyacını hisseder misiniz?

• Ev için yaptığınız alışverişlerde kocanızın zor şartlarda fevkalade çalıştığını hatırlayarak tasarruf etmeye gayret eder misiniz?[46]

---

46 "İyi Bir Ev Kadını Mısınız?", *Hürriyet*, 14.8.1955.

Kocanızın "İşte idealim" diye evlendiği siz misiniz?

• Evde temiz-pak, derli-toplu bulunmaya çalışır, tuvaletinize ve giyiminize dikkat eder misiniz?

• Sabahları neşeli misiniz?

• Kocanızın misafirlerine karşı daima iyi ev sahipliği eder misiniz?

• Kendinize bakar mısınız?

• Kocanızın beğendiği şapkaları tercih eder misiniz?

• Kocanızın sevdiği yemekleri pişirir misiniz?

• Kocanızın nüktelerine güler misiniz?

• Daima kocanızın yanında mısınız?[47]

Evlilik hayatınızın nabzını yoklayın:

• Geçinemezsem ayrılırım diye mi düşünüyorsunuz?

• Karı-kocanın iyi geçinebilmesi için ikisinin de aynı yaratılışta olması mı lazımdır?

• Bir çiftin mesud olması her şeyden önce paraya bağlıdır fikrinde misiniz?

• Kadın kocasını sevmese de olur yeter ki kocası onu sevsin mi diyorsunuz?

• Karı kocanın birbirleri ile fazla yüz göz olmamalı ve birbirlerine karşı daimi bir saygı duymaları için bazı sırlarını açmamalarının lazım geldiğine kani misiniz?

• Sevişmeden evlenenler sonradan birbirlerini sevmezler kanaatinde misiniz?[48]

Kocanız için ideal eş misiniz:

• Mesleğini beğenmediğiniz, kazancını az bularak şikâyet ettiğiniz olur mu?

• Akşam eve canı sıkılmış bir halde gelecek olsa kendisini neşelendirmeye çalışır mısınız?

• Kendisi ile münakaşa ettiğiniz zaman ne de olsa evin rei-

---

47 "Kocanızın "İşte İdealim" Diye Evlendiği Siz misiniz?", *Cumhuriyet*, haber 3.4.1953.

48 "Evlilik Hayatınızın Nabzını Yoklayın", 24.5.2953, *Cumhuriyet*, haber, 24.5.1953.

si olduğu için daima son sözü onun söylemek hakkı olduğunu düşünür müsünüz?

• Yorgun olduğunuz veya keyifsiz bulunduğunuz bir zaman bile, kocanızın maneviyatını yükseltmek icap ediyorsa kendinizi zorlar ve ona kuvvet vermeye çalışır mısınız?

• Onun sevdiği bir yemeği siz hiç sevmediğiniz halde sırf kendisini memnun etmek için sık sık sofraya koyar mısınız?[49]

Kadının Erkeği Soğutan Halleri:

- Aşırı boyanma
- Laubalilik
- Naz
- Sinirlilik
- Alaycılık
- Söz dinlememek
- Kendini düşünmek
- Derbederlik
- Kendini üstün görmek[50]

Bu haberlerden kısa alıntılarla meselenin nasıl anlatıldığına bakalım:

> "Evlilikte cinsiyetten çok şey beklemek hatalıdır: sevmek ve sevilmek hayatta en büyük saadettir ve bunlar fiziki münasebetlerden ibaret değildir: ...bir zevcenin veya bir sevgilinin aşkı pek çok erkeği ölümden kurtarmış, pek çok hayata asalet getirmiştir. Zamanında söylenmiş bir kelime fiziki temastan daha çok memnunluk ve zevk verir. Hayatın buhranlı zamanlarında bir eşin mevcudiyetini yanında hissetmek aşkın en büyük zevkidir. Eğer bütün bu derin hisler mevcut olmasaydı, evlilik çoktan beşeri bir müessese olmaktan çıkardı. Yalnız fiziki cazibe bakımından birleşen çift istisnadır. Hele bu birliğin yalnız bu esasa müsteniden devam etmesi de ender görülür..."[51]

49 "Kocanız İçin İdeal Eş Misiniz", *Cumhuriyet*-Kadın Sayfası, 9.10.1954.
50 "Kadının Erkeği Soğutan Halleri", *Cumhuriyet*, 31.5.1953.
51 *Hürriyet*, haber, 5.1.1955.

> "Aile saadetinin 4 temel taşı: 1. birbirinize uyacaksınız: ne kadının ne erkeğin yalnız diğerinin kendisine uymasını istemeye hakkı yoktur, paylaşılan hayat gibi birbirine uymak da paylaşılacaktır. 2. Beraber yaşayın:.. Boş vakitlerinizi veya eğlence saatlerinizi daima beraber geçirmeye çalışın. 3. anlaşmaya gayret edin: ... kocam veya karım beni anlamıyor deyip geçmeyin. 4. kavgaları büyütmeyin:.. kavgasız ev olmaz. Zor meselelerden korkup kaçmayın ve onları halletmeye çalışın."[52]

Toplumsal yaşamı modernleştirme ile görevlendirilmiş ailenin mutluluk ve saadet üretimi işlevi tek taraflı olarak kadınlara yüklenmiş gibidir. Hem eş hem anne olarak kadınların aile mensuplarını mutlu etme görevinin nasıl yapabileceğine ilişkin teknikler öğretilir. İşte bir örneği daha:

> "...kendini mesud hisseden bir kadın, bu saadetini kocasının temin ettiğini belki takdir edemez, takdir etse bile, bunda onun payını az bulabilir. Fakat erkekler saadeti tamamiyle karılarından beklerler ve bunlara da hakları vardır. Malumya, 'yuvayı yapan dişi kuştur'. Bir erkek "iyi kazanıyorum. Allaha şükür hiçbir derdim tasam yok. Karım iyi bir kadın... Lakin hani şu, saadet denen, insanın kalbini bir şafak aydınlığı ile dolduran tatlı meltemlere boğan bir his vardır ya işte onu bir türlü bulamıyorum..." (diyorsa kendinize sormanız gereken sorular vardır)......... Acaba kocanız mesud mu? Bir evli kadın sıfatiyle bunu araştırmak vazifenizdir. İşte size yardım için hazırlanmış bir sual listesi:
>
> - Kocanız umumiyetle neşeli midir?
> - Sizi memnun etmeye gönlünüzü almaya çalışır mı?
> - İcabında zevklerinden fedakârlık edebilir mi?
> - Evin işleri ve ihtiyaçları ile yakından alakadar olur mu?
> - Fırsat buldukça size karşı sevgisini gösterecek hareketlerde bulunur mu?
> - Başka yerde bulunmaktan ziyade evde bulunmayı tercih eder mi?
> - Sizin kendisi ile mesud olduğunuz kanaatinde midir?"[53]

---

52 *Cumhuriyet*, haber, 8.2.1953.

53 "Saadet her kuşa benzer yalnız leyleğe benzemez", *Cumhuriyet* - Kadın Sayfası, 13.9.1953.

Mutluluk meselesinde ara sıra da olsa erkeklere de tavsiyeler unutulmuyor:

> *"Evlilikte mes'ut olabilmek için ne yapmalı"*
>
> *Kocalara tavsiyeler:*
>
> • Hayata atılırken elinizde biraz para bulunmalıdır.
>
> • Kazancınızı karınızdan saklamayınız.
>
> • Karınıza muntazam ve aynı miktarda cep harçlığı veriniz. Bu parayı harcamakta karınız tamamen serbest olmalıdır
>
> • Masraflarınız ölçülü olmalıdır.
>
> (bunun arkasına eklenen yorumlarda ise tavsiyeler devam ediyor) ...Çok zengin olan insanların evlilik hayatta mutlu olamadıklarını anlatıyor...50 yaşına gelmiş olan insanların aşk izdivacı yapmaları doğru değildir...20 yaşından küçük olanlar ise evlenmeye karar vermeden evvel çok düşünmelidirler.... Zira 20 yaşından küçük olanlar daima hisleri ile hareket ederler ve bu yüzden, çok defa yanlış kararlar verebilirler... Evlilikte kadınlar tabir-i caizse biraz kör, erkekler de biraz sağır olmalıdırlar.[54]

Dönemin günlük gazetelerinde yeralan karikatürlerin de bu düzenleme stratejisinin görsel araçları olarak işlevsel olduğunu görüyoruz. Bu karikatürlerde olumsuz bir imge olarak sunulan kadın tipi hırslı, tüketim düşkünü, erkekten iri, güçlü, paragöz, aşkı/sevgiyi değil para ve çıkarını ön planda tutan özelliklere sahip. Bu kadınların yanında pısırık, kadına hükmedemeyen, güçsüz erkekler de aşağılanarak resmediliyorlar.[55]

Kadınların ne yapmaları, nasıl davranmaları gerektiğinin detayları dönemin günlük gazetelerinde çok fazla işlenmiş. Bunların başında giyinme kültürünü öğrenmek geliyor. "Nerede, ne giyilir" sorusu yanıtlanırken ev, dışarısı ve diğer sosyal mekânlar arasındaki ayrımlara ilişkin çok detaylı ve sık tekrarlanan tanımlara rastlamak mümkün. Bu alandaki ilginç örnek-

---

54 "Evlilikte Mes'ut Olabilmek İçin Ne Yapmalı", *Hürriyet*, 1.8.1958.

55 Karikatür örnekleri için bkz. 20.3.1950, *Hürriyet*, 20.3.1950; *Hürriyet*, 18.7.1950.

lerden birinde kadınların pantolon giymesi tartışılırken şöyle deniyor:

> " ...Fakat mademki bugün kadın da erkekle beraber, iş, fikir hatta ilim hayatında yan yana mevki almış bulunuyor, o halde erkeğin kıyafetine tesir eden amiller kadının kıyafetine de tesir edecek, kadının da elbisesi, pantolon-ceket olacaktır." Bu fikir zamanla doğruluğunu ispat eder gibi oldu... 20. asrın başlarında bir moda haline gelen "kadınlarda erkek kıyafeti" zamanla sihrini ve şi'rini kaybetmeye başladı. Buna sebep, ihtimal erkeklerin alayıdır. Kadının aralarına karışmasını çekemezlikten ziyade hayallerindeki örnekten uzaklaşması tahammül edemediklerinden olacak... Bugün kadının pantolon giymesi ifrattan da, tefritten de kurtulmuş bulunuyor. Yerinde giyildiği takdirde kadının ayağında pantolon hiç de göze batmıyor. (bundan sonra; kırlık ve açık yerlerde, yürüyüşlerde, açık yerlerde, kayak yaparken, plajda, bahçede çiçek sularken giyilebilir gibi örnekler verdikten sonra şunu diyor:) "Fakat bu giyimle misafir karşılamak biraz göze batar, zira ev sahibesinin alışılmış bir "kadın" kıyafeti vardır ki onun yerinde karşılarında pantolonla bir ev sahibi görenler, bunu pek tabii olarak yadırgarlar... Hülasa her şeyde olduğu gibi, pantolonda da zaman ve mekân şarttır."[56]

Günlük gazete haberlerinde ailenin düzenlemesine olanak tanıyan çok sayıda haber içeriğinde annelik hakkında çok sayıda 'eğitim' olanağı sunuluyor. Çocuğunu terk eden, öldüren, satan kadınlara ilişkin tepki ve infial yaratıcı haber diliyle verilen haberlerin yanı sıra, çocuğun terbiyesi üzerine yapılan tartışmalar ve "çocuk terbiyesinde ne kadar cinsel bilgiye yer vermeli?" gibi somut konular da yer alıyor. Çalışan annelerin çocukları için yuvaların açılması veya aile mutluluğunun öğretilmesi için 'ana-baba okulu' açılması gibi konularda da haberlere rastlamak mümkün. Bu tür konular bilgi-haber biçimindeki anketlerle desteklenerek 'bilimsellik' formunda okuyucuya sunuluyor. "Her kadın anne olmak ister, her annenin de en bü-

---

56 Kadın Sayfası: Kadın ve Pantolon, *Cumhuriyet*, 24.5.1953.

yük arzusu iyi bir anne olmaktır. Fakat çocuk ruhu öyle karmaşık bir muammadır ki, sizin iyi niyetle yaptığınız bir hareket, onun üzerinde kötü tesir bırakabilir" şeklinde başlayan, soru cevap, kendini test etme formunda sunulmuş haberler konuya güzel bir örnek oluşturuyor. İşte onlardan biri:

> • "Çocuğunuzun oyunlarından, şakalarından zevk alıyor musunuz?
> • Çocuğunuz ev dışındaki hayatından size bahseder mi?
> • Arkadaşlarının eve gelmesine müsaade eder misiniz?
> • Mekteb kitapları dışında faydalı şeyler okumasına çalışıyor musunuz?
> • Aklına gelen her suali size serbestçe sorabilir mi?
> • Oğlunuza veya kızınıza evde yaşiyle müsaid bir vazife veriyor musunuz?
> • Muayyen fasılalarla doktor veya dişçiye muayene ettiriyor musunuz?
> • Çocuğunuza cep harçlığı veriyor musunuz?
> • Kendisine aid çamaşır ve elbise dolabı var mı?
> • Vaktinizin bir kısmını onunla oynamaya hasrediyor musunuz?
> • Çocuğunuzun terbiyesi bakımından kocanızla aynı fikirde misiniz?
> • Kocanızla çocuğunuzun yanında münakaşa etmekten kaçınır mısınız?
> • Çocuğunuza bazı meselelerde kendisinin karar vermesine müsaade ediyor musunuz?
> • Kendiniz hoşlanmasanız da sırf çocuğunuzun hatırı için onun sevdiği yemekleri pişirir misiniz?"[57]

Dönemin bir diğer özelliği söylemin 'yabancı uzman görüşü' adı ile konuşmaya başlaması. İşte onlardan biri:

> *Kocanızla nasıl konuşmalısınız? Yazan: Cynthia Lindsey*
> Bir koca ile güzel geçinebilmek ne zaman ve ne söylememek, ne tarzda konuşmak lazımgeldiği hakkında esaslı bir takım in-

57 Anket: İyi Bir Anne Misiniz.?, *Cumhuriyet*, 4. 5. 1952

siyaklara sahip olmak lazımdır... Yuvasında huzur ve saadet isteyen kadınların katiyen neler söylememeleri hususu Amerika'daki araştırmalarda tespit edilmiş:

1. husus: Sakın kocanıza "nasıl? Güzel miyim" diye sormayınız.

2. husus: Kocanız "Vallahi bazen şu annemin hakikaten delirdiğine hüküm edeceğim geliyor" derse sakın "Ben de o kanaatteyim" demeyin.

3. husus: Sakın kocanıza yorulmuş olduğunuzu söylemeyin. Evde yorgun olan daha doğrusu yorgun olduğunu zanneden sadece erkektir.

4. husus: Sakın bir aile dostunuzdan bahsederken "vallahi N. Bu vaziyete nasıl tahammül edebiliyor anlamıyorum. C. Hakikaten dünyada çekilmez bir adam oluyor..." demeyin. Yani bu sözünüzle düpedüz bir erkeğe yani kocanızın bir hemcinsine hücum etmiş olursunuz. Kocanın gözü ile bakılınca, bir ailenin içinde dirlik düzenlik kalmamışsa, kabahat muhakkak kadındadır.

5. husus: Katiyen kocanıza geçmişteki aşklarınızdan veya birkaç gece evvelki dansta size sarkıntılık etmeye kalkışmış bir centilmenden bahis açmayınız.

6. husus: Kocanızın giyim kuşamına ait hiçbir hususu münakaşa mevzuu yapmaya kalkmayınız.[58]

Dönemin günlük gazetelerinde 'bilenlerin konuşması' ve 'bilmesi gerekenlere bildirme' formunun yeni biçimleri de var: Münazaralar. Münazaralar bir meselenin nasıl düşünülmesi gerektiğinin sınırlarını 'kamuya gösterme' stratejisinin önemli bir aracı. Örneğin kadınlar ve erkekler arasındaki ilişkinin değişik biçimlerine ad koymada zorlanan yeni modern bireyler bunu arkadaşlık-cinsellik ekseninde tanımlayıp tartışıyorlar. İstanbul Üniversitesi Talebe Birliği'nin düzenlediği "kadınlar ve erkekler doğal olarak arkadaşlık edebilirler mi, yoksa iki cins arasındaki arkadaşlık değil, cinsellik mi geçerlidir" konulu müna-

---

58 Kocanızla Nasıl Konuşmalısınız?, yazan: Cynthia Lindsey, *Hürriyet*, haber, 21.6. 1959,

zarada Edebiyat Fakültesi ekibi "edebilirler" tezini, Tıp Fakültesi ekibi "edemezler" tezini savunuyor, "arkadaşlık edemezler" tezi daha fazla oy alıyor. Yazar bunu garipsiyor ve yazıyı şöyle bitiriyor:

> ***Kadınla erkek arkadaş olabilir mi? (Kazım Kip yazıyor)***
> ..."mahalle arkadaşı olabilir, okul arkadaşı olabilir, çocukluk arkadaşı olabilir, daire arkadaşı olabilir, meslek arkadaşı olabilir, yol arkadaşı olabilir, ideal arkadaş olabilir, bunlardan bir tanesi günün birinde hayat arkadaşı olabilir, bundan ne çıkar?"[59]

> ***Mantık mı aşka, aşk mı mantığa hâkim?***
> Ankara ve İstanbul Tıp fakülteleri ekipleri aralarındaki münazarayı, "mantık aşka hâkimdir" tezini müdafaa eden Ankara ekibi kazandı. Mantıklı aşk, ancak dünya evine girmekle nihayetlenir. İnsan her zaman âşık olabilir, o halde evli olanlar, bu yoldan kendilerini nasıl kurtarır? Eğer aklı emredip, hissi frenlerini tutmazsa, cemiyet yolundan çıkmış bir kazazededir...[60]

Bu örneklerden anlaşılacağı üzere, kadın ve erkek arasındaki ilişkinin düzenlenmesi aynı zamanda birçok toplumsal alanın düzenlenmesi ile doğrudan ilgili bir mesele olarak ortaya çıkıyor. Bunun başka bir açıdan bakılınca görünen yönü olan aşk ile istikrarlı aile ilişkisinin bağdaştırılması arzusu çok belirgin. Kadınlarla erkekler arasındaki ilişkilerde şiddetin eleştiri konusu yapılarak erkeklere gönüllü 'duygu doktorluğu' yapacak ev kadınlarının yetiştirilmesi talebi haber ve köşe yazısı metinlerini şekillendiriyor. Modern kadınlık/eşlik, ev ve aile yaşamının sınırlarının tanımlanması öteki yüzünden bakıldığında sürekli tehdit algıları ve düzensizliğin tanımlanarak dışlanması olarak yorumanabilir. Bu tür düzenlemenin 'suç haberleri' içinden çok daha açık ve net görülebildiğini tesbit ediyoruz.

Füsun Üstel, dönemin Yurttaşlık Bilgisi kitaplarında 'Aile-

---

59 Köşe Yazısı, Kadınla Erkek Arkadaş Olabilir mi?/Kazım Kip, *Cumhuriyet*, 3.5.1953.

60 Münazara haberi, Mantık mı Aşka, Aşk mı Mantığa Hâkim?, *Cumhuriyet*, 8.5.1953.

de Demokratik Yaşam' başlığı altında anlatılanlara bakıldığında yaş ve cinsiyet hiyerarşisinin demokrasi fikriyle yan yana sunulduğunu söylüyor. Ailenin reisi olan 'baba'nın geçindirme görevi ile annenin ev-işi arasındaki cinsiyete dayalı işbölümü ve görevi anne-babaya itaat olan çocuklar ile tanımlanan 'görev ailesi'nin tekrar tekrar gündelik haber formatında gösterildiğini görüyoruz. Bu orta sınıf modern aile modelinde 'önemli işlerde birlikte karar veren eşler'in, 'keder ve sevinçlerini paylaşarak' demokratik yaşayışın gereğine uygun aileler olacakları vurgulanıyor (Üstel, 2004; 269-70). Navaro-Yaşin'in (2000) Taylorizm'e atıfla tartıştığı bu işbölümü, evin/evliliğin/hanenin sınırlarını tartışma götürmez şekilde netleşene kadar yeniden yeniden vurguluyor.

Suç söylemi ve modern aileye yönelen tehditler

Muhafazakâr modern ailenin korkusu: Tecavüz

1945-65 yılları arasında yayınlanan günlük gazete haberlerinde kadın ve aile temsilleri bakımından dikkat çekici olan unsurların başında, suç haberlerinin diğer haber türleri karşısında taşıdığı belirgin ağırlık geliyor. Nitekim bir araya getirilmiş toplam 3.627 haberin 1.348'ini adlî haberler oluşturuyor. Adlî haberlerin ise 353'ünü cinayet, 173'ünü yaralama, 132'sini namus, 131'ini kaçırma, 129'unu tecavüz, 111'ini fuhuş, 80'ini intihar, 53'ünü taciz, 23'ünü zina ve 11'ini kürtaj konulu haberler. Görüldüğü üzere suç haberleri aslında cinsiyet/cinsellik içerikli konularla iç içe geçmiş. Suç ve cinsiyet/cinsellik içerikli haberler nitelik bakımından göz önüne alındığında, çoğu durumda sunum bakımından ve olayın etrafında olup biten detayları haber olarak aktarma bakımından gerekli özeni göstermekten uzak olduğunu görüyoruz. Bunun bir istisnası, çok detaylı anlatılar ve hikâyeleme tekniği ile haberleştirilen aşk cinayeti haberleri.

"Suç söylemi" dediğimiz şey aslında cinsel ahlak açısından gerektiği gibi terbiye edilmediği için tutkularına esir olan 'eği-

tilmemiş iptidailer'in yaptıkları yanlış davranışlar. Bu insanlar suç işleme eğilimleri nedeniyle modern orta sınıf ailesine ve evlilik kurumuna korku ve tedirginlik yaşatıyorlar ve bu korku ve tedirginliğin temsil edilme biçimi "suç söylemi" olarak ortaya çıkıyor. Orta sınıf ailenin endişeleri, bir dışlama dili olan "suç söylemi" aracılığı ile bir başka tür temsile dönüştürülüyor ve 'suç anlatısı' içinde okurlara sunuluyor. Bu sunuşta kaçma-kaçırılma, tecavüz-sarkıntılık, öldürme haberleri ile anlatılan aslında bir tür "ötekinin cinselliği"; bu cinsellik 'düzensiz,' 'uygar olmayan', 'ahlak dışı', 'yasa ve norm dışı', 'şiddet içeriyor' diyerek kodlanıyor.

Başka bir taraftan da 'fuhuş' haberleri konu ile ilgili "cinsel ahlak öğretme" misyonunda ayrıcalıklı konumun münhasıran erkeklere tanındığını göteriyor. Çok sık karşılaşılan "fuhuş haberleri"nde bunun ahlaka ya da yasaya aykırı olup olmadığı muğlak bırakılıyor. Fuhuş suç değil ama ahlaka aykırılığı da belirsiz bir "erkek davranışı" olarak kodlanıyor ve bu sayede erkeklere tehlikeli tutkularını sakinleştirmeyi/dizginlemeyi kendi kendilerine öğren(me)meleri olanağı yaratılıyor.

Suç haberlerine konu olan kişi ve olay bağlamlarına baktığımızda repertvuarının özellikle alt sınıfların yaşamlarından derlenmesi dikkat çekici. Adlî haberlere konu olan hayatların sahipleri, yeteri kadar ehil olmayan tutkuları, duygu kontrolünün zayıflığı tarafından belirlenmiş kolayca kışkırtılabilir zayıf kişilikleri, rasyonel akıl yürütme biçimleriyle ilgisi olmayan yaşam tercihleri, gayri medenî olmakla malûl alışkanlıkları vb. ile temsil edilen, kentin sıradan yoksulları, taşranın ahlak dışıları ya da kırdan kente göçmüş köylü insanlar. Bu çerçeve içerisinde tanımlanan kadınlar, kimi durumlarda saldırgan, fakat çoğunlukla mağdur konumlarda sevdiği erkekle evlenmeden kaçan, kaçırılan, taciz edilen, fuhuşa başvuran veya zorlanan, metres olmayı kabullenen, zinaya teşebbüs eden kadınlar olarak 'norm-dışı' tanımlanıyor.

Gazetelerde suç haberlerine konu olanların dışındaki kadın temsillerine baktığımızda cinsiyetlerinden arındırılmışlıkları nedeniyle kamusal görünürlük kazanan ya da cinsel cazi-

benin sembolü olarak güzellik yarışmalarına katılan ya da film yıldızlarının ayrıcalıklı dünyalarına ait olan kadınlar, güzel çocuk yarışmalarının gerisindeki sadık, becerikli, evcil anneleri görüyoruz.

Bütün bu farklı kadınlık temsillerin işlevine *kentli orta sınıf kadının ve ailenin pedagojisi* diyebiliriz. 1950'li yıllardaki yoğun göç dalgaları ile kalabalıklaşma ve kozmopolitleşme tehdidi altındaki kentlerin, idare edilmesi gereken yeni tür meseleleri de ortaya koyduğu açıktır. Bunlar temelde *gayri medenîlik* başlığı altında düşünülebilecek meselelerdir. Duygular kontrol edilmediğinde, tutkular dizginlenmediğinde, davranışların olası bedelleri rasyonel bir hesaba tabi tutulmadığında, insanların başına neler gelebileceğinin trajik örnekleri, pedagojik anlamı olan bir malzemeye kolayca dönüşebiliyor. Özellikle kadınların mental ve kültürel pedagojileri için, gazete sayfalarında pek çok şey mevcut ve adlî haberler de bunlardan biri. Oy kullanmak, dernek faaliyeti yürütmek, parti kadın kollarında çalışmak vb. bir yanda, güzellik yarışmaları, iyi annelik dersleri vb. diğer yandadır. Bütün bunlar kadın imgesinin makbul biçimlerine işaret ediyorken, adlî haberler norm-dışı olanı tanımlamak, norm dışına çıkanı damgalamak ve suç dolayımıyla izole etmek vb. suretiyle normun inşasına katkıda bulunur.

Modernliğin kentli marjinal ve kırsal dışlanmışlarının cinsel davranışlarının adlî suç söylemi içine sokularak 'modernleştirilmesi' bir tür '*ötekinin cinselliğinin kriminalizasyonu*'dur ve adlî suç olarak nitelenen çoğu durum, kadınların (çoğu durumda mağdur olarak) karıştıkları kaçma-kaçırılma, tecavüz, intihar, cinayet olaylarının yan yana getirilmesi ve sistemli olarak *suç söylemi* içinden üretilmesi ile gerçekleşmektedir. Okur kentsel yaşamı tehdit eden suç, rezalet, ahlaka aykırı davranışların konu edildiği bir söylemsel alanla karşı karşıyadır. Aslında bu haberler ile düzenlenen alanın kente sonradan gelen, makbul yurttaşlar cemaatine kabul edilme konumunda bekleyecek olan, taşranın ve kent periferisinin insanları olduğunu söyleyebiliriz.

Öte yandan kentli orta sınıflara ilişkin suç haberleri çok az sayıdadır, ama ele alınınca da bunların tamamen farklı bir ha-

ber diliyle anlatıldığını görüyoruz. Bu durum bize, ahlaka aykırı olarak kodlanan alt-sınıf cinselliğin bir tür *taşranın ötelenmesi* söyleminin üretimine yaradığını gösterir.[61] Toplumun düzenini bozan ahlaki meseleler asıl olarak erkeklerin fail, kadınların mağdur olduğu cinsellik ile ilgili ilişkiler ve davranışlar olarak anlatılır. Cinselliğin düzenlenmesi gereken bir kamusal mesele olması kabulünden çıkarak bu söylem içinde hem taşranın ötelenmesi yoluyla kent ile taşra arasındaki sınırlarının çizilmesi hem de eril iktidarın normalleştirilmesine yarayan bir haber formatı söz konusudur.

Bu tür suç haberleri içinde modern yaşam için sıradan ve normal kadın-erkek ilişkisi olarak nitelenebilecek cinselliğin de suç olarak tanımlandığını görürüz: Sevdiğiyle yaşamak için evinden/ailesinden ayrılma, zorla evlendirildiği için sevdiği erkekle kaçma, genç yaşta kız ve erkek arasında aşk/cinsellik ilişkisi[62] gibi olağan cinsellik ilişkileri kaçma-kaçırılma, tecevüz/ırza geçme, uygunsuz ilişki, zina, vb. olarak nitelenir. Karısını, kocasını başkasıyla basma, parkta, takside öpüşürken yakalanma, bar çalışanı konsomatris kadınların sarhoş olup rezalet çıkarmaları suç haberleri kapsamına girer. Aslında modern zihniyet açısından olağan kadın-erkek ilişkilerini[63] aile, cemaat ve ahlak tarafından onaylanmayan norm-dışı ilan edip dışlayan, *kriminalize* eden, ahlak ve düzen sorunu olarak görüp devletin müdahale alanına sokan bir söylem söz konusudur. Sıradan adlî olaylar olarak anlatılan bu tür cinsellik haberlerine yakından/içerden baktığınızda aslında 'kırsal kültür' gözlüğünden olağan görülebilecek kadın-erkek ilişkilerinin değişik anlatılar

---

61 Örneğin bkz. "Burdur'da oturak alemi yapanlar jandarmayı taşlayıp kaçtılar. İki kadını oynatanlar...", *Cumhuriyet*, 6.4.1962.

62 "Üç yabancı erkekle eğlenen 17 yaşındaki liseli kız babasının başvurusu ile polis tarafından yapılan baskın sonucu erkeklerin pansiyonunda bulundu ve olay hakkında ve tahkikat başlatıldı", 28.3.1960. İzmir'de 14 yaşında kaybolan bir kızla ilgili haber, kızın olaydan önce altı erkekle ilişkisinden bahisle, "Kızın Düşüp Kalktığı Erkekler Tespit Edilip Tahkikat Başlatıldı" başlığı ile veriliyor, *Hürriyet*, 19.12.1957.

63 "Ankara Bahçelievler'de beş çift içki içip seks yaparken yakalandı." *Cumhuriyet*, 3.6.1964. Fuhuş yapılıyor diye Ahlak zabıtasına ihbar edilenlerden iki kadının Devlet konservatuar öğrencisi olduğu anlaşıldı diye açıklama var.

içinde gazetelere suç haberleri olarak yansıdığını görürüz. Örneğin sevdiği erkekle birlikte yaşamaya giden kızın hikâyesinin kaçma-kaçırılma haberi olarak verilmesinin yanı sıra, köy basıp kız kaçıran kişilerle ilgili haberlerin de, bir ayrım gözetilmeksizin aynı dille, kaçma-kaçırılma haberi olarak verildiğini görüyoruz. Oysa birinci tür bir olgunun, çağın modernlik anlayışı gereği 'aşk ilişkisi' olarak, ikinci tür olgunun ise taşra zorbalarının mağdur ettiği kadının ihlal edilen insan hakları olarak tanımlanması bu bağlamda söz konusu değildir. Aynı şekilde, isteği dışında evlendirildiği için evlendiği gün sevdiği erkekle kaçan kızların hikâyesi "gelin kaçırma" haberi olarak; namus yüzünden öldürülen/yaralanan kızlar ve kadınlarla ilgili haberler, hiç detay verilmeksizin, doğal duygular gereği öfke ve kıskançlık sonucu yapılmış gibi gösterilmektedir. Bu açıdan bakınca kaybolan kızların bazılarının kendi arzuları ile kendi hayatlarını yaşamak için evlerinden ayrılmış olabileceğini düşünebiliriz. Onaylanmayan her türlü kadın-erkek ilişkisi ile kadınlara karşı şiddet içeren tecavüz, cinayet haberleri iç içe ve aynı haber formunda sunulmaktadır. Muhafazakâr modernliğin cinsellik düzenlemesinin kendinden menkul bir modernlik tanımı yaptığını, cinselliğin kamusal bir mesele olarak devletin ve genel olarak 'kamu'nun müdahale alanı içinde olduğunu görüyoruz. Bu müdahale stratejisi herkese aynı araç ve yöntemlerle bakmıyor; taşralılara ve kadınlara karşı farklı ahlaki kriterlerle ayrımcı davranıyor.

Kentin seçkin yurttaşlarının cinsellik dünyası ise haber dili karşısında farklı konumda duruyor. Toplumsal sınıfların nasıl toplumsal cinsiyet örüntüleriyle birlikte varolduğunu, iç içe olduğunu bir kez daha somut olarak görmüş oluyoruz. Özel alana ait olduğu iddiasına sahip cinsellik, kadınlar ve alt sınıflar söz konusu olduğunda bireysel tercihler ve dokunulmaz haklar alanına dahil görülmüyor. İstenmeyen cinsellik, 'suç söylemi' içinde, adlî kolluk kuvvetlerinin müdahale alanı içinde tutuluyor. Böylece nerede bireysel özgürlük alanı vardır, nerede bireye karşı işlenmiş suç vardır, nerede toplumsal yaşamı ilgilendiren bir sorun vardır karışıyor; düzen ve cinsellik sınırla-

rı belirsiz biçimde iç içe geçiyor. Bu da modernliği yeni kentsel mekânlarda inşa etmenin en uygun stratejisi haline dönüşüyor.

Suç haberi olarak kodlanan toplumsal olgulara baktığımızda bunların aynı zamanda yaygın biçimde kadınlara yönelik eril cinsel şiddet vak'aları olduğunu anlıyoruz. Tecavüz, arkadaşlık teklifi yapmak amaçlı sarkıntılık, ayrılma/aldatma nedeniyle yaralanan/öldürülen kadınlar, dostunu, 'genel' bir kadını, metresini, eski sevgilisini yaralayan ya da öldüren erkekler, kadın yüzünden cinayet işleyen erkekler, gayrimeşru çocuğunu öldürenler, cinnet geçirip karısını, kaynanasını, baldızını, kayınbiraderini öldüren kocalar, cinnet geçirip intihar eden kadınlar, mutsuz, yanlış evliliklerin cinayetle biten sonları, aşk ve tutku ile işlenen cinayetler, namus yüzünden kızını öldüren babalar, küçük yaştaki çocuğa tecavüz eden cinsi sapıklar, kocasının yanından kaçırılan kadınlar, köyden kız kaçırmalar, meşhur olmak için evden kaçan kızlar gibi haberler... Bu haberler içinde imam, jandarma, öğretmen tarafından tacavüze uğrayan kadınlar, yaşlı erkek tarafından kaçırılan küçük kızlar gibi haberler bize eril cinselliğin kabul edilemez, dizginlenmesi gereken hallerini anlatıyor. Cinsi sapıklık olarak anlatılan konuların homoseksüel erkeklik olduğunu anlıyoruz. İstanbul'da zaman zaman sokaklardan toplanan eşcinsel erkeklerin suç/cinayet soruşturmalarına konu olduğunu görüyoruz. Cinsiyet değiştirme haberleri de ilginç haberler olarak okuyuculara duyuruluyor.

Suç haberleri büyük kent ahlakına ve modern yaşama uyumsuzluk, aile terbiyesi eksikliği ve medeniyet meselesi olarak anlatılıyor. Bir tür iptidailik sorunu olarak sarkıntılık, tecavüz, kaçırma ve namus cinayetlerinde aslında mağdur edilen ve öldürülen kadınların başına gelenler başka başka 'toplumsal' adlar altında sınıflandırılıp, ayrımlandırılmış şekilde sunuluyor. Facia ve suç anlatısı ile tanımlanan, tecavüz, kaçırılma, kaybolma tehdidi altındaki kadınlar evin yakın çevresinde bile güvenli olmuyor; evli kadınlar bile yatağında uyurken kocasının yanından kaçırılabiliyor (!). Cinsellik ile güvenlik sorunu iç içe geçiyor. Haber anlatılarında şuç nedeniyle mağdur olmuş kadınlar anlatılırken evden ayrılma gerekçeleri belirtiliyor: Alış-

veriş, camiye gitme gibi nedenlerle evden çıkmış kadınlar hoş görülürken, gezmeye gittiği için başına kötü şeyler gelen kadınlara ilişkin haberlerde okurlar kadınlara karşı taraf tutmaya çağrılıyor. Bütün bu haber formları kentli modern ailenin ihlal edilmemesi gereken sınırlarını herkese gösteriyor.

Kaçırılma, tecavüz suçları zaman zaman eril cinsel arzunun düzensizliği ile ilişkilendiriliyor ve kentte ortaya çıkan tehlikeli yabancı erkekler yüzünden bu suçların arttığı vurgulanıyor. Ahlak suçları zaman zaman etnik kimlikler ile birlikte haberleştiriliyor, Rum ya da Ermenilerin karıştığı olaylarda etnik kimlik özellikle belirtiliyor. Aile içindeki suç tanımı çocuklarını ya da karısını döverek yaralayan, öldüren 'zalim baba' ve çocuklarını terk edip ortada bırakan 'vicdansız anne' anlatısı içinde sunuluyor. Cinsel dengesizlik geçiren erkekler tecavüz ediyor, kız kaçırıyor; kadınlar ise kendilerini yatak odasında asıyor.[64] Boşanan kadınların "kötü yola düşme" riski çok sık dile getiriliyor. Namusa aykırı olaylara kolektif tepki gerekiyor; köy halkı namussuzun hep birlikte 'yüzüne tükürüyor'.[65]

Sarkıntılık haberlerinin özel bir önemi var. Özellikle büyük kentlerin müstesna semtlerindeki sarkıntılık hiç hoş görülmüyor; polisin sürekli tedbir aldığı ama bir türlü önleyemediği bir sorun olarak haberlere konu oluyor. Mutena 'modern' mekânlardaki sarkıntılık modernliğin kurallarını bozan bir durum olarak kodlanıyor. Kadınların rahat dolaşabileceği Beyoğlu gibi istisnai mekânlar sarkıntılığa karşı titizlikle korunuyor. Bir de liselerin önünde, okul çıkışında kızlara sarkıntılık eden oğlanlar ciddi bir 'suç' konusu oluşturuyorlar. Örneğin Ankara'da sivil gezen polisler okul ve resmi daire çıkışlarında sarkıntılık yapanlarla mücadele ediyor ve sarkıntılık yapan delikanlıların

64 Toplam 80 intihar haberini hemen hepsinin cinsel sorunlar nedeniyle gerçekleştiği anlaşılıyor.

65 "Röntgencinin yüzüne bin kişi tükürdü"; *Hürriyet*, 16.1.1959; *Cumhuriyet*, haber. "Bir köy halkı firari aşıkların yüzüne tükürdü, (Beş çocuklu bir kadın evini terk ederek 20 yaşındaki sevgilisi ile kaçınca Köy ihtiyar Heyeti bütün köyün seferber olarak âşıkları aramalarına karar vermiştir. Kadın, erkek ve çocuk bütün köylüler bu arama faaliyetine katılmış; dağda bir oyukta yakalanan âşıklar yüzlerine tükürülerek köye getirilmişler.) *Cumhuriyet*, 29.11.1964,

saçlarının ve kravatlarının kesilebildiğini görüyoruz. Örneğin Kayseri'de motorlu ekiplerin kız okullarının önünde yakaladığı 10 erkeğin çarşı ortasında saçları ve kravatları kesilmiş."[66]

Geri kalan mekânlarda ise sarkıntılık neredeyse görülmüyor. Ayrıştırılan steril mekânlarda 'eril cinsel arzu' denetim altında tutulmaya çalışılıyor. Burada gezecek kadınların rahatsız edilmemesi gerekiyor. Bu, çoğu zaman hiç kolay olmuyor. Örneğin 14.11.1954 tarihli *Cumhuriyet* gazetesinde Feyyaz Tokar imzalı yazıda 'Münevver erkekler de sarkıntılık yapıyor' deniyor ve Beyoğlu'nda tebdil-i kıyafetle sarkıntılık yapanları yakalamaya çıkan kadın polislere biri asker, biri savcı, biri doktor ve biri de mimar değişik yaştan erkekler sarkıntılık yapıyor. Ertesi gün, 15.11.1954 tarihli *Cumhuriyet* gazetesinde İstiklal Caddesi'nde sarkıntılığı önlemek iddiasındaki emniyet müdürü ile ilgili haberi görüyoruz. Yakın tarihli *Hürriyet* gazetesi haberinden de Beyoğlu'nun özel olarak seçilmiş mekân olduğunu anlıyoruz.[67]

Sarkıntılık suçunun yanı sıra büyük kent mekânlarında ırza geçme olaylarının giderek ciddiye alınır hale geldiğini görüyoruz. Irza geçme suçlarına idam cezası verilmesi gündeme geliyor. 21.9.1962 tarihli *Cumhuriyet* gazetesi konu ile ilgili bir anket yapıldığının haberini veriyor. Ankete göre 300 kişiye "Irza geçme suçlarına idam cezası verilmeli mi?" diye sorulmuş ve 226 kişi "evet" demiş. Ertesi gün, 22.9.1962 tarihli *Cumhuriyet* gezetesi haberinde ise "Irza geçmeye idam cezası verilmesi tecavüzü önler mi?"diye soruluyor ve 300 kişinin yarısının evet dediğini öğreniyoruz.

1960'lardan itibaren devletin bir meselesi haline de gelen sarkıntılık ve ırza geçme olaylarında resmi tedbirlerin, Ceza Yasası değişikiklerinin tartışıldığını görüyoruz.[68] Kadın örgütleri konuya sık sık değiniyor. 1962'de Ankara'da kadınlar artan ırza geçme suçlarının önlenmesi ve bu suçlarda idam cezası ve-

---

66 *Hürriyet*, 3.4.1959.

67 "Beyoğlu'nda sarkıntılık ile mücadele şiddetleniyor", *Hürriyet*, 1.11.1955.

68 "İçişleri Bakanlığı sarkıntılık ve tecavüz suşlarına karşı yeni önlemler alıyor", *Cumhuriyet*, 6.11.1962.

rilmesi talebiyle yürüyorlar. Yürüyüş yapan Ankaralı kadınlar artan ırza tecavüz suçlarına karşı "cezalar arttırılmazsa erkeklere oy vermeyeceğiz" diyor. Gazete haberi "Yürüyen kadınların etrafını saran erkekler kadınlara sarkıntılıkta bulundu" diye konuyu 'sulandırıyor'.[69]

Konu tecavüz, sarkıntılık olunca yabancı kadınların başına gelenler de yavaştan gündeme gelmeye başlıyor. Tecavüze uğrayan turist kadınlarla ilgili haberler halka öğretilmeye çalışılan modernlik ve turiste karşı davranış meselesi olarak yorumlanıyor.[70] Sık sık tecavüz, kaçırma ve diğer tür cinsel suçlarla ilgili istatistikler veriliyor.[71] Bu tür haberlerden birinde cinsel suçlarda artış meydana geldiği iddiası medeni bir seviyeye ulaşmamış olmak, aile büyüklerinin cinsi terbiyeden yoksun olması gibi nedenlerle yorumlanarak açıklanıyor. 1958-1962 yılları arasında 'bekâreti izale'[72] suçunda % 50, kız ve kadın kaçırma suçunda % 100, ırza tasaddi suçunda ise % 75 artış olduğu belirtiliyor.[73]

Tehlikeli aşk ve modern aile

Öte yandan gazetelerin aşk cinayetlerine gösterdikleri özel ilgi, üzerinde düşünmeye değer bir konu. Diğer suç haberlerine kıyasla hem birinci sayfada daha çok yer bulan (üstelik çoğunlukla bir değil, iki veya üç fotoğrafla) hem de çok daha ayrıntılı şekillerde yazılıp çizilen aşk cinayeti haberlerine yönelik bu ilgi, 'tutkuların denetim altında tutulması' bağlamında, geleneksel evliliklerden aşk evliliklerine geçişteki gerilimleri yansıtıyor. Geleneksel evlilik normlarından farklı normlara dayalı ve bu şekliyle modern kent yaşamının temelini oluşturan aşk

69 *Cumhuriyet*, 22.9.1962.

70 "Turist kadınlara tecavüz... halka öğretilmeyen turiste karşı davranış..." *Cumhuriyet*, 9.5.1965.

71 "Son 8 ay içinde İstanbul'da 66 kadın kaçırma, 37 kız iğfal etme, 48 tasaddi suçu işlendi." Haberde 1958'den 1962'ye kadar geçen sürede bu suçlardaki artış rakamlarla gösteriliyor, *Cumhuriyet*, 22.9.1962.

72 Bekâret bozma.

73 "İstanbul'da cinsi suçlar çoğalıyor", *Cumhuriyet*, 11.7.1962.

evlilikleri bu bağlamda önemli oluyor. Görücü usulü ile evlenmenin modernliğe uymadığı genel olarak kabul ediliyor ve bunun alternatif olarak 'aşka dayalı evlilik' anlayışı tanımlanıyor. Ama aşka dayalı evliliğin "tutkulara özgürlük tanıma"ya mecbur etik bağlamı ve kadınlarla erkekler arasında serbest karşılaşmaları gerekli görmesi modern aile söyleminde kendine özgü kriz ve gerilim noktaları yaratıyor. İdare edilmesi güç ve etkileri yıkıcı olabilen tutkulu aşkın, görece belirli bir tutarlılığı ve sürekliliği muhafaza etmesi beklenen evliliğin içerisine sirayet etmesi, modernliğin çözmek zorunda olduğu önemli bir sorun haline dönüşüyor. Tutkulu aşkın 'romantik aşk'la ikame edilmesi, bir bakıma duyguların kontrol edilmesinin öğrenilmesi ve bu suretle tutkuların yıkıcı etkilerinin hafifletilebildiği bir süreçle sağlanan 'istikrar' isteği oluşuyor.

1950'lerin modern kent yaşamında geleneksel evliliğin krizinin sürmekte olduğunu görüyoruz; tutkuları temsil eden aşk ile düzen ve istikrarı temsil eden evlilik arasında düzenlenmesi gereken kaos algısı belirginleşmiş. Yeni modern kent kültüründe evlilikte hem aşk olmalı, hem olmamalı; daha doğrusu evliliğin temelinde aşk olmalı, ama sonra, hızla yerini sevgi, paylaşma, dostluk gibi daha 'mutedil' duygulara bırakmalı ve evlilik kurumu güvence altında olmalı.

Aşk ve evlilik arasındaki 'kaos'u düzenleme stratejisi, insan tutkularının evlilik içerisine taşınmasının neden olduğu yeni türden *patoloji*leri konuşmak ve 'normal' olanın sınırlarını çizmekten geçiyor. Bunun icraatını 'aşk cinayeti' haberleri içinde görebiliyoruz. Diğer deyişle, aşk cinayetleri karşısında duyulan özel ilginin, kontrol altına alınmamış tutkunun, ailenin varlığı ve sürekliliği bakımından yarattığı tehditle ilgili olabileceğini söyleyebiliriz. Modernliğin sosyalliğine özgü bu yeni *patolojik durum* karşısında duyulan merak anlaşılır görünmektedir. Zira evlilik ve aile söz konusu olduğunda, tutkuyla başlayanı bağlılıkla, olumsallıkla başlayanı süreklilikle dondurmaya çalışmanın, romantik öğeyi devreye sokmak dışındaki bir yolu da, trajik öğeyi devreye sokmaktır. Aşk cinayetleri bunun için inanılmaz etkileyici bir malzeme sağlamaktadır.

Bu çerçevede, doğrudan aşk cinayetlerine ve bunların ele alınışlarına yönelik haberler ayrıca değerlendirilmesi gereken bir önem arzediyor.[74]

Aşk cinayetleri haberlerinde en çarpıcı öğenin aşk duygusuna ilişkin esas anlatının bir 'trajedi' anlatısı ile birlikte sunulması. Aslında 'facia ile biten aşk' başlığı bu anlatının tipik manşeti. Facia olanın ne olduğuna batığımızda, evli olup başkasına âşık olan, aşkı yüzünden çocuğunu terk eden ya da sevgilisi ile birlikte olabilmek için kocasını ve çocuğunu öldürmeye kalkan kadınlar; yaş, din, kültür, milliyet farklılığına rağmen birbirine âşık olup birlikte yaşamayınca intihar eden, birbirlerini öldüren âşıklar; birleşemeyince kezzap içenler ya da birbirine kezzap içirenler...[75]

Otoriter Türk modernleşmesinin temel paradokslarından biri olan aşk ile evlilik arasındaki gerilim kolay çözülemeyecek bir mesele olarak bugüne kadar geliyor. Bir yanda geleneksel aile ve evlilik ilişkilerini değiştirme zorunluluğu var ve bunun yolu 'aşka dayalı evlilik'ten geçmektedir; diğer yanda aşkın tehlikeli değişkenliği ile evliliğin sakin, istikrarlı ebedilik beklentisi arasındaki her 'modern insan'ın içine düşmesi kaçınılmaz çatışmanın yarattığı düzensizlik var. Bu gerilimi dönemin haber söyleminde açıkça görmek mümkün. Aslında "modern aile söylemi" bize şunu söylüyor: Aşk olanaksızdır ve baskı altında tutulması gerekendir. Ya da aşkın olanaklı olduğu yerde 'modern Türk ailesi' olanaksızdır.[76]

---

74 Aşk anahtar sözcüğü altında yaptığımız taramada 179 haber yer aldı ve bu haberler üzerinden bir "aşk söylemi" okuması yapılabiliyor.

75 Birkaç örnek vermek gerekirse: "İzmir'de aşk faciası: Kadının çocuğu vardı, erkek bunu istemeyince ikisi bir olup kayığı devirdi" (Kocası hapiste olan bir kadın başka bir erkekle tanışıp sevişiyor ve evlenmeye karar veriyorlar. Ama kadının küçük çocuğunu buna mani olarak gören adam çocuğun öldürülmesini isiyor, kayık gezintisinde kayığı deviriyor, çocuk boğuluyor. Kadın pişman olup buna mani olmak istiyor, ama başaramıyor, çocuk ölüyor, vs.); *Cumhuriyet*, 17.8.1955. "Ankara'da kanlı aşk faciası" (Ataç Sokak'ta bir Amerikan subayı ile genç Türk kadının aşkları facia ile bitiyor. Bilinmeyen bir nedenden adam kadını ve kendisini vuruyor.) *Cumhuriyet*, 31.10.1956.

76 Bu konuda sinema üzerine yapılmış bir çalışma için bkz. Nilgün Abisel vd., 2005, *Çok Tuhaf Çok Tanıdık: Vesikalı Yarim Üzerine*, Metis Yayınları, 2005.

Modern erkeğin hoşgörülen 'kusur'u: Fuhuş

Modern yurttaş ailesinin düzenlenmesinde eril öznenin özgürlüğüne işaret eden önemli konulardan biri de 'fuhuş'. Araştırmada fuhuş ile ilgili elde edilen haberleri yan yana koyduğumuzda ortaya çıkan anlatı kısaca şöyle: Büyük kentlerin çoğunda 'genelev'ler (umumhane) var. Buralarda kadınlar para karşılığı isteyen erkekle seks yapıyor. Buralar devlet denetim ve gözetimindeki 'kamusal' alanlar. Buraların düzenlenmesi ile ilgili kurallar sürekli haberlere konu oluyor. Örneğin devlet denetimi altındaki fuhuşun tarifesinin tartışıldığını 22.4.1959 tarihli *Hürriyet* gazetesindeki 'Fuhuş tarifesinin indirildi' haberinden anlıyoruz. Habere göre Burdur'da 7,5 liradan 5 liraya inen 'fuhuş tarifesi' okuyucuya duyuruluyor. 13.9.1959 tarihli *Milliyet* gazetesinde yer alan "Ankara'da olay çıkan 19 genelev kapatılıyor, 30 kadın başka illere sürülüyor" haberinde fahişelerin ceza olarak devlet memurları gibi başka illere sürüldüğünü görüyoruz.

Genelevlerin meşruluğu 'erkeklerin doğal ihtiyacı' söylemiyle ortaya çıkıyor. Erkeklerin tatmin edilmesi gereken cinsel ihtiyaçları var. Eğer bu tatmin edilmezse 'kamu düzeni' açısından tehlike yaratıyor ve sarkıntılık, tecavüz gibi suçlar artıyor. 7.7.1949 tarihli *Cumhuriyet* gazetesinde *Hem Nalına Hem Mıhına* başlıklı köşe yazısında yazar, BM'nin fuhuşla mücadele isteğinden bahsederek konuyu tartışıyor. Umumhaneleri kapatmanın çare olmadığını; o zaman fuhuşun gizli yapıldığını, zührevi hastalıkların yayıldığını söylüyor. Ayrıca, "ortada kalan erkeklerin namuslu kadınları mıncıklamak suretiyle"....ahlaksızlığa yol açtığını iddia ediyor.

'Genelev'ler 'kamu sağlığı' adı altında, zührevi hastalıkların yayılması korkusu ile tartışılıyor. Bu nedenle 'genelev'lerde çalışan kadınlar 'fiş'leniyor;[77] üst sınıf kadınlar bile bu yola "düşebiliyorlar" ve "düşenler"e birer 'vesika' veriliyor ve peri-

---

77 "Bizi kimse basamaz diyen üç randevucunun evleri basıldı. Bir tacirin karısı, bir film yıldızı ve sosyeteye mensup dört genç kız yakalanıp kırmızı fişle fişlendi". *Hürriyet*, 13.10.1955.

yodik olarak zührevi hastalık denetimine tabi tutuluyorlar; bu nedenle zaman zaman hastanelere kapatılıp tetkikler yapılıyor. 30.12.1953 tarihli *Cumhuriyet* gazetesinde 'Şehirden Röportajlar' başlıklı köşe yazısında Reşat Enis, "Emrazi zühreviye hastanesinde neler gördüm ve neler dinledim" başlıklı bir yazı yazıyor ve bu yazıda bir Zührevi Hastalıklar hastanesindeki gözlemlerini anlatıyor: "...Yakalanan kadınların dostları da kadınlarla ilgilenmek üzere bu hastaneye geliyor. Bunlara izin verilmezse sorun çıkar, kadınlar dostlarından soğur... Doktor Hegel diyor ki fuhuş ancak kıyamette biter..." dedikten sonra kadınların fuhuşa düşürülüşü anlatılıyor. Aracılar, stratejiler, kadın satıcıları, vb. aslında kocaman bir sistem olarak anlatıyor fuhuşu. Ama sonra para ve süs düşkünü kadınların bu yolu seçtiğini, zengin çevrelerden kadınların bu işi nasıl yaptıkları anlatılıyor. En sonunda neden sadece kadınların yakalanıp zührevi hastalık hastanesine kapatıldığı, erkeklerin serbest bırakıldığını sorguluyor. Ama yazının sonunu 'erkek doğmak şans' diye bitiriyor.

Devlet denetiminde fuhuş yapılan yerlere 'genelev', devlet denetimi dışında fuhuş yapılan yerlere 'randevu evi' deniyor.[78] Bunlar kentlerin lüks semtlerinde ya da kırsal/ıssız alanlarda olabiliyor. Polis sürekli buraları basarak 'vesikasız' çalışan kadınları yakalıyor; kayda geçiriyor. Genelevlerin kent dışına taşınması, hatta kapatılması sık tartışılan bir konu. Ama bu o kadar kolay değil; İzmir'de genelevlerin kent dışına çıkarılması kararına itiraz eden 'genelev sahipleri' kendilerini şöyle savunuyorlar: "Her gün ziyaret eden yüzlerce genç,...ihtiyaç sahibi vatandaşa çok kötülük yapılmış olacak."[79] Genelev sahipleri Valilik kararına karşı Danıştay'da iptal davası açıyorlar. İtiraz haklı bulunuyor. Danıştay bu konudaki Valilik kararını iptal ediyor.[80]

---

78 Devlet denetimi dışındaki fuhuş haberlerinin verilişine örnek için bkz. "Parkta uygunsuz vaziyette yakalandılar". *Hürriyet*, 29.7.1954.

79 *Hürriyet*, 21.12.1954.

80 Danıştay kararı ile ilgili haber için bkz. *Hürriyet*, 29.5.1963. "Vilayet Sağlık Komisyonu'nun genel evleri nakil kararını Danıştay durdurdu".

Fuhuş ile ilgili haber söylemine baktığımızda bu durumun erkeklerin 'doğal' hali olarak kabul edildiğini görüyoruz; özellikle genç erkeklerin ihtiyacı. Ama sorunlar da yok değil; ağırlıklı olarak taşradan gelen erkek müşteriler 'genel kadın'lardan hastalık kapıyor. Çok şükür ki yeni antibiyotik ilaçlar sayesinde zührevi hastalıklar için günlerce hastanede yatmak gerekmiyor, birkaç saatte tedavi oluyorlar ve bu durum da fuhuşu arttırıyor. Öte yandan izinsiz çalıştığı için yakalanıp kafası kazıtılan fahişelerin haberleri gazetelerde yer alıyor.[81] Türkiye'nin BM'nin Fuhuşla Mücadele Sözleşmesi'ne imza atmayı ve tümüyle uymayı reddettiği haber konusu oluyor ve böyle bir şeyin gizli, saklı fuhuşu arttıracağı söyleniyor. Türkiye fuhuşu aleni, meşru ve serbest görüyor. 9.4.1959 tarihli *Hürriyet* gazetesinde yer alan haberde İçişleri Bakanlığı'nda konu ile ilgili olarak kurulan komisyon kararına göre BM'nin '*Fuhuş Yolu ile İstismarın Men'i Ahitnamesi*'nin yürürlüğe konmayacağı, genel kadınlara artık vesika verilmeyeceği, genelevlerin de kapatılmayarak zamanla ortadan kalkmasının bekleneceği, bir devlet kararı olarak açıklanmış.

Fuhuş söyleminin değişik sıkışma noktaları var. Örneğin 'kadınların kötü yola düşürülmesi'ne yol açan "kandırma şebekeleri" kadınlara musallat oluyor. Gazete yazılarında kadınların 'fuhuş şebekeleri' tarafından kandırılma koşulları anlatılmaya başlanıyor. Bu şebekeler küçük yaşta, zor durumda kadınları ağlarına düşürüyorlar; ama bu arada karısını satan koca haberleri de gazetelerde yer alıyor. Öte yandan fahişelik bir tür kadın doğası gibi de sunuluyor. Çünkü 'randevu evi'nde yakalanan kadınlar arasında zengin olup fuhuş yapan kadınlara da rastlanıyor. Bu kadınlar üzerine detaylı haberler okuyoruz. Böylece bazı kadınlar da "gemlenemez tutkuları" sonucu fuhuş yapmış oluyorlar. Gazete haberlerinde fahişeler 'düşmüş kadın'lar olarak tanımlanıyor ve bunların tehlikeli ve ahlak dışı yaşamları konu ediliyor; kavga çıkartıyorlar; dostlarını bıçakayıp yaralıyorlar. Veya bir bar ya da pavyonda, sokakta 'dost'ları tarafından bıçaklanıp öldürülüyorlar.

---

81 Köşe yazısı: Bir Dakika, "Beterlik Yarışı", *Cumhuriyet*, 215.8.1964.

1960'lardan itibaren fuhuş yapan kadınların psikolojik, sosyal –yani insani– hikâyeleri yazılmaya başlanıyor. Fuhuş yapan kadınlar hep boşanmış aile çocukları ve ailenin bozulması sonucu fuhuşa sürüklenmiş 'mağdur kadın'lar haline dönüyor. Fahişeler, düzeni tehdit eden, izlenmesi ve kapalı tutulması gereken 'ahlaksızlar' olmaktan çıkıyor; 'talihsiz zavallı'lar haline dönüşüyor. Fuhuş yapan kadınların başlarına bu 'kötü yola düşme' felaketi gelmese, düzgün aileler kurup sevecen anneler olmanın mutluluğunu yaşayacak normal kadınlar olarak anlatılmaya başlanıyor. Hepsi, aslında bir yuva kurup, çocuk doğurup mutlu olmayı hayal ediyor. Annelik ile fahişelik aynı kadında bağdaştırılmıyor. Ama gazetelerde bir yandan da, fahişe kadınların çocukları ile ilgili haberlere oldukça sık rastlanıyor. Bazı haberlerde hamile olan genel ev kadınlarını görüyoruz; ya da baskınlarda korkudan çocuklarını düşürüyor veya başlarına gelen felaketler nedeniyle çocukları ortada kalıp rezil oluyor, vb.

1960'lardan sonra rastlanan bir haber türü de kentteki gizli fuhuş şebekelerinin rüşvet, haraç alan emniyet ve devlet görevlilerinin varlığının konuşulmaya başlanması.[82] Devlet, erkek cinselliğinin evlilik ve fuhuş arasında isteğe bağlı gidiş-gelişini aile kurumuna bir tehdit olarak algılamıyor. Fuhuş yapan erkekler aile kurumunu yozlaştırmıyor. Fuhuş devlet tarafından, 'kamu düzenini sağlama,' adı altında, kurumsal olarak düzenlenip destekleniyor. Genelevlerdeki devlet gözetimi 'müşteri' erkeklerin doğal ihtiyaçlarını giderirken hastalanmamasını sağlamayı amaçlıyor. Fahişelerin bir 'kamu görevi' yaparcasına devlete hesap vermesi; hatalı olanların çalıştığı genelevlere kapatılması, hatta fahişelerin (aynı devleti kızdıran memurlar gibi) başka kentlere sürülmesi söz konusu. Genelevler dışında fuhuş yapılan yerler de var. Buralardaki kadınlar yakalanıp fişlenip genelevlere getiriliyor. Bu yasak, kamu görevlilerinin rüşvet şebekeleri kurmasını kolaylaştırıyor. Devlet kurum

82 "Randevu evi sahibi kadın düşük vali (askeri darbe sonucu görevden alınmış vali kast ediliyor) ve ahlak zabıtası şefine haftalık 3 bin lira haraç verdiğini ve bu sayede rahat çalıştığını söyledi." *Cumhuriyet*, 23.3.1961.

olarak bu cinsiyet rejiminin çarkını işleten önemli aktörler arasında yer alıyor.

Fuhuş söylemi içinde kadınlar, evli kadınlar ve fahişeler diye ikiye ayrılıyor. Kadınlar iki yoldan birini seçmeye yönlendiriliyor. Fuhuş-evlilik ikilemi elbette kentli elitlere zaman zaman dar geliyor ve bu ikilemin çıkmazlarına, cılız seslerle, itiraz ediyorlar. Çünkü şevişerek ilişki kuran çiftler 'uygunsuz vaziyet'te yakalanınca onlara da 'fuhuş' muamelesi yapılıyor. Bu durum kentin üst sınıf elitlerini rahatsız etmeye başlıyor ve bazı evlilik dışı ilişkilerin fuhuş olmadığı söyleniyor. 19.12.1957 tarihli Hürriyet gazetesinde, Zeyyat Gören, köşe yazısında *Uygunsuz vaziyet nedir?* diye açıklıyor ve eleştiriyor:

> "...Hadise basittir: biri erkek, biri kadın iki kişi tanışır, anlaşır ve sevişir, beraberce kalmak isterler. Sokakta dolaşamazlar, parkta sevişemezler, sinemada öpüşemezler; adaba mugayirdir, nizama aykırıdır, kısacası yasaktır. Kalkarlar, boğazda bir otele giderler. Turistik olduğu için rahatça içeri girerler, kimseyi rahatsız etmeden yemeklerini yerler, bulurlarsa kahvelerini içerler ve odalarına çekilirler. Fakat orada da rahat yoktur, kapı vurulur, icabında kırılır, içeri girilir ve bu çift don gömlek, yaka paça sokağa dökülür. Karakola, mahkemeye sürüklenir. Üstelik bir de vaziyetlerine tamamen yanlış yere 'uygunsuz', denen bu insanlar, nahak yere rahatsız edilirler, boş yere ilan olunur ve bu işgüzarlık cemiyete kötü bir misal olur. Zira bu insanlar birbirlerine uygun oldukları kadar seçtikleri yer münasip bulundukları vaziyet tabiidir... Bir kadın ile bir erkeğin münasebette bulunması yalnız evlilik müessesesine inhisar etmez."

Kadın örgütlerinin fuhuş ile ilişkisi dışarıdan, resmi ve 'düşmüş kadınları kurtarma' misyonuyla tanımlanan bir kadınlar arası hiyerarşi olarak ortaya çıkıyor. Örneğin Türk Kadınlar Birliği (TKB) fuhuşla mücadele kararı alıyor ve 'artist ajanlığı' adı altında çalışanların kadınları fuhuşa sürüklemeye çalışan şebekeler olduğunu söylüyor. Kendi istihbaratını harekete geçirerek sinema yıldızı yapma vaadiyle kandırılan ve baştan çıkartılan kadınları kurtarmaya çalışacağını söylüyor. Ken-

di yaptığı işi 'kadınlara telkin yoluyla vazgeçirme' olarak adlandırıyor.[83] Kadınları Koruma Derneği ise "fuhuşun temel nedeni imam nikâhı" diyor.[84] Parasıyla kadın satın alan erkeklere ise kimse dokunmuyor.

1960'lardan sonra ortaya çıkan bir yenilik de 'uzman görüşü' olarak psikologlar, sosyal bilimciler, yabancı araştırmacıların seslerinin ve sözlerinin 'söyleme dahil edilmesi' oluyor. Örneğin 21.5.1963 tarihli *Cumhuriyet* gazetesinde "Sokakta alınan cinsel terbiye ile artan fuhuş. Aileler çocuklarına cinsel terbiye veremiyor, araştırma ile saptandı" başlıklı bir haber yer alıyor. Haberde İTÜ İktisat Fakültesi Dekanı olan bir profesörün bu konudaki açıklamasına yer veriliyor. Açıklamada başka profesör görüşleri de var. Görüşlerde erkek, kadın sayılarındaki dengesizlik, aile eğitiminin bozukluğu gibi nedenler ileri sürülüyor. 18.3.1958 tarihli *Cumhuriyet* haberinde ise fahişeler üzerine yapılan yabancı bir araştırma konu ediliyor. Burada yabancı uzman, parçalanmış aileler; kendini hiç gibi, değersiz hisseden fahişe kadınlar analizi yapılıyor. Konu "Amerikan ruhiyatcısının fahişelerin ruh durumu araştırması" başlığı ile veriliyor.

Bu uzmanlar fuhuşun nedenleri üzerine açıklamalar yapmaya başlıyorlar. Uzman anlatılarında 'ailenin yozlaşması, bozulması' tesbiti hep başat durumunu koruyor. Fuhuştan bahseden haber dili 'ahlaksızlık-adlî tedbir-kamu düzeni'nin ilişkilendirildiği söylemden, 'sosyal sorun-insan yaşamını ve sorunlarını anlama' söylemine kayıyor. Fuhuş hakkında konuşma terimleri randevu evi, genelev, umumhane, uygunsuz vaziyette basılma, gizli-aleni fuhuş, muhabbet tellalı, genel kadın gibi terimlerin yanına 'zavallı kadın', 'sosyal facia', 'toplumun sorumlu olduğu meseleler' gibi yeni bir terminolojiyi de katarak yoluna devam ediyor. 22.6.1962 tarihli *Cumhuriyet* gazetesinde yer alan haberde fuhuş bu kez düzensiz ekenomik gelişme ile ilişkilendiriliyor: "'Genel kadın sayısı artıyor: Enflasyon, plansız ekonomik gelişme nedeniyle 1953'den bu yana İstanbul'da genel ka dın

---

83 "TKB fuhuşla mücadele kararı aldı", *Hürriyet*, 7.1.1956.

84 "Kadınları Koruma Derneği Fuhuşun temel nedeni imam nikâhı dedi", *Cumhuriyet*, 22.1.1961.

1.141, tanınmış kadın 2.334, konsumatris 365 arttı. Muhabbet tellalı 132 ve randövücü 546 arttı" deniyor. Haberin gerisinde ahlak zabıtası'nın küçük randevu evlerinin çökertilmesi yerine onlardan haraç alarak beslendiği söyleniyor. Fahişeler, yapılarında böyle eğilim olduğu için (lüks ve para düşkünlüğü, parlak, heyecanlı yaşam isteği gibi nedenlerle) fahişe olmaktan öte birtakım şebekelerin ağına düşürülerek bu hale getirilen kadınlar olarak ele alınmaya başlanıyor. 25.6.1963 tarihli *Cumhuriyet* gezetesinde Neyyire Koçer, *Çocuk Kadınlar Dizisi* adıyla bir dizi yazıyor: "Aile sendeliyor, analar babalar kızlarının fuhuş yapmasına ses çıkarmıyor, küçük kadınlar fuhuşta" başlığı ile özellikle küçük yaştaki kız çocuklarının nasıl fuhuşa çekildiğini anlatıyor. Fahişe olmak bilgisiz, akılsız, gariban, savunmasız, güçsüz kadınların başına gelen bir felaket haline dönüşüyor.

Modern kamunun kadın imgeleri

Bazısı görünebilen ama hepsi 'sessiz' kadınlar

Dönemin gazetelerinde kadınların kamusal görünürlük koşul ve sınırlarına baktığımızda erkeklik temsilleri yanı sıra sınırlı ve eşit olmayan cinsiyetçi konumlarda görünürlük kazanmış kadın imgeleriyle karşılaşıyoruz. Belli istisnalar dışında, kadınların haberlerdeki varlığı 'ehil olmayan', 'duygusal', 'düzensiz', 'bilinçsiz' insanlar olarak kodlanıyor. Kadınların görünürlük alanları ise sınırlı ve genel olarak 'siyasal gösteren' olma işlevine bağlı. Örneğin, spor yapan şortlu kızların fotoğraflarına sık rastlanıyor. Bu imgenin büyük ölçüde 1930'lar Avrupa'sında popüler olan sağlıklı beden-sağlıklı ırk imgesinden esinlendiği ve dönem değişince hızla ortadan kaktığı gözleniyor. Otoriter-milliyetçi *organik ulus* imgesi olarak anlam taşıdığı oranda genç-doğurgan kadın bedeni, spor gösterileri ile 'kitlesel' bir sergilenme biçiminde gösteriliyor.

Dönemin kamusal görünürlüğüne sahip kadın imgeleri içinde çalışan kadın fotoğraflarının önemli bir yer tututuğunu gö-

rüyoruz. Bu görünürlüğün bir kısmı hemşirelik, öğretmenlik gibi 'sıradan-kadınsı' işler ile ilgili. Şaşırtıcı biçimde 'aykırı durumlar' olarak tanımlabilecek durumlarda gösterilen kadınlar da var. Örneğin pilot ya da subay olmuş kadınlar, askeri okul kız öğrencileri resimlerinin varlığı dikkat çekici. Bu resimlerin bir tür 'Ulusun Kadınları'nı temsil ettiği ve militer geçmişten ve Avrupa'daki faşizm akımından etkilendiği söylenebilir. Bu tür kadın imgelerinin Kıbrıs olaylarının etkisiyle yeniden canlandığını da görüyoruz.[85]

Türk kız/kadınlarının dış ülkelerde 'Türklüğü temsili' bağlamında önemli bir görünürlük kazandığı söylenebilir. Kadın milletvekili Nazlı Tılabar, kadın büyükelçi Adile Ayda, Türkiye güzeli seçilmiş kadınlar, yabancı erkeklerle evlenen ve 'gelin giden' Türk kızları, hatta her yıl dünya daktilo şampiyonasına katılan daktilo kadınların resimlerini gazetelerde –diğer görünmez kadın kitlesinden farklı olarak– görüyoruz.

Dönem boyunca günlük gazete haberlerinde kadınların yaşayan bir varlık/benlik olarak; farklılıklar ve çatışmalarla, uyumsuzluklar ve mücadelelerle somutlanan bir insan olarak değil, farklı toplumsal/siyasal meselelerin 'soyut/ sembolik gösterenleri' olarak yer alışının istisnaları yok gibi. Bunların en önemlilerinden biri de, önemli kamusal etkinliklerin kadın resimleri-görüntüleri ile verilmesi. Örneğin seçimlerin yapılışı oy veren bir köylü kadın fotoğrafıyla anlatılıyor; siyasal parti mitingi kadın dinleyiciler ile haberleştiriliyor ya da önemli bir uluslararası toplantı tek tük toplantıya katılmayı becermiş kadın delegenin/konuşmacının resmi ile veriliyor. Bu resimlerde kadınların adları, yaptıkları-söyledikleri ya da yaşamları hiçbir şekilde öne çıkartılmıyor; hatta çoğu zaman o konularda bir bilgi bile içermiyor. Önemli kamu kurumlarının, sivil örgütlerin toplantıları da, zaman zaman, isimsiz kadın fotoğrafları ile süslenebiliyor.[86]

---

85 "And içtiler: İstanbul Kız lisesi Mezunları Cemiyeti üyeleri dün bir toplantı yaparak Kıbrıs davasında Türk kadınlarına düşen vazifeyi canları pahasına yapacaklarına dair and içmişlerdir." Hürriyet, 31.8.1955

86 Örnek için bkz. "Türkiye Kimya Cemiyeti Kongresi'nde konuşan kadın kimyacı"; Hürriyet, 12.5.1957. "Milletlerarası İdari İlimler Derneği Kongresi'nde konuşan kadın" (muhtemelen yabancı); Cumhuriyet, 12.9.1953. "Baro'nun

Bu örneklere bakarak kadın resimlerinin bir tür *modern kamu'nun göstereni* olarak haber metinlerine 'katıldığı'nı görüyoruz. Ama bu kadınların kim olduğu, ne düşünüp ne söyledikleri genellikle haberlerde yer almıyor. Kadınlar haberlere "modernlik dozu" katan bir araçtan fazla bir varlığa çok sahip değil.

Liderler, güçlü erkekler ve yanındaki kadınlar

Kadın görünürlüğünün en önemli örnekleri 'lider eşi' olan kadınların görünürlüğü açısından ortaya çıkıyor. Bu açıdan bakıldığında çarpıcı bir 'yokluk' söz konusu: Celal Bayar'ın, Adnan Menderes'in ve İsmet İnönü'nün eşleri 'görünmüyorlar'.[87] Göründükleri zaman da konuşmuyorlar; onların ağzından çıkarak yazılmış bir cümleyi günlük gazetelerde bulmak neredeyse olanaksız. Devletin üst karar konumlarındaki erkeklerin eşleri ve özellikle başbakan ve cumhurbaşkanı eşleri bu "sessiz varoluş"un en tepedeki örnekleri olmuşlar. Mevhibe İnönü modern Cumhuriyet kadını kimliğinin en önemli temsilcilerinden biri olarak çok az gazetelere haber konusu oluyor. Haber konusu olduğu zaman da İsmet Paşa ile birlikte görünüyor. Daha sonraki dönemde Adnan Menderes'in eşi Berrin Menderes'in basında yer almış bir fotoğrafını dahi neredeyse görmek mümkün değil. Bunu daha sonra Süleyman Demirel'in eşi Nazmiye Demirel için de söylemek mümkün (Yelsalı, 2010).[88] Muhafazakâr modernliğin "lider eşi" imgesi de diğer kamusal görünürlük sahibi kadın imgeleri gibi suskun ve sadece siyaset dışı aile

---

kongresinde oy kullanan kadın delege"; Hürriyet, 10.11.1957. "MTTB, Hukuk Derneği Kongresi'nde söz isteyen kadın"; Hürriyet, 12.12.1957. "Jeologlar Birliği toplantısında konuşan kadın"; Zafer, 8.1.1956.

87 Araştırmada karşılaşılan çok az sayıdaki örnek için bkz. "Celal Bayar ve refikası"; Cumhuriyet, 17.2.1954. "İnönü'nün gezintileri" (İnönü ve refikasının İstanbul'da Kadıköy iskelesinde 2. mevki yolculara mahsus salonda vapur beklerken çekilmiş resim); Cumhuriyet, 30.6.1955. "İnönü İstanbul'da" (Ankara'dan İstanbul'a arabayla gelirken eşiyle birlikte arabada); Cumhuriyet, 12.5.1965. "İnönü annesinin elini öperken"; Cumhuriyet, 16.10.1957.

88 Semra Özal ve Rahşan Ecevit'in farklı dönem ve farklı bağlamlarda "first leydi" olarak ne kadar bu modeli değiştirebil(eme)diğine ilişkin veriler için bkz. Yelsalı, 2010.

ilişkileri içinde ya da sosyal yardım faaliyetlerine katkı sunarken görünürlük kazanabiliyor.

Lider erkeklerin başka kadınlarla birlikte görünürlüğü ise çok ilginç bir profil sergiliyor. Önemli politikacılar, kendi partileri içindeki iktidarlarına paralel olarak, etraflarında yer alan çok sayıda kadınla çekilmiş fotograflar ile temsil ediliyor.[89] Güçlü erkek imgesinin politik tarzında, politikacı erkeklerin ondan yardım bekleyen yaşlı, köylü, yoksul bir kadını dinlerken, konuşurken çekilmiş resimleri etkili kullanım alanı buluyor. Bu tür bir 'güçlü erkek' imgesinin, halkı, taşralı/köylü olanı kadınlık ile ilişkilendirerek temsile olanak sağladığı görülüyor. İşte birkaç örnek:

> Celal Bayar'ı Gaziantep'de karşılayanlar (çarşaflı çok sayıda kadınla birlikte çekilmiş bir resim) (*Cumhuriyet*, 20.10.1957.)
>
> 'Vali Dr. Fahrettin Kerim Gökay dün Şile'yi ziyareti esnasında bir köylü kadınla görüşürken' (yaşlı köylü kadını seven lider erkek) (*Hürriyet*, 24.2.1950).
>
> "Gülek İzmir'de camileri dolaştı ve yüzlerce genç kadının elini sıktı. CHP Genel Sekreteri Kasım Gülek kendisini öpmek isteyen birçok genç kadını 'orucum bozulur' diye red etti" (*Hürriyet*, 1.5.1956.)
>
> "Kasım Gülek, İzmir'de CHPliler arasında" (CHPliler sadece kadınlar) (*Cumhuriyet*, 2.5.1956.)
>
> "CHP Meclis grubunun toplantısı. İnönü Ankara'da kendisini ziyarete gelen kadınlar heyetiyle birlikte", (çok sayıda partili kadın ile çekilmiş bir resim) (*Cumhuriyet*, 10.6.1959.)

Güçlü erkek imgesinin bir biçimi olan işadamlarının da bir görünürlüğü var: Masa başında, toplantı halinde ya da çok sayıda güzel ve şık kadınlarla bir arada gösteriliyor bu tür erkekler. 'Güçlü erkek' imgesi olarak tanımlayabileceğimiz bu profilde erkeklerin yanında çoğu zaman artist, dansöz dahil, değişik ve

89 "İnönü dün CHPli kadınlarla görüştü" (İnönü ve etrafında çok sayıda kadınlarla CHP Parti il merkezinde çekilmiş bir resim); Cumhuriyet, 29.9.1953.

güzel kadınlar olabiliyor. Bu tür fotoğraflar 'ciddi erkek' imgesini ya da 'aile babası' kimliğini bozmuyor; tersine erkek yaşlı, çirkin bile olsa 'güçlü erkek' imgesine 'cinsel güç' katarak güçlendiriyor ve bunu olumlu bir bağlam içine yerleştirerek sunuyor. İşte birkaç örnek:

> Celel Bayar Safiye Ayla ile (*Cumhuriyet*, 12.1952.)
>
> "İçişleri bakanı ve Sophia Loren" (Amerika gezisinde Dr. Namık Gedik'in Hollywood'u ziyaretinde Sophia Loren ile çekilmiş bir resmi) (*Cumhuriyet*, 6.4.1959.)
>
> "Süreyya Bonn büyükelçimiz ile dans ediyor". (Bonn büyükelçisinin Prenses Süreyya ile dans ederken çekimiş bir resmi). (*Cumhuriyet*, 7.1.1960.)

Güçlü erkek imgesinin dikkati çeken bir yönü de, sıradan erkekler için 'ahlak dışı' olan şeylerin onlar için söz konusu olmaması. Güçlü erkekler için 'ahlak', sınırlarını çoğu zaman kendilerinin belirlediği bir alan. Aşağıda, eleştirildiği ya da gıpta edildiği belirsiz bir erkeklik hali olarak anlatılan 'güçlü erkek hikâyeleri'nden bir örnek:

> ***Meşhur siyaset adamlarına hâkim kadınlar:***
> Erkekler üzerinde kendilerine yakın bulunan kadının büyük bir tesiri olduğu kolayca kabul edilen çok eski bir hakikattir. Bu tesir erkeğin sahip bulunduğu mevki icabı bazen karı-koca münasebetleri hududunu da aşar. Cemiyet düzenine tesir edebilecek bir kuvvet ve ehemmiyet arz eder... örnek Bess Truman, Pauline Molotof, Lan Pink Mao-Tse-Tung, Tito'nun Olga'sı ve Evita Peron... Reis-i cumhur olduktan sonra, Bess Truman, kocasının haftada üç gece evde aile arasında kalmasını temin etmiştir. Böyle akşamlarda Mrs. Truman yün örer, kızı Margaret piyano çalar ve Truman polis romanı okur... Sovyetlerin bir numaralı kadını Molotof'un karısıdır. Pauline Molotof, moda ve güzellik mevzuularında söz sahibidir... Mao Tse-Tung'un karısı Lan Pink çok muhteristir, kocası elli altı kendisi otuz altı yaşındadır. Evlenmeden evvel Şangay barlarında dansöz idi. Kocasını

çok sever ve müthiş kıskanır, Paris'in son modasına göre giyinmektedir. Mao ona delice tutkun olduğu için her arzusunu yerine getirmektedir. Yakışıklı ve genç karısına layık kalabilmek için Mao her sabah bir saat jimnastik yapmaktadır... Mareşal Tito Rusya'dan uzaklaşmışsa buna sebep bir kadının güzel gözleridir. Bu güzel gözlü kadın Tito'nun resmi metresi Olga'dır. Tito boş vakitlerini Olga'nın yakınında geçirmektedir. Biçimini muhafaza etmek için Tito kürek çekmekte ve ata binmektedir. Olga, Tito ve Stalin düellosundan son derece zevk duymaktadır. Olga'nın aşkını muhafaza edebilmek için Tito'nun bu mücadeleyi muhakkak kazanması lazımdır. Olga çok güzel ve ateşli bir kızdır. Ona çılgınca aşık olan Tito her arzusunu yerine getirmeyi ihmal etmemektedir... Evita Peron, "Case Rosada" sarayında bir kraliçe gibi yaşamaktadır. Güzelliği kadar hitabeti de kuvvetli olan Evita... Buenos Aires'te sahne hayatına atılan Evita bir garden partide Peron tarafından beğenilmiş ve gizlice evlenmişlerdir. Bugün Evita, matbuatı, radyoyu, 3 gazeteyi ve beş bakanlığı idare etmektedir. En son arzusu milletvekili olmaktır ve Buenos Aires'te dolaşan dedikodulara göre, Peron da Evita tarafından idare edilmektedir. İmza: Musad.[90]

Dönemin gazetelerinde dikkat çekici bir erkek imgesi de "gezen-gören erkek" diyebileceğimiz bir erkek imgesinin ortaya çıkmış olması. Bazı gazetelerin sürekli köşelerinde dünyayı dolaşarak oralardan ilginç (çoğu zaman maço) haberler veren muhabirlerin yazdıkları haber-köşe yazıları var. Bugünün gezgin *Camel Thropy* erkeklerinin bir tür ataları denebilecek bu erkek muhabir yazılarının o dönemde de 'maceracı-keşifci erkek' tipini yaratmaya yeni yeni başladığını anlıyoruz. *Hürriyet*'te, Hikmet Feridun Es ve Tahsin Öztin, *Cumhuriyet*'te Faruk Fenik bu tür yazılar yazıyorlar.[91] Gezme-görme serbestliği hem

---

90 *Zafer*, 24.6. 1951.

91 Dünyayı gezen erkek muhabirlerin gezi yazılarına ilişkin 19 haber var. *Hürriyet*'te Hikmet Feridun Es ve Tahsin Öztin, *Cumhuriyet*'te Faruk Fenik yazıyor. (Bkz. gezen gören erkek anahtar sözcük) Erkeklik konusunda popüler anlatı örnekleri için bkz. "Erkeklik kırkında başlar", Zafer, 8.11.1956 ve Cumhuriyet, 8.4.1951.

"eril beden"in özgürlüğü hem de "eril göz"ün deneyimi ile nasıl iç içe geliştiğini bize gösteriyor.

Siyasal partilerin kadınları: Apolitik duruş ve sessiz temsil

Muhafazakâr modernlik döneminde kadınların siyasal partilerdeki konumunu anlamak için siyasal parti haberlerine ve bu haberlerde kadınların göründüğü haber dili ve içeriklerine araştırma sırasında özel öncelik vererek baktım. Partilerin kadın kolları toplantılarına haberler arasında zaman zaman yer verilmekle birlikte haberlerde bu toplantılarda tartışılanlar hakkında hemen hiç bilgi verilmiyor. Toplantılar genellikle erkek liderlerin/yöneticilerin katılımı ya da konuşması ile kodlanıyor; ya da konuşan kadınların liderlerine övgü/saygı ve partilerine bağlılık konuşmaları haberlere konu oluyor. Bu tür haberler arka sayfalarda ve küçük boyutlarda yer alıyor.[92] Kadın milletvekilleri zaman zaman resimli olarak haberlerde görünüyorlar; ama konuşmuyorlar ya da konuşmaları haber konusu olmuyor.

Sadece siyasal parti mensubu ya da milletvekili kadınlarla ilgili haberlerde değil kadınların yaptığı farklı tür toplantılar için de benzer bir haber dili var. Bu tür kadın toplantılarında yapılanları haberleştirme dilini örnekleyen bir haber metnine bakarsak çok şey anlamak mümkün:

> Kadınların meclise girişlerinin yıldönümünde İnönü İstanbul Kız Lisesi konferans salonunda konuştu... Toplantı istiklal Marş'nın okunması ile başladı... Toplantıda bir konuşma yapan TKB başkanı İffet Halim Oruz... eski kadın milletvekilleri Mihri Bektaş, Mediha Gezgin, Halide Ahıska, Hasene Ilgaz da konuşma yapıp anılarını anlatılar... Türk kadınlığını öven şiirler okunmasından sonra toplantıya nihayet verilmiştir.[93]

---

92 CHP Çorlu kadın kolları toplantısı, *Cumhuriyet*, 15.2.1954;. CHP Kadın Kolları başkanı Güzide Tanrıyar'ın basın toplantısı, *Hürriyet*, 17.4.1959.

93 *Cumhuriyet*, 2.3.1954.

Kadın milletvekilleri içinde öne çıkan ve vitrin olan az sayıda kadın var: Örneğin, DP İstanbul milletvekili ve Türk Kadınlar Birliği (TKB) başkanı Nazlı Tılabar.[94] Nazlı Tılabar diğer kadın politikacılardan farklı bir görünürlüğe sahip. Yurtdışında Türkiye'yi temsil ediyor; yabancı diplomatlarla çekilmiş resimleri haberlere konu olabiliyor.

Siyasal partilerin kadınlarla ilgili temsil politikaları sadece ya elit ve tanıdık-akraba kadınlara ya da süs unsuru olacak kadınlara yer verme stratejisi izliyor. Örneğin eski güzellik kraliçelerinden Sibel Göksel, CHP'ye yazılıyor ve kimsenin erişemediği kürsüden konuşma ayrıcalığına hemen kavuşuyor.[95] 1954 seçimlerinde meclise DP'den Emin Kalafat'ın kız kardeşi Ayşe Günel ve Hava Korgenerali Tekin Arıburnu'nun eşi Perihan Arıburnu milletvekili seçiliyor.[96]

Siyasal partilerdeki kadınlar alıştıkları siyaset yapma tarzına dönem boyunca devam ediyorlar. 1959'da 2.000'e yakın delegenin katılımıyla toplanan CHP Kadın Kolları Kongresi'nde "Atatürk kadınları işbaşında" diye bir beyanname okunmuş ve CHP'li kadınların şapkalı, halk kadınlarının şapkasız olduğu lafına karşı çıkan konuşmalar yapılmış. Kongre hakkındaki gezete haberi şöyle:

> ***CHP'li kadınlar dişi aslan olduklarını ilan ettiler:***
> Şapkalılar ve şapkasızlar olarak iki gruba ayrıldıklarını reddeden CHP'li kadınlar... Erkeklerinin yanında birer "dişi aslan" olarak siyasi hayatta muvaffak olacaklarını belirtmişlerdir.[97]

Bunun üzerine çok kızan DP'li kadınlar da karşı atakla yanıt veriyorlar ve kadın kolları kurmak ya da partiler üstü bir ka-

---

94 ABD Senatörüyle Türk kadın milletvekili Nazlı Tılabar görüşmesi, *Cumhuriyet*, 18.10.1953; "DP İstanbul milletvekili ve TKB başkanı Nazlı Tılabar irticaya karşı aydınları işbirliğine davet etti", *Cumhuriyet*, 13.4.1959; "Nazlı Tılabar çiçekçi dükkânı açtı", *Cumhuriyet*, 16.10.1959.

95 "Eski güzellik kraliçelerinden Sibel Göksel CHP'ye yazıldı. Bugün Beyazıt Meydanında yapılacak mitingde Sibel de konuşacak", *Cumhuriyet*, 19.10.1957.

96 *Hürriyet*, 10.11.1954.

97 *Hürriyet*, 28.2.1959.

dın örgütlenmesi kurmak gibi "siyasi" meselelerin konuşulmaya başlandığını görüyoruz:

> *DP'li kadınlar da dün dişi kaplanlıklarını ilan ettiler:*
> CHP kadınlar kolu il kongresinde üyelerin kendilerini dişi aslan ilan edip DP'li kadınları da papağana benzetmeleri DP'li kadınlar üzerinde büyük bir tepki husule getirerek hepsini kızdırıp sinirlendirmiştir. Ayrıca DP'li kadınlar, CHP'li kadınları erkekle kadınlar arasına ikilik sokmakla suçlamışlardır. Halide Ahıska, "erkekle kadın arasına ikilik sokmak, bunları birbirinden ayırmak doğru bir hareket değildir. Kadınlar kolu teşkilatını ilk defa CHP kurmakla yanlış bir adım atmıştır. Bütün Türk kadınlarının her türlü siyasi tesirlerin dışında bir birlik olarak toplanmalarını teklif ediyorum."[98]

Siyasal partilerdeki kadınlar kadın milletvekillerinin ne işe yaradıklarını konuşmaya başlıyorlar. CHP İstanbul teşkilatının kadın kolları 'çok kadın mebus olması gerekli mi?" başlıklı bir münazara yapıyor ve gerekmediği tezi jüriden daha çok puan alarak münazarayı kazanıyor. Böylece kadın milletvekili sayısı sorunu bugünlere kadar aynı zihniyet nedeniyle, sabit kalıyor. Aşağıda özetini verdiğimiz tartışmadan CHP liderlerinin de kadınların partiye girmesine çok sıcak bakmadıkları anlaşılıyor:

> *Çok kadın mebus olması zaruri değil!*
> CHP Beyoğlu ve Kadıköy kadın kollarının katıldığı münazarada bu tez galibiyeti kazandı... Günaltan, Barlas, A.E. Yalman, Ruşen Eşref Ünaydın, R.T. Burak, Hasene Ilgaz, Rıfat Odat ve ilçe başkanlarından müteşekkil jüri önünde Kadıköy ilçe başkanı Dr. Sevim Kunt ekibinin tezini yani kadın mebuslarının çokluğunun zarureti tezini savunurken, bir alimin, kadınların beyninin doktorluk yapacak kadar ağır olmadığını söylediğini, fakat öldükten sonra bu alimin beyninin normal bir kadın beyninden daha ufak olduğunun görüldüğünü ifade ederek kadın haklarının müdafaasını yapmıştır. Mukabil tezi savunan ekip başkanı Gültin Akgüç de "Kadınlar mebus olmadan da kendi

98 *Hürriyet*, 1.3.1959.

haklarını müdafaa edebilirler" cümlesi ile konuya girmiş, bütün kadın haklarının erkekler tarafından verildiğini söylemiş ve büyük devlet adamlarının karıları tarafından desteklendiğini, bu erkeklerin birçok bakımdan muvaffakiyetlerini eşlerine borçlu olduğunu ifade etmiştir. Karşı taraf ekibi de buna mukabil, "eski Türk devletlerinde Hakanların yanında Hatunların da isimlerinin okunduğunu" söyleyerek tezlerini savunmuşlardır... Neticede jüri Beyoğlu ekibinin kazandığını ifade etmiştir... Toplantı sonunda söz alan CHP İstanbul il başkanı Günaltan "kadın hakları yönünden katedilen mesafe bakımından inşirah duyduğunu" söyleyerek konuşmasına başlamış ve "...vaktiyle 'eksik etek' denilen kadının şimdi fikir hayatında ve politika hayatındaki yerini aldığını" söylemiştir.[99]

27 Mayıs 1960 askeri darbesi siyasal partilerin yaşamına son veriyor ve Kurucu Meclis oluşturuluyor. Bu meclise Cumhurbaşkanı Cemal Gürsel Ermeni azınlığın temsilcisi olarak kadın temsilci Hermine Kalutsuyan'ı atıyor.[100] Türk modernleşmesinin bir başka özelliği burada ortaya çıkıyor. Siyasal güç ve temsil yetkisi veren "seçilmiş vekil" olmak kadınlara gerektiğinde elde edilebilen bir şey değil; büyük liderler kadınların temsili "gerektiğinde" göreve bir "kadın atayarak" sorunu çözüyorlar.

Dönemin siyasi liderlerinin kadın-erkek eşitliğinden ne anladığı çok önemli. Bu konuda siyasal parti liderleri ve önde gelenlerinden bir görüş içeren bir habere rastlamadık. En iyi koşullarda kadınların sorunlarına uzaktan, yukardan ve yabancı tavırlı erkek politikacılar Türkiye'de kadın-erkek eşitliği meselesinin savsaklanması stratejisini izliyorlar. Örneğin en 'duyarlı' olması beklenen İsmet İnönü, partisinin kadın kolları toplantılarına katılıp kadınlara akıl verirken, kadın sorunlarından başka bir dünyanın meseleleri gibi bahsediyor ve başkasının sorumluluk taşıdığı toplumsal meseleler olarak görüyor:

99 *Hürriyet*, 26.10.1958.

100 "Cemal Gürsel tarafından Kurucu Meclise seçilen Ermeni azınlığın kadın temsilcisi Hermine Kalutsuyan...", *Cumhuriyet*, 26.2.1960.

Başbakan kadınlara tavsiyelerde bulundu:

...İnönü CHP il kadın kollarının Otağ pastanesinde yapılan kongresinde, esans ve pasta kokuları içinde... salonu dolduran delegelerin "el öpme" hücumuna uğramıştır. Kongre başkanının "lütfen susalım" ihtarları arasında yapılan kongrede... "kadınlar erkeklerle eşit olarak siyasi hayata girmişlerdir... Atatürk ilkelerinin temel prensiplerinden biri de budur. Bunu iki noktada anlatacağım: Birincisi kadınların yeni hayata, cemiyete girmeleri ve ictimai işyerlerinde yerlerini bulmalarıdır. İkinci olarak harf inkılâbı, bu yalnız yazış şeklinin değişmesi değildir, kültür değişikliği de o kadar esaslı bir inkılâptır. Demokraside kadınların vazifeleri büyüktür. Demokrasi rejimi kemal haliyle gelmez, demokrasi rejiminin hastalıklarla geldiğini biliyorsunuz. Cemiyet bu hastalıkları yenecektir"... Kadın haklarının büyük şehirlerde temin edildiklerini fakat ana çoğunluk için aynı noktaya ulaşılmadığını bunun için kadınlara çok önemli öğretici görevler düştüğünü belirttikten sonra köylere gidilmesini öğütlemiştir... İnönü: "köylere gidiniz, ben de gidiyorum, karşıma hep erkekler çıkıyor (nerede kadınlarımız) diyorum. Yok. Hepsi örtü altında... Başlarında gözcüler var, erkekleri bırakıp onları buluyorum erkeklerin aleyhinde konuşup uyarıyorum." İnönü sözlerini şöyle bitirmiştir: "Cemiyette iyi geçinmeyi, huzuru siz sağlayabilirsiniz, bir vatanda kadın haklarını tatmamış olan kadınların muhitine cesaretle girip, konuşup, siz öğretebilirsiniz. Onların dertlerine çare olabilirsiniz." İnönü konuşmasından sonra "yaşa" sesleri arasında kongreden ayrılmıştır.[101]

İnönü, kadın hak ve hürriyetlerinin verilişinin 28. yıl dönümü münasebeti ile Türk Kadınlar Birliği tarafından tertiplenen, TKB başkanı Günseli Özkaya ile birlikte, Siyasal Bilgiler Fakültesi'ne giderek yaptığı konuşmada, "kadınlarımızın uzun bir mazinin kapalı hayatından sonra cemiyetin mesuliyetine katılma olayı tarihimizin büyük medeni hamlelerinden birisidir... Bu binlerce yıllık âdet ve gelenekleri yıkmak demektir. Bu hazmedilmeyebilir, onun için mücadele etmek gerekir.

101 *Cumhuriyet*, 16.10.1962.

Kadınlar iyi misaller vererek ve cemiyetin içine girerek gayret sarfedip, kapalı hayatın giderilmesine çalışmalıdırlar... Size tavsiyem, cesaretle bu işe girişmeniz ve aydın, ilerici kadınlar olarak mutaassıp erkeklerin cesaretini kırmaktır." Daha sonra SBF dekanı Suat Bilge ve TKB başkanı Günseli Özkaya bir konuşma yapmıştır.[102]

Dönemin önde gelen erkekleri gazete köşelerinden kadınlara seslenerek ya akıl veriyorlar, ya görev öğretiyorlar. Örneğin *Cumhuriyet* gazetesinin köşe yazarı Burhan Felek ağzından bu seslenişin tipik bir örneğini okuyalım:

Kadınlarımızın kıymeti / Burhan Felek

...Kadının adeta esaret sayılacak bir gelenekten kurtulup önce "tek zevce" sistemile durumunun teminat altına alınması, sonra da siyasi haklara kavuşup, mebus seçilip, seçmesi, nihayet umumi hizmetlerde erkekle musavi –hatta bir bakıma– onlardan üstün mertebeye ulaşmış olmaları Cumhuriyet devrinin –yani Cumhuriyet devri erkeklerinin– onlara bağışladığı bir nimettir... Kadının erkek ve aile müessesesi üzerindeki tesiri büyüktür. Cemiyetin ahlaki, iktisadi, içtimai gelişmesinde bu tesirin payı büyüktür. Kadınlar bu mühim rolü ve tesiri düşünerek vazifelerine hakkile sarılmalıdırlar. Kadının avareliği ailenin ve binnetice cemiyetin perişanlığı demektir... İstatistikler gösteriyor ki; kadın seçmenlerin iştirak ettiği memleketlerde sulh ve sükûn, hak ve hürriyet daha ziyade mükemmeldir. Yani hemşirelerimiz ve kızlarımız bilmelidir ki kendilerini kendilerimize eşit tutmamızın amili sadece meftunluk meczupluk değil, üstümüzdeki yükün bir kısmını onların omuzlarına devretmek ve onlardan iş beklemektir.[103]

Sivil kadın örgütleri ve kadınların 'sivil' görevleri

Dönemin siyasal partilerinde kadınların lidere sadakat, devlete/rejime bağlılık ritüellerine katılım dışında konusu kadın

102 *Cumhuriyet*, 6.12.1962.

103 Burhan Felek, "Kadınlarımızın Kıymeti", *Cumhuriyet*, 26.3.1958.

olan bir sorunla ne ölçüde ilgilendiğini günlük gazete haberlerinden çok anlayamıyoruz. Anlaşılan o ki bu konuda ulusal düzeyde ilgi çekecek ve takip edilen bir "kadın gündemi" yok. Dönemin kadın örgütlerine ve onların haberlere konu olan faaliyetlerine baktığımızda Türk Kadınlar Birliği'nin adını duyurmaya devam ettiğini görüyoruz. Kadınların düşünce, görüş ve isteklerine hizmet etmeyi amaçladığını söyleyen Kadın *Dergisi'* 1 Mart 1947'den itibaren yayınlanmaya başlanmış. 1955'ten itibaren Türk Kadınlar Birliği İstanbul merkezinin yayın organı olmuş. Haftalık ya da onbeş günlük çıkan gazete 1965'ten sonra moda ve magazin ağırlıklı aylık dergiye dönüşmüş. Dergi modern annelik, modern giyim ve yemek tavsiyelerinin yer aldığı bir yayın politikası izliyor. Derginin başyazarı İffet Halim Oruz'un ise dergide zaman zaman siyasal içerikli yazılar yazdığını görüyoruz. Oruz, Recep Peker'in ayrı bir dergi çıkartacaklarına *Ulus* gazetesinde yazı yazması önerisine karşı yazısında şöyle cevap veriyor: "Beyefendi ben *Ulus*'a yazı yazarım, istenen makale girer, istenmeyen girmez. Halbuki davamızın günden güne zayıfladığını ve sunileştiğini görüyorum. Bırakın kendimizi savunalım... 'Kadın' gazetesinin yolu ve ülküsü kadınlığımızın kendi insiyatifini eline almasıdır."[104] Ayşegül Yaraman, *Kadın* dergisinin yayın politikasını "durgunluk döneminde cüretkâr talepler" olarak niteliyor.

Dönemin siyasal partilerinin dışındaki kadın derneklerinin haberlere konu olan faaliyetlerine baktığımızda Türk Kadınlar Birliği yanı sıra Kadınları Koruma Derneği göze çarpıyor. Bunun yanı sıra çok sayıda kadın derneği adı haber tarama örneklemi içine giriyor. Bu örgüt isimlerinden bir seçme liste yapalım:

Türk-Amerikan Kadınlar Derneği[105]
İstanbul Kız Lisesi Mezunları Cemiyeti[106]

---

104 6 Mart 1954 tarihli *Kadın* dergisinden aktaran Yaraman, 2001.

105 "Türk-Amerikan Kadınlar Derneği kuruldu", *Cumhuriyet*, 7.11.1950.

106 "Atatürk'ün öldüğü yatağın önünde tören yaparken görüntülenen İstanbul Kız Lisesi Mezunları Cemiyeti mensubu kadınlar", *Cumhuriyet*, 20.5.1954; "İstanbul Kız Lisesini Bitirenler Derneği (ve başkanı Didar Çağlayan)" *Zafer*, 27.2.1954.

Kadınları Koruma Derneği[107]
Ebeler Derneği[108]
Üniversiteli Kadınlar Derneği[109]
Kadınlar Dayanışma Birliği[110]
Kadın Haklarını Koruma Derneği[111]
Türk Anneler Derneği[112]
Türk Kadınlar Birliği[113]
ZONTA, Soroptimistler, Türk-Amerikan Üniversiteler Derneği-Kadınlar Grubu.[114]

Kadın örgütlerinin faaliyetleri *eril siyasal faaliyet-dişil sosyal yardım* ayrımına denk düşüyor. Yoksullara yardım için kermes, defile yapmak, para toplamak, ayni yardım ile yoksul öğrencileri giydirmek gibi işler dışında faaliyet gösterenlerin çok istisnai olduğu anlaşılıyor. Toplum yaşamında erkek işi-kadın işi ayrımının çok sert ve geçişken olmayan bir ayrım olduğunu görüyoruz.

Kadın Dayanışma Birliği adlı bir derneğin Adile Ayda başkanlığında 1952'de kurulduğunu gazetelerden okuyoruz. Dernek, BM bünyesindeki Milletlerarası Kadın Konseyi'nin toplan-

---

107 "Kadınları Koruma Derneği Kuruldu. Başkanı Meliha Gezgin (eski Müslüman Kadınlar Derneği başkanı) artan tecavüzler, çarşaflı kadın sayısına karşı mücadele edeceklerini ve ahlaken düşmüş kadınlara yardım edeceklerini söyledi.", *Hürriyet*, 29.11.1954, "Kadınları Koruma Cemiyeti yalnız kadınlar için yatılı yatısız kulüp kuracak (sığınma evi türü bir kurum kast ediliyor)", *Hürriyet*, 12.11.1958.

108 "200 üyeli Ebeler Derneği kongresi yapıldı", *Hürriyet*, 29.4.1956.

109 Üniversiteli Kadınlar Derneği'nin açtığı yaz okulu /çocuk kulübü, *Hürriyet*, 8.6.1956.

110 Bkz. Dipnot 189.

111 Kadın Haklarını Koruma Derneği defilesi yapıldı. *Cumhuriyet*, 13.12.1964.

112 Türk Anneler Derneği Beşiktaş şubesi toplantısı yapıldı. *Cumhuriyet*, 21.4.1965.

113 Kadın hakları yıldönümünde TKB başkanı Günseli Özkaya başkanlığındaki heyet Anıt-Kabir'e çelenk koydu, cumhurbaşkanı Cemal Gürsel'i ziyaret etti. *Cumhuriyet*, 6.12.1965.

114 Bu örgütler *Cumhuriyet* gazetesinin üç hafta arka arkaya devam eden kadın örgütleri tanıtımında zikrediliyor. Bkz. Kadın Dernekleri 2: ZONTA; *Cumhuriyet*, 5.5.1964. Kadın Dernekleri 3: Soroptimistler; Cumhuriyet, 19.5.1964. Kadın Dernekleri 4: Türk-Amerikan Üniversiteler Derneği - kadınlar grubu; Cumhuriyet, 26.5.1964.

tısını İstanbul'da yapmaya çalışıyor. İffet Halim Oruz derneğin İstanbul şube başkanı oluyor. Dernek başkanı Adile Ayda büyükelçi olarak yurtdışına atandığı için 19.12.1960 tarihinde yapılan 1. Kongre'de Edibe Sayar başkanlığa seçiliyor. 48 ülkenin üye olduğu Milletlerarası Kadın Kongresi' nin 20 Ağustos-1 Eylül 1960 tarihleri arasında İstanbul'da yapılacağı duyuruluyor.[115]

Kadın haklarını savunan kadın örgütleri zaman zaman fuhuşla mücadele,[116] seçimlerde kadın aday gösterme gibi somut kadın sorunlarıyla ilgilendiğine dair haberlere rastlanıyor. Ama kadın sorunlarının somut meseleler olarak konuşulmaya başlanması ancak 1960'ların ortalarına doğru olanaklı hale gelebiliyor.

Dönemin kadın örgütleri içinde Türk Kadınlar Birliği ile ilgili haberlerin çokluğu dikkat çekiyor.[117] En çok haber TKB kongrelerindeki kavgalar ile ilgili. 1953, 1958, 1961 ve 1962 yıllarında TKB kongrelerinde eski başkan Feriha Öztürk ve yeni seçilen genel başkan Günseli Özkaya yandaşları arasındaki, mahkemelere intikal etmiş, yolsuzluk iddiaları içeren ve Ferihe Öztürk'ün üyelikten atılmasını da içeren tartışmalar,[118] neredeyse 10 yıl sürüyor. Ortalık durulduğunda 1964'te TKB'nin bir toplantısı ile ilgili haberin diline ve içeriğine baktığımızda çok bir şeyin değişmediğini görüyoruz. Yine bir kadın örgütü

---

115 Kadın Dayanışma Birliği'nin kuruluşundan 7 ay sonra yapılan kuruluş kokteyline TBMM başkanı Koraltan geliyor; *Zafer*, 2.2.1960. Kadın Dayanışma Birliği başkanı Adile Ayda Birleşmiş Milletler bünyesinde üç yılda bir yapılan Milletlerarası Kadın Konseyi'nin toplantısının 20 Ağustos-1 Eylül 1960 tarihleri arasında Istanbul'da yapılacağını söyledi...; *Cumhuriyet*, 23.2.1960. Kadınlar Dayanışma Birliği 1. Kongresi; *Cumhuriyet*, 19.12.1960.

116 TKB fuhuşla sıkı mücadeleye karar verdi; *Hürriyet*, 7.1.1956. KKD (Kadınları Koruma Derneği) üyeleri fahri zabıta belgesi almak için müracaat ettiler (fuhuşla mücadele amaçlı); Cumhuriyet, 22.1.1961. KKD fuhuşla savaştan şikâyetçi; Hürriyet, 16.1.1956.

117 TKB ile ilgili toplam 70 haber var (anahtar sözcük TKB) TKB ile ilgili haber ve yorum örneği için bkz. 22.6.1955 *Zafer*, köşe yazısı 'Türk Kadını', Perihan Parla, (TKB Kongresi nedeniyle yazılan yazı); Kadınlar Birliğinin faaliyet bilançosu (TKB başkanı Nazlı Tlabar'ın radyo konuşması). *Zafer*, 16.1.1956.

118 Son kongre haberi için Bkz. TKB tartışmalı Kongresi: Günseli Özkaya başkan seçildi. *Cumhuriyet*, 23.5.1962.

söz konusu olduğunda haber dili aşağılama-alay etme formunda ve bu sayede konu önemsizleştirilerek haberleştiriliyor.

> *"TKB Kongresi toplandı"*
> Toplantıda kadınlar çoğunlukla kendi aralarında konuşarak, ateş üzerinde unutulan yemekten, çamaşırcı kadından bahsettiler... TKB toplantısı bir defile havasında yapıldı... delegeler toplantının başlamasından önce bir süre üyelerin kıyafetlerini incelediler, sonra elbiseler giymiş hanımlar sıraların arasında dolanıyor, birbirleriye tanışıyorlardı. Özellikle kuafördeki aleminyum başlıklardan yeni çıkmış değişik görünümlü saçlar, salona çeşit çeşit koku yayıyordu... Kongre başkanından başka kimsede gündem yoktu. Sonra gündemin basılmasının unutulmuş olduğu anlaşıldı. Şık hanımlar biraz içerlemişlerdi bu ilgisizliğe... Fısıldaşmalar oldu, sonra kesildi... Her nedense şık hanımlarımız hesap işlerine pek yanaşmadılar... Hanımlar hemen sıkıldılar hesap işlerinden ve kendi aralarında başladılar sohbete. Önümüzde oturan bir hanım tencerede unutulan bir yemekten bahsediyordu. Bir diğeri de çamaşırcı kadının eve gelmemesinden yakınıyordu...[119]

TKB'nin dönem içinde haber konusu faaliyetleri listesi ise şöyle: Fuhuşla mücadele, pahalılıkla mücadele, güzellik kraliçesine kutlama, anneler gününe kutlama, çarşafla mücadele, lisan kursları açmak, ana-çocuk sağlığı eğitim kursları açmak, dikiş atölyesi açmak, İstanbul Valisi Korgeneral Refik Tulga'nın karısına (Jale Tulga) 'yılın kadını' ödülü vermek.[120]

Dönemin değişik sivil örgütleri içinde kadınların nasıl göründüğüne baktığımızda, sayısal açıdan bir yer tutmasalar bile, örgütlerle ilgili haberlerin sunumunda görünür hale gelmişler. Bu tür örgüt haberlerinde kadınların görünürlüğü farklılık gösteriyor. En geniş görünürlük, sosyal yardım derneklerinde gönüllü çalışan kadın görüntüleri. Örneğin Veremle Savaş Derneği, Yardım Sevenler Derneği, Çocuk Esirgeme Kurumu gönüllüleri, Hemşireler Cemiyeti, Fakir Talebeleri Koruma Cemiyeti,

---

119 TKB Kongresi toplandı. *Cumhuriyet*, 26.5.1964.
120 *Cumhuriyet*, 28.3.1962.

Yoksul Çocuklara Yardım Derneği, Gönüllü Hemşireler Derneği, Ankara Çocuk Bakım Derneği, Beyoğlu Yoksullara Yardım Cemiyeti örgütlerinin yoksullara yardım dağıtırken ya da yardım amaçlı defile ve kermes yaparken çekilmiş resimleri var. Hatta hastanelerin gönüllü kadın hemşire grupları kurarak hasta bakımı yaptırdığını gösteren haberler de var.[121] Bu tür örgütlerin başında bazen tanınmış önemli kadınlar da olabiliyor.[122]

İkinci grup kadınlar ise daha siyasi denebilecek milliyetçi-modernist örgütlerin yaptığı bazı işlerde görünür hale gelebilmiş kadınlar. Örneğin Mustafa Kemal Derneği çarşafla mücadele için yaptığı toplantıda Safiye Ayla bir konuşma yapıyor.[123] Kültür Ocakları'nın yürüteceği okuma yazma kursları açılışında başkan Mualla Anıl konuşurken görüntüleniyor.[124] Ya da 'milli davanın kadınları' imgesinin değişik biçimlerde ortaya çıkışının örneklerini sergiliyorlar.[125]

Kentin seçkin ve zengin insanlarının katıldığı örgütlerin haberlerinde ise daha farklı bir format var. Örneğin, Ankara Jokey Kulübü, Türk-Amerikan Kadınlar Derneği, Amerikan Yardım Heyeti - Jammat Kadınlar Kulübü gibi örgüt toplantılarında kadınlar önemli, tanınmış erkeklerle birlikte resimleniyor. Bu formatın üst sınıf kadınlarının ancak 'güçlü-önemli' erkeklerle birlikte var olabileceği mesajını verdiğini görüyoruz. Bu toplantılarda kadınların bir resimden öte varlıkları olduğunu söylemek zor. Tek tük alıntılanan konuşmalarda kadınlar ya yaptıkları yardımdan bahsediyor ya da önemli erkeklere teşekkür ediyor.[126]

---

121 Tıp Fakültesi Hastanesinde Şevkat Gönüllüleri ekibi kuruldu. *Zafer*, 7.2.1956.

122 Yardımseverler Derneği kongresi yapıldı, başkanlığa Dr. Mediha Eldem getirildi. (Anıt Kabir'e çelenk koyarken kadınlardan oluşan bir grubun resmi.) *Zafer*, 3.6.1951. Sanat Sevenler Kulübü ilk kongresi İzmir mebusu Dr. Nuriye Pınar'ın riyasetide toplantısı resminde kadınlar. Zafer, 11.4.1958.

123 "Çarşaf için". *Hürriyet*, 6.11.1958.

124 *Hürriyet*, 6.8.1954.

125 Merkezi İzmir'de bulunan Türk Kumaşı ile Güzel Giyim Derneği defilesi (yerli kumaştan kadınların yaptığı elbiseleri sunan kadınlar görülüyor). *Zafer*, 12.3.1956.

126 "Antalya'da bir garip kongre: Öğretmenler Yardım Kogresinde şiddetli tartışmalara tahammül edemeyen bayan üyeler ağladılar". *Zafer*, 28.11.1949.

Dönemde Türkiye'de tek tük uluslararası kadın toplantısı yapıldığı anlaşılıyor. 1952'de[127] yapılan Uluslararası Kadın Hukukcular Kongresi'nde Süreyya Ağaoğlu ve Melahat Ruacan'ın önemli rol oynadığını görüyoruz.[128] 1963'te daha popüler kadınların düzenlediği anlaşılan bir başka uluslararası toplantı da İstanbul'da yapılıyor ve Adenauer ve Churchill'in yeğenleri de toplantıya katılmak için İstanbul'a geliyor.[129]

Kadınların siyasal temsili: Kadın milletvekili ve kadın partisi tartışmaları

Siyasal partilerdeki kadınların –gerek CHP'de gerekse DP'de– "kadın hakları" odaklı bir siyaset yapma amacı ve niyeti olmadığını görüyoruz. Siyasi partilerdeki kadınların –ve TBMM'de yer alan kadın milletvekillerinin çoğunluğu– "erkek lidere hayranlık, parti ideolojisine sadakat, kendini atayan poltikacıya itaat" dışında "kadın odaklı" bir siyaset yapmaya uygun bir ortamı ve niyeti yok. Ama dönem boyunca kadınların siyasal temsili sorununu giderek artan oranda tartışılmaya başlamış. Bu konuda bazı kadın dernekleri çalışıyor ve meselenin arkasını bırakmaya pek niyetli görünmüyorlar.

Dönem içinde kadınların yazdığı dergiler üzerinde yapılan çalışmalar bize bazı kadın sorunlarının tartışılmakta olduğunu ve bir tür "kadın gündemi" diyebileceğimiz bir alanın oluşmakta olduğunu gösteriyor. Özellikle seçim dönemlerinde kadınların aday gösterilmemesinin eleştirildiğini ve mevcut kadın adayların tartışıldığını anlıyoruz. Bu konudaki tartışmalara bazı örnekleri Ayşegül Yaraman'ın *Kadın* dergisi üzerinde yaptığı araştırmadan okuyoruz. Amacı kadınlarımızın düşünce, görüş ve isteklerine hizmet olarak tanımlanan *Kadın* Gazetesi 1 Mart 1947'den itibaren haftalık ya da onbeş günlük çıkmaya başlı-

---

127 Kadın Hukukçular Kongresi. *Cumhuriyet*, 6.7.1952.

128 Tanınmış kadın hukukçularımızın katılacağı Beynelmilel Kadın Hukuklular Kongresine 8 ile 10 hukukçumuz katılacak. *Cumhuriyet*, 7.6.1954.

129 6 memleketten 26 delege kadının da katılacağı uluslararası kadın kongresi Belediye Sarayında yapılıyor. *Cumhuriyet*, 3.6.1963.

yor. Gazete 1965'te aylık dergiye dönüşüyor, moda ve magazin ağırlıklı oluyor. 1955'te gazetenin TKB İstanbul merkezinin yayın organı olduğu duyuruluyor. Dergide modern annelik, modern giyim ve yemek tavsiyeleri gibi "kadınsı" konular yanında siyasi konular da tartışılıyor. Gazetenin başyazarı İffet Halim Oruz'un[130] 28 Haziran 1948 tarihli "İstanbul Kadınlığı ile Açık Konuşma" başlıklı yazısı bize kadınların siyasal temsil eksikliği meselesinin aslında gündemde olduğunu gösteriyor:

> "Aydın kadınlarımıza sormak gerek: Erkeklerin yaptıklarını bu kadar mı beğendik, biz bu kadar mı davasızız: cinsimizin kendine göre hiç mi bir görüş tarzı yoktur? Yoksa yirmi yirmibeş yıldır güdülen bu davadan sonra ve ortada her mesleği edinmiş başarılı, zeki, gayretli bir kadın zümresi yaşayıp dururken kendimizi inkâr mı etmeliyiz... bir kadın bulup Millet meclisi kürsüsüne oturtmayan İstanbul kadınlığı disiplinsiz hareket etmiştir..."[131]

Türkiye'nin ilk kadın diplomatı da olan Adile Ayda'nın *Cumhuriyet*'te 1948 tarihinde yazdığı yazıda Kadın gazetesini tanıtırken yaptığı tanıma bakarsak aslında bu konuda, sessiz de olsa, her zaman bir 'kadın şuuru' var olduğu anlaşılıyor:

> ***Türk kadınlığı şuuru ve "Kadın gazetesi" / Adile Ayda***
> ...bazı okuyucularım: "erkekler kendi meselelerini ayrı meseleler haline koymaya lüzum görmezken biz neden kadınlığın içtimai meseleleri diye ayrı problemlerle meşgul olalım?" diye düşünebilirler. Böyle bir itiraz yerinde olmaz. Çünkü zaten erkekler, bütün beşeri ve içtimai meseleleri erkek mesele-

130 İffet Halim Oruz (1904-1993) şair, gazeteci ve yazar. Süleyman Nazif'in kızkardeşi. Erenköy Kız Lisesi'ni ve I.Ü. İktisat Fakültesi'ni bitiren ve Türk Ocağı ve Halkevlerinde faal çalışmalarda bulunan İffet Hanım, subay olan Halim Oruz ile evlenmiş. Kocasının görevinden dolayı bulunduğu Diyarbakır'da Türk Kadınlar Birliği'nin şubesini açtı. Bu derneğin İstanbul şubesi başkanlığını ve genel başkan vekilliğini yaptı. *Hâkimiyet-i Milliye* (sonra *Ulus*) gazetesinde 'Kadınlık' başlıklı sütunda yazmış (1930-1933). 1947'den itibaren 1978'e kadar 32 yıl *Kadın* adlı gazeteyi yayınlamayı sürdürdü. http://www.biyografim.net/iffet-halim-oruz-kimdir

131 İffet Halim Oruz, 28 Haziran 1948, *Kadın*, "İstanbul kadınlığı ile açık konuşma", (aktaran Yaraman, 2001).

> leri haline koymuşlar, cemiyeti, içtimai müesseseleri hep kendileri için ve kendilerine göre kurmuşlardır. Bu bir itham değil bir hakikattir. Hangi kanunlar, hangi nizamlar, kadınlığın tabii haklarına aykırıdır? Elde edilmiş veya edilmesi lazım hangi hürriyetler kadınlık için en kıymetli hürriyetlerdir, kadının tabii, ailevi ve içtimai hayatını kolaylaştırmak, onu tabii veya içtimai haksızlıklardan, zulümlerden veya sefaletlerden kurtarmak için hangi içtimai müesseselerin kurulması veya kuvvetlendirilmesi elzem ve zaruridir? İşte bütün bunlar kadınlığın problemleridir.[132]

Yine dergide kadın adayların desteklenmemesi ve bu konudaki politik bakış eksikliğini eleştiren bir başka yazıda dergi yazarı bir kadın soruyor: "Neden hâlâ yarı yarıya değiliz diyorum, kabahat bizde. Kendimizi ihmal edişimizde ve bu ihmale göz yumuşumuzda. Birbirimizi desteklemeyişimizde, ortaya atılmayışımızda... Seçim sandığı aday listelerinde adlarını gördüğümüz erkek adaylardan hangisini tanıdığımız kadar tanıyoruz ki."[133]

1950 seçimleri öncesinde ve seçimler sırasında kadın adaylar çıkartılması ve desteklenmesine ilişkin bir tartışmanın olduğunu anlıyoruz. İffet Halim Oruz 20 Mart 1950 tarihli "1950 seçimlerinde kadınlarımıza düşen görevler" başlıklı yazısı bu konudaki görüşleri dile getiriyor. Tartışılan ve eleştirilen konular ve eleştiri diline baktığımızda "İhtiraslı beylerin elinde dejenere olan kadınlık davası", "DP ve CHP kadın devrimine karşı gösterdikleri ilgisizlik", "CHP'nin kadın haklarını savunucusu olması gerekirken tam tersine hareketi" gibi –aslında bugünün dili ve eleştirisinin diline benzer diyebileceğimiz– bir bakış açısı olduğunu görüyoruz (aktaran Yaraman, 2001).

1958 seçimlerinden önce kadınların bir siyasal parti kurma girişimleri olmuş. Aslında bir kadın partisi kurma konusundaki ilk girişim 1954'te Kadınları Koruma Derneği tarafından ya-

---

132 *Cumhuriyet*, 30.3.1948.

133 Kınalı, "Kadınlar arasında", *Kadın* gazetesi, 20 Mart 1950 tarihli sayıdan aktaran Yaraman, 2001.

pılmış.[134] O dönemde tartışma yaratan kadın partisi kurma konusu kadınları aynı görüşte birleştiremiyor. Tartışmanın siyasal partiler dışındaki kadınlardan, kadın örgütlerinden geldiği ve orada tartışıldığı anlaşılıyor. 1957'de tartışmanın yeniden Kadınları Koruma Derneği eliyle başladığını görüyoruz. Konu ile ilgili gazete haberi şöyle:

> *Kadınlar da siyasi parti kuruyorlar:*
>
> ...Kadınları Koruma Derneği başkanı Mediha Gezgin bir basın toplantısı yaparak siyasi partilerin listelerinde kadınlara çok az yer verdiklerinden şikâyet etmişler ve bu yüzden "kadınlar partisi" kurmaya karar verdiklerini açıklamışlardır. Başkan sözlerine devamla 1958 senesi seçimlerine kadınlar partisinin iştirak edeceğini, şimdilik partilerin gösterdiği kadın aday miktarınca onlar da aday göstermeye karar verdiklerini, bu seçimlerden evvel bir broşür yayınlayacaklarını söylemiştir... Toplantıda sırayla söz alan üyeler erkeklerin kadınlara kıymet vermediğini, her fırsatta ve her işte ekarte edildiklerini, kadınların manevi destekten mahrum olduğunu, bu yüzden de bir çok teşebbüslerden beklenilen randımanın alınamadığını ifade etmişlerdir."[135]

Konuyu haber yapan gazetenin dili dikkat çekici. Konunun "sulandırılması" stratejisinin tipik bir örneği olarak örgüt sözcüsü kadına "kılıbık" erkeklerin kadınlar partisini destekleyip desteklemeyeceğini soruyor. Sözcünün cevabı şöyle olmuş:

> "Kılıbıkların da seçimlerde kadınlar partisine rey verip vermeyeceğine ilişkin soruya dernek üyeleri şu cevabı vermiştir: Kılıbık kelimesinin manası bizde yanlış anlaşılmıştır. Erkeklerin yüzde doksanı diktatördür. Kılıbıklar ise nazik, centilmen, hassas, yuvasına bağlı insanlardır. Kılıbıklar kadınlar tarafından en çok sevilen tiplerdir. Bu bakımdan onların bizlerle işbirliği yapmalarından ancak sevinç duyarız" (*a.g.e.*).

---

134 9.10.1954, *Hürriyet*, haber. "Kadınları Koruma Derneği: Azaları kadın olan ilk siyasi parti kurulacak".

135 *Cumhuriyet*, 9.10.1957.

Seçimler yaklaştığında tartışma artıyor ve kadın derneklerinin tartışmaları bu girişimlerinde başarılı olamıyor. Kadın dernekleri arasında kadın partisi kurulması konusunda görüş birliği olamadığını anlıyoruz. İffet Halim Oruz da bunun aleyhinde konuşuyor. Ama gazete haber dili konu hakkındaki haberi verirken alay etmeyi de ihmal etmiyor ve şöyle diyor: "Kadınlar Partisi kurulamadı, ama bir komisyon kuruldu: Kadınlar Partisi tartışması bitti. Toplantıdan evvel dedikodu ile işe başlayan kadınlar sonunda parti kurup-kurmamak için ikiye ayrıldılar."[136]

1958 seçimleri de kadınsız geçiyor. 1959 ara seçimlerinde seçilecek 21 milletvekilinin kadın olması kadınlar tarafından öneriliyor. Türk Kadınlar Birliği de siyasal partiler arasında bir tercih farkı yaratmayacak koşullarda öneriyi desteklediğini açıklıyor.[137]

Kadın dergisinin 30 Kasım 1957 tarihli sayısında "Neden bir kadın çalışma vekili, bir maarif vekili yok?" diye soruluyor. "Meclis'de yarı yarıya kadın milletvekili olması" ve "kadın partisi kurulması" da bu görüşler arasında yer alıyor. Derginin 7 Ekim 1961 tarihli sayısında çıkan bir yazıdan dönemin "kadın çıkarları" tanımının nasıl yapıldığını öğreniyoruz: "Bağımsız kadın milletvekili adaylarının seçim bildirgesi" yayınlanıyor. Kadın partisi kurmak isteyerek partilerdeki erkek egemen yapıya tepki gösteriyorlar (aktaran Yaraman, 2001).

1950'lerden sonra yaşanan her seçimle birlikte, 1954'te ve 1958'de, kadın örgütlerinin kadın sorunu olarak tartışma gündemine getirdiği, siyasette kadın temsilci azlığı sorunu, 1960 sonrasında da tartışılmaya devam ediyor. 1965 seçimlerine yaklaşıldığında benzer tartışmaların tekrar ortaya çıktığını görüyoruz. Artık seçimlerde adaylığını koymuş 'kadın aday'ın fotoğrafları da gazetelerde görünmeye başlıyor.[138] 1965 seçimleri

---

136 *Hürriyet*, 13.1.1958.

137 "Kadın birlikleri Eylül 1959'da yapılacak ara seçimlerde seçilecek 21 milletvekilinin kadın olmasını istedi. Türk Kadınlar Birliği de siyasi cereyanlardan uzak kalmak suretiyle bu isteği destekledi". *Cumhuriyet*, 12.4.1959.

138 Seçimlerde aday kadın fotoğrafı. *Cumhuriyet*, 30.8.1965.

söz konusu olunca, üç kadın derneği birleşiyor ve siyasal parti başkanlarına mesaj gönderiyor; merkez kontenjanlarından daha fazla kadın seçilmesini istiyorlar. Kadınlar Dayanışma Birliği, Türk Anneler Derneği, Kadının Sosyal Hayatını Tetkik Derneği Meclis'te % 4,5den % 1'e düşen kadın oranına dikkat çekiyor.[139] Gazetelerde 'Kadınlar ve Seçimler' başlıklı yazılar çıkmaya başlıyor.[140]

Kadın örgütlerinin kadın milletvekili sayısını arttırma çabaları sonuç vermese de bu tartışmadan etkilenen aydınların tartışmayı sürdürdüklerini görüyoruz. Bu tartışmaya erkeklerin de dahil olduğunu görüyoruz. Örneğin 1961 seçimlerinde siyasal partilerin kadın aday göstermemesini eleştiren Prof. Dr. Feridun Ergin *Cumhuriyet*'teki köşe yazısında şöyle diyor:

> ***Kadın adaylar meselesi/Feridun Ergin***
> ...Önümüzdeki seçimlerde kadın adaylara listesinde en geniş yeri, uzun müddet irticaa taviz verdiği iddia edilmiş bir partinin ayırdığı görülmektedir. Diğer bir siyasi teşekkül de, listesinin ön sıralarında bazı kadın adaylara şanslı yerler tahsis etmekle beraber, bu isimlerin daha ziyade eski demokrat oylarını hedef tuttuğunu anlamak güç olmasa gerektir. İşin asıl yadırganacak tarafı, inkılâplar üzerinde her vakit hassasiyetle titremiş olan CHP'de kadın adayların birkaç kişiden ibaret kalması ve bunların da listelerde seçilme şansı bulunmayan sıralara düşürülmesidir. Kütahya teşkilatı Mebrure Aksoley'e itiraz etmekle, Atatürk tarafından kurulmuş bir partiyi tek kadın milletvekili çıkartabilme şansından belki mahrum bırakmıştır.[141]

Feridun Ergin'in şikâyet ettiği mesele "kadın sorunu"nun artık gündeme girmekte olduğunu bize gösteriyor.

---

139 *Cumhuriyet*, 23.7.1965.

140 Kadınlar ve Seçim yazı dizisi, Neyyire Koçer, kadınların siyasete katılmaya hazır olup olmadığını soruşturuyor. *Cumhuriyet*, 30.8.1965-1.9.1965.

141 25.9.1961 *Cumhuriyet*, köşe yazısı.

Yeninin ayak sesleri: Kadınların artan sesleri, protestoları ve yaklaşan feminizm...

1950'li yılların ikinci yarısından itibaren gündelik gazetelerin haber anlayışında, haber konu ve dilindeki değişiklikler birçok konuda olduğu gibi kadınların görünürlüğünün artmasına da hizmet etmeye başlıyor. Günlük gazetelerde görünür olan az sayıda ve nitelikli kadınlar hakkındaki haberler dışında sıradan kadınlar hakkında, haber diliyle kurgulanmış haber sayısının arttığını ve yeni bir anlatılama dilinin oluşmaya başladığını görüyoruz. Haberlerde kadınlar zaman zaman yürüyüşler, protestolar ve giderek grevler içinde görünmeye başlıyorlar. Bu haberleri örneklersek haber konularının çok çeşitli ve haber coğrafyasının da genişlemekte olduğunu anlıyoruz. Örneğin 1954'te Antalya'da kadınların belediye hizmetlerinin iyileştirilmesi amacıyla yürüyecekleri haber konusu oluyor; daha sonra bu kadınların bir kısmının memur karısı olduğu ve kocaları ya da onların amirleri tarafından yürüyüşe katılmaktan vazgeçirildikleri anlaşılıyor.[142] 1956'da İzmir'de Vilayet Ziraat Kongresi vesilesi ile İzmir Karaburun'dan gelen 23 köylü kadın basın toplantısı yapıyor ve çiftçi kadınların sorunlarını (heyelan, domuz itlafı gibi) anlatıyorlar.[143]

1960'larla birlikte gazetelerdeki kadın haberlerinde önemli değişim gözleniyor. İşçi sendikalarında konuşan kadın işçiler, grev gözcüsü kadınlar, sorunlarını protesto yürüyüşü yaparak dile getiren kadın örgütleri haberlere konu olmaya başlıyor.[144] 1960'larla birlikte sendikalı işçi kadınlar, protestocu ka-

---

142 Antalya'da belediye hizmetleri için ev kadınları bir miting yapacak.; 18.6.1954, *Hürriyet*, haber. "Antalya'da kadınlar mitingden vazgeçti.Memur eşi olan kadınlar kocalarını düşünerek mitinge katılmaktan vazgeçince miting iptal edildi". *Hürriyet*, 13.6.1954.

143 *Cumhuriyet*, 11.4.1956.

144 Tekstil kongresinde konuşan kadın işçi; *Cumhuriyet*, 8.1.1962. İşçi sendikası toplantısında görünen kadınlar; *Cumhuriyet*, 9.12.1963. Susuzluğu protesto için Mersinli kadınlar yürüyecek, *Cumhuriyet*, 28.8.1962. Artan ırza geçmeleri protesto için Türk Anneler Derneği yürüyecek; *Cumhuriyet*, 19.9.1962. Irza geçme olaylarını protesto için Ankaralı kadınlar yürüdü; 28.5.1964 Türk-İş Kadınlar Semineri 30 kadının katıldığı toplantıda kadınların toplumda ve sendikalardaki rolü konuşuluyor; *Cumhuriyet*, 22.9.1962. Bereç Pil Fabrikası

dın örgütleri gibi konulardaki haberlerdeki artışın nedeninin 'kadın sorunu' diye yeni bir tartışmanın gündeme girmesi olduğunu anlıyoruz. Resmi ideoloji etkisiyle "kadın, erkek ayrılığı yoktur" ideolojisine saplanmış kadın örgütleri devri kapanmaya başlıyor. Artık, kadın sorunu üzerine söz söyleyebilir olmak önemli olmaya başlıyor.

Kadınların yaşamları, yaşadıkları şiddet ve 'ezilme' gibi somut sorunlar bağlamında konuşulmaya başlanıyor. Örneğin *Milliyet*'te Halit Çapın, kadın hapishanesindeki kadınlarla yaptığı röportajları yayınlıyor ve *Cumhuriyet*'in *Olaylar ve Kadınlar* sütununda Neyire Koçer kadın yaşamlarından kesitleri okurlara tekrarlayarak yorumluyor:

> Burada kendini yıllarca hayvanlar gibi döven adamı öldürmüş 17'sinde bir delikanlıya gönül vermiş, ona götürüyoruz diye kaçırıp tuzağa düşürmüşler... 13'ünde kocaya vermişler birini, birinin erkeği adam öldürmüş, sen kadınsın çok ceza vermezler diye kandırmış onu... Ayrı ayrıydı hikâyeleri ama bir tek nedeni vardı hepsinin ve o nedende de biz vardık. Bu kadınlar biz karanlıkların en korkuncunda bıraktığımız için ordaydılar.... Köyü hâlâ tanımıyoruz. Hâlâ ayrı bir dünyaya bakar gibiyiz. Bir vakitler çeşmelerinin başında romantik sevdalar dolaşan, billur dereli bir köy uydurmuştuk kendimize, birkaç gerçekçi eser, röportaj, fotoğraf uyardı biraz. Doğumdan ölüme çile çeken, yarı aç yarı çıplak köylü kadını fark edebildik...[145]

Dönemin havasını ve gidişatı anlatan tipik bir gazete yazısına örnek olarak, İlerici Kadınlar Derneği kuruluşunda aktif görev alacak olan Beria Önger'in *Cumhuriyet*'te çıkan yazısını gösterebiliriz. Beria Önger, 'Kadın, Özgürlük ve Siyaset' başlığı taşıyan bu yazısında 'Kadın konusundaki pek çok sorunun çözümlenmesi, ancak siyasal güce sahip olmakla mümkündür' başlığını kullanıyor. Önger yazısında, kadınların çalışma yaşa-

---

Petrol-İş grevi talepleri kabul edilmiş. Oynayan grevci kadınlar resmi. Cumhuriyet, 17.1.1965

145 Neyyire Koçer, Olaylar ve Kadınlar: Kadın Hapishanesi, *Cumhuriyet*, 26.5.1964.

mında özgür olması için kadınlardan mesleki bilgi ve beceri dışında bir şey aranmaması gereğini hatırlattıktan sonra, sırf kadın olması nedeniyle, ondan mesleği ve işi dışında bazı özel çıkarlar elde edilmek istendiği takdirde bu özgürlüğün ortadan kalkmış olacağını ve dahası bu yolla toplumun da ahlakın dışına düşmüş olacağını söylüyor. Toplumun ahlakı ile kadınların özgürlüğü arasındaki bu güçlü bağa vurgu yapıyor. Ancak gelenek, geri düşünce, taassup nedeniyle toplum yaşantısında öteye itilen kadının kaba işlerle meşgul edilmek, aylak ve asalak bir durumda bırakılmak, bir lokma ekmek için başkasının esiri gibi çalıştırılmak istendiğini söylüyor. Bu gerçeğin kısa zamanda kendiliğinden değişmesinin beklenemeyeceğini söyleyerek geniş bir kampanya açarak savaşılması gereğinden bahsediyor. "Türk kadını mücadelesiz olarak siyasal haklarını elde etmiştir diyerek oyalandık, şimdi bu sorunları çözmek için kadınların siyasette güçlenmesi gereği vardır" diyor. "Kadın sorununun çözümü kadından başka cinse bırakıldıkça istenen sonuca varılması zorlaşacaktır. İlk iş kadınlarımızın bu gerçeği görerek bilinçli bir şekilde haklarını savunmak ve korumak için birleşmeye ve örgütlenmeye çalışmalıdır" diye öneriyor.[146]

İki gün sonra İffet Halim Oruz, yine *Cumhuriyet*'te, *Kadın* gazetesi sahibi sıfatiyle ve "Kadın ve Devrimci Görüş" başlığı ile bir karşılık yazıyor. Bu yazıda İffet Halim Oruz, Beria Önger'in "Kadın konusundaki pek çok sorunun çözümlenmesi, ancak siyasal güce sahip olması ile mümkündür" tezine karşılık "önce aile gelir" yaklaşımını dile getiriyor. Aile sorunlarının yeterince incelenmediğini söyleyerek, toplumsal gelişme ile birlikte kadınların da çalışma yaşamına girmesinin kaçınılmazlığı sonucu aile ve annelik sorumlulukları arasında kalan kadınların bir denge kurması gereğinden bahsediyor. Bu sorunun çözümünün sosyal gelişmeyle, yani kreşlerin, çocuk bahçelerinin yeterince olması ve modern mutfak araçlarının gelişmesi ile mümkün olacağını söylüyor. Çalışma yaşamında kadınlara yönelik geri görüşlerden bahsederek kadın özgürlüğü ile erkek özgürlüğünün benzer olduğunu, "erkeğin özgürlüğünü baltala-

146 Beria Önger, Kadın, Özgürlük ve Siyaset, *Cumhuriyet*, 12.4.1965.

mayan davranışlar kadınınkini de baltalamaz" diyerek, ailenin mutluluğunun eşlerin birbirini aldatmamasından geçtiğinden bahsediyor. Osmanlı'dan bugüne kadın hakları mücadelesinin önde gelen örgüt ve kadınlarını zikrederek bir tür kadın mücadelesi tarihi özetlemesi yapan Oruz, Atatürk'ün kadın hakları konusundaki engin öngörüsünden behsederek yazıyı bitiriyor.[147] Aslında bu iki yazı gelecek dönemde önemli olacak iki yaklaşımın habercileridir. Yeni bir düşünme biçimi olarak ortaya çıkan "toplumculuk" –ve bu görüş daha sonra sol ve feminist görüşlere beşiklik edecektir– ve bildiğimiz "muhafazakâr modernistlik" farklı konumlanan ve kadın sorunu hakkında farklı şeyler söyleyen yaklaşımlar haline gelmektedir.

Beria Önger'in yazısının –ve benzeri yazıların– yeni dönemde daha geniş bir çevrede, bir hayli tartışıldığı anlaşılıyor. Ona cevaben yazılmış bir okuyucu mektubunda şöyle deniyor:

> "Bayan Beria Önger, kadın sorunlarının ancak kadınların siyasal güce sahip olmasıyla mümkün olacağını savunmaktadır. Aslında savunurken de kendi kendilerini çelişkiye düşürmektedir... Elbette mecliste daha fazla sayıda kadın mebusun bulunmasının bazı olumlu etkileri olacaktır. Fakat yine bunlar birtakım siyasi yahut kâğıt üzerine yazılmış haklar yönünden bir etkileme şeklinde olmaktan ileri gidemez. Sosyal yapı değişmedikçe fazla bir gelişme beklenemez kadın problemlerinin çözümünde. Kadının kendisi "hizmet, itaat, sadakat" vb. gibi geleneksel fonksiyona inanmış ise ona özgürlük, kişilik gibi kavramları vermek güç; almıyor, almak istemiyor ki."[148]

Tartışmaların gelişiminden anlaşılacağı üzere İleri Kadınlar Derneği kuruluyor ve yönetiminde Beria Önger, Hayrünnisa Candan, Mevhibe Demiray, Güzin Güngör, Türkan Çavuşoğlu isimleri yer alıyor.[149]

Aslında tarih burada durmuyor; ama bu kitabın kendine koyduğu sınır 1965 yılı ile sona eriyor. Bundan sonra yeni bir

147 İffet Halim Oruz, Kadın ve Devrimci Görüş, *Cumhuriyet*, 26.4.1965.
148 Kadın ve Toplum, Tartışma Köşesi, Okur Mektubu, *Cumhuriyet*, 26.4.1965.
149 *Cumhuriyet*, 9.4.1965.

dönem ve yeni toplumsal dinamikler oluşmaya başlıyor. Bu yeni dönem çok farklı açılardan çok sayıda araştırmaya konu oldu. 1968 radikalizminin ve sol-toplumcu siyasetinin cinsiyet rejimi açısından nasıl değiştirici ve dönüştürücü bir etkisi olduğu sorusu çok önemli ve hâlâ yeterince yanıtlanmamış bir soru olsa da bu kitabın amacını aşıyor. Burada son bir soru sormamız gereken şey burada ele aldığımız geçmişin, 1980 sonrasında güçlenerek bir "feminist siyaset" gündemi oluşmasını sağlayan kadın haraketine dönüşümünün bu geçmişten ne kadar etkilendiği ve bu geçmişi ne kadar sahiplendiğidir. Bu soruya politik bir yanıt hâlâ verilmeye çalışıldığını ve yakın gelecekte daha da iyi yanıtlanacağını umuyorum ve görüyorum.

Geçmişte kalanlar ve bugüne gelenler...

1980'lerin ortasından başlayarak gelişen yeni feminist siyaset hareketi Türkiye'de kadınların yeni haklar ve özgürlükler kazanmalarını sağladı. Bu gelişmeler özellikle daha taşra ve orta alt sınıftan kadınlar için yeni açılımlar yarattı. Kendi yaşamları hakkında karar vermede daha çok özgüven, hak aramada daha çok hukuki ve siyasi destek, mağduriyetlerin telafisinde daha görünür bir toplumsal meşruiyet gerçekleşti. Ama birçok kadın için hâlâ hayatın en temel özgürlükleri aşılmaz engellerle dolu olabiliyor. Bir yandan giderek güçlenen bir siyasi eğilim kızlara en önemli şeyin evlilik ve annelik olduğunu, kadınların evin dışında çalışmasının yanlış olduğunu, en önemli şeyin kocaya itaaat ve her koşulda aile sorumluluklarını sürdürmenin kadınların görevi olduğunu söyleyebiliyor ve ikna edici olabiliyor. Bunu yapan kadınlar ise kendi adlarına bir sosyal sigortaya bile sahip olamayarak kendi geçimlerini sağlayacak desteklere bağımlı kalmaktan kurtulamıyorlar.

1990'lardan sonra önemli bir siyasal meşruluk kazanan kadın hakları örgütlerinin 1910'lu ve 1920'li yıllardaki kadın hakları savunularından ne tür bir miras aldıkları sorusunu yanıtlamak kolay değil. 1980'li yıllardaki feminist radikalizmin 1920'lerin mirası üzerinden geliştiğini söyleyemeyiz. Tersine,

Osmanlı feministleri gibi dünyanın diğer coğrafyalarındaki radikal kadın hareketlerinden, özellikle de Batı'daki 1968 hareketi sonrası güçlenen feminizmden etkilenmişti. Türkiye'de 1990'ların feminist siyaseti kadın bedeninin cinsel denetimine karşı çıkan "bedenimiz bizimdir", kadına yönelik şiddete sessiz kalınmasına itiraz eden "bağır herkes duysun", erkek egemenliğine karşı "neden sokaklar ve geceler erkeklerin?"diye soran sloganlarla kendilerini ifade etti.

1990'ların feminist siyasetinin kendi coğrafyasının tarihi geçmişi ile tamamen ilişkisini koparmış bir tür "yeni doğmuş" bir hareket olduğu da söylenemez. Tersine 1990'ların feminist siyasetinin etkisinde gelişen *kadın sorunları-kadın hakları* gündemi geçmişten gelen güçlü bir damara sahip. Bu damarı "modernleşmeci bakış" olarak tanımlayabilirim. Bu bakış en önemli kadın hakları ihlallerinin az eğitimli, az gelişmiş bölgelerde yaşayan kadınların yaşadığını düşünür ve "kadın sorunu"nu feodalite, taşra, azgelişmişlik ve taassupla mücadele gibi bir siyasi bağlamda ele alır. Erken yaşta evlendirilme, okutulmama, para kazanacak bir işte çalışmama, çok çocuk doğurma, mutsuzken bile korkup boşanmama, gördüğü baskı ve şiddete kaşı direnmeme vb. meselelerdir kadın sorunları... 1990'lardan sonra gelişen feminist hareketin karşısında "kadın sorunu" diye bulduğu gündem böyle bier içeriğe sahipti. Bu tür, "kadını modernleştirme" siyasetinin çerçevesinden kadın hakları, "modernleşmiş" kadınların daha kötü konumda olan kadınları eğiterek modernleşmelerine yardımcı olmak anlamına geliyor. Bu anlayışın 1920'lerin "kadın devrimi" anlayışının bugüne kalmış algılanış tarzı olduğunu düşünüyorum.

"Modernleşmeci kadın hakları söylemi" ile feminist siyasetin 1990'lı yıllar boyunca çatışmalı ve içerilmeli bir ilişkisi oldu. Feminist siyasetin köklü bir modernleşme eleştirisi içerdiğini düşünmüyorum. Feministlerin geçmişten gelen bu "kadınları modernleştirerek kurtarma" zihniyetinin kadınlar arasında yarattığı hiyerarşiler (eğitimli-cahil, haklarını bilen-bilinçsiz kadın, vb.) eleştirilmiş olsa da modernizm bir zihniyet olarak feminizme çoğu bağlamda içerilmişti. Bu bağlamda dünya-

da bütün ikinci dalga feminist hareketlerin bir biçimde modernist olduğunu söyleyebiliriz. Ama 1990'ların feministleri modernizmle değil onu laikçilik, Kemalizm, Atatürkçülük, cumhuriyetçilik gibi adlar altında otoriter bir biçimde sahiplenen kadın hakları siyaseti ile çatışma ve gerilim yaşadığını söylemek daha doğrudur. Feminist siyaset giderek kendini bu siyasetlerin kadın hakları anlayışından ayırdı. Bu ayrışma başörtülü kadınların hakları tartışması ile somutlandı. Dindar ve örtülü kadınların "bilinçsiz ve haklarını bilemeyen kadınlar" olarak nitelenerek eğitim kurumlarından dışlanmasını isteyen ve bunu onaylayan "modernleşmeci kadın hakları" yandaşları ile bunu açık ya da sessiz onaylamayan feministler ayrışma yaşadılar. Öte yandan feministler de kadınların bedensel ve mekânsal özgürlüklerini savunan "bedenimiz bizimdir" ya da "mor iğne" gibi kampanyalara "modernleşmeci" kadın örgütlerinden somut ideolojik ve politik destek alamadılar. Feministler laik-İslamcı, açık-örtülü gibi ayrımlarla kadınlar arasında hiyerarşiler yaratılmaması ve kadınları güçlendirecek her tür ideolojik-politik adıma destek verilmesi yanlısı iken "modernist"ler sadece devletin laiklik politikasını destekleyecek bir kadın hakları savunusu ile yetindiler ve bu nedenle kadın hakları siyesetini de gündemlerinden çıkarmış oldular.

Türkiye'de kadın hakları anlayışını şekillendiren "modernleşmeci vesayet" anlayışının daha kapsamlı eleştirisi 1990'ların radikal feministlerinden daha çok İslamcı ve Kürt feministlerden geldi. Bu eleştirilere göre modernleşmeci kadın haklarının 'bilinçsiz, taşralı, cahil kadın' diye dışladığı kadınlar aslında kentli orta sınıftan, laik ya da Türk olmayan kadınlardı. Kürt ve İslamcı feministlerin eleştirisi eğitimli, laik, kentli, batıda yaşayan ve Türk olarak kendini üstün gören kadınların bakış açısının kapsamlı bir eleştirisi oldu. Bu "modern Türk kadınları"nın kendilerini her tür kadın adına konuşma hakkına sahip, onları aydınlatacak 'modern kadın'lar olarak görerek "diğer" kadınların seslerini bastırdıkları ve bir tür sömürgeci zihniyete sahip oldukları söylendi.

Kadın hakları bağlamında bu "otoriter modernizm" eleşti-

risi farklı tür kadın sorunu-kadın hakları söylemlerini ve buna dayalı siyasetleri üretti. İslamcı kadınlar örtünerek ve İslam'ı kadın bakış açısından yorumlayarak yeni tür bir kadın hakları siyaseti yaratmaya çalışıyorlar. Kürt kimlik haklarını savunan feminist kadınlar kendilerine Kürt özgürleşme hareketi içinde bir yer açmaya çalışıyorlar; Türk, Kürt, İslamcı veya laik farklı kadın hakları söylemleri ve siyasetleri farklı siyasal bağlamlara eklemlenerek var oluyor. Bu kadınların hepsi kendi pencerelerinden bakarak kendilerine gerekli bir "kadın modernleşmesi"ni talep ediyorlar. Bunların ne ölçüde kadınların özgürleşmesine hizmet edeceği ise bugünden yanıtı verilebilecek bir soru değil. Ama bugün Türkiye'de kadın haklarını savunmak Kemalizm, Atatürkçülük ya da cumhuriyetçilik adları altında bugüne kadar sahip olduğu siyasal içeriği yitirmiş görünüyor. Şimdi feminist, İslamcı, Kürt ya da yeni kuşakların post-feminist kadın hak ve özgürlükleri siyasetleri var (Sancar, 2011b). Bunların arasında karmaşık bir ilişkiler matrisi ise tartışılmaya muhtaç bir yeni oluşum.

SONUÇ

TÜRK MODERNLEŞMESİNİN CİNSİYETİ: ERKEKLER DEVLET, KADINLAR AİLE KURAR

Bu kitabı yazmaya karar verdiğimde Türkiye'de bugün hâlâ kadınların temel insan haklarının yok varsayıldığı durumların yaygın ve direngen biçimde devam etmesinin nedenlerini sorgulamayı ve bu amaçla da erken modernleşme sürecinde şekillenmiş cinsiyet rejiminin buna etkisi olup olmadığını tartışmayı istemiştim. Kadınların toplumsal fırsatlardan eşit yararlanma, kamusal görünürlük ve siyasal irade oluşumuna katılım konusunda her düzeyde erkeklerden geri, dışlanmışlık ve ayrımcılıklarla kuşatılmış yaşamlarının değişim olanaklarını görmek istedim. Kadınların bütün eleştiri, değiştirme ve düzeltme çabalarına rağmen önemli direnmelerle karşılaştığını görerek bu direncin tarihsel arka planına bakmak gereğini hissettim. Türkiye'de kadınların yaşamlarını iyileştirme çabalarını karşılaştığı direnişler kadınların aile ile ilgili sorumluluklarını ve bağımlılıklarını değiştirmeye yönelik hukuki, fiili ve ideolojik adımlar atılmaya başlandığında ortaya çıkıyor. Sonuçta da çizginin kadınlar ve aile sorumlulukları arasındaki bağın temel olarak değişmeyeceği bir noktada tekrar çizildiğini görüyoruz. Bunun örneklerini Medeni Yasa reformu sürecinde evlilik içinde eşit mal paylaşımına ilişkin kuralın geçmiş evliliklere de uygulanmasının TBMM'de engellenmesi, Aileyi Koruma Yasa-

sı'nın şiddet uygulayan erkeklere yönelik doğru dürüst bir yaptırım uygulanmaya yanaşmaması, ya da Kadın ve Aileden Sorumlu Devlet Bakanlığının ilk fırsatta kadın ile ilgili kısmı dışlanıp sadece Aile Bakanlığı haline getirilmesinde görebiliriz.

Bu soruları yanıtlamak için yakın geçmişe baktığımda Türk modernleşmesinin cinsiyet rejiminin "aile odaklı modernleşme" olarak şekillendiğini ve bunun aile politikaları aracılığıyla toplumu yönetmeyi sağlayan önemli bir iktidar stratejisi olduğunu gördüm. Bu şekillenme, benzer sömürge-karşıtı siyasi hareketlerde olduğu gibi, erkeklerin devlet, kadınların aile kurarak modern bir ulus yaratma mücadelesine giriştikleri bir "tarihsel" momentin ürünü. Türk modernleşmesinin ardarda gelen dönemleri olan Tanzimat ve Meşrutiyet, Milli Mücadele ve Cumhuriyet, tek parti dönemi ve muhafazakâr modernleşme, çok partili siyasal yaşam ve çoğul modernlikler dönemlerinde de aynı modernleşme modelinin farklı aşamaları olarak devamlılığı sağlanmış.

Bugünün geçmişten devraldığı mirasa yakından bakarken Osmanlı-Türk modernleşme sürecinin erken dönemlerinde gelişen iki boyutun ayrı değerlendirilmesi gerektiği kanaatindeyim. Birincisi Osmanlı modernleşmeci elitlerinin düşünce biçiminde –daha milliyetçiliğin modernliği içine alıp yutmadığı dönemde– "asriiyet" anlayışı ve bu düşünce içinde "asri kadın" ve "asri aile" meselesinin ele alınış biçimidir. "Asriiyet"in Avrupalılaşma ile olacağı ve bunun da önemli bir adımının "kadınları da asrileştirme" ile gerçekleşeceği inancının başat olduğu bu dönemin önemli yansımaları olmuştur. Tanzimat ve Meşrutiyet aydınlarının hatta İttihat ve Terakki kadrolarının da bu düşüncelerden etkilendiği açıktır. İkinci boyut ise Osmanlı topraklarını paylaşmak isteyen "işgalci Avrupa"ya karşı gelişen "Mili Mücadele" siyasetinin içinden çıkan ve "Türk kültürü"nün sembolü ve onun yeni kuşaklara öğreticisi olacak "modern Türk Kadını"nı yaratma zihniyetinin etkisiyle cinsiyet rejiminin yeniden şekillenişidir.

Bu iki düşünce biçimi ve ortaya çıktıkları İki farklı dönemin tarihsel koşulları arasındaki farkları dikkate almadan meseleyi kavramak zor. Avrupalılaşmak=asrileşmek özdeşliğine inan-

mış Osmanlı modernleşmesinin entelektüel aklının sönümlenişinin, Avrupa'nın sömürgesi olma riskiyle karşılaşınca gelişen, kendini "savaşarak koruma"ya dayalı yeni siyasal bağlamın sonucu olduğunu unutmamak gerekir. İki dönem ve iki farklı modernleşme aklı arasındaki gerilim "asri kadın-asri aile" arzusunun "Avrupalılaşma" ile ilgili "ideolojik imgeler" paketinden dışlanması ile çözülmüştür. Bu çözüm sömürgeci tehdit karşısında yeni bir Türk devleti kurma siyasetine eşlik edecek bir "Türk Ailesi kurma siyaseti"ne tercüme edilerek gerçekleşmiş. Bu tercüme için yeni "Türk Kadını" imgesinin Avrupa ile ideolojik ve politik bağının olmaması gerekli görülmüş. Osmanlının "asriiyet" peşindeki entelektüel erkekleri ile Cumhuriyet'in "millilik" peşindeki erkek politikacıları arasındaki bu farkı görmek ve bu farkın anlamını tartışmak gerekir. İki farklı erkek dünyası arasında sadece tarihsel dönem ve düşünce farkları, sınıfsal ve coğrafi mesafeler değil aynı zamanda önemli siyasal deneyim farkları da vardı. Çünkü iki farklı "modern erkek" grubunun arasına uzun süren savaş koşulları, nüfus göçleri ve siyasal çatışmalar girmişti. Bu gelişmeler modern entelektüel dünyanın aktörlerini değil, daha çok yeni dönemi şekillendiren askeri ve ekonomik güç odaklarını öne çıkardı. Türk modernleşmesi ise milliyetçilik ve muhafazakârlıkla iç içe geçerek onların deneyimleri üzerinden şekillendi.

Türk modernleşmesinin karakterini anlamada önemli ikinci boyut ise ulus-inşa süreçlerine katılımın cinsiyetlenmiş rotaları, tarzları ve içerikleridir. Süreç boyunca kadınların "ulus" olarak modern bir toplum inşasına katılımdan değil, sadece ulus-devlet inşasından dışlandıklarını söyleyebiliriz. Modern eğitimden geçmiş kadınların yeni kurulan devletin stratejik kurumlarına (ordu, istihbarat, üst yargı, mülki idare, dış politika ve maliye gibi üst siyasal kararların alındığı kurumlar) katılmamaları –dönemin ruhu açısından– olağan sayılabilir elbette. Ama devletin eğitim, sağlık ve sosyal hizmet gibi görevlerine öğretmen, hemşire ya da gönüllü çalışan olarak katılan "modern kadınlar" yani "Cumhuriyet kızları" olmadan bu alanlarda bir gelişme sağlanamayacağı açık. Buna "dişil ulus inşa-

sı" demiştim. Ama bu katılım da "erkeklerin yönetimi" altında gerçekleşmiş. Çünkü dönem boyunca kadın eğitim bakanı, sağlık bakanı, müsteşarı, genel müdürü, aktif kadın politikacısı gibi konumlarda kadın göremiyoruz. Kadınlar yeni inşa edilen modern kurumların karar konumlarına dahil edilmiyor; ancak modern ulus/modern toplum inşasına daha alt düzeylerden katılmalarına izin veriliyor. Aslında kadınlar modern Türk devletini ve toplumunu yönetmenin en önemli stratejik alanlarından biri olacak modern Türk ailesinin evini/yuvasını inşa ederek ve bunu yeni kuşaklara öğreterek, modern Türk ulusunun inşasına "dişil" bir yoldan katılıyorlar. Bu anlamda "modern Türk ailesi" bir "mahrem/özel" dünya değil. Yeni aile anlayışı, devlet ile toplum arasındaki sınırları çizen, kadınlara, mahremiyet ile "modern toplumunda dişil konumlanış" arasında gidip gelerek, "modern Türk ulusu"nu erkeklerden farklı bir yerden, onlarla farklı kulvarlarda bulunup yarışmadan inşa etme fırsatı veriyor. Bu ayrımı "eril ulus inşası - dişil ulus inşası" olarak adlandırabiliriz. Burada temel soru bu ayrımın kendisi olduğu kadar "dişil ulus inşası"na katılımın kadınlara ne tür hak, özgürlük ve güçlenme olanağı sunduğu ve ne tür engeller yarattığıdır. Bu sorunun yanıtını ise bu kitapta vermiş değilim. Ayrıca bu yanıtı verebilmek için henüz gerekli tartışma ve araştırma birikimini de gerçekleştirdiğimizi düşünmüyorum.

Bugünden bakınca görülen diğer önemli bir boyut ise Türk modernleşmesini başarıyla bugüne taşıyan "aile odaklı modernleşme stratejisi"nin başarı nedenlerini kavramaktır. Bu strateji farklı toplumsal kesimlerin farklı ideolojik talepleri ile eklemlenebildiği için uzun ömürlü oldu. Bu eklemlenme milliyetçi ve muhafazakâr siyasetler arasında, "modern aile" ve "modern kadın" ile ilgili "aşılmaması gereken sınırlar"la ilgili temel bir uzlaşmanın, zaman içinde oluşmasının eseridir. "Modernliğin muhafazakârlaşması" diyebileceğimiz bu süreçte devlet, din, aile, cinsel ahlak konularında bir "aşılmaz sınırlar" politikası hem tek parti döneminde hem de daha sonra gelen "çok partili" ve "çoğul modernlikler" dönemlerinde aşama aşama inşa edildi. Bu uzlaşma orta sınıf Türk ailesinin "mik-

ro politiği"dir ve bir iktidar stratejisi olarak "modern-olmayan taşra"ya da genişleyerek bugün de hâlâ "modernleştirme" işlevini sürdürüyor.

Bu özgün tarihsel bağlamda milliyetçi modernler ile muhafazakâr modernlerin ortak bir ideolojik zemin bulmuş/yaratmış olmaları erkeklerin "devlet işleri"yle kadınların kültürel/sivil yaşam ve aile ile uğraşması üzerine kurulu bir cinsiyet rejimi sayesinde gerçekleşmiş. Bu anlamda Türk modernleşmesinin cinsiyet rejiminin aslında "aile odaklı muhafazakâr modernleşme" olarak tanımlanması daha doğrudur. Çünkü erken modernleşmenin siyasal aklı 'aile kurumu'nu kamusal yaşamın dışında, bireylerin kültürel ve kişisel tercihlerine bırakılacak bir alan olarak görmedi. Tersine, aile 'özel ve kişisel' olmaktan çok 'modern kamu'yu düzenlemekte işe yarayacak önemli bir ideolojik araçtı onların gözünde. Orta sınıf kentli insanlara hitap edecek bir aile modelinin 'modern Türk ailesi' adıyla toplumun gündelik yaşamına yerleştirilmesi, modernliği bir Türk ulusu inşa ederek gerçekleştirmeye çalışan Türk milliyetçilerinin en önemli ve başarılı icraatı idi. Bu başarı Cumhuriyet'in kurucusu olan Türk milliyetçileri ile onları –bazen çatışarak bazen de sessizce onaylayarak– çevreleyen muhafazakâr modernistlerin arasında çok da görünür çatışmalara yol açmadan gerçekleşen uzlaşmanın ürünüdür. Bu uzlaşma, birçok önemli konudaki siyasal kararlarda olmasa da, kadın ve aile politikaları ile ilgili konularda gerçekleşmiştir.

"Aile odaklı modernleşme" anlayışı zaman içinde devletin temel politikası haline dönüşerek bugüne kadar temel ilkeleri değişmeden, bu siyasal ortaklık sayesinde yaşayabildi. Bu uzlaşma her iki kesimin modern kadın haklarını ve ailenin sınırlarının nereden geçmesi ve nereyi aşmaması gerektiği konusunda kesişen rotalara sahip olması sayesinde gerçekleşti. Uzun dönemde bu kesişmeler kalıcı eklemlenmeler yarattı. Modernlik ile muhafazakârlık arasında bu sayede mümkün olan ideolojik ve politik geçişlilikler sadece aile modelini değil, sünni İslam dinini ve ona dayalı Türk devletini de bugüne taşıyan özgün bir oluşum oldu.

"Türk modern düşüncesi" muhafazakâr-modernlik ile modernlik-karşıtlığı arasında gidip gelen farklı frekanslara sahip oldu. Muhafazakâr düşüncenin kadın ve aile üzerinden ifade edilen görüşlerine baktığımızda bir uçta kadınların evden dışarı çıkmasının toplumda ciddi bir ahlak düşkünlüğü yaratacağını ve zorunlu olmadıkça kadınların yalnız başlarına dışarı çıkmamaları, evde oturmaları gerektiğini söyleyenler vardı; ki hâlâ var. Diğer yanda da "aile değerleri"ne uygun olmak koşuluyla kadınların her işi yapabileceklerini düşünen ve istedikleri gibi kamusal yaşama katılımlarını öngörenler de yer aldı. Bu görüşler içinde kadınlar ile erkeklerin gerçekten de insan olarak benzer oldukları için aynı koşullarda, benzer sorumluluklar ve özgürlükler sahibi olarak eşit vatandaşlar kabul edilmelerini savunanların görüşlerinin her zaman cılız kaldığı anlaşılıyor. Böyle bir eşitlik anlayışı sessizce dışlandı ve hatta zaman zaman baskı gördü. "Ortalama modern Türk kadını" olmak öncelikle anne ve eş olmayı, belli oranda dini sorumluluklarını yerine getirirmeyi, çalışacaksa topluma yararlı hemşirelik, öğretmenlik gibi 'dişil' işlere yönelmeyi ve iffet-namus kurallarının çizdiği sınırlar içinde kalmayı hep gerektirdi. Bu açılardan hiçbir zaman neden "erkeklerle aynı" olmadığını sorgulamak istemedi. Bu sınırlar dışına çıkış her kadının hayal edebileceği ve başarabileceği bir şey olmaktan uzak kaldı; bedel ödenmesi gereken riskler taşıdı.

'Modern kadınlık' imgesi bugün de hem modernliğin hem de 'gelenek'lerin taşıyıcısı olarak zıt yöne çekilen güçlerin bileşeni olmaya devam ediyor. Bir yandan 'medeniyet' ile 'doğal durum' arasında kalmışlığı, diğer yanda kamusal ile özel arasındaki sınırda duran belirsiz konumu nedeniyle bu imge kadınlara birleştirilmesi zor görünen alanlar arasındaki imkânsız bağlantıyı kurma görevini veriyor. Bu arada/sınırda durma hali kadın kimliği için sürekli değişebilir/özgürleşebilir duygusu yaratarak kadınların özgürlük ideallerini sürekli besliyor; canlı tutuyor. Ama çoğu zaman da içine çekip yutuyor ve özgürlük arayan kadınları zaman içinde muhafazakâr statülerle avunan kadınlara dönüştürebiliyor.

Bugüne baktığımızda değişen şey aynı modern kadın imgesinin gündelik yaşam içinde ekonomik gelişmeyle ortaya çıkan maddi değişimlerin (yeni eğitim ve istihdam olanakları, medyatik görünürlükler, vb.) etkisiyle çoklaşmasıdır. Ama Batı'nın cinsel ahlak telakkileri tehdidi altındaki kırılgan Türk ailesi ahlaki yozlaşma korkusuyla hâlâ *teyakkuz* halinde! Modern kadın imgesinin kamusal görünürlüğünün suskun, sessiz ve edilgen hali sol siyasal imgelerle birlikte bile yerinden edilmiş görünmüyor. Türkiye'de radikal siyasal hareketlerin değiştirme iradesinin topluma değil devlete yöneldiği gerçeği bize bu durumun nedenini gösteriyor. Çünkü Türkiye'de radikal siyasetler sadece erkek birey ile devlet arasındaki egemenlik ve iktidar ilişkilerini demokratik tarzda düzenlemeyi amaçlıyor; cinsiyet rejimini değiştirmeyi değil. Özgürlükler adına ortaya çıkan demokratik hareketler (liberal, sol, Kürt) 'aile' alanını bir demokratik düzenleme alanı olarak politik tartışmaların ve siyasal metaforların alanına taşımadıkları sürece böyle olmaya devam edecektir. Bu nedenle de her demokratikleşme adımı cinsiyet temelli haklar ve özgürlükler açısından, yüzyıl önce, milliyetçi muhafazakârlığın çizdiği sınırları aş(a)madan gerçekleşiyor. Kadınların 'imgesel' konumları aile, dişilik, annelik, cinsellik bağlamlarının dışına kolay kolay çıkamıyor; kadınların yeni toplumsal açılımların sunduğu ekonomik ve siyasal fırsatlardan erkeklerle eşit düzeyde yararlanamaması ise kalıcılaşıyor.

Osmanlı-Türk modernleşmesinin erken döneminde kendini Türk Kadını olarak bir Türk ulusu inşa etmenin içinde gören kadınlar elbette birçok yeni haklar elde ettiler. Örtünme zorunluluğunun kaldırılması, kadınların kamusal görünürlüğün meşrulaşması, eğitim ve çalışma hakkı, kamu görevine katılım gibi konularda –sınırlı da olsa– somut haklar meşruluk kazandırdı. Bu sınırlar kesinlikle kadınların aile sorumluluklarını üstlenmesine öncelik verecek biçimde tanımlandı. Kadınlar bu sınırları genişletebilmek için önemli çabalar gösterdilerse de kadınların aile sorumluluklarını yerine getirecek esas sorumlu olması değişmiyor; daha da pekişiyor.

Kadınlar, ulusal inşaya katılmasının ve işbirliğinin karşılığı

olarak, erkeklerle aynı zaman, aynı koşul ve anlamda eşit bir oy hakkı ve bu hakkı kullanma özgürlüğü elde edemediler. Kadınların Anayasa çerçevesinde oy hakkı kazanmaları 10 sene gecikmeyle gerçekleşti; ama aradan geçen zaman içinde önemli bir reform dönemi sonlanmış ve bir kapanma-yasaklama dönemine girilmişti; yani "iş işten geçmiş"ti. Bugün de kadınların eşit siyasal temsilinin TBMM'deki partilerce içten benimsenmediği ve "modernliğin şartı" olarak görülmediği ispat gerektirmeyecek bir gerçeklik olarak ortadadır.

Ulusal inşaya katılmışlık iddiasını ileri süren kadınların erkeklerle eşit ve paralel siyasal temsil hakkına ulaşma ve karar konumlarına seçilmişlik konusunda neden başarısız oldukları ayrı bir kitap konusu olacak kadar uzun bir mesele. Ama baştan itibaren birkaç önemli alanda "rol model" kadın politikacı ve lider/önder kadın olmasına izin verilseydi bugün kadın özgürlükleri açısından çok daha iyi bir yerde olabileceğimizi düşünüyorum.

Öte yandan kamusal görünürlük kazanmış kadınların rol modellerinin bugün için çoğullaşmış olduğunu söyleyebiliriz ama bu çoğullaşmanın "kutsal kadın-hafif kadın" ikilemini aştığını söyleyemeyiz. Bu "klişe", her tür kadının sesinin kamusal temsilini ve duyulmasını engelliyor. Kadınların yeni duyulmaya başlayan kamusal sesleri bu "klişe" kadın imgelerin rollerine iliştirilmiş cümleler haline dönüşüyor; birinden diğerine –hangisine benzediği konusunda açık ya da gizli– bir değerlendirmeden geçerek temsiliyet kazanabiliyor kadınlar. Bu nedenle ne kadar çok kadın sesi olursa olsun çoğu zaman bunların kendi adına konuşamadığını görüyoruz. Güçlü görünen kadınlar ise kamusal olarak kendi adına konuşmuyor; onlar başka güçlenme stratejileri ile eklemlenerek var olabiliyorlar. Örneğin güçlü erkeklerle evlenmiş kadınlar ya da zengin girişimci ailelerin yurtdışında okumuş ve "şirket yöneten" kızları görünür olabiliyor. Bunların da ne kadar bir "bağımsız kadın özne" örneği oluşturabildikleri ayrı bir tartışma konusu. Ama önemli olan sıradan bir kadının yaşadığı bir sorunu anlatmak ya da kendi yaşamı ile ilgili bir konuda düşüncesini dile getir-

mek için konuştuğunda bunu kamunun ne kadar yansıtıp ciddiye aldığıdır.

Bu noktada geçmişten miras aldığımız bu modernlik kurgusu cinsiyet rejiminin ne kadar "eril iktidar-erkek egemen" olduğunu sorabiliriz. Aile odaklı Türk modernleşmesinin kadınlar tarafından da benimsenerek içselleştirilmesi bu oluşumun "eril karakteri"ni ne ölçüde değiştirebildiği sorulmalı. Tarihsel mirasımızın ve kendi özgünlüğü içinde "erkek egemen" bir modernleşme olduğunu açıklıkla söyleyebilirim. O zaman onu "eril" ya da "erkek egemen" kılan özelliklerin neler olduğuna tekrar işaret etmekte yarar olabilir.

Türk modernleşmesi bir boyutuyla başından sonuna kadar "İdeal kadın nasıl olur?" sorusuna verilen yanıtlar üzerinde pazarlık, dışlama-içerme ve uzlaşma arayışıdır. Bu arayışı nihai olarak eril kılan şey kadınların modernleşirken hangi 'aşırı' davranışlardan kaçınması gerektiğini saptama hakkının erkek elitlere verilmiş olmasıdır. Bütün dönem boyunca "aşırıya kaçma"nın kadınlara mahsus bir "cinsel ahlak ihlali" olarak kodlandığını gördüm. Bu durum cinsiyet rejiminin 'eril' niteliğini şekillendirmiştir. Çünkü erkeklerin 'modernlik aşırılıkları' cinsel ahlak ile değil vatana sadakat gibi siyasal kriterlerle saptanıyordu. "Modern" kadınlar ve erkekler farklı ve asimetrik kriterlerle yargılandılar. Cinsiyet rejiminin eril karakterini belirleyen şey sadece bu farklı "ahlaki kriterler" değildi elbette. İlaveten erkeklerin yanlışını saptama erki devlette, kadınların yanlışını saptama erki ise erkeklerdeydi.

"İdeal kadınlık" sınırlarını saptama erki erkeklerdeydi ve aslında dönemin 'erkek egemen' karakterini belirleyen en önemli özellik bütün bu tartışmaların "konuşan özne"sinin erkek olmasıydı. Kitapta yer alan örneklerden de gördüğümüz üzere "modern kadın"ın modernlik sınırlarının ne olması gerektiği konusunda "kurucu irade" adına sürekli konuşanların erkekler olduğunu gördük. Kadınların sesi cılız ve etkisiz kalmış görünüyor. Birileri (kurucu irade adına konuşan erkekler) sürekli konuşuyor; kadınlar için doğruları ve yanlışları tanımlıyor. 'Doğru kadınlık'ın ne olması gerektiği hakkında 'otorite' konu-

mundan konuşabilme –yani özne olma– zaten bu 'eril iktidar' konumunun göstereni değil mi? İşte bu "eril iktidar" konumunun inşa edilebilirliği –bu bağlamda– muhafazakârlık ile milliyetçiliği modern aile ve kadın konusunda kesişen rotalara yönlendirdi: Modernlikten söz edildiğinde –erkeklik değil– kadınlık 'düzenlenmesi' gereken bir modern "toplumsal sorun" oldu.

Modern cinsiyet rejiminin içerdiği "eril iktidar"ın bir başka boyutu ise "kurucu irade"nin kendini Osmanlı sarayı-hanedanı eksenli üst sınıfından ayırma arzusu ile şekillenen "Anadoluculuk" meselesidir. "Anadoluculuk" Batı hayranlığını ve Batı taklitçiliğini reddetme isteğini sembolleştiren "karşıt-dışlayıcı kimlik"ler icat etmedir. Bu kimlikler erkeklerden çok kadınları içerdi; kadınlar üzerinden tanımlandı. Erkeklerin ülkenin neresinden gelip ne yaptığı önemli olmadı. Ama kadınlar gruplara ve kategorilere ayrıştırıldı. "Şımarık İstanbul sosyete kadını" karşısına "fedakâr Anadolu kadını" kondu. Birbirini dışlayan ve birbirinin zıddı olan kadınlıklar icat edildi ve sürekli tekrarlanarak "klişe tipleme"ler üretildi. "Anadolu kadını söylemi" Batı'nın tehdidi altında kalıp kimliğini ve özgürlüğünü yitirme tehlikesi yaşayan "Türk ulusu"nun ayakta durabilme meselesinin kurucu öğelerinden biri oldu. Bu anlamda yeni Türk kadını, Anadolu'nun her ücra köşesinde geri kalmış, yoksul halkına ve ülkesine hizmet eden bir kadın imgesine gönderme yaparak kadınların desteğini aldı. "Anadolu kadını" söylemini benimseyen "modern kadınlar" bu hizmet karşılığında aktif ve kamusal görünürlüğü olan konumları elde ettiler.

Öte yandan İstanbul-Anadolu kadını ayrımı Cumhuriyetçi modernleşmenin kentli orta sınıf kadın kimliğinin güçsüzleşmesi ve Anadolu kadınının da bir gerçeklik kazanamaması ile sonuçlandı. Bu ikilem içinde 'haklarına kavuşmuş modern, kentli ve kurtulmuş kadınlar' zaten bütün sorunları çözülmüş olduğu için kendi adına bir şey talep etmesi gerekmeyen kadınlar olarak tanımlandılar. Bu kadınlar kendilerini bırakıp esas olarak Anadolu kadınını yani "köylü kadınlar"ı kurtarması gereken "kentli kadınlar" olarak nitelendiler. Birinciler sorunsuz kabul edildikleri için "sözü olmayan", ikinciler ise kendi adla-

rına konuşup haklarını savunamayacak kadar cahil ve bilinçsiz oldukları için "sözü olmayan" kadınlar haline geldiler. Her iki kadın kimliğinin tanımı da somut yaşam mücadeleleri içindeki kadınların 'suskun bir görüntü'den öte gitmelerini engelledi.

Bu söylemsel stratejiler zaman içinde kentli-köylü kadın ayrımına dönüştü ve daha geç dönemlerde yeni ulus-devletin kendi taşrasını düzenleme stratejileri ile eklemlendi. "Taşranın kadınsılaştırılması" olarak tanımlayabileceğimiz bu durum yerel kültür gruplarına, yoksul etnik azınlık erkeklerine –aynı kadınlar gibi– ezilen, haklarını bilmeyen, cahil insanlar olarak muamele edilmesini kolaylaştırdı. Barbarlıktan çıkamamış taşranın eğitilip "Türkleştirilerek" moderne dahil edilmeleri meşrulaştı. Bu anlamda kurtarılması gereken "Anadolu kadını" söylemi otoriter, milliyetçi Türk kalkınmacılığın ideolojik dili oldu. Bu dil sadece erkeklerin kadınlar üzerindeki iktidarlarını değil, Türk erkeklerinin Türk-olmayan erkekler üzerindeki, modernin modern olmayan üzerindeki iktidarını da kurdu. Bu anlamda da bir "eril modernleşme"den de bahsetmek gerekir.

"Eril modernleşme"nin bir başka boyutu modernliği kuran (ve onun tarafından kurulan) "modern kamu"da ortaya çıkan yeni "modern kadın" temsillerini "cinsiyetsizleştirmesi"dir. Muhafazakâr modernleşme gözlüğünden bakınca kadınların "cinsel ahlak "açısından yargılanamayacakları bir "aseksüel kamu"nun varlığı gerekliydi. Ancak bu koşulda muhafazakâr ve milliyetçi modernliğin kadın-aile politikaları paralel rotalara girebilmiştir. Muhafazakâr modernleşmenin kabul ettiği "kamusal kadınlık" –çoğu aristokratik gelenekte olduğu gibi kadınları cinsellik sahibi olarak değil– toplumsal gelişime adanmış, cinsiyetsiz bedenler olarak konumlandı. Toplumsal amaçlar için seferber edilecek sosyal kimlikler inşa edebilme ve erkek odaklı cinsiyet rejimlerinin otoriter siyasal rejimlerle eklemlenme stratejisi olarak bu tarzın başarılı bir örneği de Türkiye'de yaşandı.

Ama aynı zamanda cumhuriyetin orta sınıfını inşaya yönelen bir "yeniden cinsiyetlendirme" pratiğinin de yaşanmış olduğunu görüyoruz. Muhafazakâr modernleşmenin gündelik yaşam-

da şekillenişine yakından baktığımız günlük gazetelerin dili "aseksüel kamu"nun "kamuda gösterilen dişillik ve cinsellik" ile birlikte var olduğunu gösterdi. Modern kamuda bazı kadınlar sadece cinsellikleri ile yer alabiliyorlar. Dönem içinde cinsel ahlak sınırlarını hiç de ihlal etmiş görünmeyen "baştan çıkartıcı seksi kadın" imgesinin de giderek görünür hale geldiği aşikâr. Bu kadın imgesi çoğu zaman erkek liderlerin siyasal –ya da cinsel– gücünü arttırıcı bir kadın cinselliğini de "modern kamu"ya dahil etmiş görünüyor.

"Eril iktidar"ın inşasında gerekli olan beden, mekân ve estetik stratejileri 'muhafazakâr modernlik dönemi' boyunca giderek somutlaşıyor. Modernliğin aile yaşamında ortaya çıkardığı gerilimlerin yatıştırılması için gerekli olan şey erkeğin somut taleplerinin karşılanabilir olmasıdır. Muhafazakâr modernlik dönemi boyunca "modern kadın"ın ne olduğu somutlaşırken bedenden, benlikten ve çelişkiden arındırılmış soyut bir kadınlık halinden çıkarak gündelik yaşam içinde hareket eden, eylemli bir imge haline dönüştüğünü gördük. Ama onun eylemleri hâlâ kendisinin seçimi ile oluşmuyordu; sınırları çizilmiş, görevleri saptanmış bir alanda rolünü 'saadet' ile oynaması beklenen bir 'manken' rolüne benziyordu onun imgesi. Hâlâ arzuları değil görevleri vardı; oysa erkekler artık arzuları, çelişkileri ile temsil edilebilmeyi başarmıştı. Erkeklerin bu hali modernliği, devletin bekasını, cinsel ahlakı, aileyi vb. bozmuyordu. Evlilik ile fuhuş yan yana duruyor; eşini aldatan erkeklere kızılmakla beraber kolayca affedilebiliyorlar. Ev idaresine programlanmış modern ev hanımları, erkeklerin yaşam tercihlerinden doğan bütün olası istikrarsızlıklar ve gel-gitler karşısında sabit bir görev ile var oluryorlar ve değişimin değişime uğratamadığı 'hane'nin istikrarını ve geleneksel değerlerin sürekliliğini 'aile' aracılığı ile temsil ediyorlar. Geleneği ve modernliği bir arada temsil eden kadınlar hem modernleşmiş evin içini hem de değişmeyen geleneği temsil ediyor.

"Modern kadın", bir iç çatışma ve gerilim olarak annelik-cinsellik zıtlaşmasını yaşarken, erkek bu tür bir iç çatışma yaşamıyor; erkek olarak yaptığı 'norm-dışı' işler hiçbir 'cezalandırılma'

ile karşılaşmadan onlara bir konumdan diğerine kolayca geçebilirlik olanağı sunuyor. Cinsellik ile aile görevleri arasında sıkışmış, norm ile arzu arasında bocalayan bir erkek kimliği görmüyoruz; bu tür gerilimler ve iç çatışmalar kadın kimliği için söz konusu. Taşkın ve gözü dışarıda erkeklerin sakıncalı görülmediği bu temsiller dünyasında kadının istikrarı ile kurulan modern aile yaşamı hem özel yaşamın hem de 'milli kimlik'in istikrarını sağlıyor. Bu istikrar kadın cinselliğinin geleneğe teslimi pahasına gerçekleşmiş. Böylece modernlik, babaya boyun eğmeyen erkeklerin tahayyülünde, eş-anne imgesiyle, 'toplumun temeli aile' söylemiyle kollektif bir yeniden birleşme yaşayarak şekillenmiş ve bunun sonunda ortaya çıkan 'aseksüel' anne/eş imgesinde 'modern kamu'nun inşasına temel taşları, kolay sarsılmayacak hale gelmiş.

21. yüzyılın Türkiyesi'nde varlığı saptanan "çoğul modernlikler"in Türk modernleşmesinin karakteristiğini oluşturan bu cinsiyet rejiminin temel özelliklerini değiştirme eğiliminde olduğunu söylemek zor. Türkiye'de kadınların özgürlükleri ile ilgili meselelerin çevrelendiği kırmızı hatları görmek ve bu sınırların çoğunun 'aile' ile ilgili olduğunu görmek anlamına geliyor. Bu noktada bu kitabın temel sorusunu yeniden ifade etme gereğini duyuyorum. Türkiye'de "modern aile" denen, devlet ve hukuk eliyle korunan, eril arzu ile şekillenen, kadınların çoğu zaman gönüllü katıldıkları modernlik anlayışı devam ettiği sürece kadınların 'eşit anayasal vatandaş' olması mümkün mü? Ya da şöyle soralım: Mevcut "modern aile" kalıpları içinde kadınların aynı zamanda eşit ve özgür insanlar olmaları mümkün mü? Mümkünse bunun için ne yapmalı? 'Anne-vatandaş' ve 'gönüllü-sivil kadınlık' görevleri sürdürülerek kadınların özgürlükleri ilerletilebilir mi? Yeni ve modern formları içinde kadın dernekleri –sivil toplum örgütleri– içinde sosyal yardım işleriyle uğraşıp siyasal aygıtlar/kurumlar/kararlardan uzak kalan kadınların kendi "güçlenme" alanlarını kullanarak eril iktidarı dönüştürüp daha eşit ve özgür bir toplum yaratabilmeleri ne kadar mümkün? Bu sorulara yanıt vermeye yönelik yeni tartışmalara gereksinme var.

Aslında kitabın sonunda geldiğim noktayı şöyle özetleyebilirim. Türkiye'de kadınların karşılıksız ev-içi emeğini odağa alan, ev kadınlarını ve annelerin "kamu sorumluluğu" kapsamında sosyal güvence altına alınmasını hedefleyen bir *maternal feminizm* gelişmedikçe kadınların yaşamlarındaki eril tahakkümü yerinden sökmek çok zor görünüyor. Yeni dönemlerin güçlenen İslamcı kadın hakları siyasetinin bu konuda yeterince güçlü bir siyasal söz söylememiş olması ise geleceğe çok umutlu bakmamızı engelliyor. Evde ev kadını/anne, dışarıda sosyal yardım gönüllüsü olan "modern kadın" kendi yaşamına ilişkin hak ve özgürlükleri ile taleplerini "kadın hakları" siyasetinin diline dönüştürmüş görünse de bunun sonuçları görünür değil. Demokratikleşme hâlâ vatandaşların devlet ile olan tahakküm-özgürlük ilişkisine gönderme yapıyor. Devlet merkezli siyaset, etnik ve sınıfsal iktidar ilişkileri ile bağlantılı tartışılıyor; cinsiyete dayalı iktidar ilişkileri toplumsal sorunların bir alt alanına hapsedilmiş olmaya devam ediyor. Devletin siyasal vesayet altında tuttuğu toplumsal kesimlerin sorunları ile kadınların eril vesayet altında olması birlikte tartışılması gereken özgürlük meseleleri haline dönüşmüş değil. Türkiye'de hâlâ modernliğin, demokrasi ve özgürlükler söyleminin üst sesi hep erkek; kadınlar konuşmaya başlayınca çoğu zaman "aile kadını söylemi" içinden konuşmaya zorlanıyorlar; aksi takdirde dikkate alınmayabiliyorlar. Kadınlar haklar ve özgürlükler talep etmeye başlayınca "aile sorumlulukları"nı ne kadar yerine getirdikleri sorgulanmaya başlanıyor. "Kadınların özgürlüğü" ile "ailenin bekası" aynı terazinin kadınlar tarafından dengede tutulması gereken kefeleri olmaya devam ettikçe "eril" modernleşme yerine "çoğul" modernleşmeden bahsetmek çok kolay değil. Bu çerçevede Türk modernleşmesinin iktidar stratejisi olan "aile odaklı modernleşme modeli" kadınların gözünden dönüştürülüp yeniden şekillendirilmedikçe kadınlar için gerçek bir modernleşmenin gerçekleştiğinden bahsetmek bana göre anlamlı olmayacak.

EK:
MUHAFAZAKÂR MODERNLİK DÖNEMİ
KADIN VE AİLE PROFİLLERİ:
1945-65 GÜNLÜK GAZETELER TARAMASI HAKKINDA AÇIKLAMA

1. Tarama yöntemi:

Günlük gazeteler taraması 1945-65 yılları arasını kapsadı. Dönemin en çok okunan ve farklı görüşleri yansıtan 4 gazetesi seçildi: *Hürriyet, Cumhuriyet, Milliyet, Zafer.*

Gazeteler taranırken bütün ana sayfalara bakıldı. Ana sayfada ilgili bir konu varsa arka sayfalarda bu konunun gerisi takip edildi. 8 günde bir tam gazete tarandı.

Tarama önceden saptanan anahtar sözcüklere göre yapıldı (anahtar sözcük listesini ekte görebilirsiniz).

Anahtar sözcüklerle ilgili bulunan haberlerin fotoğrafları çekilerek bu araştırma için yazılan bir arşiv programı sayesinde tasnif edilip arşivlendi. Daha sonra anahtar sözcükler aracılığıyla ulaşılan haberler yorumlanılarak kullanıldı.

Hürriyet Gazetesi: 1948-1959 arasında, baştan sona doğru, 8 günde bir tam gazete (ancak her bir günün ana sayfasına bakılarak ve ana sayfada ilgili bir şey varsa onlar da kaydedilerek) tarandı. 1959 sonrasında arşiv eksikliği nedeniyle taranamadı. Bu gazeteden 636 haber var.

Cumhuriyet Gazetesi: 1945-1965 arası, her günün ana sayfasına bakıldı ve ana sayfada ilgili bir şey varsa kaydedildi, ayrıca 8 günde bir tam tarama yapıldı. Bu gazeteden 2.489 haber var.

Milliyet Gazetesi: 1959 yılı örnek olarak tarandı, *Hürriyet* ile çok

benzer olduğuna karar verilip devam edilmesine gerek görülmedi. 1959 yılında her günün gazetesi tarandı. Bu gazeteden 43 haber resim var.

Zafer Gazetesi: Bütün yıllar tarandı. Her günün ana sayfasına bakıldı, kural olarak 8 günde bir tam tarama yapıldı. Bu gazeteden seçilmiş 459 haber var.

Bütün tarama sonucunda toplam 3.627 haber seçildi.

Hürriyet: 636 resim

Cumhuriyet: 2.489 resim

Zafer: 459 resim

Milliyet: 43 resim

ARAŞTIRMADA KULLANILAN ANAHTAR SÖZCÜKLER

Askerlik, kadın-askerlik, erkek-askerlik: 65 resim var, doğrudan askerlikle ilgili askerlerle ilgili haberler.

Militarizm: 10 haber var; jandarma ve polis tecavüzleri.

Kamusal alan: 9 resim var; özel alanla kamusal alanın sınırına ilişkin haberler ve şehirde nasıl yaşanacağına ilişkin 'medeniyet' mevzuu.

Barış: 2 resim var doğrudan barış ile ilgili.

Evlilik: 110 resim var; evlenme haberleri, boşanma haberleri.

Cinsellik: 23 resim var, genellikle reklamlar, ahlak kongresine ve terbiyeye ilişkin haberler.

Aile: 59 resim var; aile ile ilişkilendirilebilecek haberler.

Fuhuş: 134 haber var; fuhuşla ilgili haberler.

Suç, kadına karşı suç, kadın-suç, cinsel suç, suç-siyasal: 698 resim var ancak bunlar tüm suç haberleri değil, suç haberleri adlî haber, adlî haber tecavüz, adlî haber intihar, taciz, cinayet, yaralama olarak da işaretleniyor.

Eğitim, kadın-eğitim: 155 resim; hem karma eğitim hem de kadın-eğitim haberleri var burada. Eğitime ilişkin tartışmalar da bu şekilde işaretlendi. 'Kadın-eğitim' keyword'u ile işaretlenenlerin çoğu okulların yaptığı defileler.

Savaş: 5 resim var; doğrudan savaş ile ilgili bunlar, 3'ünde askerlik ile birlikte 2'sinde barış ile birlikte kullanılmış bu işaret.

Kadın-kamusal görünürlük: 320 resim var. Kadın-gösterilen imge, kadın-siyasal katılım diğer benzer anahtar sözcükler. Birlikte taranabilir.

Siyasal katılım, kadın-siyasal katılım: 227 resim var.

Kadın-gösterilen imge: 147 resim var. Dansözler, artistler gibi haberler bu başlığın altında.

Kimsesiz yoksul çocuk, çocuk: 26 resim var: Kimsesiz yoksul çocuk, ifade ettiği anlama gelen haberlerde, çocuk anahtar sözcüğü ise çocuklar ile ilgili haberlerde kullanıldı.

Aşk: 179 haber var; birlikte kaçan sevgililerden kıskançlık olan haberler bu şekilde de işaretlendi.

Dişilik: 280 resim var. Güzellik haberlerinden evlilik içinde nasıl davranılması gerektiğine, genç kızların duygularından ev dekorasyonuna ilişkin haberler; modaya ilişkin, okullar tarafından düzenlenmeyen defileler ya da moda haberleri bu şekilde işaretlendi.

Adlî haber, adlî haber-tecavüz, adlî haber-intihar: 1348 haber var. Tek başına adlî haber olarak işaretlenenler hırsızlıklar, kazalar. Tecavüz haberleri, tecavüze ilişkin haberler, tecavüze ilişkin kamuoyu yoklamaları adlî haber tecavüz diye (de), intiharlar ve girişimleri adlî haber intihar olarak işaretlendi.

Kadın-çalışma: 107 resim var. Çalışma hayatına ilişkin haberler; kadınların yaptıkları işler, çalışan kadınlara bakım hizmeti, kadınların çalışma hayatındaki yerine ilişkin tartışmalar da bu şekilde işaretlendi.

Erkeklik, erkeklik-kılıbıklık, erkeklik-askerlik: 128 resim var. Cinsiyet değiştirme, kadın kılığına girme haberleri de erkeklik ile işaretlendi.

Tasnif dışı: 400 resim var. İlginç ama konu kapsamına girmeyen haber fotoğraflar buraya kondu.

Kadına yönelik şiddet: 211 resim var. Kadına karşı suç ile birlikte taranabilir. Kadınlara karşı yapılan hırsızlık, soygun gibi haberler kadına karşı suç kapsamına konmadı. Kaçırma, taciz vb. eylemleri şiddet kapsamına alındı.

Spor: 37 resim var. Kadınlarla ve erkeklerle ilgili spor haberleri.

Namus: 145 haber var. Namusla ilişkili suç haberleri kadar, 'hoppa'lıkla vb. ilişkili haberler de bu şekilde işaretlendi.

DP: 20 haber var.

Annelik: 117 haber var; çocuk yetiştirme sanatı haberlerinden katil ana haberlerine...

Kadın-sivil örgütlenme: 145 resim var. Bu şekilde işaretlenenler her nevi örgüt içinde bulunan kadınlar, kadın örgütlerine ilişkin haberler.

TKB: Türk Kadınlar Birliği ile ilgili 70 haber.

Gelenek: 9 resim var. Başlık parası vb. haberler.

Ulusun kadınları: 37 resim var; genellikle Kıbrıs haberleri; ulusun temsilcisi ya da simgesi olarak kadınların resimleri.

Kıbrıs: 23 haber; Kıbrıs'la ilgili haberler.

Şehitlik: Bu keywordun kullanıldığı bir haber görünmüyor taramada. Kullandığımızı sanıyorum!

CHP: 61 haber, CHP haberleri.

Güzellik yarışması: 198 resim. Kadınların, erkeklerin ve çocukların katıldığı yarışmalar ve güzellerin faaliyetleri bu şekilde işaretlendi.

Zina: 26 resim. Zina haberleri.

Örtünme: 80 resim. Çarşafa ve örtünmeye ilişkin tüm haberler bu şekilde işaretlendi.

Medeni yasa: 14 resim; doğrudan medeni yasa ile ilgili olan haberler ve aile, evlilik ile ilgili olup yasal düzenlemeye gönderme yapan haberler.

Özel hayat: 2 resim var; o da özel hayat başlıklı bir yazı.

Modern aile: 8 resim var. Modern aile imgeleri ve modern aileye ilişkin yol gösterici eğitici yazılar.

Babalık: 42 resim var. Babaların işlediği suçlar, babalar günü, çocukların eğitimi gibi haberler bu şekilde de işaretlendi.

Sağlık: 4 resim var.

Önemli kadınlar: 90 resim var: Sanat, siyaset vb. her alandan önemli kadın haberi.

Gezen gören erkek: 19 resim var; genellikle gezerek başka diyarların kadınları hakkında yazılan haberler.

Ev kadınlığı: 13 resim var. Doğrudan ev kadınlığı ile ilgili haberler.

Nesep: 9 resim var. Nesebi belirsiz çocuklar haberleri, bu alana ilişkin düzenlemeler.

İzcilik: 3 haber var.

Din: 44 haber var; din ve din görevlileri hakkındaki haberler.

Etnisite: 11 haber var; etnik kimlikler, dini azınlıklar bu şekilde işaretlendi.

Cinsiyet değiştirme: 19 resim var.

Moda: 16 resim var.

Müsabaka: 15 resim var.

Taciz: 59 resim var. Sarkıntılık haberleri, röntgen haberleri bu şekilde de işaretlendi.

Cinayet: 356 resim var. Adlî haberin alt kategorisi olarak, adlî haberlerden cinayetli olanlar bu şekilde de işaretlendi.

Yaralama: 176 resim var. Adlî haberin alt kategorisi olarak kullanıldı.

Kaçırma: 140 haber var. Adlî haberin ayrıntılarına göre kaçırma haberleri bu şekilde de işaretlendi.

Kürtaj: 26 haber var. Kürtajla ilgili genellikle adlî haberler.

Lider, lider-kadın, lider eşi: 21 haber lider, lider-kadın 10 haber, lider eşi 9 haber.

KAYNAKÇA

Abu-Lughod, Lila (der.) (1998), *Remaking Women: Feminism and Modernity in the Middle East*, Princeton Univ. Pres.

Adak, Hülya (2004), "Otobiyografik Benliğin Çok-Karakterliliği: Halide Edip'in İlk Romanlarında Toplumsal Cinsiyet", *Kadınlar Dile Düşünce*, der. S. Irzık ve J. Parla, İletişim Yayınları, s. 161-178.

Ahıska, Meltem (2005), *Radyonun Sihirli Kapısı: Garbiyatçılık ve Politik Öznellik*, Metis Yayınları.

Akın, Yiğit (2004), *Gürbüz ve Yavuz Evlatlar: Erken Cumhuriyet'te Beden Terbiyesi ve Spor*, İletişim Yayınları.

Akpolat Davut, Yıldız (1996a), "II. Meşrutiyet Döneminde Selanik Menşeli bir Kadın Dergisi: Kadın", *Türkiye Günlüğü*, s. 43; 68-73.

— (1996b), "II. Meşrutiyet'te Toplumda Kadına Başat Rol Vermeyen Kadın Dergisi: Mehasin", *Tarih ve Toplum*, c.26, s.156, 42-47.

Aksoy, Nazan (1997), "Halide Edip Adıvar'ın Sevviye Talip'inde Kadın Kimliği", *Berna Moran'a Armağan: Türk Edebiyatına Eleştirel Bir Bakış*, der. N. ve B. Aksoy, İletişim.

Ahıska, Meltem (2005), *Radyonun Sihirli Kapısı: Garbiyatçılık ve Politik Öznellik*, Metis Yayınları.

Akşit, Elif Ekin (2010a), "Fatma Aliye's Stories: Ottoman Marriages beyond the Harem", *Journal of Family History July*, cilt 35, no. 3, s. 207-218.

— (2010b), "Latife'nin Bir Jesti: Doğu ve Batı Feminizmleri ve Erken Yirminci Yüzyıl Devrimleriyle İlişkileri", *1908-2008 Jön Türk Devriminin Yüzüncü Yılı*, der. Sina Akşin ve Barış Ünlü, İş Bankası Yayınları, İstanbul.

— (2010c), "Hanımlara Mahsus Milliyetçilik: Fatma Aliye ve Erken Milliyetçi Stratejiler", *Kebikeç*, 30, s. 57-74.

— (2009a), "Osmanlı İmparatorluğu ve Türkiyede Kamusallık Kavramının Dönüşümü ve Dışladıkları", *SBF dergisi*, 64, s. 11-21.

— (2009b), "Haydi Kızlar Okula: Kızların Eğitimi, Kadınların Bilgisi ve Kamusal Alan Tartışmaları", *Toplum ve Bilim*, sayı 114, s. 7-26.

— (2008), Osmanlı Feminizmi, Uluslararası Feminizm ve Doğu Kadınları, *Doğudan*, sayı 7, s. 84-91, http://80.251.40.59/politics.ankara.edu.tr/aksit/dogudan.html.

— (2006), "Ankara'nın Kılıkları 1930: Bir Kıyafetname Denemesi", *Sanki Viran Ankara*, der. Funda Şenol Cantek, İletişim Yayınları, İstanbul.

— (2005), *Kızların Sessizliği: Kız Enstitülerinin Uzun Tarihi*, İletişim Yayınları, İstanbul.

Alkan, Mehmet Ö. (1990), "Tanzimat'tan Sonra Kadının Hukuksal Statüsü ve Devletin Evlilik Sürecine Müdahalesi Üzerine", *Toplum ve Bilim*, Yaz, sayı 50.

Altınay, A.G. (2004), "Giriş: Milliyetçilik, Toplumsal Cinsiyet ve Feminizm", *Vatan Millet, Kadınlar*, der. Ayşe Gül Altınay, s. 15-33. İletişim Yayınları, İstanbul.

Altındal, Meral (1997), "Kadın Birinci İşçi Taburu Tarihçesi", *Toplumsal Tarih*, cilt 7, sayı 41, s. 14-16.

Arat, Yeşim (2000a), "From Emancipation to Liberation: The Changing Role of Women in Turkey's Public Realm", *Journal of International Affairs*, Fall, 54, no.1.

— (2000b), "Gender and Citizenship in Turkey", *Gender and Citizenship in the Middle East*, der. S. Joseph, D. Kandiyoti, Syracuse University Press.

— (1999), *Political Islam in Turkey and Women's Organisations*, Friedrich Ebert Stiftung, İstanbul.

— (1998a), "Türkiye'de Modernleşme Projesi ve Kadınlar", *Türkiye'de Modernleşme ve Ulusal Kimlik*, der. S. Bozdoğan, R. Kasaba, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul.

— (1998b), "Türkiye'de Toplumsal Cinsiyet ve Vatandaşlık", *75 Yılda Tebaa'dan Yurttaş'a Doğru*, Türkiye İş Bankası, İstanbul Menkul Kıymetler Borsası, Tarih Vakfı, İstanbul.

— (1993), "Women's Studies in Turkey From Kemalizm to Feminizm", *New Perspectives on Turkey*, no. 9. Sonbahar.

— (1991), "1980'ler Türkiye'sinde Kadın Hareketi: Liberal Kemalizmin Radikal Uzantısı", *Toplum ve Bilim*, no. 53 (aynı makale, *Türkiye'de Kadın Olgusu*, der. N. Arat, Say Yayınları, İstanbul, 1992).

— (1989), *The Patriarchal Paradox: Women Politicians in Turkey*, New Jersey.

— (1987), "Türkiye'de Kadın Milletvekillerinin Değişen Siyasal Rolleri: 1934-1980", *Ekonomi ve İdari İlimler Dergisi*, c. 1, s. 1.

Arat, Zehra (der.) (1998), *Deconstructing Images of The Turkish Women*, Macmillan Press Ltd., Londra.

— (1994), "Republican Construction of Tradition", *Reconstruction Gender in the Middle East: Powers, Identity and Tradition*, der. F. M. Göçek, S. Balaghi, Cambridge University Press.

— (1998a), "Kemalizm ve Türk Kadını", *75 Yılda Kadınlar ve Erkekler*, der. A. Berktay Hacımirzaoğlu, Tarih Vakfı Yayınları, İstanbul, s. 51-70.

— (1998b), "Educating the Daughters of Republic", *Deconstructing the Images of (the Turkish Women)*, der. Z. Aaarat, St, Martin Press.

Argunşah, Hülya (2002), *Bir Cumhuriyet Kadını: Şükûfe Nihal*, Akçağ Yayıncılık, Ankara.

Ataklı, Füsün (1996), *Türk Romanında Aile*, Varlık, Kasım.

Aytaç, Ahmet Murat (2007), *Ailenin Serencamı: Türkiye'de Modern Aile Fikrinin Oluşumu*, Dipnot Yayınları.

Balcı, Hülya (1997), "Dergicilikte İlk Kadın Özel Sayısı: Hayat (1928)), *Toplumsal Tarih*, Mart, s. 39.

Baltacıoğlu, İsmail Hakkı (1935), "Kadın Birlikleri Aleyhindeyim", *Yeni Adam*, sayı 70, 2 Mayıs, s. 2.

Bannerji, H.; Mojab, S. ve Whitehead, J. (der.) (2001), *Of Property and Propriety: TheRole of Gender and Class in Imperialism and Nationalism*, University of Toronto Press, Toronto, Buffalo&Londra.

Baran, Tülay Alim (1999), "*Resimli Ay*'da Kadın", *Toplumsal Tarih*, Mart, s. 6-10.

Baydar, Gülsüm (2002), "Tenuous Boundaries: Women, Domesticity and Nationhood in 1930s Turkey", *Journal of Architecture*, 7, no. 3, s. 229-244.

Baykal, Bekir Sıtkı (1996), *Milli Mücadelede Anadolu Kadınları Müdafaa-i Vatan Cemiyeti*, Atatürk Araştırma Merkezi.

Baykan, Ayşegül ve Belma Ötüş-Baskett (1999), *Nezihe Muhittin ve Türk Kadını 1931*, İletişim Yayınları, İstanbul.

Bayrakçeken Tüzel, Gökçe (2009), "Kemalizm, Profesyonalizm ve Ataerkil Tezahürler", *Toplum ve Bilim*, no. 114.

Berktay, Fatmagül (2003), *Tarihin Cinsiyeti*, Metis Yayınları, İstanbul.

— (2002), "Doğu ile Batı'nın Birleştiği Yer: Kadın İmgesinin Kurgulanışı", *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce: Modernleşme ve Batıcılık*, cilt 3, İletişim Yayınları.

— (2001), "Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Feminizm", *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce: Tanzimat ve Meşrutiyetin Birikimi*, cilt I, İletişim Yayınları,

— (1999), "Yeni Kimlik Arayışı, Eski Cinsel Dualizm: Peyami Safa'nın Romanlarında Toplumsal Cinsiyet", *Bilanço 1923-1998: Türkiye Cumhuriyeti'nin 75 Yılına Toplu Bakış*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları.

— (1998a), "İki Söylem Arasında Bir Yazar: Suat Derviş", *Osmanlı'dan Cumhuriyete: Problemler, Araştırmalar, Tartışmalar*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, s. 288-299.

— (1998b), "Cumhuriyetin 75 Yıllık Serüvenine Kadınlar Açısından Bakmak", *75 Yılda Kadınlar ve Erkekler*, der. A. Berktay Hacımirzaoğlu, Türkiye İş Bankası, İstanbul Menkul Kıymetler Borsası, Tarih Vakfı, İstanbul.

Bora, Aksu (2001), "Türk Modernleşme Sürecine Annelik Kimliğinin Dönüşümü", *Yerli Bir Feminizme Doğru*, der. A. İlyasaoğlu ve N. Akgöze, s. 77-107, Sel Yayıncılık, İstanbul.

Bora, Tanıl (2005), "Analar, Bacılar, Orospular: Türk-Milliyetçi Muhafazakâr Söyleminde Kadın", *Şerif Mardin'e Armağan*, der. A. Öncü ve O. Tekelioğlu, İletişim Yayınları, s. 241-282.

— (2003a) *Türk Sağının Üç Hali*, İletişim Yayınları, İstanbul.

— (2003b), "Nostalji ve Muhafazakârlık", *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce: Muhafazakârlık*, der. A. Çiğdem, İletişim Yayınları, İstanbul, s. 234-260.

Bozkır, Gürcan (2000), "Türk Kadınının Siyasal Hakları Kazanması ve Türk Kadınlar Birliği", *Toplumsal Tarih*, sayı 75, s. 21-26.

Bystydzienski, Jill M. (1992), *Women Transforming Politics: Worldwide Strategies for Empowerment*, Indiana University Press.

Canbaz, Firdevs (der.) (2007), *Fatma Aliye, Mahmut Esat, Çok Eşlilik/Taaddûd-ü Zevcat*, Hece Yayınları, İstanbul.

— (2005), *Fatma Aliye Hanım'ın Romanlarında Kadın Sorunu*, Bilkent Üniversitesi, Türk Dili Edebiyatı Bölümü'nde hazırlanmış yüksek lisans tezi.

Cantek Levent (2008), *Cumhuriyetin Büluğ Çağı: Gündelik Yaşama Dair Tartışmalar (1945-1950)*, İletişim Yayınları.

Caporal, Bernard (1982), *Kemalizm'de ve Kemalizm Sonrasında Türk Kadını (1919-1980)*, İş Bankası Yayını.

Celkan, Hikmet Yıldırım (1992), "Türk Ailesinin Yeni Dönemlerde Ele Alınışı: Gökalp ve Baltacıoğlu Örneği", *Sosyo-Kültürel Değişim Sürecinde Türk Ailesi*, cilt 1, Başbakanlık Aile Araştıra Kurumu, s. 252-261.

Chatterjee, Partha (1990, 2000), "Kadın Sorununa Milliyetçi Çözüm", *Vatan, Millet, Kadınlar*, der. Ayşe Gül Altınay, İletişim Yayınları, İstanbul, s. 11-29.

— (1993, 2002), *Ulus ve Parçaları*, İletişim Yayınları.

— (1986, 1996), *Milliyetçi Düşünce ve Sömürge Dünyası*, İletişim Yayınları.

Cunbur, Müjgan (1955), *Türk Kadın Yazarların Eserleri 1928-1955*, Kadının Sosyal Hayatını Tetkik Kurumu, Ankara.

Çağatay, Nilüfer ve Soysal Nuhoğlu (1995), "Uluslaşma Süreci ve Feminizm Üzerine Karşılaştırmalı Düşünceler", *1980'ler Türkiye'sinde Kadın Bakış Açısından Kadınlar*, der. Şirin Tekeli, İletişim Yayınları.

Çağlayan, Handan (2011), *Analar, Yoldaşlar, Tanrıçalar, Kürt Hareketinde Kadınlar ve Kadın Kimliğinin Oluşumu*, 3. baskı, İletişim Yayınları, İstanbul, 2011.

Çaha, Ömer (2010), *Sivil Kadın: Türkiye'de Sivil Toplum ve Kadın*, genişletilmiş ikinci baskı, Vadi Yaınları.

Çakır, Serpil (1994), *Osmanlı Kadın Hareketi*, Metis Yayınları, İstanbul.

— (1998), "Kadın Tarihinden İki İsim: Ulviye Mevlan-Nezihe Muhittin", *Osmanlı'dan Cumhuriyete: Problemler, Araştırmalar, Tartışmalar*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, s. 272-287.

— (1992), "Meşrutiyet Devri Kadınlarının Aile Arayışı", *Sosyo-Kültürel Değişim Sürecinde Türk Ailesi*, 1, BAAK Yayını, Ankara, s. 228-237.

— (1989), "Osmanlı Türk Kadınları Esirgeme Derneği, *Toplum ve Bilim*, sayı 45, Bahar, s. 91-97.

Çalışlar, İpek (2006), *Latife Hanım*, Doğan Kitap, İstanbul.

— (2010), *Halide Edip, Biyografisine Sığmayan Kadın*, Everest Yayınları.

— (2011), *Latife Hanım*, Doğan Kitapçılık.

Çeri, Bahriye (1999), "Kadınlık ve Kadınlarımız", *Tarih ve Toplum*, Mart, no. 183, s. 151-155.

Çiçek, Rahmi (1993), "Asker Ailelerine Yardımcı Hanımlar Cemiyeti'nin Faaliyetleriyle İlgili Bir Belge" *Tarih ve Toplum*, c. 20, sayı 116, s. 14-15.

Demirdirek, Aynur (1993), *Osmanlı Kadınlarının Hayat Hakkı Arayışının bir Hikâyesi*, İmge Yayınları, Ankara.

— (1999), "In pursuit of the Ottoman Women's Movement", *Deconstructing Images of 'The Turkish Woman'*, der. Zehra F. Arat, Palgrave, New York.

Delaney, Carol (1995), "Father State, Mother Land and the Birth of Modern Turkey", *Naturalizing Power*, der. S. Yanagisako ve C. Dalaney, Routledge.

Doğan, İsmail (1992), "Tanzimat Sonrası Sosyo-Kültürel Değişimler ve Türk Ailesi", *Sosyo-Kültürel Değişim Sürecinde Türk Ailesi*, cilt 1, Başbakanlık Aile Araştıra Kurumu, s. 176-198.

Doyran, Ayşe (1997), "Kadınlar Milletvekili Seçilirken: 1934'te Basındaki Tartışmalar", *Toplumsal Tarih*, sayı 39, Mart, s. 27-34.

Duben, Alan ve Cem Behar (1996), *İstanbul Haneleri: Evlilik, Aile ve Doğurganlık-1880/1940*, İletişim Yayınları.

Duben, Alan (1985), "Turkish Families and Households in Historical Perspective", *Journal of Family History*, Spring.

— (1988a), "Son Dönem Osmanlı İstanbul'unda Evlilik ve Hane Kurma", *Toplum ve Bilim*, Yaz, no. 42.

— (1988b), "İstanbul'da Aile Hayatı", *Tarih ve Toplum*, Şubat.

Duman, Funda (2001), *Modern ve Geleneksel Bağlamında Erken Cumhuriyet Döneminde Kadın Kimliği: Haftalık Magazin Dergisi 7 Gün ve Aylık Aile Dergisi 'Ana'*, Ankara Üniversitesi Kadın Çalışmaları yüksek lisans "Türk Modernleşmesinin Cinsiyeti" dersinde yapılan öğrenci araştırması.

Durakbaşa, Ayşe (2000), *Halide Edib: Türk Modernleşmesi ve Feminizm*, İletişim Yayınları.

— (1998a), "Cumhuriyet Döneminde Modern Kadın ve Erkek Kimliklerinin Oluşumu: Kemalist Kadın Kimliği ve 'Münevver Erkekler'", *75 Yılda Kadınlar ve Erkekler*, der. A. Berktay Hacımirzaoğlu, Tarih Vakfı Yayını.

— (1998b), "Kemalism as Identity Politics in Turkey", Zehra Arat, *Deconstructing Images of The Turkish Women*, s. 141-155.

Einhorn, Barbara (2006), "Insiders and Outsiders: Within and Beyond the Gendered Nation", *Handbook of Gender and Women's Studies*, der. Kath Davis, Mary Evans ve Judith Lorber, Sage, s. 196-213.

— (1996), "Link Across Differences: Gender, Ehnicity and Nationalism", *Women's Studies International Forum*, cilt 19, nos 1/2, s. 1-3.

Eisenstein, Zillah (2000), "Writing Bodies on the Nation for the Globe", *Women, State and Nationalism: At home in the nation?*, der. Sita Ranchod-Nilsson + Mary ann Tetreault, Routledge.

Enginün, İnci (1985), *Halide Edip Adıvar*, Toker Yayınları, İstanbul.

Ekmekçioğlu, Lerna ve Belinda Mumcu (2001), "Hayganuş Mark'ın (1885-1966) Hayatı ve Düşünceleri ve Etkinlikleri: Feminizm: Bir Adalet Fermanı", çev. Melisa Bilal, *Toplumsal Tarih*, sayı 15 (87), s. 48-56.

Enloe, Cythia (2000a, 2006), *Manevralar*, İletişim Yayınları.

— (2000b, 2003), *Muzlar, Plajlar ve Askeri Üsler*, Çitlembik Yayınları.

Esen, Nüket (1997), *Türk Romanında Aile Kurumu, 1870-1970*, Boğaziçi Üniversitesi Yayınları.

Fay, Mary Ann (2008), "Introduction: Early Twentieth-Century Middle Eastern Feminisms, Nationalisms, and Transnationalisms", *Journal of Middle Eastern Women's Studies*, Winter, 4(1), s. 1-5.

Fleming, K. E. (1998), "Women as Preservers of the Past: Ziya Gokalp and Women's Reform", *Deconstructing Images of The Turkish Women*, der. Zehra Arat, s. 127-138.

Gümüşoğlu, Firdevs (1998), "Cumhuriyet Dönemi Ders Kitaplarında Cinsiyet Rolleri (1928-1998)", *75 Yılda Tebaa'dan Yurttaş'a Doğru*, Tarih Vakfı Yayını.

Güneş, Aslı (2008), Kemalist Muaşeretin Romanları, *Doğudan*, sayı 7, s. 92-99.

— (2005), *Kemalist Modernleşmenin Adab-ı Muaşeret Romanları: Popüler Aşk Anlatıları*, Bilkent Üniversitesi Türk Edebiyatı Bölümü'ne sunulmuş yüksek lisans tezi.

— (2011), "Aşk'ın Ekonomi Politiği: Popüler Aşk Romanları", *Birkaç Arpa Boyu... 21. Yüzyıla Girerken Türkiye'de Feminist Eleştirinin Birikimi/ Prof. Dr. Nermin Abadan Unat'a Armağan*, der. Serpil Sancar, Koç Üniversitesi Yayını, s. 731-756.

Gürbilek, Nurdan (2004a), "Erkek Yazar, Kadın Okur", *Kör Ayna, Kayıp Şark*, Metis Yayınları, 17-50.

— (2004b), "Kadınsılaşma Endişesi: Efemine Erkekler, Hadım Oğullar, Kadın-Adamlar", *Kör Ayna, Kayıp Şark*, Metis Yayınları, s. 51-74.

— (2004c), "Doğu'nun Cinsiyeti: Kudretli Erkek, İhtiyar Aşık, Mistik Anne", *a.g.e.*; s. 75-96.

Güzel, Şehmuz (1985), "Tanzimat'tan Cumhuriyete Toplumsal Değişimde Kadın", *Tanzimat'tan Cumhuriyete Türkiye Ansiklopedisi*, cilt 3-4, İletişim Yayınları.

— (1984), "1908 Kadınları", *Tarih ve Toplum*, sayı 7.

Hasıroğlu, Ercüment (1967), "Milli Mücadelede Sivas'ta Toplanan Kadınlar Kongresi", *Belgelerle Türk Tarihi Dergisi*, s. 2.

İnan, Afet (1964), *Atatürk ve Türk Kadın Haklarının Kazanılması*, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul.

İlyasoğlu Aynur ve D. İnsel (1984), "Kadın Dergilerinin Evrimi", *Türkiye'de Dergiler ve Ansiklopediler, 1849-1984*, Gelişim Yayınları, İstanbul.

İlyasoğlu, Aynur (1998), "Cumhuriyetle Yaşıt Kadınların Yaşam Tarihi Anlatılarında Kadınlık Durumları, Deneyimler, Öznellik", *75 Yılda Kadınlar ve Erkekler*, der. A. Berktay Hacımirzaoğlu, Tarih Vakfı Yayını, İstanbul.

İlkkaracan, İpek ve Pınar İlkkaracan (1998), "Kuldan Yurttaşa: Kadınlar Neresinde?", *75 Yılda Tebaa'dan Yurttaş'a Doğru, Tarih* Vakfı, İstanbul.

İşat, Ceren (2006), *Türk Kadınlar Birliğinde Devlet ve Sınıf İlişkileri*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Kadın Çalışmaları Anabilim Dalında yapılmış ve yayınlanmamış yüksek lisans tezi.

İrem, N. (2002), "Cumhuriyetçi Muhafazakârlık, Seferber Edici Modernlik ve 'Diğer Batı' Düşüncesi", *AÜSBF Dergisi*, sayı 57, s. 42-60.

— (1997), "Kemalist Modernizm ve Türk Gelenekçi Muhafazakârlığının Kökenleri", *Toplum ve Bilim*, sayı 74, s. 52-102

Irzık, Sibel ve Jale Parla (der.) (2004), "Önsöz", *Kadınlar Dile Düşünce*, İletişim Yayınları, s. 7-12.

Jacoby, T. A. (1999), "Feminism, Nationalism and Difference: Reflections on the Palestinian Woman's Movement", *Women's Studies International Forum*, sayı 22 (5), s. 511-523.

Jayawardena, Kumari (1986), *Feminism and Nationalism in the Third World*, Zed Books.

Joseph, S. ve S. Slyomovics (der.) (2001), *Women and Power in the Middle East*, University of Pennsylvania Pres.

Kadıoğlu, Ayşe (1998), "Cinselliğin İnkârı: Büyük Toplumsal Projelerin Nesnesi Olarak Türk Kadınları", *75 Yılda Kadınlar ve Erkekler*, der. A. Berktay Hacımirzaoğlu, Türkiye İş Bankası, İstanbul Menkul Kıymetler Borsası, Tarih Vakfı, Yayını, İstanbul.

— (1999), "Türkiye'de Kadının İkincil Konumu: Asıl Suçlu İslam mı?" ve "Cumhuriyet Kadını: Vatandaş mı, Birey mi?", *Cumhuriyet İradesi Demokrasi Muhasebesi*, Metis Yayınları.

Kanbolat, Yahya (1986), *Halide Edip Adıvar'ın Romanların Feminizm Sorunu*, Bahar Yayınları, Ankara.

Kandiyoti, Deniz (1997a), "Modernin Cinsiyeti: Türk Modernleşmesi Üzerine Çalışmalarda Gözden Kaçırılan Yönler", *Cariyeler, Bacılar, Yurttaşlar*, Metis Yayınları.

— (1997b), "Cariyeler, Fettan Kadınlar ve Yoldaşlar: Türk Romanında Kadın İmgeleri", *Cariyeler, Yurttaşlar, Bacılar*, Metis Yayınları, s. 133-47.

— (1997c), "Kandiyoti, Kimlik Kavramı ve Yetersizlikleri: Kadınlar ve Ulus", *Cariyeler, Yurttaşlar, Bacılar*, Metis Yayınları.

— (der.) (1996), *Gendering the Middle East: Emerging Perspectives*, I. B. Tauris.

— (1987), "Emancipated but Unliberated? Reflections on the Turkish Case", *Feminist Studies*, cilt 13, no. 2. (Summer), s. 317-338.

Kaplan, Gisela (1992), "Feminism and Nationalism: The European Case", *Contemporary Western European Feminism*, der. G. Kaplan, New York Uiversity Press, s. 3-40.

Kaplan, Gisela (1997), "Comparative Europe: Feminism and Nationalism: The European Case", *Feminist Nationalism*, der. Lois A. West, Routledge, New York, s. 3-40.

Kaplan, Caren ve Norma Alarcon, Minoo Moallem (der.) (1999), *Between women and Nation, Nationalism, Transnational Feminism, and the State*, Duke University Press.

Keskin, Tülay (2003), *Feminist/ Nationalist Discourse In the First Year Of The Ottoman Revolutionary Press (1908-1909): Readings From The Magazines Of Demet, Mehasin and Kadin (Salonica)*, Bilkent Üniversitesi, Tarih Bölümü yüksek lisans tezi.

Kızıltan, M. (1990), "Öncü Bir Kadın Yazar: Fatma Aliye Hanım", *Journal of Turkish Studies*, no. 14, s. 283-322.

Kılıç, Hüseyin (1987), "Kadınlarımız", *Tarih ve Toplum*, Ocak, s.37.

Kılıç, Zülâl (1998), "Cumhuriyet Türkiye'sinde Kadın Hareketine Genel Bir Bakış", *75 Yılda Kadınlar ve Erkekler*, der. A. Berktay Hacımirzaoğlu, Tarih Vakfı, İstanbul.

Koçak, Cemil (1998), "1930 Belediye Seçiminde Sabiha Sertel'in Adaylığı", *Tarih ve Toplum*, sayı 51 (9), Mart, s. 28-29.

Koraltürk, Murat (1996), "Milli Aileye İlişkin Bir Belge", *Toplumsal Tarih*, sayı 31, Temmuz, s. 23-24.

Köksal, Duygu (1998), "Yeni Adam ve Yeni Kadın: 1930'lar ve 40'larda Kadın, Cinsiyet ve Ulus", *Toplumsal Tarih*, sayı 51, Mart, s. 31-35.

Kundakçı, F. Seda (2010), "Cumhuriyet Dönemi Kemalist Kadın Kimliği: Falih Rıfkı Atay'ın Düşüncesinde Kemalist Türk Kadını Modeli", Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Siyaset Bilim Doktora Programı, Türkiye'nin Toplumsal ve Siyasal Düzeni Seminerinde hazırlanan ödev.

Kurnaz, Şefika (1996), *II Meşrutiyet Döneminde Türk Kadını*, M.E.B. Yayını.

— (1991), *Cumhuriyet Öncesinde Türk Kadını (1939-1923)*, BAAK Yayını, Ankara.

Kurtoğlu, Ayşenur (2000), "Tanzimat Dönemi İlk Kadın Yayınında Dinin Yer Alış Biçimi", *Osmanlıdan Cumhuriyet Kadının Tarihi Dönüşümü*, der. Yıldız Ramazanoğlu, Pınar Yayınları; s. 21-45.

Köse, Elifhan (2009), "Muhafazakâr Bir Kadın Portresi Olarak Semiha Ayverdi: Muhafazakarlık Düşüncesinde Kadınlara İlişkin Bir Hat Çizebilmek", *Fe Dergi: Feminist Eleştiri*, no. 1, sayı 1, s. 11-20, http://cins.ankara.edu.tr/kose.pdf

Kutlar, Mithat (2008), *Ulviye Mevlan: Yaşamı ve Düşünceleri*, Ankara Üniversitesi Kadın Çalışmaları ABD yüksek lisans tezi, Ankara.

— (2010), "Osmanlı Kadın Dergileri İçinde Erkekler Dünyası Dergisi", *Fe Dergi* 2, no. 2; s. 1-15, http://cins.ankara.edu.tr/nali.pdf

Libal, Kathryn (2008), "Staging Turkish Women's Emancipation: Istanbul 1935", *Journal of Middle East Women's Studies*, 4, 1, Winter, s. 31-52.

Maleçkova, Jitka (1998), "Kadın ve Bir Milletin Kaderi: Milli Uyanışın İlk Dönemlerinde Kadınlara Biçilen Rol", *Tarih Eğitimi ve Tarihte 'Öteki' Sorunu*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları.

Mayer, Tamar (2000), "Gender Ironies of Nationalism: Seting the Stage", *Gender Ironies of Nationalism: Sexing the Nation*, der. Tamar Mayer, Routledge, s. 1-25.

McClintock, Anne (1993), "Family Feuds: Gender, Nationalism and the Family", *Feminist Review*, no. 44, Summer, s. 61-80.

Mohanty, Chandra Talpade (2003), *Feminism without Borders: Decolonizing Theory, Practicing Solidarity*, Duke University Press.

Nagel, Joane (1998), "Masculinity and Nationalism: Gender and sexuality in the Making of Nations", *Ethnic and National Studies*, 21(2), March, s. 242-269.

Najmabadi, Afsaneh (2000), "Sevgili ve Anne Olarak Erotik Vatan: Sevmek, Sahiplenmek, Korumak", *Vatan, Millet, Kadınlar*, der. Ayşe Gül Altınay, İletişim Yayınları, s. 118-154.

Navaro-Yashin, Yael (2000), "Evde Taylorizm: Türkiye Cumhuriyeti'nin İlk Yıllarında Evişinin Rasyonelleşmesi (1928-40)", *Toplum ve Bilim*, sayı 84, s. 51-75.

Okay, Cüneyd (1997), "Kadın Dergileri Bibliyografyasına Katkı: Kadınlık Hayatı", *Toplumsal Tarih*, cilt 7, sayı 39, s. 49-51.

van Os, Nicole (2001), "Osmanlı Müslümanlarında Feminizm", *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce: Tanzimat ve Meşrutiyetin Birikimi*, cilt I, İletişim Yayınları,

Ortaylı, İlber (2000), *Osmanlı Toplumunda Aile*, Pan Yayıncılık.

Oruz, İffet H. (1986), *Atatürk Döneminden Türkiye'de Kadın Devrimi*, Gül Matbaası, İstanbul.

Ouzgane, l. ve D. Coleman (1998), "Postcolonial Masculinities: Introduction", *Jouvert: A Journal of Postcolonial Studies*, 2.

Özbay, Ferhunde (1999), "Gendered Space: A New Look at Turkish Modernisation", *Gender & History* 11, no. 3, s. 555–568.

— (1990), "Türkiye'de Aile ve Hane Yapısı: Dün, Bugün, Yarın", *Marmara Üniversitesi İktisadi ve İdari İlimler Fakültesi Dergisi: Prof. Dr. Mübeccel Kıray'a Armağan*, cilt VII, sayı 1-2.

Özman, Aylin (2002), "İsmayıl Hakkı Baltacıoğlu", *Modern Türkiye'de Siyasal Düşünce, Modernleşme ve Batıcılık*, cilt 3, İletişim Yayınları, s. 74-77.

— (2006), "İsmayıl Hakkı Baltacıoğlu'nu Yeniden Okumak: 'Cinsi Latif'in Ölümü ya da Erkekliğe Methiye", *Toplum ve Bilim*, sayı 107, s. 190-216.

Özman, Aylin ve Ayça Bulut (2003), "Sabiha Sertel: Kemalizm, Marksizm ve Kadın Meselesi", *Toplum ve Bilim*, sayı 96, Bahar, s. 184-215.

Özel, Işık (1997), "Kadın Hareketinde Bir Öncü: Kadınlar Dünyası", *Toplumsal Tarih*, cilt 7, sayı 39, s. 46-48.

— (1996), "1930'ların Basınında Kadın", *Toplumsal Tarih*, sayı 31, Temmuz, s. 30-38.

Öztamur, Pınar (2002), "Cumhuriyet'in İlk Yıllarında Güzellik Yarışmaları ve Feminen Kadın Kimliğinin Kuruluşu", *Toplumsal Tarih*, Mart, sayı 99, s. 46-53.

Özkiper Oktar, Tığinçe (1998), *Osmanlı Toplumunda Kadının Çalışma Yaşamı: Osmanlı Kadınları Çalıştırma Cemiyeti*, Bilim Teknik Yayınevi, İstanbul.

Parla, Jale (1990), *Babalar ve Oğullar: Tanzimat Romanının Epistemolojik Temelleri*, İletişim Yayınları.

Parla, Jale (2004), "Tarihçem Kâbusumdur: Kadın Romancılarda Rüya, Kabus, Oda, Yazı, Kadınlar Dile Düşünce", *Kadınlar Dile Düşünce*, der. Sibel Irzık ve Jale Parla, İletişim Yayınları, s. 179-200.

— (2004), "Kadın Eleştirisi Neyi Gerçekleştirdi?", *Kadınlar Dile Düşünce*, der. Sibel Irzık ve Jale Parla, İletişim Yayınları, s. 15-34.

Peterson, V. Spike (2000), "Sexing Political Identities/Nationalism as Heterosexism", *Women, State and Nationalism: At home in the nation?*, der. Sita Ranchod-Nilsson ve Mary ann Tetreault, Routledge, s. 54-83.

— (1994), "Gendered Nationalism", *Peace Review, Special Issue on Nationalism And Ethnic Conflict*, sayı 6(1), s. 77-84.

Paletschek, Sylvia (2004), *Women's Emancipation Movements in the Nineteenth Century: A European Perspective*, Stanford University Press, Palo Alto.

Ramazanoğlu Yıldız (der.) (2000), *Osmanlı'dan Cumhuriyete Kadının Tarihi Dönüşümü*, Pınar Yayınları.

Saktanber, Ayşe (2001), "Kemalist Kadın Hakları Söylemi", *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce: Kemalizm*, cilt 2, İletişim Yayınları.

Sancar, Serpil (der.) (2011a), *Birkaç Arpa Boyu... 21. Yüzyıla Girerken Türkiye'de Feminist Eleştirinin Birikimi/ Prof. Dr. Nermin Abadan Unat'a Armağan*, Koç Üniversitesi Yayını, İstanbul.

— (2011b), "Türkiye'de Kadın Hareketinin Politiği: Tarihsel Bağlam, Politik Gündem ve Özgünlükler", *Birkaç Arpa Boyu...*, der. Serpil Sancar, Koç Üniversitesi Yayını, s. 53-109.

— (2005), "Türkiye'de Kadınların Hak Mücadelesini Belirleyen Bağlamlar", http://www.stgm.org/docs/1194972787Kadin%20Hareketi-Serpil%20Sancar.doc

— (2004), "Otoriter Türk Modernleşmesinin Cinsiyet Rejimi", *Doğu Batı*, Özel Sayı: *İdeolojiler II*, no. 29.

— (1994), "Liberalizmin 'Cinsiyetten Arındırılmış Birey'i ve Feminist Eleştiri", *Mürekkep*, sayı 1, Haziran, s. 57-61.

Saraçgil, Ayşe (2005), *Bukelamun Erkek, Osmanlı İmparatorluğu'nda ve Türkiye Cumhuriyetinde Ataerkil Yapılar ve Modern Edebiyat*, çev. S. Aktaş, İletişim Yayınları.

Saygılıgil, Feray (2001), "*Yedigün* Dergisinde İdeal Eş ve Anne Olarak Kadın", *Toplumsal Tarih*, Mart, s. 30-33.

Selahattin Asım (1989), *Osmanlı'da Kadınlığın Durumu*, Arba Yayınları, İstanbul.

Selda Şerifsoy (2000), "Aile ve Kemalist Modernizasyon Projesi, 1928-1950", *Vatan, Millet, Kadınlar*, der. A. G. Altınay, İletişim Yayınları, İstanbul, s. 155-188.

Sertel, Yıldız (1995), *Annem: Sabiha Sertel Kimdi ve Neler Yazdı*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul.

Sirman, Nükhet (2000a), "Gender Construction and Nationalist Discourse: Dethroning the Father in the Early Turkish Novel", *Gender and Identity Construction: Women of Central Asia, the Caucasus and Turkey*, der. F. Acar, A. Güneş-Ayata, Brill, s. 162-176.

— (2000b), "Writing the Usual Love Story The Fashioning of Conjugal and National Subjects in Turkey," *Gender, Agency, and Change: Anthropological Perspectives*, der. V.A. Goddard, Routledge, Londra, s. 202-218.

— (2002), "Kadınların Milliyeti", *Milliyetçilik: Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce*, cilt 4, İletişim Yayınları.

— (2005), "The Making of Familial Citizenship in Turkey", *Challenges to Citizenship in a Globalizing World: European Questions and Turkish Experiences*, der. F.Keyman ve A. İçduygu, Routledge, Londra.

Şemsettin Sami (1311), *Kadınlar*, Mihan Matbaası, İstanbul.

Şerifsoy, Selda (2000), "Aile ve Kemalist Modernizasyon Projesi, 1928-1950", *Vatan, Millet, Kadınlar*, der. A. G. Altınay, İletişim Yayınları, İstanbul, s. 155-88.

Shissler, A. Holly (2007), "If you ask me: Sabiha Sertel's Advice Column, Gender Equality, and Social Engineering in the Early Turkish Republic", *Journal of Middle Eastern Women's Studies*, 3(2), s. 1-30.

Taşkıran, Tezer (1973), *Cumhuriyetin 50. Yılında Türk kadın Hakları*, Başbakanlık Basımevi.

Tekeli, Şirin (1998), "Birinci ve İkinci Dalga Feminist Hareketlerin Karşılaştırmalı İncelemesi", *75 Yılda Kadınlar ve Erkekler*, der. A. Berktay Hacımirzaoğlu, Türkiye İş Bankası, İstanbul Menkul Kıymetler Borsası, Tarih Vakfı, İstanbul.

— (1991), "Tek Parti Döneminde Kadın Hareketi de Bastırıldı", *Sol Kemalizme Bakıyor*, L Cinemre - Ruşen Çakır, Metis Yayınları, İstanbul.

— (1985), "Türkiye'de Feminist İdeolojinin Anlamı ve Sınırları Üzerine", *Yapıt*, Şubat-Mart (Bu makale daha sonra Tekeli'nin kendi yazılarını derlediği *Kadınlar İçin*, Birikim Yayınları, 1990 adlı yapıtta da bulunmaktadır).

— (1982), *Kadınlar ve Siyasal Toplumsal Hayat*, Birikim Yayınları.

Tolz, Vera ve Stephenie Booth (2006), "Introduction", *Nation and Gender in Contemporary Europe*, der. Vera Tolz ve Stephenie Booth, Manchester Univ. Press.

Toprak, Zafer (2000), "Muslihiddin Adil'in Görüşleri: Kadın ve Hukuk-ı Nisvan", *Toplumsal Tarih*, Mart, sayı 75, s. 14-17.

— (1992), "II. Meşrutiyet Döneminde Devlet, Aile ve Feminizm", *Sosyo-Kültürel Değişim Sürecinde Türk Ailesi,* cilt 1, Başbakanlık Aile Araştıra Kurumu, s. 228-237.

— (1998), "Sabiha (Zekeriya) Sertel ve Türk Feminizmi", *Toplumsal Tarih,* Mart, sayı 9, no. 51, s. 7-14.

— (1989), "İttihad Terakki ve Teali-i Vatan Osmanlı Hanımlar Cemiyeti", *Toplum ve Bilim,* Güz, no. 43-44, s. 183-190.

— (1988a), "Halk Fırkasından Önce Kurulan Parti: Kadınlar Halk Fırkası", *Tarih Toplum,* sayı 51, s. 30-31.

— (1988b), "Osmanlı Kadınları Çalıştırma Cemiyeti, Kadın Askerler ve Milli Aile", *Tarih ve Toplum,* Mart.

— (1998), "Cumhuriyet Arifesi Evlilik Üzerine Bir Anket: Görücülük mü? Görüşücülük mü?", *Tarih ve Toplum,* cilt 9, sayı 50, s. 32-34.

— (1988), "Osmanlı Alafranga Evlilik İlanları", *Tarih ve Toplum,* cilt 9, sayı 51, s. 44-46.

— (1986), "1935 İstanbul Uluslararası Feminizm Kongresi ve Barış", *Toplum-Düşün,* sayı 24, s. 24-29.

Toska, Zehra (1998), "Cumhuriyetin Kadın İdeali: Eşiği Aşanlar ve Aşamayanlar", *75 Yılda Kadınlar ve Erkekler,* der. A. Berktay Hacımirzaoğlu, Türkiye İş Bankası, İstanbul Menkul Kıymetler Borsası, Tarih Vakfı, Yayını, İstanbul.

— (1994), "Haremden Kadın Partisine Giden Yolda Kadın Dergileri ve Öncü Kadınlar", *Defter,* Bahar, s. 21.

Türkeş, A. Ö. (2003), "Muhafazakar Romanlarda Muhafaza Edilen Neydi?", *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce: Muhafazakarlık,* ed. A. Çiğdem, İletişim Yayınları.

Uyguner, Muzaffer (1994), *Halide Edip Adıvar: Yaşamı, Sanatı, Yapıtlarıdan Seçmeler,* Bilgi Yayınları, İstanbul.

Üstel, Füsun (2004), *Makbul Vatandaş'ın Peşinde: II. Meşrutiyetten Bugüne Vatandaşlık Eğitimi,* İletişim Yayınları.

Yaraman, Ayşegül (2001), *Resmi Tarihten Kadın Tarihine: Elinin Hamuruyla Özgürlük,* Bağlam Yayınları.

— (1999), *Bir Demokrasi Tartışması: Türkiye'de Kadınların Siyasal Temsili (1935-1999),* Bağlam Yayınları.

— (der.) (2010), *Biyografi 9: Sabiha Sertel,* Bağlam Yayınları.

— (2001), Durgunluk Döneminde Cüretkar Talepler: Kadın Gazetesi", *Toplumsal Tarih,* Mart.

Yelsalı Parmaksız, P. Melis (2010), *Modernization and Gender Regimes: Life Histories of the Wives of Turkish Political Leaders,* VDM sVerlag Dr. Müler.

— (2008), "Modern yet Modest: Women Allegories in Turkish Modernization", *The Gender of Memory: Cultures of Rememberence in Nineteenth and Twentieth Century Europe,* der. Sylvia Paletschek - Sylvia Schraut, Campus-Verlag, Frankfurt, New York.

Yuval-Davis, N. (1997), *Gender and Nation,* Sage.

Yuval-Davis, N. ve Flora Anthias (1989), *Woman-Nation-State,* Palgrave Macmillan.

Vickers, Jill (2006a), "Bringing Nations In: Some Methodological and Conceptual Issues in Connecting Feminisms with Nationhood and Nationalisms", *International Journal of Feminist Politics*, cilt 8, sayı 1, s. 84-109.

— (2006b), *In Search of Women-Friendly' Democracy: Gender/Nation Relations in Modern Nation-States*, Dunton Research Lecture, March 28, Carleton University, Ottawa.

Walby, Sylvia (1992, 2000), "Kadın ve Ulus", *Vatan, Millet, Kadınlar*, der. A. G. Altınay, İletişim Yayınları, İstanbul, s. 29-58.

— (2006), "Gender, Nation and other Polities", *Nation and Gender in Contemporary Europe*, der. Vera Tolz ve Stephenie Booth, Manchester Univ. Press, s. 10-23.

Weber, Charlotte (2008), "Between Nationalism and Feminism: the Eastern Women's Congresses of 1930 and 1932", *Journal of Middle East Women's Studies*, cilt 4, sayı 1, s. 83-106.

West, Lois A. (der.) (1997), *Feminist Nationalism*, Routledge.

Zihnioğlu, Yaprak (2003), *Kadınsız İnkilap, Nezihe Muhittin, Kadınlar Halk Fırkası*, Türk Kadınlar Birliği, Metis Yayınevi.

— (2010), "Saklı Tarih: Cumhuriyet Feminizmi Nasıl Bastırdı?, *Express*, no. 5, s. 30-34.

— (2010), "Yaprak Zihnioğlu ile Feminist Hareketin Güncel Tarihi Üzerine", *Express*, sayı 6, s. 33-6.

— (1999), "Bir Osmanlı Kadın Hakları Savunucusu: Nezihe Muhittin", *Tarih ve Toplum*, no. 183, Mart.

Zilfi, Madeline C. (der.) (2000), *Modernleşme Eşiğinde Osmanlı Kadınları*, çev. Necmiye Alpay, Tarih Vakfı Yurt Yayınları.

DİZİN

Eril modernleşmenin önemli bir boyutu, yeni modern kadın temsillerini cinsiyetsizleştirmesidir. Muhafazakâr modernleşme gözlüğünden bakınca, kadınların cinsel ahlak açısından yargılanamayacakları bir aseksüel kamunun varlığı gerekliydi. Muhafazakâr modernleşmenin kabul ettiği kamusal kadınlık –çoğu aristokratik gelenekte olduğu gibi kadınları cinsellik sahibi olarak değil– toplumsal gelişime adanmış, cinsiyetsiz bedenler olarak konumlandı. Toplumsal amaçlar için seferber edilecek sosyal kimlikler inşa edebilme (ve erkek odaklı cinsiyet rejimlerinin otoriter siyasal rejimlerle eklemlenme) stratejisi olarak bu tarzın başarılı bir örneği de Türkiye'de yaşandı.


Serpil Sancar, tarihsel olarak kadınların dışlandığı, cinsiyetçi politikaların belirginleştiği ve cinsel ahlakın sınırlarının çizildiği bir tarih anlatıyor bize. Feminist bir tarih okuması bu. Yazar, muhafazakâr modernleşmenin paranoyalarını ve orta sınıf Türk ailesinin nasıl inşa edildiğini tartışıyor. Beklentiler ve hayal kırıklıkları, şikâyet ve serzenişleri resmediyor. Cumhuriyet'in inşasında kadınlar nasıl bir rol aldılar? Neleri tartıştılar? Nasıl tartışıldılar? Ulus-devlet sürecinde, kanonik anlatılarda kadının işlevi neydi? Kadınlar milli davalara nasıl dahil oldular? *Türk Modernleşmesinin Cinsiyeti*, Türkiye feminizmi ve kadın çalışmalarıyla ilgili en kapsamlı çalışmalardan birisi. ■






ISBN-13: 978-975-05-1097-7
9 789750 510977